

# BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

## Tanulmányok Makó múltjáról



Tematikus lapszám szerkesztője: Orbán Imre

nka

– MMXXII ŐSZ –

# BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSAK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,  
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,  
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,  
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, MIKLÓS PÉTER, NAGY GÁBOR DÁNIEL,  
PLUGOR RÉKA, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,  
GAUSZ ILDIKÓ, KÓSA MAJA, LENGYEL ÁDÁM, SÁNTA TAMÁS



Petőfi  
Kulturális  
Ügynökség



EMBERI ERŐFORRÁSOK  
MINISZTERIUMA

Számunk az EIKKA Alapítvány, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet és az SZTE Történettudományi Intézet támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:  
[www.belvedere.meridionale.hu](http://www.belvedere.meridionale.hu)

Alap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. Aközlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. Abenyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36/62-546-252

E-mail: [foszerkeszto@belvedere.hu](mailto:foszerkeszto@belvedere.hu)

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Szabó Erik, s-Paw Bt.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

# Tartalom

## TANULMÁNYOK MAKÓ MÚLTJÁRÓL

URBANCSONK ZSOLT

Úriszéken kívüli bíraskodás a Csanádi Püspökség Makói Uradalmában

Justice outside the Manor Court in the estate of Makó within the Bishopric of Csanád

DOI 10.14232/belv.2022.3.1.....5

MAROSVÁRI ATTILA

A területgyarapítást célzó román és szerb propaganda

Csanád vármegyében (1918–1921)

Romanian and Serbian territorial expansionist propaganda

in Csanád County (1918–1921)

DOI 10.14232/belv.2022.3.2.....26

ORBÁN IMRE

Werner von Bülow német repülő tüzér hadnagy halála.

Gyilkosság a Maroson 1920-ban

The death of the German flying lieutenant Werner von Bülow. Murder on the Maros in 1920

DOI 10.14232/belv.2022.3.3.....72

FORGÓ GÉZA

Urbanizáció és változó fejlődés a létező szocializmusban.

Áttekintés Makó 1944–1990 közötti éveiről

Urbanization and changing progress in the existing socialism. Overview of Mako between 1944–1990

DOI 10.14232/belv.2022.3.4.....89

MEDGYESI KONSTANTIN

Grósz Károly útja Makón át Aradra.

Csak néhány percnyi villanás a történelemben

Károly Grósz's journey through Makó to Arad, Just a few minutes of history

DOI 10.14232/belv.2022.3.5.....104

## TANULMÁNYOK

GALAMBOSI PÉTER

A keszthelyi ferences kolostor alapításának körülményei

The foundation of the Franciscan cloister in Keszthely

DOI 10.14232/belv.2022.3.6.....118

SZŐCS TIBOR

Egy negyedévezredes vita az Aranybulla körül.

Franz Rudolf Grossing Aranybulla-konceptiója és az ellenreakciók

A quarter of millennium of controversy about the Golden Bull.

Franz Rudolf Grossing's concept and the reactions

DOI 10.14232/belv.2022.3.7.....127

IGAZ LEVENTE

Fejezetek a középkori Ibér-félsziget állam- és jogtörténetéből:

a Privilegio General de Aragón előzményei és háttere

Chapters on the State- and Legal History of the Medieval Iberian Peninsula:

Prelude and background of the Privilegio General de Aragón

DOI 10.14232/belv.2022.3.8.....143

PÁNYA ISTVÁN

Hájszentlőrinc mezőváros topográfiája

Topography of the market town of Hájszentlőrinc

DOI 10.14232/belv.2022.3.9.....162

## TÉKA

A. GERGELY ANDRÁS

Vitairattal nem vitatkozva. Egy közművelődési fenomenon paradigmáihoz

Not arguing with a pamphlet

DOI 10.14232/belv.2022.3.10.....182

MEZEI TÍMEA

Romológia - Kutatástól az oktatásig.

Romology – From research to education

DOI 10.14232/belv.2022.3.11.....186

MIKLOVICZ ATTILA

A vallásosság nevelésszociológiai megközelítései. Könyvismertető.

Educational sociology approaches to religiosity

DOI 10.14232/belv.2022.3.12.....191

CÍMLAPKÉP:

Makó, 1951. Kilátás a református ótemplom tetejéből

*Fortepan / Építész: fortepan\_23400*

URBANCSOK ZSOLT

urbancsok.zsolt@mnl.gov.hu

főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Makó)

# Úriszéken kívüli bírászkodás a Csanádi Püspökség Makói Uradalmában

Justice outside the Manor Court in the estate of Makó within the Bishopric of Csanád



## ABSTRACT

At the beginning of the 18th century the agricultural town of Makó (*oppidum*) became incorporated into the Bishopric of Csanád. As a consequence, the bishop-landowners obtained the rights and obligations of jurisdiction (*impensio*) over their serfs. In the town, developing into an economic and administrative centre, jurisdiction outside the Manor Courts (*sedes dominalis*) had existed from the very beginning. Their aims were fast and effective jurisdiction. Between 1717 and 1805 plenipotentiary representatives exercised this right. However, from the first decade of the 19th century it was the manor prosecutors (*fiscalis*) who discharged primary jurisdiction. László Kőszeghi, a bishop-landowner, at the same time (1805) as organising the estate of Makó, had also reformed the jurisdiction outside the Manor Courts. A separate representative led the administrative and economic offices. In the spirit of the legislation of 1836, the Bishopric had also established oral lawsuits in the court of justice in Makó; this had later replaced the administrative office. In 1838 – also according to legislation – criminal courts dealing with compulsory labour were organised, primarily to prevent the refusal of work by serfs resentful for the increasing burden falling on them.

## KEYWORDS

Makó, Bishopric of Csanád, Manor Court, jurisdiction, plenipotentiarius, Manor Prosecutor

DOI 10.14232/belv.2022.3.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Urbancsok Zsolt (2022): Úriszéken kívüli bírászkodás a Csanádi Püspökség Makói Uradalmában. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 5–25.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

## A CSANÁDI PÜSPÖKÖK TÖREKVÉSE A MAKÓI KINCSTÁRI JAVADALOM MEGSZERZÉSÉRE

A csanádi püspökség a középkori Magyarország legősibb és legnagyobb területű egyházmegyéi közé tartozott. Illetékessége kiterjedt az egykori Csanád, Arad, Torontál, Temes és Krassó vármegyékre. A török kiűzése után azonban elvesztette területének legnagyobb részét. Ezért a 17–18. század fordulóján a püspökség egyik legfőbb törekvése az egyházmegye javadalmainak visszaszerzése és gyarapítása volt.

A Temesvárnál, majd Belgrádnál győztes keresztény hadak 1718-ban Pozsarevácánál békét kötöttek a törökkel, így a Temesköz és a Szerémség felszabadult az oszmán uralom alól. A bécsi udvar azonban a Marostól délre katonai közigazgatást vezetett be, így nem állhatott vissza a török előtti vármegyei és egyházmegyei szervezet. A területet 1753-ig Temesi Bánság néven igazgatták, majd 1778-ig polgári igazgatás alatt, de továbbra is Bécsnek alárendelve kormányozták. Az uralkodó 1723-ban elismerte a csanádi püspökök joghatóságát az egyházmegye egykori területére, székhelyeként azonban az akkor még a kalocsai érsekséghez tartozó Szegedet<sup>1</sup> jelölte ki. Hosszas tárgyalások eredményeként 1734-ben a püspökség központját Temesvárra, a Bánság politikai és kulturális központjába helyezték át. A püspökök jelentős érdemeket szereztek egyházmegyéjük benépesítésében, az egyházi infrastruktúra kiépítésében, ehhez kapcsolódva a kultúra és az oktatás fejlesztésében. 1723-tól tehát helyreállt a püspökség joghatósága az egyházmegye korábbi területén, azonban birtokait nem kapta vissza.<sup>2</sup>

A török háborúk után Makó az egykori Csanád vármegye Marostól északra eső területnek egyetlen lakott helye volt. Bár a két szembenálló hatalom ütközőzónájában háromszor is elpusztult, a 17. század végére a térség gazdasági és közigazgatási központjává vált. Ennek legfőbb oka kedvező jogállása volt. Makó ugyanis *khász* városként a hódoltság peremvidékén számos kiváltsággal rendelkezett. Népeisége az elpusztult falvak lakóival, területe pedig az elhagyott puszták területével gyarapodott, ahol a külterjes marhatartásból és kereskedelemből jelentős bevétele származott.<sup>3</sup> 1673-ban a makóiak szerződést kötöttek a Magyar Királyi Kamarával, amely oltalmat ígért az akkor még török fennhatóság alatt lévő mezőváros lakosainak. A török kiűzése után a kamara 1699. május 7-én újabb két bizonyáglevelet adott ki, amelyekben továbbra is oltalmáról biztosította a lakosokat, valamint a visszatelepülőknek

<sup>1</sup> Szeged szabad királyi város VI. Pius pápa döntése nyomán, 1776-ban lett a csanádi egyházmegye része (*Inscrutabili* című bulla, 1776. március 13.) JUHÁSZ 2000. 127.

<sup>2</sup> A csanádi püspökség történetéről lásd: JUHÁSZ 1933–1947.; ORTVAY – SZENTKLÁRAY 1871–1874.; ZOMBORI 2005.

<sup>3</sup> RÁKOS 1993. 329.; REIZNER 1892. 27.

négy évi adómentességet és egyéb kedvezményeket biztosított. Az oklevelekben Makót királyi mezővárosnak (*regium oppidum*), lakóit királyi szabadosnak (*libertini regii*) nevezték. A kamarai fennhatóság kedvező jogállást biztosított számukra: adójukat egy összegben fizethették be, mentesültek a robot- és a dézsmakötelezettség alól, a környező, elnéptelenedett pusztákat szabadon használhatták, valamint őket illette a *kisebb királyi haszonvételek* joga is (beneficiu-mok: ital- és húsmérés stb.).<sup>4</sup>

A 17–18. század fordulóján az egyre népesebbé váló Makó a csanádi püspökség birtokszerző törekvéseinek középpontjába került. 1682-ben a kamara még megvédte a lakosokat *Balogh Miklós* püspök agresszív dézsmaszedési fenyegetéseitől.<sup>5</sup> A 18. század első évtizedeiben azonban *Nádasdy László*<sup>6</sup>, *Falkenstein Albert*<sup>7</sup>, majd *Stanislavich Miklós*<sup>8</sup> püspököknek sikerült a javadalmat 1712<sup>9</sup> és 1746 között részlegesen megszerezniük: Makót csupán hivataluk tartamára, és csakis a kincstárt megillető haszonvételekkel, ideiglenesen kapták meg, a város „*fiscalisch Oppidumként*” továbbra is kamarai birtok maradt. Mivel a makóiak a Temesvár visszavételénél harcoló keresztény csapatok ellátását erejükön felül segítették, 1716 és 1719 között a javadalom ismét a kamarához került. A békekötés után azonban az uralkodó – a makói szabadosok könyörgése ellenére – ismét Nádasdy püspöknek adta a város jussait.<sup>10</sup>

Nádasdy László és az őt követő püspökök a város „közönségével” (*communitas*) időről időre szerződéseket (*contractus*) kötöttek, amelyekben pontosan rögzítették a jogokat és kötelezettségeket, valamint a fizetendő taksa (*census*) összegét. Az 1719-es szerződés értelmében a makóiak a püspöknek évi 1200 rhénes<sup>11</sup> forintot fizettek a földesúri szolgáltatások megváltásáért, továbbá 20 akó bort, 20 köből abrakot, 2 hajó szénát és 2 hajó fát szolgáltatottak be. Falkenstein Albert püspök 1732-ben, majd 1733-ban kötött szerződést, aki a cenzust előbb 1500, majd 1800 forintra emelte. Halála után, 1741-ben, majd 1743-ban Stanislavich Miklós kontrahált a várossal a census 3000 forintra emelése mellett (1747-ben a census már 5000 forint volt).<sup>12</sup>

Ami elődeinek nem sikerült, Stanislavich Miklósnak igen: a csanádi püspökség 1746. február 6-án örökadományként megkapta a várost, így annak teljes jogú és örökös birtokosa lett. A lakosok elveszítették korábbi királyi szabados státuszukat, püspöki jobbágyokká váltak.<sup>13</sup> A joghatóságot (*iurisdictio*) ettől kezdve a mindenkori püspök-földesúr gyakorolta felettük.<sup>14</sup>

<sup>4</sup> MNL CSML ML V.1.q. 444. (1839. január 2.); RÁKOS 1993. 329., REIZNER 1892. 27–29., SZIRBIK 1979. 14.; SZENTKLÁRAY 1892. 115.

<sup>5</sup> MNL CSML ML V.1.q. 2. a. (1682. április 10.)

<sup>6</sup> Nádasdy László csanádi püspök 1710–1729 között.

<sup>7</sup> Falkenstein Albert (eredeti nevén Adalbert von Falkenstein) csanádi püspök 1731–1739 között.

<sup>8</sup> Stanislavich Miklós csanádi püspök 1739–1750 között.

<sup>9</sup> Makó Dóka Kára szerint 1717-től (DÓKA 1997. 70.), Karácsonyi János és Gilicze János szerint 1719-től került püspöki joghatóság alá. (KARÁCSONYI, 1985. 338.; GILICZE, 1993. 397–407.). A makói levéltár őrizetében lévő *contractus* szerint azonban már jóval korábban, 1712. április 13-tól Nádasdy püspök birtokolta (igaz, ekkor még ideiglenesen) a várost. MNL CSML ML V.1.q. 12.a.; és RÁKOS 1993. 330.

<sup>10</sup> RÁKOS 1993.

<sup>11</sup> Rhénes, másként Rajnai forint; ezüstpénz, amely Magyarországon osztrák közvetítéssel terjedt el, értéke megegyezett 60 krajcárral.

<sup>12</sup> MNL CSML ML V.1.q. 20., 30., 32., 41., 41., 54.

<sup>13</sup> „*Taxalista Communitas Oppidi Makó*”; TÓTH 1974. 9–10., RÁKOS 1993. 330–331., REIZNER 1892. 41.

<sup>14</sup> RÁKOS 1993. 330–333., GILICZE 1993. 397–407.

Bár a szabadabb státusz elvesztése hátrányosan érintette a lakosságot, a *contractus* szerinti adózás megtartása, a földesúri szolgáltatások megváltása, valamint a *beneficiumok* birtoklása továbbra is kedvező volt számukra.<sup>15</sup>

A csanádi püspökök előbb Szegedről majd Temesvárról irányították egyházmegyéjüket, amelynek fő javadalma Makó volt. Ezen kívül csupán 1821-től bírta a püspökségi káptalan Ság, Parác és Sztancsova falvakat.<sup>16</sup> Jelentősebb infrastruktúrát Makón csak azután hoztak létre, hogy a várost örökadományul kapták. *Engl Antal* püspök<sup>17</sup> a törzsökös várostól viszonylag távol, a Nagyéren túl kezdte meg javadalma gazdasági és igazgatási központjának kiépítését, melynek kezdeményei már 1712-ben, Nádasdy püspök idején megvoltak.<sup>18</sup> A hatalmas raktárak mellett egyszerű, földszintes *rezidenciális ház* is épült makói tartózkodásának idejére, ugyanis a püspökök Csanád vármegye főispáni tisztségét is betöltötték, így viszonylag gyakran látogattak a városba.

Mivel a püspökségnek a makói határban majorsági földjei nem voltak,<sup>19</sup> 1777-ben az új megyéspüspök, *Christovics Imre*<sup>20</sup> megpróbálta hatalmát a legelők egy részének elbirtoklásával és a *beneficiumok* visszavételével kiterjeszteni, de nem járt sikerrel. A *Csanádi Püspökség Makói Uradalmának* létrehozása *Köszeghy László* nevéhez köthető, aki 1805-ben, hosszas pereskedés után megszerezte a városi legelőknek csaknem negyedét, és visszavette a *beneficiumok* többségét.<sup>21</sup> A per során a makóiaknak sikerült elérniük, hogy a hivatalba lépő püspökökkel továbbra is az időről időre megkötött egyezségek, *contractusok* alapján adózzanak. Bár püspöki jobbágyságok maradtak, helyzetük mégis sokkal kedvezőbb volt az országos átlagnál.<sup>22</sup>

## A FÖLDESÚRI JOGSZOLGÁLTATÁS RENDSZERE MAKÓN

A Csanádi Püspökség Makói Uradalmának megmaradt iratanyaga alapján jól rekonstruálható a földesúri bíraskodás rendszere.<sup>23</sup> A középkor óta általános jogelv volt, hogy a földtulajdonnal az ítékezés joga és kötelessége (*impensio iudicii*) is a földesurat illette. A földesúri bíraskodás elsősorban jogszolgáltatást jelentett, ami egyben a megszerzett juss fölötti gazdasági hatalom, valamint a rendfenntartás és a fegyelmezés sajátos eszköze is volt.<sup>24</sup> A földbirtokos törvényszéke az úriszék (*sedes dominales*), amely Makón nem teljes jogú székként működött, mivel csak a jobbágyságok polgári peres és magisztraturális ügyeiben járt el. Büntetőperes eljárásokban nem

<sup>15</sup> TÓTH 1993. 333–338.

<sup>16</sup> „Ság-paráci uradalom”; KARÁCSONY 1985. 338.; GILICZE 1993. 397–407.

<sup>17</sup> Engl Antal (eredeti nevén Franz Anton Engl von Wagrain) csanádi püspök 1750–1777 között.

<sup>18</sup> Lásd: REIZNER JÁNOS 1892. 32. „[Nádasdy] majorságot is állított, juhokat, lábasjóságokat is szerzett (...)”.

<sup>19</sup> REIZNER JÁNOS 1892. 53.

<sup>20</sup> Christovics Imre csanádi püspök 1777–1798 között.

<sup>21</sup> 17.822 hold, ami a város határának 22,5%-a. Lásd: GILICZE 1993. 396.

<sup>22</sup> GILICZE 1993. 399–400.

<sup>23</sup> A Csanádi Püspökség Makói Uradalmának iratai a Magyar Nemzeti Levéltár CSML Makói Levéltára őrizetében és kezelésében vannak. Az 1748–1946 közötti időszakból 25,38 folyóméternyi irat maradt meg, ennek levéltári jelzete: MNL CSML ML XII. 2. Releváns adatokat főként az úriszéki, tisztiszéki, ügyészi hivatali és az uradalmi fiskális iratai tartalmaznak.

<sup>24</sup> CZEGLÉDI 2009. 303.



volt illetékes, az ilyen esetek első fokon a vármegye bünyfenyítő törvényszéke elé kerültek.<sup>25</sup> „Vérhatalommal” (*ius gladii; pallosjog*) csak a vármegye törvényszéke rendelkezett.<sup>26</sup>

Az úriszék illetékessége polgári és magisztraturális ügyekben kiterjedt az egymástól közgazgatásilag elkülönült keresztény és zsidó közösségekre, valamint a város határában élő, főként dohánytermesztéssel foglalkozó kertésztelepek lakosaira. Az úriszék elé kerültek a jobbágyok jelentősebb pereit, valamint olyan ügyek, amelyeket idegenek indítottak ellenük.<sup>27</sup>

A kisebb perértékű polgári peres ügyekben a mezőváros elöljárói, vagy ahogyan a 18–19. század fordulóján nevezték őket, a város bírái ítéleztek *praxis* és *privilegium* alapján.<sup>28</sup> A püspöki jobbágyok számára a mezővárosi bíróság jelentette az jogszolgáltatás első fokát. A városi bíráskodás kezdetben a királyi kamara szegedi tisztjeinek, majd a püspök–földesúr megbízottjainak és az úriszéknek a fennhatósága alá tartozott. A fennmaradt források gazdag jogéletről és felelős bíráskodásról tanúskodnak, ami elsősorban a 17–18. század fordulóján megerősödött mezővárosi önkormányzatiságból eredt.<sup>29</sup>

A peres felek a mezővárosi bíróságról az úriszékhez fellebbezettek (*apellata extractus*), onnan a vármegye polgári pereket ítélő törvényszékéhez. A városban élő nemesek elsőfokú bírósága közvetlenül a vármegye nemesi törvényszéke (*sedria*) volt. A város önkormányzatisága, ezzel együtt saját bíráskodása a hódoltság időszakának kedvező jogi státusza miatt erős hagyományokkal rendelkezett.

A lakosok gyakran közvetlenül a püspökhöz címezték leveleiket, ezeket az egyházfő mindig uradalmi tisztjeihez (*officialisok*) továbbította. Gyakran keresték igazukat első fokon a panaszosok a vármegyénél is. Ezeket a megye illetékesség hiányában általában az uradalomhoz tette át. Ez történt 1791-ben is, amikor Csanád vármegye főjegyzője a következőket írta: „Mivel Könyörgő Levélben fogalt dolognak megvizsgálása s elintézése előbbször az Úrasságot illetné, arravaló nézve a bent írt Könyörgő bajának elintézése véghet a Mghos Urasság Praefectussához, Szentgyörgyi Mihály Úrhoz utasítatik és dolgának fölvtelte Reácommendaltatik”.<sup>30</sup>

Az úriszék tartás igen költséges és körülményes volt, ezért a püspök–földesurak úgynevezett *köztes bíráskodásokat* hoztak létre, amelyeken megbízottjaik vagy officialisaik a földbirtokos által meghatározott jogkörrel ítéleztek. Ez az *impensio iudicii* gyors, hatékony és – nem melleleg – költségkímélő eszköze volt.<sup>31</sup>

<sup>25</sup> Fontos megjegyezni, hogy a város bírósága privilégiuma és *parxisa* alapján a következő büntető ügyekben járt el: istenkáromlás, káromkodás, paráznság, lopás, csavargás, károkozó cselekmények, valamint a magánvadás esetek (*delicta privata*) különböző eseteiben. Erről bővebben: NAGY 2008.; 2012. 31–72.

<sup>26</sup> MNL CSML ML IV.11. f–g. Csanád Vármegye Bünyfenyítő Törvényszékének iratai.

<sup>27</sup> MNL CSML ML XII.2.a. Csanádi Püspökség Makói Uradalmának iratai. Úriszéki iratok (1761–1848) 7,00 ifm.

<sup>28</sup> A „város bírái” a 18. század utolsó harmadától a három évre választott bíró, helyettese az esküdtbíró, valamint a tizenkét esküdt, akiket a felekezeti elv figyelembevételével választottak ki: 5 mindig római katolius, 5 református, 2 pedig görögkatolikus vallású volt. VIG 1993.

<sup>29</sup> NAGY 2012; 2008. 817–819, 868–883., VIG 1993. 368–369.

<sup>30</sup> MNL CSML ML XII.1. Uradalmi fiskális iratai, 59/1791.

<sup>31</sup> WELLMANN IMRE 1980. 423–425. MEZEY BARNA 2007.

## ÚRISZÉKEN KÍVÜLI JOGSZOLGÁLTATÁS MAKÓN KÖSZEGHY LÁSZLÓ PÜSPÖKSÉGÉNEK KEZDETÉIG

Kőszegi László püspök a makói uradalom 1805-ös megszervezésével határozott cenzúrát vont nem csak az igazgatás, a gazdálkodás, hanem a földesúri jogszolgáltatás addigi gyakorlatába is.

Bár a püspök–földesurak időről időre megfordultak a városban, személyesen nem vettek részt a bíraskodásban. Felügyeleti jogukat és bíraskodási kötelezettségüket mindig közvetve, megbízottjaik vagy официálisai útján gyakorolták. A makói javadalom végleges megszerzése előtti időből kevés adattal rendelkezünk a megbízottak személyéről. 1712-ben Nádasdy püspök Szeged város főbíráját, *Tömösváry Jánost* hatalmazta fel ügyeinek intézésével teljhatalmú megbízottként, úgynevezett *plenipotentiariusként*. Bár Tömösváry a püspökkel és a város bírásával gyakran váltott levelet, nem maradt nyoma, hogy úriszéken vagy azon kívül a lakosok ügyeiben ítélt volna. Az első ismert dokumentum, amely a földesúri jogszolgáltatásra vonatkozik, 1732-ből való.<sup>32</sup> Ebben *Forster Kristóf*, a kamara szegedi prefektusa, a püspök plenipotentiariusaként közölte a város bírásával az általa hozott ítéleteket. A rövid levélben a teljhatalmú megbízott három bűnügyben elmarasztalta, egyben pedig fölmentette a vádlottakat. Elmarasztalta Rác Györgyöt, valamint az őt felbujtó Barjannás (?) nevű esküdtet vérengzés büntetésében. Szintén elmarasztalta a „serfőzőnét”, aki a kovács állapotos feleségét szidalmazta és bántalmazta, valamint Dobsa Istvánnét és Cseh Pétert paráznságuk miatt. Csombó Istvánt viszont felmentette a tolvajlás vádjára alól.<sup>33</sup>

A 18. század első felében a püspök–főispánok ritkán tartózkodtak hosszabb ideig Makón, ezért teljhatalmú megbízottjaik helyettesítették őket mind a megyei adminisztráció, mind a makói javadalom élén. Forster Kristóf plenipotentiariust 1733–1740 között *Vranovich Tamás* kanonok követte. Nádasdy László püspök halála után, 1741-ben az új egyházfő, Stanislavich Miklós földesúri birtokosát, a vármegye első alispánját, *Návay Györgyöt* nevezte ki képviselőjévé és „teljes meghatalmazottjává”.<sup>34</sup>

A püspökök legfontosabb célja bevételük maximalizálása volt. Ez vezette Engl Antalt is, aki makói javadalmát – a zsidó communitas jussainak kivételével – haszonbérbe adta Torna földesurának, *Marczibányi Lőrincnek* évi 5500 rhénes forintért.<sup>35</sup> 1750–1755 között Marczibányi nem csak árendálta a juszt, hanem a javadalommal együtt bizonyos földesúri jogokat is megkapott. Makó és a makóiak ügyeit általában saját, tornyai *Cameralis Dominalis Székén* intézte – valószínűleg a földesúr teljhatalmú megbízottjaként.<sup>36</sup> Az utolsó, rá vonatkozó forrás 1761-ben *consiliariusként* említi, aki a püspök földesúr nevében adott ki utasítást a város előjáróinak Juhász Ádám adósságának behajtására, valamint egy „görög” kereskedő tomlócbe vetésére és vagyonának összeírására.<sup>37</sup>

<sup>32</sup> MNL CSML ML V.1.q. 31., 1732. augusztus 31.

<sup>33</sup> Uo.

<sup>34</sup> MNL CSML ML IV.1.a. Csanád Vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei 12/1733., 93/1737., 17/1741. (02.27.); 77/1741.(01.12.) A forrásokban több esetben a plenipotentiarius praefectus helyett a „Püspökség Jóságainak Főtisztje” megnevezés szerepel.

<sup>35</sup> Marczibányi Lőrinc Csanád vármegye jegyzője, majd 1743–1767 között alispánja. BARNA – SÜMEGHY 1998. 122–128.

<sup>36</sup> BOHDANECZKY EDVIN 1940. 80.; MNL CSML ML V.1.q. 77.; 97.

<sup>37</sup> MNL CSML ML XII.2.c. Uradalmi fiskális. 4., 8., 9/1761.

1751. március 24-én a város tanácsának javaslatára Engl püspök a kontraktust négy ponttal egészítette ki, amelyek közül három a mezővárosi bíráskodásra vonatkozott. Eszerint a tizenkét forintnál kisebb összegű büntetésekből származó bevételek a várost illették. A „görög” kereskedők és a város keleti határán élő cigányok a város hatósága (*instructiones*) alá tartoztak: a görögök árendát és taxát, a cigányok pázsitpénzt és sátorpénzt fizettek. Végül azokat, akik a tanács döntéseinek ellenálltak, a bírák megbüntethették, a büntetés végrehajtásában az uradalmi tisztséghez fordulhatnak segítségért.<sup>38</sup> Mindez a város önkormányzatának és jogéletének fejlettségére és fokozódó megerősödésére utalt. Fontos kiemelni, hogy a város bírái nem csak az akkor általánosan elfogadott testi fenyítést alkalmazták, hanem már pénzbüntetést is kiszabtak. Ezzel szemben a vármegye nemesi bírósága 1766-ban a kisebb bűncselekmények elkövetőit kizárólag bottal és korbáccsal büntette.<sup>39</sup>

Engl Antal püspöksége idején (1750–1777) a makói uradalmi központ tovább épült, irányítása differenciáltabbá vált. Az 1749/50-es számadásokban említették először a *komisszárius* és a *fiskális* tisztséget; 1753-ban a *számtartó*<sup>40</sup>, 1761-ben a *preses* (kormányzó)<sup>41</sup>, 1762-ben a *tisztartó*<sup>42</sup>, valamint később, 1788-ban a *kasznár*<sup>43</sup> neve tűnt fel a forrásokban. Az 1760-as, 1770-es évekből három *plenipotentiaris praefectus* nevét ismerjük: *Sterk János* kanonokét<sup>44</sup>, *Balázs István*<sup>45</sup> és *Nedeczky Antal*<sup>46</sup>, akik elődjeikhez hasonlóan a javak felügyeletével és kormányzásával voltak megbízva, de emellett más világi vagy egyházi tisztséget is betöltöttek.

*Reflexiones Plenipotentiaris Us!*

Maj napom sarmasit tere, az itt lévő János Adam, János és Mihály Majer, Adam Erdőnek János, és Jánosok meg alkudták, dokázogga, hogy mi Jánosoktól János

*Desülleres Tanács!*

Atabb isott meg elemedett világtalan öreg, mind az utolsó szülővegről, szorittatván, mind szorok, lai sárvoné unokáiban

*Panaszos levelek részletei a plenipotentiarisnak és a város tanácsának címezve*<sup>47</sup>

<sup>38</sup> MNL CSML ML V.1.q. 86.

<sup>39</sup> MNL CSML ML IV.1.a. 688/1766 (december 12.)

<sup>40</sup> MNL CSML ML V.1.a. 1/1753.

<sup>41</sup> MNL CSML ML V.1.q. Régi iratok 116.

<sup>42</sup> MNL CSML ML XII. 2. CSVNKI Uradalmi fiscalis 6., 9/1762.

<sup>43</sup> MNL CSML ML V.1.a.

<sup>44</sup> 1765–177(?); MNL CSML ML V.1.a. 1/1775.

<sup>45</sup> 1775–1776;

<sup>46</sup> 1777–1778; MNL CSML ML V.1.q. 174.

<sup>47</sup> MNL CSML ML V.1.a. 40/1787.

Chistovics Imre<sup>48</sup> püspök teljhatalmú megbízottjaként 1784–1790 között igazgatta a makói uradalmat *Verebélyi Bogyó Mihály*, akinek a nevéhez az addigi széken kívüli bíráskodás reformja, ezzel együtt a mezővárosi bíráskodás visszaszorításának kísérlete kapcsolódott<sup>49</sup>. Ő volt az első olyan plenipotentiarius, akiről biztosan tudjuk, hogy megbízatása idejére lemondott vármegyei tisztségéről.<sup>50</sup> Folyamatos és aktív jelenléte miatt sokan fordultak közvetlenül hozzá peres ügyekkel. A hozzá benyújtott írásbeli panaszok egy részében maga ítélkezett, a többit vagy az úriszékhez, vagy a város tanácsához továbbította. Utóbbira jó példa Pósa Erzsébet, Ilona és Ferenc esete 1786-ból, akik osztályos ügyben fordultak hozzá. A keresetet Bogyó a város bírának küldte meg azzal az instrukcióval, „*Hogy ha fönt irt Tanács végzésivel az pörös felek meg elégednek, és reá állának, ugyan az Város Bíráji által 15 nap alatt affectuáltassék, egyéb eránt az következő Uri Széken pro super revisioni reflektáltassék.*” Az örökösök a tanács végzését elfogadták, így az ügy nem került az úriszék elé.<sup>51</sup>

Bogyó Mihály a jogszolgáltatás folyamatosságának biztosítása érdekében az addigi gyakorlattól eltérve, egy *köztes bírói fórumot* hozott létre. Ennek első, provizórikus formája az 1785. július 27-ére, a városházára összehívott *részleges úriszék* volt (*Partient Sedis Dominalis*). A bíráskodásban az uradalom és a mezőváros képviselői közösen vettek részt, a vármegyéről törvényes biznyságot nem hívtak. Az ülésen Bogyó Mihály elnökölt, mellette jelen volt Thomasly Sebestyén, az uradalom tisztartója is.<sup>52</sup> Ehhez hasonló, közös – azaz városi és uradalmi – bíráskodásra csak a következő év decemberében találtunk példát, amikor a városi tanács ülésén a tisztartó is megjelent egy örökösödési per tárgyalásán.<sup>53</sup>

1787 nyarán alakította ki Bogyó Mihály az ítélkezés köztes bírói fórumának végleges formáját, az úgynevezett *Tiszti Napot*, amit rövid ideig *Dies Officialae*-nak, majd *Sessio Officialae*-nak neveztek. A források alapján 1787-ben és 1788-ban havonta legalább egyszer üléseztek. A jogszolgáltatás formája *sommás* volt, és csak írásban indított pereket tárgyaltak. Az üléseken a plenipotentiarius praefectus elnökölt (*sub praesidio*), aki legtöbb esetben egymaga képviselte a földesúri hatalmat. Mellette a város főbírája, másodbírája és legalább három esküdt volt jelen. A bírák alkalmanként egy-nyolc ügyet tárgyaltak. A jegyzőkönyvek nyelve latin, az aláírás, hitelesítés minden esetben hiányzott.<sup>54</sup> A Tiszti Napok – mit köztes bíráskodási fórumok – egyértelműen meggyorsították a jogszolgáltatást. Jó példa erre özvegy Barmosné keresete, akinek 1788 január 8-án kelt ügyében már január 21-én a bíróság ítéletet hirdetett.<sup>55</sup>

<sup>48</sup> Christovich Imre csanádi püspök 1777–1798 között.

<sup>49</sup> BARNA – SÜMEGHY 1998. 29.

<sup>50</sup> Megbízatásáig Csanád vármegye főjegyzője (1783), majd 1790-től újra főjegyző és táblabíró. Bogyó Mihály a Nyitra megyei Verebély községből, széki nemesi családból származott. Nemességüket először 1753-ban, majd 1770-ben hirdették ki Csanád vármegyében. BARNA – SÜMEGHY 1998. 29.

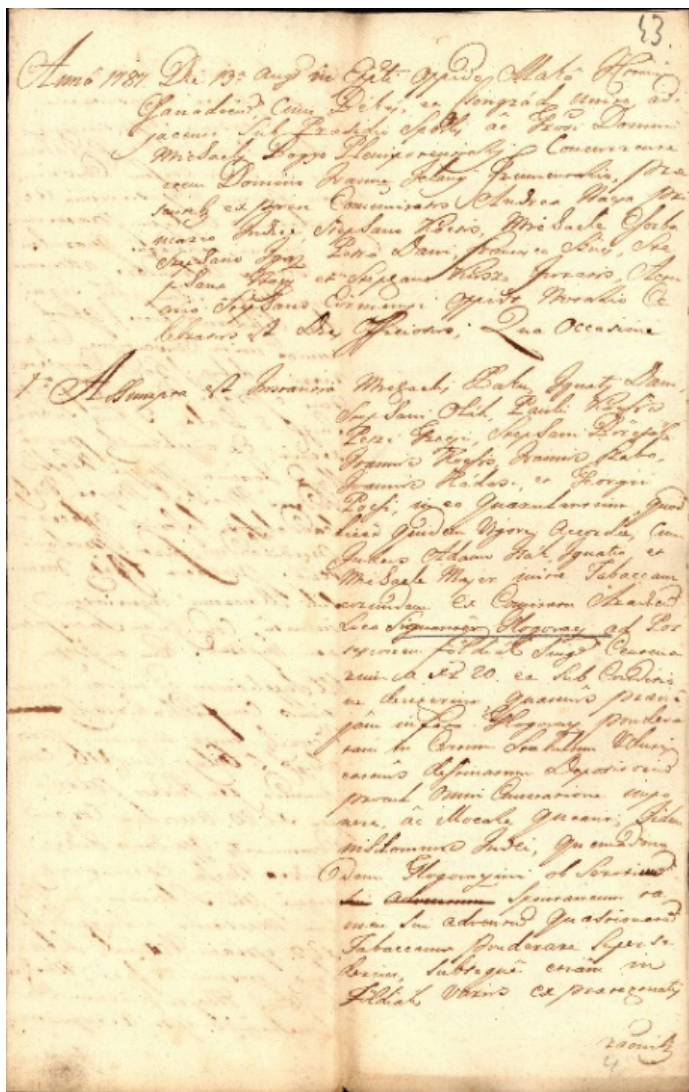
<sup>51</sup> MNL CSML ML V.1.a. 1/1786.

<sup>52</sup> MNL CSML ML V.1.a. 15/1785.

<sup>53</sup> MNL CSML ML V.1.a. 24/1786.

<sup>54</sup> MNL CSML ML V.1.a. 18/1788.

<sup>55</sup> MNL CSML ML V.1.a. 4/1788.



Tisztai Nap jegyzőkönyve (1787. augusztus 13.)<sup>56</sup>

A *Sessio Officialae* mellett alapfokú bírói fórumként tovább működött a város bírósága is (*Sessio Oppidiana*).<sup>57</sup> Ekkor – valószínűleg a praefectus bírászkodási reformjának hatására – a tanácsülésekről vezetett protocollumok is pontosabbá váltak: már nem csak az ülés idejét, hanem a jelenlévő bírák neveit és tisztségeit is feltüntették a jegyzőkönyvekben.<sup>58</sup>

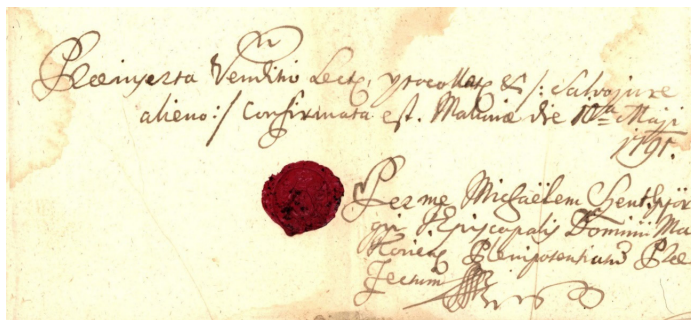
<sup>56</sup> MNL CSML ML V.1.a. 40/1787.

<sup>57</sup> *Dies Officialae* ülései 1787. július 11., augusztus 6., 13., 21.; *Sessio Officialae* néven: 1787. augusztus 27-től. MNL CSML ML V.1.a. 37., 39., 40., 42/1787.

<sup>58</sup> Lásd: Makó Város Tanácsának iratai MNL CSML ML V.1.a.

A Tiszti Napokon olyan ügyeket is tárgyaltak, amelyek korábban a város hatáskörébe tartoztak. A források hiányosak, így nem tudjuk, hogy Makó előjárói hogyan reagáltak a plenipotentarius bíraskodási aktivitására. Megmaradt azonban egy pertöredék, amely az előjárók és a praefectus közötti feszült kapcsolatról árulkodik. 1786-ban a Serház bérletét a licitáláskor nem Bogyó Mihálynak, hanem két helyi „görög” kereskedőnek adta a város. Vélelmezhetően a sértett praefectus felbujtására néhány makói zsellér az úriszék elé vitte az ügyet, mondván, az előjárók döntésükkel megkárosították a várost. Bogyó az úriszéken elmarasztalta és új eljárásra kötelezte a bírakat, akik a vármegye törvényszékéhez apelláltak. Keresetükben rámutattak az összeférhetlenségre: „*ugyanazon Úr mint meg sértődött rész és az úri széknek Prasesse hozta ezen sentetntiát*”. Elpanaszolták azt is, hogy Bogyó Mihály „[minket] *illetlen szókkal illetett több köz=emberek hallatára, mondván 'Bakot nyuztatok, Alpári Kupak Bírák vagytok, tökéletlenség, amit cselekszettek*”. A per kimenetelét nem ismerjük, mivel a döntésről szóló dokumentum nem maradt meg sem a sedria, sem az uradalom iratanyagában.<sup>59</sup>

Bogyó Mihály 1790-ig töltötte be hivatalát, később ismét a megyei közigazgatásban, a vármegye főjegyzőjeként és táblabírójaként tevékenykedett.<sup>60</sup> Utódjaként Christovich Imre püspök *Szentgyörgyi Mihályt*<sup>61</sup> nevezte ki. Sajnos Szentgyörgyi korábbi tevékenységéről semmit sem tudunk; nem tartózkodott Csanád vármegyében sem praefectussága előtt, sem utána. Az 1790–1793 közötti igazgatási és bíraskodási tevékenysége azonban jól rekonstruálható.



*Szentgyörgyi Mihály praefectus által hitelesített irat részlete*

Bogyó Mihállyal ellentétben az új praefectus nem tartott Tiszti Napokat, ítéleteit a város bírái közvetlen közreműködése nélkül hozta meg. Mivel a legtöbb ügy hátterét nem ismerte, gyakran kérte a város előjáróinak írásbeli segítségét, hogy megfelelő döntést hozhasson („*Ezen Istan-ciára adjon Informatiot a' Betsületes Tanáts*”).<sup>62</sup> Az előjárókkal ritkán tanácskozott. Egyetlen esetről tudunk, amikor a bírakkal együtt döntött Oexel Máttyás torontáli földbirtokos kéréséről az új marosi rév létesítésének ügyében.<sup>63</sup>

<sup>59</sup> A fellebbezés másodlata csupán Makó Város Tanácsa iratai között maradt meg. MNL CSML ML V.1.a. 2/1787.

<sup>60</sup> BARNA – SÜMEGHY 1998. 29.

<sup>61</sup> A *praefectusról* makói tevékenységén kívül szinte alig tud valamit a helytörténetírás. Származásáról és az 1790 előtti működéséről nem maradtak források. A vármegye közgyűlése 1890. május 18-án vette tudomásul és rögzítette jegyzőkönyvében a püspök döntését. MNL CSML ML IV.1.a. 1790.05.18.

<sup>62</sup> MNL CSML ML XII.1.c. Uradalmi fiskális iratai 1790–1793; és 54/1791.sz.

<sup>63</sup> MNL CSML ML V.1.a. 16/1792.

A lakosok kisebb-nagyobb peres ügyekben a város tanácsa helyett gyakran fordultak első fokon a praefectushoz gyors és pártatlan ítéletében bízva. Így tett például Márton Istvánné Csertus Sára is, akitől 1790 karácsonyán öt makói újpolgár<sup>64</sup> nyomorúságos ínségében kenyeret, szalonnát és zsírt vásárolt azzal a megegyezéssel, hogy amit tehetik megfizetik, azonban fél évvel később még mindig adósok voltak: „*Alázatosan könyörgök, méltóztassék a' fönt nevezett Cziganokat ezen nálok lévő nyilván való adósságomnak meg fizetésére maga eleiben parancsoltatni, hogy nékem elöget tévén tovább nem károsíttassanak*”. A panasz beérkezése után három nappal a praefectus utasította a város bíráit: „*Ezen belől feltett aprólékos adósságokért valamely város=cselédgye által a' megnevezett Adóssok hallasztás nélkül hivattassanak, és Executioval is a panaszolkodó Személynek tellyes igazság szolgáltassék*”.<sup>65</sup>

Volt, hogy a sértett fél személyesen kereste fel a praefectust, és szóban mondta el panaszát. Jó példa erre Juhász Dániel esete, akinek Ábrahám Jakab adós maradt juhtej árában hat forinttal. A juhász a tartozás megfizetését többször kérte; „*a legutóbbi szeredai piatzkor [az adóst] felhajtottam a Praefectus Uram eleibe, midőn osztán látta, hogy én nem tréfálnék véle, rimáncodott, hogy csak hagyak békét neki, Pünkösdre eleget fog tenni*”. Három személy jelenlétében egyezséget (*computas*) kötöttek. Ábrahám Jakab azonban később sem tudott fizetni, így Szentgyörgyi elrendelte a végrehajtást.<sup>66</sup>

A praefectus városi bírák elé került ügyeket is figyelemmel kísérte (tekintettel a jogszolgáltatás gyorsaságára és pártatlanságára), azokról több esetben tudósítást kért. „*Tudósítason ezen dologrul Engemet a' Bets. Tanács minel előbb*” írta a bíráknak például Lebl Mannheim makói zsidó azon panaszával kapcsolatban, amelyet az a városnak, mint elsőfokú bíróságnak adott be egy boglya széna birtoklásának ügyében.<sup>67</sup>

Az uradalmi iratok között több olyan panasz található, amelynek elbírálásában közvetlenül a püspök–földesúr segítségét kérték. A Christovich püspök az ilyen keresetleveleket minden esetben a plenipotentiariusának továbbította. Az ügyirat hátlapjára szinte mindig ugyanolyan tartalmú utasítást írt: „*A könyörgő instáciájában irakat a prefektusom úgy végezze, hogy az említett szegény könyörgő ne sérüljön a mi püspöki városunkban*”.<sup>68</sup>

Szentgyörgyi praefectus nem csak az uradalom ügyeit irányította határozottan és kemény kézzel, hanem a makói *communitas* ügyeibe is rendszeresen beleszólt. Az öntudatos makóiak ezért ahol tudták, akadályozták – több esetben szabotálták – a főtiszt rendelkezéseit. Szentgyörgyi első intézkedései közé tartozott, hogy a város korábbi taxa- és porciószedőinek számadásait felülvizsgálta, a restanciákat kíméletlenül behajtotta. A „nagy revízió” az általa létrehozott és előlülése alatt működő *Számadásokat Vizsgáló Széken* történt 1790–1791 között. Szakács István porciószedőnek például két hét haladékot adott a hátralék befizetésére, annak elmulasztása esetén javainak összeírását és eladását (*executio*) rendelte el. Az *ad hoc* bírói fórum a kintlévőségek behajtásával elsősorban az uradalom gazdasági érdekeit szolgálta, emellett az „engedetlen” jobbágyok megtörésének és megbüntetésének is fontos eszköze volt.<sup>69</sup> Példát statuált a borát

<sup>64</sup> újpolgár, újmagyar: a cigány/roma etnikum korabeli megnevezése

<sup>65</sup> MNL CSML ML XII.1.c. Uradalmi fiskális iratai, 42/1791.sz.

<sup>66</sup> MNL CSML ML XII.1.c. Uradalmi fiskális iratai, 52/1791.sz.

<sup>67</sup> MNL CSML ML XII.1.c. Uradalmi fiskális iratai 4/1792.

<sup>68</sup> MNL CSML ML XII.1.c. Uradalmi fiskális iratai 6/1792. A püspök–földesurak minden esetben így jártak el. 1804 után a hozzájuk közvetlenül, jobbágyaik által küldött panaszos ügyeket az uradalmi fiscálisnak küldték tovább.

<sup>69</sup> MNL CSML ML XII.a.1., megmaradt jegyzőkönyvek: 1790. november 24., 26., 1791. december 16., 19.

az uradalomnak „hamisan beadó” Virágné esetében is, akit nem pénzbüntetésre, hanem 12 korácsra ítéltek, amit Makó piacterén, nyilvánosan hajtottak végre.<sup>70</sup>

Szentgyörgyiről találóan írta Eperjessy Kálmán helytörténész, hogy magát nem csak az uradalom, hanem a város kormányzójának is tartotta, akaratát minden körülmények között keresztülvitte.<sup>71</sup> Bár intézkedései szigorúak, sőt gyakran kegyetlenek voltak, elsősorban a földesúri juss és tekintély védelmét szolgálták. Intézkedéseit (*publicatio*) a templomok előtt kidoboltatta vagy házról házra köröztette. Hivatali ideje kezdetén a robotszolgálatra behívott, de azt gyakran elkerülő jobbágyokat fenyegette meg: „Azért kemény büntetésre nézve most ismét parancsolom, hogy senki ennekutána napról napra a házát be ne zárja, az Uraságnak Parantsolatlytát meg ne vesse [hanem] szolgálatra mennyen és jobbágyi köteletségének minden engedelmességgel eleget tegyen, máskülönben [...] keményen meg fog büntettetni, és utoljára mint rossz és haszontalan vagy szótnefogadó szolgálta és lakoss, mások példájára is a Várossból ki fog üzettetni”.<sup>72</sup>

Intézkedéseinek nagyobb része olyan ügyeket érintett, amelyek addig a szokásjogon alapultak. A tanács és az uradalom közti vitás ügyek sokszor a hatáskörök rendezetlenségéből adódtak. Ilyenek voltak például az ingatlanok adásvételének vagy a nád- és gyékényvágásnak a problémái is. Intézkedései kiterjedtek az infrastrukturális ügyek (például a ház körüli rend fenntartása, kutak létesítése, betegséget terjesztő gödrök betemetése) mellett a közrend fenntartására is: publikáltatta az idegenek befogadásának tilalmát, elrendelte a vasárnapok és ünnepnapok szigorú megtartását. Azért, hogy a szegény ember a pénzét el ne pazarolja, elrendelte a kocsmák bezárását este tízkor. Igen jelentős a felekezeti békére vonatkozó rendelkezése, amelyben a püspök nevében arra figyelmeztette a makóiakat, hogy a vallási, nemzetiségi különbségek miatt egymást ne háborgassák, hanem mint igaz felebarátjukkal, mindenkivel békességben éljenek. Aki ezt nem teszi, „az háborgó, nyughatatlan és felebarátjával ellenkező rossz embernek fog tartatni és meg fog büntettetni”.<sup>73</sup> Bár *publicatio*i szigorúak voltak és a város *communitas*ának egyértelmű rosszállását váltották ki, azokat mindenképpen a 18. század végére jellemző felvilágosult abszolutista eszme progresszív törekvéseiként kell értelmezni. Fontos azonban azt is rögzíteni, hogy jozefinista szemlélete mellett intézkedései elsősorban a püspök–földesúr érdekeit szolgálták, valamint azt, hogy semmit sem változtatott a jobbágyok megbüntetésének megalázó és kegyetlen gyakorlatán.

A plenipotentiarius praefectus nem csak a város tanácsával, hanem a nemesi vármegyével is összekülönbözött. Szentgyörgyi ugyanis több vármegyei végzést szándékosan figyelmen kívül hagyott. Szolgálata kezdetén a bebörtönzött Fehérlábú Szabó István elkobzott javait nem adta át a városi tanácsnak, és az úriszéki jegyzőkönyvet sem küldte meg a vármegyének többszöri felszólítás ellenére sem. Erőszakos intézkedései miatt többen nyújtottak be panaszt ellene a vármegyéhez. Ifjabb Szabó Józsefnek atyjától maradt pénzét sem adta át időre az örökösnek Szentgyörgyi. A panaszkodó feleségét az uradalom katonája puskájával úgy fejen ütötte, hogy az eszméletét veszítette. A vármegye az ügyben akkor nem járt el, a panaszt Temesvárra küldte tovább a püspöknek olyan megjegyzéssel, hogy „ha az elégtételt elhalogatná, a vármegye tevő fog lenni, amit a Törvény hozand magával”. A püspök válasza nem ismert, azt azonban tudjuk, hogy Szentgyörgyi nyakassága később sem változott. 1791 tavaszán került a város bírái elé egy

<sup>70</sup> MNL CSML ML XII.1.a. 13., 19/1791.

<sup>71</sup> EPERJESSY 1928. 31–36.

<sup>72</sup> MNL CSML ML XII.1.c. Uradalmi fiskális iratai 23/1791.

<sup>73</sup> EPERJESSY KÁLMÁN 1928. 33–35.; MNL CSML ML XII.1.c.; Uradalmi fiskális iratai 23., 24/1791.



ingatlaneladással kapcsolatos ügy. Tóth György halála után a család úgy egyezett meg, hogy 58 útból álló szőlőjüket, mint szerzett vagyont, eladják Joó István makói gazdának. A gazda azt birtokba vette, és a telek végébe 19 gyümölcsfát ültetett. Az elhunyt egyik fia, József azonban azzal kereste meg a város bírát, hogy a szerződést ő nem írta alá, visszafizeti a vételárat, mert mégis igényt tart a szőlőföldre. A város bírái a felek meghallgatása után úgy döntöttek, hogy Joó Istvánt meghagyják a tulajdonában, mivel az özvegy, József fiát is „megkínálta” a szőlővel, de az akkor nem tartott rá igényt, sőt a vételárból is arányosan részesült. Tóth József nem nyugodott meg az ítéletben, jogorvoslatért a Szentgyörgyi vezette úriszékhez apellált, amely a város bíráival ellentétben neki adott igazat. Mivel az ítéletet Joó István igen sérelmesnek találta, a vármegyéhez fordult panaszával. A sedria döntése egyértelmű volt: város bírái helyesen határoztak, a szőlő a vevőt illeti. Ezután az elmarasztalt Tóth István felesége a nagynénjével felkereste Szentgyörgyit, aki megkérdezte: „Mit akartok, Szegények?” „Nem mást Te[kin]t[e]tes Praefectus Uram, hanem [...] Szolga Bíró Úr azon el adott szöllő végett hivattatott, melly szavainkra azt mondá Praefectus Úr”: „A' szöllő a tietek, szegények, el vagyon az már végezve, csak dolgozzátok a szöllőt békességgel, ha pedig Joó István szöllőtökben mén, és ottan nyakaskodik, kötözze meg az Urad, és ha vele nem bírna, híjon magához egy néhány szomszédot, kik meg kötözvén ötet, hozzák hozzám, mingyárt árestomba tételtem”. Az eset a vármegye nemesi közgyűlése elé került. Megerősítették a korábbi végzésüket és kimondták, hogy „ha valaki ezen rendelkezésnek ellene szegné magát, azt félretévén minden tekintetet, elfogtván, ezen nemes vármegye tömlöczébe hozassák”. Mivel a helyzet később sem normalizálódott, 1791. szeptember 14-én a vármegye törvényszéksértési pert (*fiscalis actio*) indított a praefectus ellen, amelyben ellenszégülése miatt elmarasztalták és kétszáz forint bírság megfizetésére kötelezték.<sup>74</sup>

Források hiányában egyelőre nem tudjuk, hogy Szentgyörgyi Mihály 1793-as „menesztése” összefüggött-e az ellene folytatott perrel. Tény, hogy a plenipotentarius praefectus tisztséget 1793-tól Csillag István töltötte be 1799-ben bekövetkezett haláláig.<sup>75</sup> 1798-ban a makói püspöki lakban elhunyt Christovics Imre egyházfő is. Az új püspök kinevezéséig Deseő Ádám, a kamara pécskai uradalmának consiliariusus intézte az uradalom ügyeit praefectusként.<sup>76</sup>

## ÚRISZÉKEN KÍVÜLI JOGSZOLGÁLTATÁS MAKÓN KŐSZEGHY LÁSZLÓ PÜSPÖKSÉGÉTŐL

A megüresedett püspöki széket a szegedi születésű jezsuita főpap, Kőszeghy László foglalta el. Kőszeghyt 1778-ban Christovics püspök hívta maga mellé, aki hamar a megyei klérus legbefolyásosabb tagjává vált. Bár csak 1801-ben szentelték fel, Christovics betegesége idejéértől kaptalan helynökként lényegében ő kormányozta az egyházmegyét.<sup>77</sup>

<sup>74</sup> MNL CSML ML IV.1.b. Processus 1791.09.14., MNL CSML ML IV.1.a. 386., 566., 567., 569., 646/1791.

<sup>75</sup> MNL CSML ML XII.1.c. 3/1794.; V.1.q. 248/1799.

<sup>76</sup> Uo.

<sup>77</sup> Kőszeghy László felszentelt csanádi püspök 1801–1828 között. 1779-ben csanádi kanonok, 1785-ben püspök-helyettes, 1788-ban püspöki helynök, 1798-ban nagyprépost, 1800. augusztus 16-án kinevezett, 1800. december 12-én megerősített csanádi püspök. Lásd: JUHÁSZ 1942.

Az új püspöknek nagyratörő tervei voltak az egyházi infrastruktúra megerősítésére. Ezek megvalósításához jövedelmeinek maximalizálására volt szüksége, így újra megpróbálkozott az-  
zal, ami elődjének még nem sikerült: a város és az uradalom közti status quo megváltoztatásával. Kőszeghy 1803-ban a makói legelők és puszták nagy részét elfoglalta, és új – a püspökség számára sokkal kedvezőbb – szerződést készített elő. A püspök és a város közössége közötti úrbéri per újabb szakasza kezdődött meg, amely 1805-ben zárult le. Bár a város továbbra is contractualis mezőváros maradt, a makói határból majd' nyolcvanezer holdat kihatásva Kőszeghy ténylegesen létrehozta makói uradalmát, valamint megszerezte a város által addig birtokolt beneficiumokat is.<sup>78</sup>

Az új püspök az uradalom igazgatását, birtokkormányzatát részletesen szabályozta. A just továbbra is a plenipotentarius felügyelte, de az *inspector* (később *director*) irányította. Teljhatalmú megbízottjának fivérét, Kőszeghy Jánost nevezte ki.<sup>79</sup> Az uradalmi tisztikar feladatait és kötelességeit úgynevezett *Instructiokban* szabályozta, amelyekben részletesen kitért a bíraskodással kapcsolatos ügyekre is.<sup>80</sup>

Az 18–19. század fordulójától a bíraskodásban kiemelt szerep jutott a jogi képzettségű *fiscalis*oknak, az uradalmi ügyészeknek. 1800–1804 között *Olgyai Károly*, majd az uradalom létrehozása után *Szászy Ferenc* (1804–) és *Szilágyi Sándor* (1807–) töltötték be párhuzamosan a tisztséget.<sup>81</sup> A *fiscalis* feladata volt az 1806-os *instructio* szerint, hogy „*minden jussra vigyázzon*”. „*A' Jobbágyoknak Ügyeit akár Uraság Széke alkalmatosságával, akár máskor törvényesen kormányozza; Uraság Székin=kívül pedig magánál semmi féle akár szóval, akár írással kezdett Ügyeit Jobbágyimnak ne végezze, hanem minden héten Pénteken tartandó Tiszteim össze ülésére utasítsa a Panaszosokat, és ha valamit írásban be nyújtottak, azt=is azon Pénteki Sessziókba rendre mutassa bé, és az illetén ügyeknek s ezek iránt tett végzéseknek Protocolumját vigye.*” Kőszeghy tehát kifejezetten megtiltotta *fiscalis*ainak a széken kívüli bíraskodást. Helyette a jogszolgáltatás gyorsításának és hatékonyságának növelése céljából létrehozta az uradalmi tisztek köztes bíraskodási fórumát, a *tisztiszéket*. Fontos szempontként kiemelte: „*E módon remélem, hogy az ellenkező [értsd: ellenkezést keltő] végzések eltávoztatnak, és köz akarrattal tett intézkedések fogamatossabbak lesznek*”. Egyben figyelmeztette is *fiscalis*ait: „*Semmi Tisztviselőimet, kik a jövedelem gyarapításában munkálkodnak, azon szín alatt, hogy Ő [értsd: a *fiscalis*] Törvén=tudó, meg ne vessen, annál inkább meg ne sértsen...*”<sup>82</sup>

A *tisztiszék* mint a területi vezetés hatékony formája a hazai nagybirtokokon már a 18. század közepétől megjelent, azonban Makón, főként az allodiális gazdálkodás hiánya miatt csak 1805 után hozták létre, racionálisan különválasztva annak jogszolgáltatási és birtokgazdálkodási–közigazgatási profilját.<sup>83</sup> Szilágyi Sándor *fiscalis* feladata 1807-től elsősorban az igazgatási és civilisztikai ügyekre terjedt ki; az ő vezetésével tartották a pénteki *tisztiszéki* üléseket (*Sedes Officiales*), míg Szászy Ferenc szombatontként gazdasági *tisztiszéket* tartott (*Sedes Eoconomica*), amelyen elsősorban az uradalom működésével, a birtokgazdálkodással, a város és a zsidó

<sup>78</sup> Elsősorban lásd: TÓTH 2003. 338–346., és GILICZE 2003. 396–397.

<sup>79</sup> Kőszeghy János plenipotentarius 1801–1828(?) között.

<sup>80</sup> MNL CSML ML XII.1. CSMPUI, Uradalmi fiskális iratai, *Instructiok*.

<sup>81</sup> MNL CSML ML XII.1.c. sz.n. 1807.10.08.; BARNÁ – SÜMEGHY 1998. 190–191. GILICZE 2003. 396–397.;

<sup>82</sup> MNL CSML ML XII.1.c. *Instructio* 1806.

<sup>83</sup> KÁLLAY ISTVÁN 1980. 47–50.; GILICZE 1993. 397–398.

község igazgatásával kapcsolatos ügyekkel foglalkoztak, valamint rendelkeztek a beosztott tisztek (tisztartó, kasznár, ispán) és az alkalmazottak tennivalóiról. Érdekesség, hogy a gazdasági széken hirdették ki és hitelesítették a jobbágyok testamentumait is.<sup>84</sup> Az 1820-as évektől – valószínűleg Szászy halála vagy visszavonulása után – Szilágyi Sándor egymaga irányította mindkét hivatalos szék munkáját.<sup>85</sup>

A tisztiszék<sup>86</sup> intézménye Makón nem előzmény nélküli, hiszen – amint arról korábban olvashattunk – Bogyó Mihály 1787–1788 között tartott Tiszti Napjai is a jogszolgáltatás hatékonyabbá tételét szolgálták mint közbülső bíraskodási fórumok. A hasonlóságok azonban ebben ki is merültek. A Tiszti Napok akkor még nem az hivatalos professzionális jogszolgáltatási szervei, hanem a város tanácsának a praefectus által vezetett törvénykezési napjai voltak.

A tisztiszék (*Sedes Officiales*) 1806. október 3-án kezdte meg működését, amit kezdetben „Őnagyságának a Magasságos Főtisztelendő Püspök Úrnak minden Péntek napra kirendelt Törvényes Tiszti Nap”-jának nevezték. 1806–1807-ben Szászy Ferenc fiscalis vezette az üléseket. A másik ügyész, Szilágyi Sándor 1807 márciusi munkába állásától vált ténylegesen külön a két szék működése. A testület magyar megnevezése előbb „Tiszti Nap”, majd „Tiszti Üszve Ülés”, 1830-tól „Tisztiszék”-ként állandósult.<sup>87</sup>

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint kezdetben Szászy pontosan tartotta magát a rendszeres pénteki üléséhez, amely csak indokolt esetben maradt el. 1806 decemberében a hatnapos vármegyei közgyűlés miatt halasztotta az ülést a következő keddre (december 5-ről 9-re). Előfordult az is, hogy a peres felek nem jelentek meg: „Nyilván az Karácsony Innep napokra nézve a panaszosok magokat nem jelentették.” jegyezte be akkurátusan a protocollumba december 27-én. A Szászy által vezetett jegyzőkönyv formai szempontból igen egyszerű volt: az ügyeket folyamatos számozással látta el, az előterjesztést és a végzést egyetlen szövegbeírásba egyesítette. Az ülések dátumát mindig feltüntette, azonban a tisztek neve és a hitelesítés hiányzott. A jegyzőkönyvet magyar nyelven vezette.<sup>88</sup>

A tisztiszék működésének első évében – még Szászy elölülése alatt – világosan elhatárolódott egymástól a gazdasági és az igazságszolgáltatási funkcióval bíró hivatalos székek működése. A *Sedes Officialis* ülésein Szászy által elbírált 65 ügy közül csupán négy nem tartozott annak hatáskörébe (robotváltás, szőlőföld adásvétele, duplán beszedett dézsma és a jángori kertészek kérelme); ezekben az ügyekben nem is hozott határozatot. Kilenc kisebb jelentőségű büntetőügyben ítélezett (hatalmaskodás, károkozás). A perek több mint fele (39) kötelmi ügy volt, főleg hitelezők panaszai, 11 dologi (adásvételek, telkek ismételt kimérése), 3-3 magistraturalis és családjogi per.<sup>89</sup>

1807 májusától Szilágyi Sándor fiskális vette át a *Sedes Officialis* vezetését. A jegyzőkönyveket szintén magyar nyelven, de már két hasámban vezettette folyamatos ügyszámokat használva. A jegyzőkönyv a „Makói Uradalom részirül tartandó Pénteki Tiszti Öszve Üllések”

<sup>84</sup> MNL CSML ML XII.1.c. *Instructio* 1806, 1817.

<sup>85</sup> Uradalmi fiscalis Nánásy Mihály 1837, Nagy Lázár 1838–1848.

<sup>86</sup> MNL CSML ML XII.1.b. Tisztiszéki iratok; a jegyzőkönyvek 1806–1838 közötti évekből maradtak meg.

<sup>87</sup> Lásd: tisztiszéki jegyzőkönyvek; a protocollumok latin megnevezése is változatos volt: *Protocollum Officiosorum Materiarum* (1806, 1843, 1814), *Protocollum Objectorum Iurudicium* (1830), *Protocollum Sedis Officiosae* (1815, 1820, 1832, 1836).

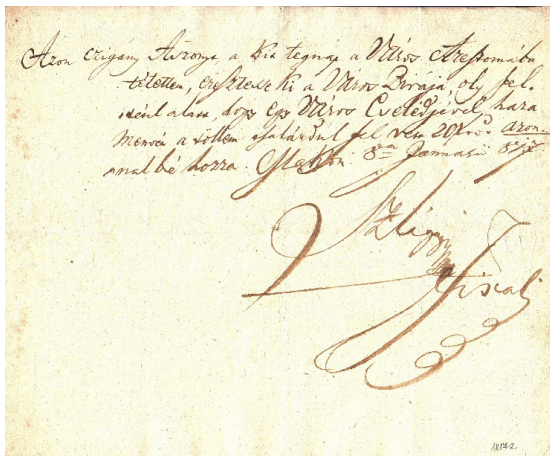
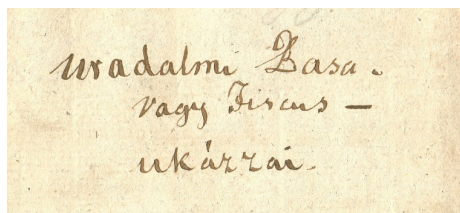
<sup>88</sup> MNL CSML ML XII.1.d. Tisztiszéki jegyzőkönyvek, 1806–1807. [I.]

<sup>89</sup> MNL CSML ML XII.2.d. Tisztiszéki jegyzőkönyvek, 1806–1807. [I.], 26, 45, 57, 69.; és Tisztiszéki jegyzőkönyvek 1807–1838.

címet kapta. A jelen lévő tisztek neveit ő sem tüntette fel, ahogy az ülés dátumának feljegyzése is a legtöbb esetben elmaradt. Míg Szászy vezette szék fél év alatt 65 ügyet, addig Szilágyi 1807 és 1813 között mindössze 195 ügyet tárgyalt, tehát ritkábban ülésezett, mint azt a püspöki instructio előírta.<sup>90</sup>

Mivel az instructiókban nem voltak tételesen meghatározva a székek hatáskörei, gyakran olyan ügyeket is tárgyaltak, amelyek a másik jogkörébe tartoztak. Így egyre többször kerültek a Sedes Officiales elé a honsítással, a házhelykérelemmel, a földesúri jogok megsértése miatt elkobzott termékek visszaigénylésével és az uradalmi haszonbérletekkel kapcsolatos ügyek is.<sup>91</sup>

Kőszeghy püspök 1817-ben újabb utasítást adott ki. Ebben a tisztek legfontosabb feladataként ismét a püspökség javadalmainak és haszonvételeinek gyarapítását nevezte meg. Felhívta a figyelmet arra, hogy tisztjei a panaszkodók ügyeit igazságosan intézzék. Ha a perlekedők „rövid úton” nem egyeznének meg, akkor a fiscalisnak az áprilisban és októberben tartandó úriszékre kellett küldenie őket. Felhívta a fiscalis figyelmét arra, hogy a tisztiszéken hozott végzéseket az officiálisoknak azonnal adja ki. Lényeges változás, hogy felszólította Szilágyi Sándort, hogy „az Uraság(i) és Tiszti Széken kívül elvégezhető ügyeket, a nélkül, hogy azokat a Város Elöljáróihoz utasítson, minden halasztás nélkül elintézzze”; az ügyekről az árvák vagyónának elszámolásával, és az adásvételekkel együtt októberben számot adjon, az erről vezetett protocollumokat (mint *actarius*) bemutassa.<sup>92</sup> Szilágyi Sándor tehát 1817-ben megkapta a jogot arra, hogy kisebb jelentőségű ügyekben maga ítélkezzen, azonban ez a rendelkezés Szászy Ferenc működésére nem terjedt ki. A püspök fontosnak tartotta az utasításában azt is leírni, hogy Szilágyi az ügyeket úgy intézze, hogy azokat ne a város bíraira hárítsa. Az instructio ezen részét a fiscalis azonban nem tartotta be.



Szilágyi Sándor fiscalis egyik „ukázza”

<sup>90</sup> MNL CSML ML XII.1.d. Tisztiszéki jegyzőkönyvek, 1807–1809. [II.] Bár a feudális viszonyok megszüntetéséig, 1848-ig működött párhuzamosan egymás mellett a két officiális szék, a jegyzőkönyvek csak 1838-ig maradtak meg.

<sup>91</sup> MNL CSML ML XII.2.d. Tisztiszéki jegyzőkönyvek.

<sup>92</sup> MNL CSML ML XII.1.c. *Instructio* 1817.

Szilágyi Sándort a makói népnyelv „uradalmi basaként” emlegette, hisz rendelkezéseivel gyakran avatkozott be a város bírának ügyeibe. Utasításait „*Uradalmi Basa vagy Fiscus – ukázzai*” felirattal helyezte levelestárába a város jegyzője.<sup>93</sup> A határozott fiscalis már 1807-ben kivívta az általa „nyakas jobbágyoknak” titulált bírák ellenszenvét, azonban tisztiszéki határozataiban igyekezett pártatlan maradni. Példa erre Kotsis József ügye, aki a város tanácsának elmarasztaló ítélete miatt fordult a tisztiszékekhez. A város hadnagyai a tanács végzése értelmében egy tehenét levágatták. „*Minthogy kihalgattatások előtt szembetűnő vakmerőség nélkül nem lehetne a város előjáróit meg ítélni; azért meg fog nékik hagyattni, hogy a Felperesnek előadása szerint törvénytelenül elkövetett Tettyükrül Írásban meg feleljenek, azt az Uradalom Fiscalissának megküldjék, a ki azonnal eszközteni fogja, hogy a károsodott ember igazságos kívánságához képest kárának helybe való visza állíttatását tapasztalhasssa.*”<sup>94</sup> 1819-ben, az úrbéri per újabb fellángolásakor az úriszéken illetve kemény szavakkal a makói bírakat, mert azok a véleménye szerint a döntést az uralkodóra bíznák, földesurukkal egyezsége nem hajlandók, ezért bírói hatalommal kell őket engedelmességre kényszeríteni.<sup>95</sup> 1811–1829 között számos utasítást (*comissio*) küldött a város előjáróinak olyan esetekben is, amelyek egyértelműen a bírák hatáskörébe tartoztak.

Szilágyi gyakran utasította egyszemélyi döntése végrehajtására az előjárókat. Példa erre K. Varga János ügye, aki házhelynek vette meg Kiss András szőlőföldjét 305 forintért, a fiscalis azonban eltiltotta az házépítéstől. Közölte a város bírójával, hogy az adásvétel érvénytelen, és utasította őket, hogy fizetessék vissza Kiss Andrásal a földért kapott pénzt. Tóth Péter bíró jelentette a fiscalisnak, hogy maga elé rendelte az eladót, akinek három nap haladékat adott a vételár visszafizetésére. A terminus lejárt, azonban Kiss nem fizetett. A fiscalis újabb utasítása: még tizenhárom nap haladékat adjon a bíró az adósnak, ha akkor sem fizetne, „*minden halasztás nélkül Executioval vegye meg*” rajta az összeget.<sup>96</sup> Mivel Szilágyi a városi bíróságnak adta át az ügyet, a tisztiszéket mentesítette az eljárás, a tiszttartót és az uradalmi katonákat pedig a végrehajtás terhe alól.

1830-ban, *Török Antal* püspöksége idején<sup>97</sup> kiadott instructio lényegében megegyezik a korábbival, annyi különbséggel, hogy a jobbágyok „rövid utas” ügyeit a tisztiszék nem pénteken, hanem szombaton intézte. Az új püspöknek minden bizonnal lehettek fenntartásai Szilágyi Sándor módszereivel kapcsolatban, mivel arra utasította, hogy „*(...) jobbágyaim bajaiban Férfiassan, de mindamellet Csinossan és mértékletesen szóljon, és úgy adja elő Fiscalisom véelked(ését) és a' töllem szükség esetében nyerendő helyes akaratomat, hogy javiccsom inkább szelidségével, mint roncsom tüzeskedésével az Uradalmam baján.*”<sup>98</sup>

A következő egyházfő, *Lonovics József*<sup>99</sup> 1837-ben adott ki újabb utasítást, amelyben elsősorban az 1832/1936-os országgyűlésen elfogadott, az úrbéri viszonyokkal kapcsolatos változásokat rögzítette. A püspök-földesúr az 1836. XVIII. és XX. tc. alapján elrendelte a

<sup>93</sup> MNL CSML ML V.1.1.; a 142 darab utasítás évköre (1811) 1816–1819.

<sup>94</sup> MNL CSML ML XII.1.d. Tisztiszéki jegyzőkönyvek, 1807–1809. [II.] 44.

<sup>95</sup> Tóth 1993. 347.

<sup>96</sup> MNL CSML ML V.1.q. 17/1819 és 21/1819.

<sup>97</sup> Török Antal csanádi püspök 1828–1832 között.

<sup>98</sup> MNL CSML ML XII.2.b. *Instructio* 1830.

<sup>99</sup> Lonovics József csanádi püspök 1834–1848 között.

Szóbeli Perek Birósága és a Vásári Biróság létrehozását, előbbit az uradalmi director, utóbbit az uradalmi fiscalis irányításával. Az „igazgatási” tisztiszék 1838-ig működött, mivel a két új bíróság átvette a feladatkörét. A gazdasági tisztiszék viszont a földesúri joghatóság megszűnéséig létezett.<sup>100</sup>

Bár az instructioban utalnak rá, a vásári bíraskodásnak semmi írásos nyoma nem maradt. A szóbeli perek bíróságán sommás ügyeket tárgyaltak, a fennmaradt iratanyag bizonyítja, hogy a keresetek többségét írásban indították. Az szóbíróóság fellebbviteli fóruma az úriszék volt. A törvényi előírásoknak megfelelően előbb legfeljebb 60 forint perértékű, 1840 után 200 forintig terjedő ügyeket tárgyalhattak és zárhattak le gyorsan és költséghatékony módon az uraság tisztjei.<sup>101</sup>

A szóbeli perek bírósága 1836. szeptember 26-án kezdte meg működését, de nem az instructio szerint kijelölt director, hanem az akkori fiscalis, *Nánássy Mihály* előlülése alatt. Az 1836–1837 közötti ügyek száma viszonylag csekély volt (64 és 119). A jegyzőkönyveket egyhasábosan, sorszámozás és a jelenlévők nevének feltüntetése nélkül vezették. 1838. október 20-án Lonovics püspök *Nagy Lázárt* hívta Makóra tisztü ügyésznek, aki egyben a szóbíróóság vezetője is lett.<sup>102</sup> A jegyzőkönyvek tanúsága szerint havonta 15–20 alkalommal ítélkezett, nem csak hétköznapiokon, hanem szombaton és vasárnap is. Az ügyek száma 1838 és 1847 között évente 230 körül volt. Azokat a panaszosokat, akiknek keresetei meghaladták a törvényben meghatározott felső határt – bár a tényállást röviden bevezette a jegyzőkönyvbe – a fiscalis általában az adóssal együtt másnapra „saját színe elé” rendelte, s ha kellett, az ügyet az úriszék elé bocsátotta.<sup>103</sup>

Lonovics püspök az 1837-es instructiojában arról is rendelkezett, hogy azokat a jobbágyokat, akiket az 1836. évi X. tc. 5. §-a értelmében a Makón nagyon megszorított robotmegtagadások miatt eljárás alá kellett vonni, a tisztiszék elé kellett idézni. Mivel az igazgatási tisztiszék 1838-ban megszűnt és a helyébe lépő szóbíróóság nem tárgyalt magisztraturális ügyeket, a püspök köztes bírói fórumként létrehozta a jobbágyok kötelességszegési ügyeivel foglalkozó testületet *Úrbéri Büntető Törvényszék* néven.<sup>104</sup> A bíróság *Nagy Lázár* dirigens fiscalis egy személyi vezetése alatt működött. 1838 és 1847 között 91 esetben, több mint hatszáz jobbágy ügyében döntött. Az ügyek többsége (77%) robotmegtagadás volt. Az esetek egy része a harmadik úrbéri perrel függött össze, amely 1836-ban az új contractus megkötése idején lángolt föl a város közönsége és a püspökség között. Az új szerződés a terhek jelentős növelésével járt, ezért a város közönsége nem fogadta el azt. A szerződés úrszéki kihirdetése után a makói jobbágyok egy része megpróbálta a robotköztelezettséget több-kevesebb sikerrel elkerülni. A már-már lázadással fenyegető helyzetben *Kis Ferenc* házasság zsellér a városi tanács ülésén kijelentette, hogy „*Mind hunczut, akasztófára való az, ki az uraságnak robotot szolgál!*” Lázadás nem történt, de

<sup>100</sup> MNL CSML ML XII.2.b. *Instructio* 1837.

<sup>101</sup> MNL CSML ML XII.2.a.; CZEGLÉDI NOÉMI 2009.

<sup>102</sup> MNL CSML ML XII.2.a. Szóbeli perek. 37–38. k.; BARNA – SÜMEGHY 1998. 138–139.; *Nagy Lázár* 1793-ban született Tolcsván. 1815-ben Zemplén vármegye tiszteletbeli aljegyzője, 1820-ban ügyésze. 1825-ben régézi uradalmi intéző. Elhunyt 1848. december 5-én Makón.

<sup>103</sup> *Kocsis Péter* Kovács panaszolta, hogy *Dobsa József* 60 forint 12 krajcárral tartozik. A bepanaszolt felet az ügyész másnap reggel 8-ra a maga színe elé rendelte; MNL CSML ML XII.2.a. Szóbeli perek jegyzőkönyvei. 1839. 33.sz.

<sup>104</sup> MNL CSML ML XII.2.a. *Úrbéri büntető törvényszék* jegyzőkönyve 1838–1847.

az uradalom kérésére a helytartótanács jóváhagyta a karhatalom bevetését is.<sup>105</sup>

A „robotra hajtást” általában a templomok előtt hirdették ki vagy az uradalmi katonák házról házra járva hívták munkára a jobbágyokat. A szándékos elkerülésre példa Csengeri János esete. Csengeri a két uradalmi katonával közölte, hogy ő robottal nem tartozik az uraságnak, majd kinyitotta a kaput és „*Erre megy ki a kutya!*” felszólítással elküldte őket. A katonák jelentették a fiscalisnak, aki azonnal úrbéri büntetőtörvényszéke elé idézte. Csengeri azonban nem jelent meg, sőt megüzente, hogy neki semmi dolga nincs a fiscalissal. Nagy Lázár a „vakmerő, engedetlen és makacs” jobbágyot három napi elzárással (*árestom*) büntette<sup>106</sup>, akit az uradalmi katonák még aznap a város tömlöcbe kísértek.<sup>107</sup>

A reformkorban kezdődő polgári átalakulásnak egyik sarkalatos pontja volt az az alkotmányos elv, amely az addigi igazságszolgáltatási rendszer felszámolását és a polgári jogegyenlőségen alapuló bíráskodás megteremtését sürgette. Az 1848 márciusi forradalmat követően a törvényhozás megszüntette az úrbéri szolgáltatásokat és vele együtt a földesúri–jobbágyi függés évszázados rendszerét. Véget ért a csanádi püspökök 135 éves joghatósága Makón, ezzel új korszak kezdődött a város életében.<sup>108</sup>

Végezetül, összegzőként megállapítható, hogy a 18–19. században a Csanádi Püspökség Makói Uradalmában az úriszéken kívüli bíráskodás változatos formái már a kezdetektől jelen voltak. A *köztes bírói fórumok* célja az úriszékinél gyorsabb és hatékonyabb jogszolgáltatás-biztosítása volt. 1717–1805 között teljhatalmú megbízottak (*plenipotentariusok*) gyakorolták az *impensiot*. A 19. század első évtizedétől azonban már az uradalmi ügyészek (*fiscalisok*) rendelkeztek az elsődleges bíráskodási jogkörrel. Kőszeghy László püspök–földesúr a makói uradalom megszervezésével egyidőben az úriszéken kívüli bíráskodást is megreformálta. Külön fiscalis vezette az igazgatási és a gazdasági tisztiszéket. Az 1836-os törvények értelmében a püspökség Makón is létrehozta az úriszéken kívüli, *szóbeli perek bíróságát*, ami később az igazgatási tisztiszék feladatát vette át. 1838-ban – szintén a törvényi előírásoknak megfelelően – úrbéri büntetőbíráskodást szerveztek elsősorban a megnövekedett terhek miatt elégedetlenkedő jobbágyok robotmegtagadásainak megfékezésére. A késő rendi korban a bíráskodó uradalmi tisztek többször egyszerű falusi bíróságként próbálták kezelni a város előljáróságát, háborgónak és nyughatatlannak titulálva az öntudatos makói jobbágyokat. Bogyó Mihály és Szentgyörgyi Mihály plenipotentariusok, valamint Szilágyi Sándor fiscalis, „Uradalmi Basa” szigorú ellenőrzés alatt tartották a város önkormányzatát, a bírák ítélezésébe is gyakran beleavatkoztak. Mindezek ellenére az uradalmi tisztek ítélezése a korabeli joggyakorlatnak megfelelő volt.

## RÖVIDÍTÉSEK:

MNL CSML ML: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Makói Levéltára

<sup>105</sup> TÓTH 1993. 333–364.

<sup>106</sup> 1836. évi X. tv. 4.§. 2. szakasz.

<sup>107</sup> MNL CSML ML XII.2.a. Úrbéri büntetőbíráskodás jegyzőkönyve. 30. sz. 1839. október 21.

<sup>108</sup> A témáról részletesen: 1848. évi IX. törvénycikk

**FELHASZNÁLT IRODALOM:**

BARNA JÁNOS – SÜMEGHY DEZSŐ (1998): Nemes családok Csanádvármegyében. Makó, 1998 (reprint).

BOHDANECZKY EDVIN (1940): Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. *Csanádvármegyei Könyvtár* 36. Makó.

CZEGLÉDI, NOÉMI (2009): Szóbírótság és „adósságkezelés” egy reformkori uradalomban. *Debreceni Szemle* 17. évf. 3–4. sz. 303–314.

DÓKA, KLÁRA (1997): *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest, METEM.

DOMINKOVICS, Péter (2019): Az úriszék. Egy rossz hírű intézmény a feudalizmus korából. *Rubikon. Perek, bírák, bíróságok*. 2019. 9–10. szám. 32–35. p.

EPERJESSY KÁLMÁN (1928): *Írások a régi Makóról*. Helytörténeti rajzok. Makó.

GILICZE JÁNOS (1993): A csanádi püspökség makói uradalmának birtokkormányzata és gazdálkodása. In Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó Monográfia* 4. Makó, Makó város Önkormányzata. 396–406.

JUHÁSZ, KÁLMÁN (1933–1947): *A Csanádi Püspökség története* 1–8. Makó.

JUHÁSZ, Kálmán (1942): *Remetei Kőszeghy László csanádi püspök*. Budapest 1942.

JUHÁSZ, KÁLMÁN (2000): *A szeged–palánki plébánia története 1199–1895*. Szeged, Agapé.

KARÁCSONYI, JÁNOS (1985): *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*. Budapest, Könyvértékesítő Vállalat.

KÁLLAY, ISTVÁN (1980): *Magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LOTZ, ANTAL (1996): A szeged–csanádi egyházmegye. *Honismeret* 24. évf. 3. sz. 10–14.

MEZEI, BARNA (2007): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris.

NAGY, JANKA TEODÓRA (2008): Jogélet a két „vész” között. 1781–1821. In Tóth Ferenc (szerk.) *Makó néprajza. Makó Monográfia* 3. Makó, Makói Önkormányzat. 816–883.

NAGY JANKA, TEODÓRA (2012): Népi jogélet a Dél–Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821). *Documenta et Monographiae Universitas Quinqueecclesiensis Faculta de Illyés Gyula Nominata. I.* Szekszárd, 2012. PTK.

OROSZ, ISTVÁN (2010): *A jobbágyvilág megszűnése Magyarországon*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete.

ORTVAY, LÁZÁR – SZENTKLÁRAY, JENŐ (1871–1874): Történelmi adattár Csanád egyházmegye hajdana és jelenéhez 1–4. Temesvár – Budapest.



RÁKOS, ISTVÁN (1993): Az újjátelepüléstől a polgári forradalomig. A polgárság jogi helyzete. In Blazovich László (szerk.) *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó Monográfia 4.* Makó, 1993. 330–333.

REIZNER, JÁNOS (1892): Makó város története. Szeged, 1892.

SZENTKLÁRAY, JENŐ (1892): Közállapotok Csanád vármegyében a török uralom után. *Századok*. 26. évf. 2. szám. 1892. 107–130.

SZIRBIK, MIKLÓS (1979): Makó városának leírása. 1935–1836. *Makói Múzeum Füzetei 22.* Makó. 16–20. p.

TÓTH, FERENC (1974): Makó településtörténeti vázlata. *Makói Múzeum Füzetei 14.* Makó.

TÓTH, FERENC (1993): Politikai küzdelmek. Az úrbéri per. In Blazovich László (szerk.) *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó Monográfia 4.* 333–364.

VIG, ZOLTÁN (2003): A város közigazgatása. Blazovich László (szerk.) *Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó Monográfia 4.* Makó, 1993. 365–376. p.

WELLMANN, IMRE (1980): Közösségi rend és egyéni törekvések. *Történelmi Szemle*, 1980. 3. szám. 423–433.

ZOMBORI, ISTVÁN (2005): A Szeged – Csanádi Püspökség Egyházmegyei Múzeum és Kincstár. Szeged, 2005.

MAROSVÁRI ATTILA

marosvari@vnet.hu

történész, levéltáros (MNL CSML Makói Levéltár)

# A területgyarapítást célzó román és szerb propaganda Csanád vármegyében (1918–1921)

Romanian and Serbian territorial expansionist propaganda  
in Csanád County  
(1918–1921)



## ABSTRACT

Csanád county was under Romanian military occupation from the end of April 1919 to the end of March 1920. The only exception to this was Makó, which was under French supervision for about two months, so the town was not taken over by the Romanians until mid-June 1919. The occupation of the county was in keeping with Romanian territorial aspirations, as the memorandum containing their demands for the Paris Peace Conference called for the borders which had been set out in the secret Treaty of Bucharest in August 1916. This would have included the whole of Csanád County. However, the great powers at the peace conference rejected the Romanian demands to annex these thoroughly Hungarian territories, and on June 13, 1919, they drew a narrower demarcation line, essentially corresponding to today's border, which has not been subsequently changed. Romanian diplomacy, of course, used every means to get the boundary promised in the Treaty of Bucharest, which was much more favorable to them. One way to do this was to take advantage of the dissatisfaction and secessionist aspirations of the nationalities living in the disputed territory. This study takes into account the manifestations of Romanian territorial propaganda in Csanád – and more tangentially in neighboring Békés county – which targeted not only the relatively small number of ethnic Romanians, but also the Slovaks, who formed a slightly larger community. Although the focus of this study is on Romanian propaganda, for the sake of completeness, reference is also made to Serbian propaganda, as the Serbs also

had territorial aspirations affecting Csanád county. One of the main findings of the study is that while Romanian propaganda focused primarily on the acquisition of *territories*, Serbian propaganda focused on winning over the *people*, which ultimately took the form of strengthening the intentions for the right of option which was also enshrined in the Treaty of Trianon.

## KEYWORDS

Csanád county, Romanian occupation, Romanian propaganda, Serbian propaganda, option.

DOI 10.14232/belv.2022.3.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Marosvári Attila (2022): A területgyarapítást célzó román és szerb propaganda Csanád vármegyében

(1918–1921). *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 26–71.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

## A TÉRSÉG MEGSZERZÉSÉRE IRÁNYULÓ ROMÁN ÉS SZERB DIPLOMÁCIAI TÖREKVÉSEK

Amikor a románok 1919. január végén benyújtották területi igényeiket az 1919. január 18-án Párizsban megnyitott, s az első világháború utáni rendezésre hivatott békekonferencia elé, akkor maximális célként az 1916. augusztusi bukaresti titkos szerződésben számukra megítélt területre vonatkozó követeléseiket terjesztették elő.<sup>1</sup> A memorandum a következőképpen fogalmazott: „*Románia, amely a követelései alapjául szolgáló etnikai elvet a lehető legnagyobb pontossággal törekszik összeegyeztetni a népek fennmaradásához szükséges feltételekkel, az 1916. évi szerződésben nem kérte határainak kiterjesztését a Dnyeszterre és a Dunán túlra. Azt sem kérte, hogy északnyugati határa minden ponton a Tiszáig terjedjen, hanem megelégedett a Tisza–Szamos összefolyásától a Tisza–Maros összefolyásáig terjedő, Debrecentől és a két Körös*

<sup>1</sup> A szerződést közli: Romsics 2000. 36–37. A szerződés szövege egyébként 1919 elején megjelent a korabeli napilapokban is: Románia titkos szerződése az antanttal. *Makói Újság*, 1919. február 11. 2.; Románia titkos szerződése az antanttal. *Makói Független Újság*, 1919. február 11. 2.

találkozásától keletre húzódó vonallal, noha attól nyugatra is található román népcsoportok.”<sup>2</sup> Ez a területi igény tehát Csanád vármegye teljes területét magában foglalta volna, hiszen – a bukaresti titkos szerződésben foglaltakkal összhangban – a románok itt maguknak követelték a Tisza és a Maros összefolyásáig terjedő teljes területet. Megfogalmazódott azonban ugyanebben a dokumentumban egy másik, az előbbinél szűkebb területi követelés is, amely nem Csanád vármegye teljes területére, hanem annak csak a „román részeire” tartott volna igényt.<sup>3</sup> Utóbb, a terület 1919. április végével kezdődő román megszállása idején ez a kettősség határozta meg a térség feletti berendezkedés alakítását: a vármegye azon részét, melynek Romániához csatolására nem láttak esélyt, 1919. július közepén a debreceni székhelyű ún. katonai megszállási zónához, míg a vármegye keleti járásait (a Nagylaki, a Battonyai és a Mezőkovácsházi járást) a nagyszabeni kormányzótanács irányítása alá tartozó ún. polgári közigazgatási zónához csatolták.<sup>4</sup> A vármegye illetén kettéosztása pragmatikus jellegű volt, hiszen az alapvető célkitűzés továbbra is a tágabb, a bukaresti titkos szerződésben szereplő határvonal elérése volt.

A Párizsban ülésező nagyhatalmak azonban ezt nem így gondolták. Azok a szakbizottsági ülések (a Román és Jugo-szláv [sic!] Ügyek Bizottsága ülései), amelyek hivatottak voltak a leendő magyar–román határ ügyében döntési javaslatokat tenni, 1919. február 11. és március 18. között lezajlottak,<sup>5</sup> s az eredeti román követelésekhez képest egy attól keletebbre húzódó – lényegében a mai országhatárral megegyező – határvonalat jelöltek ki. E vonalat – melyet később Clemenceau-féle demarkációs vonalnak is neveztek<sup>6</sup> – májusban a Külügyminiszterek Tanácsa, júniusban pedig a nagyhatalmak vezetőiből álló ún. Négyek Tanácsa is jóváhagyta, e tekintetben tehát az véglegessé vált. 1919. június 11-én a Külügyminiszterek Tanácsa ülésén e határvonalat szóban közölték Ion I. C. Brătianu román miniszterelnökkel is, ily módon mindez a román politikai vezetés előtt sem maradt titokban.<sup>7</sup>

A román diplomácia elsődleges törekvése a következő hónapokban a párizsi nagyhatalmi döntés megváltoztatása volt. Brătianu maga is minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy a bukaresti titkos szerződésben foglalt határvonalat érvényesíteni tudja. Szeptemberben például arról győzködte Bukarestbe látogató sir George Russel Clerk brit diplomatát, a Szövetséges és Társult Hatalmak Legfőbb Tanácsa budapesti megbízottját, hogy „a Maros mindkét partjának birtoklása egészen a torkolatig Románia elsőrendű gazdasági érdeke”, mivel a Maros az a folyó,

<sup>2</sup> ÁDÁM – ORMOS 1999. 100. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. február 8. 1. melléklet. A román küldöttség által betervezett memorandum. Területi követelések.

<sup>3</sup> Uo.

<sup>4</sup> Erről részletesen lásd MAROSVÁRI 2022.

<sup>5</sup> ORMOS 1983. 188–197. Az 1919. február 11. és március 18. között zajló bizottsági ülések jegyzőkönyveit lásd Ádám – Ormos 1999. 110–115.; 117–125.; 127–135.; 138–154.; 159–165.; 182–184. és 186–215.

<sup>6</sup> Lényegében Szatmár vármegyét érintően a Nagyhódos–Csenger–Úra–Tyukod–Vállaj, Szabolcs vármegyét érintően a Nyírbétek–Nyírábrány, Bihar vármegyét érintően a Nagyléta–Esztár–Kismarja–Nagykereki–Ártánd–Berekbőszörmény–Biharugra–Geszt–Mezőgyán–Méhkerék–Kötegyán–Sarkad, Békés vármegyét illetően a Gyula–Gyulavári, Arad vármegyét érintően Elek, míg Csanád vármegyét érintően a Kevermes–Dombegyház–Battonya–Mezőhegyes–Pitvaros–Csanádpalota–Magyarcsanád nyomvonallal volt szó, melyek Magyarország részei maradtak, a leendő határ ettől valamivel keletebbre esett. A demarkációs vonal kialakult. *Békés* 1920. április 10., 2.

<sup>7</sup> Lásd ÁDÁM – ORMOS 1999. 299–300. A Külügyminiszterek Tanácsa ülésének jegyzőkönyve, 1919. június 11. és 303. Clemenceau francia miniszterelnök távirata a magyar, cseh-szlovák és román kormánynak, 1919. június 13. A békekonferencia által ekkor kijelölt, s az ún. Clemenceau-jegyzékben szereplő határokat lásd: A párizsi békekonferencia kijelölte a határokat. *Népszava* 1919. június 19. 1–2.; Lásd még: GÁBOR – HAJDU – SZABÓ 1960. 244–245.; *Frontiera spre Ungaria. Adevărul* 6 Iulie 1919. 2.

amely – végső szakaszától eltekintve – teljes hosszában román területen folyik, és egyetlen hajózható víziutat jelenti, amely „*behatol a [román] királyság közepébe.*”<sup>8</sup> Ugyanezt a célt szolgálta az Erdélyi János (Ioan Erdelyi/Erdely/Ardelean) ügyvéd (és Constantin Diamandi román meghatalmazott miniszter) által folytatott 1919. augusztus végi budapesti tárgyalássorozat is, amely bizonyos határkorrekciót is felvetett, csak hogy a terület nagyobb részét, főként a Maros torkolatát – így Csanád vármegyét – megszerezzék.<sup>9</sup> A területcsere lehetőségét vetette fel Brătianu is a Clerkkal folytatott megbeszélésen, hogy a hön áhított marosi torkolatot az országa birtokába juttathassa.<sup>10</sup>

A Párizsban üléselő nagy hatalmak azonban hajthatatlanok maradtak. A békekonferencia akkori legfőbb vezető szerve, a Legfelsőbb Tanács 1919. október közepén Saint-Aulaire bukaresti francia követen keresztül eljuttatta a román kormányhoz azt a memorandumot, amelyben egyebek között a románoknak az 1919. június 13-án véglegesített határvonallal szembeni felülvizsgálati kezdeményezésük elutasításáról döntött, egyértelművé téve: „*A Legfelsőbb Tanács – miután ismételt és nagy figyelemmel megvizsgálta Brătianu úrnak a Maros mindkét partjának a folyó torkolatáig való birtoklására, Békéscsaba (Bekes Ciaba) birtoklására, valamint a Szatmár és Arad közötti vasúttól húsz kilométerre húzódó határvonal megállapítására irányuló követelést,*<sup>11</sup> és miután tanulmányozta Brătianu úrnak e változások érdekében fölhozott indokait – sajnálattal állapítja meg, hogy nem áll módjában bármiben is megváltoztatni eredeti döntését, amelyet az összes számításba jövő tényező részletes elemzését követően hozott meg, s amelyet mint véglegeset közölt minden érdekelt féllel.”<sup>12</sup>

Amikor a Legfelsőbb Tanács memoranduma megérkezett a román fővárosba, Brătianu már nem volt miniszterelnök, 1919. szeptember 12-én – a Clerkkal folytatott tárgyalás napján – lemondott tisztről. Távozása szoros összefüggésben állt a bukaresti titkos szerződésben foglalt határvonal elérésének várható meghíusulásával.<sup>13</sup> Mindez azonban nem változtatott a román diplomácia stratégiai irányvonalán. „*Mi azt vitatjuk, hogy Románia jogosan tart igényt Csanád- és Békésmegye románok lakta részeire is és követeljük is eme területeket. Párizsban most tárgyalják ezt a kérdést, amelyet e hó 25-ig valószínűleg eldöntenek.*” – jelentette ki dr. Iustin Marşieu Arad vármegyei prefektus egy 1919. október közepi – a *Makói Újságban* is megjelent

<sup>8</sup> ÁDÁM – ORMOS 2004. 95–96. Sir George Clerk memoranduma, 1919. szeptember 20.; BANDHOLTZ 2020. 124. Ez az érvelés azonban nem volt új, a románok által 1919 februárjában a békekonferencia elé terjesztett és a területi követeléseiket tartalmazó memorandumuk érvkészségében már szerepelt. ÁDÁM – ORMOS 1999. 102. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. február 8. 1. melléklet. A román küldöttség által beterjesztett memorandum. Területi követelések.

<sup>9</sup> ÁDÁM – ORMOS 2004. 77–78. Jelentés Graziani tábornok missziójáról, 1919. szeptember 4. Erdélyi ebbéli kezdeményezése nem volt új keletű. Ugyanezzel a koncepcióval jelent meg 1919 júliusában a bécsi magyar emigráció vezetőinél, többek között Bethlen Istvánnál is, akit akkor Magyarország „vörös uralom” alóli román felszabadításának ígéretével, továbbá a magyar gazdaság beindításához szükséges kölcsönök kilátásba helyezésével próbált megnyerni ahhoz, hogy a románok számára kiemelt jelentőségű Békéscsabáról, illetve a Tisza–Maros-szög által határolt területről való önkéntes lemondást megtámogassa. ROMSICS 1987. 54.; 2019. 161–162. és 167. Erdélyi János bécsi és budapesti megbeszélései nem elszívetelt tárgyalások voltak, hanem egy lehetséges magyar–román államszövetség kontextusába illeszkedtek, melynek ismertetése meghaladja tanulmányunk kereteit. Erről bővebben lásd ROMSICS 2018. 254–269.; GULYÁS 2012. 49–52.

<sup>10</sup> ÁDÁM – ORMOS 2004. 87. Saint-Aulaire bukaresti francia követ jelentése Pichon francia külügyminiszternek, 1919. szeptember 13.

<sup>11</sup> Erre lásd Uo. 95–96. Sir George Clerk memoranduma, 1919. szeptember 20.

<sup>12</sup> Uo. 106. A Saint-Aulaire bukaresti francia követnek küldendő távirat tervezete, 1919. október 10.

<sup>13</sup> Uo. 92–93. Saint-Aulaire bukaresti francia követ jelentése Pichon francia külügyminiszternek, 1919. szeptember 13.

– nyilatkozatában.<sup>14</sup> Ez teljesen szinkronban volt Iuliu Maniunak, a nagyszebeni kormányzó-tanács elnökének még 1919. augusztus elején tett megnyilatkozásával, amelyben kijelentette: „*Nem gondolok – úgymond – a Tisza középső folyására, se Debreczenen és Nagyváradon túlvő magyar területekre, hanem az 1919. évi [sic! Valójában 1916. évi – M. A.] szerződés rendelkezésére, amelyek [a] Maros torkolata és az összes román területeket biztosítja részünkre, hogy erős gyűrűt képezhessünk, amely ellenségeinktől megvéd.*”<sup>15</sup>

Az egyébként magukat messze túlnyert románok ebbéli diplomáciai veresége 1919. október közepére vált nyilvánvalóvá. Vasile Goldiș, a román kormány erdélyi ügyekért felelős tárca nélküli minisztere egy 1919. októberi – a magyar lapokban is megjelent – nyilatkozatában (bár Makó vonatkozásában némi pontatlansággal) végül is kényszeredetten elismerte: „*Az ötös tanács [...] már régebben megállapította Románia, Magyarország és Szerbia határait, amelyeket Románia nem fogadott el annak idején, mert a határok némileg eltérnek az 1916. augusztus 6-án [sic! Valójában augusztus 4-én] az antanttal kötött szerződésbeli határoktól. A döntés és az 1916-os szerződésben megállapított határvonal között húsz-huszonöt kilométeres eltérés van Románia terhére. A határ most Magyarország és Románia között a szatmár–nagyvárad–aradi vonal. Arad, Nagyvárad, Nagyszalonta, Szatmár Romániának jutott. Arad felé a határ közvetlenül Kétegyháza előtt vonul, úgy, hogy Kétegyháza és így Gyula is Magyarországhoz tartozik. Makótól a határ két kilométernyire vonul kelet felé és Makó is Magyarországé marad. Románia arra kérte a békekonferenciát, hogy ezt a határvonalat tolja ki Magyarországra felé és ez esetben Romániához tartozott volna még Békéscsaba, Gyula és Békésmegyének, továbbá Csanádmegyének egyrésze is. A békekonferencia most azt közölte Romániával, hogy a kérelmet nem teljesítheti, mert az előbbeni határokat az antant összes államainak hozzájárulásával állapította meg. A határvonal tehát marad: az arad–nagyvárad–szatmári vonal. [Kiemelések az eredeti szövegben – M. A.]” Goldiș mindehhez még hozzátette: „*A sztratégiában és a diplomáciában nem szokásos a nagy városok közötti határvonal mentén fekvő többszáz kis falut és községet is felemlíteni. Tehát mikor a békekonferencia szatmár–nagyvárad–aradi vonalról beszél, ez nem azt jelenti, mintha ezek a városok közvetlenül a határon lennének és mintha e városok sorsa eldöntetlen volna. Ezeket a városokat és Csanádmegyében Nagylakot is a konferencia Romániának ítélte.*”<sup>16</sup>*

<sup>14</sup> Párisban most döntenek Csanád- és Békésmegye sorsáról. *Makói Újság* 1919. október 19. 1.

<sup>15</sup> Maniu Gyula Románia területi igényeiről. *Egyetértés* 1919. augusztus 14. 1.

<sup>16</sup> Goldis László a magyar–román határról. *Délmagyarország* 1919. november 15. 1.; Goldis román miniszter nyilatkozata. *Makói Újság* 1919. október 30. 1. A végleges és többé-kevésbé pontos határvonal már 1919. június 13. óta ismert volt az érdekelt felek előtt, az más kérdés, hogy a románok ezt nem kívánták elfogadni, s igyekeztek az ezzel kapcsolatos híradásokat cenzúrázni, illetve a saját olvasatukban kommunikálni. A június 13-i ún. Clemenceau-jegyzékben kiközölt határ nyomvonalát lásd: A párizsi békekonferencia kijelölte a határokat. *Népszava*, 1919. június 19. 1–2. A végleges határvonalról 1919. július elején hírt adott az „*Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt*” lapja, a nagyszebeni kiadású – tehát nem az azonos névvel Bukarestben kiadott! – *Adevărul*. *Frontiera spre Ungaria. Adevărul* 6 Iulie 1919. 2. Ezzel szemben a román megszállás alatt álló Csanád vármegyei megyeszékhelyen kiadott – és a románok által cenzúrázott – *Makói Újság* 1919. június 29-i számában az *Índreptarea* című bukaresti újságban megjelent írásra hivatkozással a következőket közölte: „*Párisból érkezett távirat szerint Románia határait az 1916. augusztus 4-iki szerződéstől eltérőleg állapították meg. A négyek tanácsa által kijelölt határ Makónál kezdődne, a Maros torkolatát a magyaroknak hagyja meg, Aradtól, Nagyvárad és Szatmártól nyugati irányt követ úgy, hogy ezen nagy román központok az ellenséges ágyúk lőtávolaiba esnek, s egyben elvág bennünket a cseh–tót államtól, mert a csap–nagykarolyi vasúti vonalat a magyarok tulajdonában hagyja. Ilyképpen az 1916. augusztus 4-iki szerződésben biztosított területekből 6000 négyszög kilométert veszítünk. Még hátra van a román–jugoszláv határ megállapítása.*” Makónál kezdődik Románia határa. *Makói Újság* 1919. június 29. 2.

Mindez persze nem változtatott azon, hogy a románok továbbra is kísérleteket tettek a számukra kedvező határok elérésére, mások mellett Brătianu, már leköszönt miniszterelnökként, de változatlanul fajsúlyos, sőt meghatározó politikusként még 1919 decemberében is azzal foglalkozott, hogy elérje az 1916-ban nekik ígért határvonal békeszerződésbe iktatását.<sup>17</sup> Ugyanakkor kétségtelen, hogy más technikák felerősítésére is szükség volt ahhoz, hogy a párizsi békekonferencián sikert érjenek el. E tekintetben elsődleges célcsoport a megszállt – és elcsatolni remélt – területen élő nemzetiségi lakosság volt.

Kevésbé közismert, de a románok mellett a szerbek is igényt tartottak, ha nem is az egész Csanád vármegyére, de a megye déli részére mindenképpen. Noha a békekonferencia elé terjesztett szerb területi követeléseket tartalmazó, 1919. január végi memorandum ilyen igényt nem tartalmazott,<sup>18</sup> másfél hónappal később, március közepén a szerbek egy újabb memorandumban fordultak André Tardieu-höz, a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága elnökéhez, amelyben ahhoz kértek felhatalmazást, hogy „*szerb csapatok foglalhassák el azonnal a mezőhegyesi magyar állami birtokot*”, azaz az ottani ménesbirtokot.<sup>19</sup> Habár a bizottság megállapította, hogy „*a gazdaság [ti. a ménesbirtok – M. A.] a szerbek által követelt övezeten kívül esik*”, mégsem erre hivatkozással, hanem illetékesség hiányában utasította vissza a kérést.<sup>20</sup> Azt, hogy nem csak egy kósza ötlet volt e reménytelennek tűnő memorandum benyújtása, hanem egy tudatos és átgondolt szerb stratégiai döntés eredménye, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1918 végén egy kisebb szerb egység egyszer már átlépte a Marost és rövid időre megszállta Nagylakot,<sup>21</sup> továbbá az is, hogy a vörösök által 1919. április 26-án kiűrtett Makóra elsőként az ugrásra készen álló szerbek vonultak be, akik emellett néhány napra ismét birtokba vették Nagylakot.<sup>22</sup>

A szerbek tehát 1919 tavaszán még nagyon komolyan gondolták, hogy területhez juthatnak a Marostól északra, mellyel céljuk nyilvánvalóan a folyó feletti teljes ellenőrzés, illetve egy attól északra eső hídfőállás megszerzése volt. Nyilván nem véletlen, hogy a franciák szinte azonnal visszaparancsolták őket a Marostól délre,<sup>23</sup> miként az sem, hogy Makót 1919. április 1919. április 27-től de jure június 15-ig, de facto június 16-ig, tehát bő másfél hónapig francia fennhatóság

<sup>17</sup> Románia határa Magyarországgal. *Makói Újság* 1919. december 17. 2.

<sup>18</sup> ÁDÁM – ORMOS 1999. 104–109. A szerb-horvát-szlovén küldöttség által a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság követeléseinek ügyében benyújtott memorandum.

<sup>19</sup> Uo. 200. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. március 13.

<sup>20</sup> Uo.

<sup>21</sup> Csanád megye a múlt hóban. A közigazgatási bizottság ülése. *Makói Független Újság* 1919. január 9. 1–2.; A szerbek átlépték a Marost. *Az Est* 1918. december 21. 6.; A szerbek Nagylakon. *Népszava* 1918. december 21. 4.; Nagylakról visszarendelték a szerbeket. *Népszava* 1918. december 28. 3.; Nagylakról kivonultak a szerbek. *Budapesti Hírlap* 1918. december 28. 6.

<sup>22</sup> HU-MNL-CSML-ML-XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.; Hivatalos jelentések a frontról. *Népszava* 1919. április 29. 3.; Makót és Nagylakot megszállották a szerbek. *Friss Újság* 1919. április 29. 1. és 3.; A románok folytatják előnyomulásukat. *Délmagyarország*, 1919. május 3. 3.

<sup>23</sup> „*Annak érdekében, hogy szövetségeseinkkel [ti. a szerbekkel – M. A.] minden sűrlődést elkerüljünk, Ön [ti. Charpy tábornok – M. A.] a szerb parancsnoksággal történt egyezményre hivatkozhat, amely – Kiszombort kizárva – a szerb megszállást a Maros vonalára korlátozza.*” Ádám – Ormos 1999. 282. De Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.

alá vonták.<sup>24</sup> A franciák makói jelenléte tehát a szerbek és a románok esetleges, a Marostól északra eső területek birtoklásáért bekövetkező összecsapásának kiküszöbölését célozta, éppúgy, mint az 1918 decemberében kijelölt és francia ellenőrzés alá vont bánági demilitarizált zóna,<sup>25</sup> melynek funkciója a Bánág feletti uralmat egyaránt megszerezni kívánó szerb és román erők szétválasztása volt.

Mivel a francia jelenlét megakadályozta, hogy a szerbek és a románok közötti fegyveres konfliktus bontakozzék ki a terület hovatartozásának eldöntése végett, a szerbek is ugyanazt a stratégiát voltak kénytelenek követni, mint a románok: a békekonferencián folytatott lob-bitevékenység mellett az 1919 tavaszától román megszállás alá kerülő Csanád vármegyében próbálták szeparációs törekvéseikhez támogatókat szerezni. Ebben azonban a pozícióik, éppen a terület román megszállása miatt, lényegesen rosszabbak voltak, mint riválsaiké. Szűkre szabta mozgásterületet az is, hogy a békekonferencia 1919. május végére a magyar–román határ mellett véglegesítette a magyar–szerb és szerb–román határt is, s a szerbek területgyarapodásában nem nyertek megerősítést a Maroson túli aspirációk. Mindez azonban nem zavarta őket abban, hogy további lépéseket tegyenek a területszerzés érdekében, s módszerük teljesen egybeesett a románokéval: akiket lehetett, a helyben lakók közül kívántak megnyerni, és rajtuk keresztül, a helyi „népakaratra” hivatkozva kívántak érvékszletet szolgáltatni a határok javukra történő megváltoztatása érdekében. Ebben azonban, mint jeleztük, a románok sokkal jobb pozíciókat birtokoltak, hiszen megszállóként 1919. június közepétől 1920. március végéig kizárólagos ellenőrzésük alatt tartották a vármegyét.

A románok a megszállás utolsó hónapjaiban, amikor a direkt diplomáciai erőfeszítéseik már sikertelennek bizonyultak, a megszállás kezdete óta számukra erőteljes propagandát kifejtő helybeli agitátoroktól várták, hogy a közvélemény demagóg meggyőzésével rá tudják venni elsősorban a polgári közigazgatási zónába tartozó nemzetiségi lakosságot az érintett települések Romániához csatolásának támogatására. Ami tehát nem ment a felső diplomáciai lépések által, azt az „alulról jövő kezdeményezések” útján kívánták elérni. Ebbéli erőfeszítéseiket – a helyi románokon túl, akiknek létszáma a vármegye lakosságának 9,7 százalékát tette ki, s akiknek közel 90 százaléka 4 községre (Sajtény, Nagylak, Battonya, Magyarcsanád) koncentrálódott – főként a 11,8 százalékot kitevő, s zömmel szintén a vármegye keleti részében élő szlovák lakosságra

<sup>24</sup> A különbséget abból adódott, hogy a megyei és városi előljárók közbenjárására Foriel-Destezet alezredes – saját hatáskörben döntést hozva – egy 30 fős szakasz visszatartásával két nappal meghosszabbította a francia csapatok kivonását Makóról, s e szakasz csak június 16-án hagyta el a várost. A románok így csak június 17-én reggel vették át a megyeszékhely fölötti hatalmat. A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27. 49.; HU-MNL-CSML-ML-XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8. Petrovics másutt arról ír, hogy a franciák már június 15-én elhagyták Makót. Petrovics, 1921: 94. Abban azonban a források egyetértenek, hogy a franciákat váltó román egységek Gheorghe Rambela őrnagy parancsnoksága alatt június 17-én reggel vonultak be Makóra.

<sup>25</sup> Az 1918. december 22-én kijelölt szerb-román ütközőzóna határa keleten az Orsova–Lugos–Lippa, míg nyugaton az Apátfalva–Pancsova vonal volt. Ez egyben azt jelentette, hogy a szerbek által megszállt terület átnyúlt volna a Maroson, hiszen a nyugati elválasztó vonal északi határpontja a Csanád megyei Apátfalva lett volna. Nyilván ennek fölismeréséből fakadt, hogy két nap múlva új demarkációs vonalat jelölt ki a szövetséges hadseregek főparancsnoka, amely a keleti határvonalat nem változtatta meg, ellenben a nyugati határvonal északi pontját Apátfalváról áthelyezte a Maros déli oldalán lévő Szerbcsanádra. Ezzel együtt a demilitarizált övezet addig északról délre egyenes vonalban húzódó nyugati határát némileg szintén módosította, így az átkerült a Szerbcsanád–Besenyő(=Óbesenyő)–Bánát-komlós(=Nagykomlós)–Hatzfeld(=Zombolya) vonalra azzal, hogy „a déli határ nincs kijelölve”. Adám – Ormos 1999. 93. Paul de Lobit tábornoknak, a francia keleti hadsereg parancsnokának jelentése, 1919. február 1.



fókuszálták.<sup>26</sup> Hasonló lépésekkel próbálkoztak a szerbek is, de számukra erre a román megszállás miatt jóval korlátozottabb lehetőségek nyíltak, s ebbéli törekvéseiket inkább csak a románok távozását követően tudták valamelyest érvényesíteni. Az ő propagandájuk értelemszerűen elsősorban az országhatáron belül maradó szerbekre irányult, bár a román megszállást megelőzően, amikor még láttak erre lehetőséget, az itteni szlovákok elszakadási szándékait is igyekeztek a maguk javára fordítani. Mivel mind a térséget megszálló románok, mind pedig a terület feletti befolyásukról lemondani nem kívánó szerbek fontos szerepet szántak a helybeli ágenseiknek, érdemes áttekintenünk azokat a mozgalmakat, amelyek a románok és a szerbek támogatásával folytak Csanád (és Békés) vármegyében annak érdekében, hogy az általuk gerjesztett „etnikai akaratnyilvánítással” legitimálják a térség megszerzésére irányuló törekvéseiket.

## ROMÁN ÉS SZERB TÖREKVÉSEK A TÉRSÉGBEN ÉLŐ SZLOVÁKOK MOZGÓSÍTÁSÁRA

Csanád vármegyében a román propaganda fő csapásiránya a megszállás kezdetétől Pitvarosra, Nagylakra, Magyarcsanádra, Sajtényra és Battonyára fókuszált, azokra a településekre tehát, ahol jelentősebb román és szlovák közösségek éltek, de persze igyekeztek más településeken is megnyerni maguknak hangadó és tömegbefolyásolásra alkalmas támogatókat. Ebben tagadhatatlanul megkönnyítette a dolgukat, hogy az itteni nemzetiségi többségű települések közül több helyen már jó ideje igen erőteljes magyarellenes nemzetiségi propaganda folyt. Egy 1919. január eleji jelentés szerint a „*Pitvaroson és Cs[anád]alberti községben megalakult nemzeti tanácsok a legféltelenebb nemzetiségi agitációt fejtik ki, a magyar állam és a község magyar lakossága ellen izgatnak és az országot körülbelül ellenségesen megszálló csapatok parancsnokaival, azok politikai agitátoraival összeköttetést tartanak fenn.*”<sup>27</sup> Csanádalbertin például egy „*sociális eszmék álarca alatt magyargyűlölettel és elszakadási törekvésekkel foglalkozó*” szlovák olvasóköri működött,<sup>28</sup> de szinte biztosra vehető, hogy a többi település hasonló szlovák olvasókörei és kulturális egyesületei is hasonlóképpen gondolkodtak. A Központi járás szlovákok lakta falvaiban (Pitvaros, Ambrózfalva, Csanádalberti) Hosztyina József pitvarosi községi bíró és Czavar József nyugdíjas csanádalberti tanító<sup>29</sup> mellett Veszelszky Pál nyugalmazott pitvarosi tanító volt a románok fő ágense, akit hálából Pavel Veselschi néven a tótkomlói választókerületből román

<sup>26</sup> A térségi szlovákok nemzetiségi és elszakadási törekvéseiről lásd átfogóan: G. Vass 2010. A nemzetiségi adatok forrása: 1910. évi népszámlálás, 1912. 340–343.

<sup>27</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 112/1919. A Központi járás főszofigabirójának jelentése az Országos Propaganda Bizottsághoz, 1919. január 8.

<sup>28</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 92/1919. Tolnai Endre helyettesítő jegyző levele a Csanád vármegyei alispánhoz, 1919. március 8.; Uo. 1569/1921. Jegyzői jelentés a csanádalberti eseményekről, 1921. január 21.

<sup>29</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 4334/1920. A Központi járás főszofigabirójának jelentése, 1920. augusztus 14.; Uo. A pitvarosi csendőrőrs jelentése, 1920. augusztus 28.

nemzetgyűlési képviselőnek is megválasztottak.<sup>30</sup> S bár az általuk kezdeményezett csatlakozási petíciót sokan – a Veszelszkyékkel szemben utóbb felségsértés miatt indított eljárás kapcsán 1922. március 6-án keletkezett bírósági végzés szerint 450–500 fő<sup>31</sup> – aláírták, az itteni lakosság végül is nem lett fogékony a román agitáció szíréhangjaira, már csak amiatt sem, mert az ígérettel szemben nem kímélték meg őket a nyári rekvirálásoktól.<sup>32</sup> Veszelszkyék ugyanis éppen ezzel agitáltak a községben: az ez ügyben összehívott népgyűlésen „*azokat, akik a csatlakozás ellen szólaltak fel, megfenyegették és a csatlakozás érdekében azzal izgatták a népet, hogyha [a] csatlakozás mellett döntenek, kimondják a Romániához csatlakozást és az ilyen tartalmú kérvényt, amelyet a makói román prefektúrához küldenek be, aláírják, akkor ingóságait is visszakapják, melyeket tőlük már előbb elrekviráltak*”.<sup>33</sup>

Valószínűleg az sem tette túlságosan hitelessé a helyi szlovákság vezetőit, hogy a politikai széljárásnak megfelelően meglehetősen sűrűn váltogatták nézeteiket. 1918. november 27-én ugyanis a Veszelszky kezdeményezésére november 7-én helyben megalakult „*cseh-szlovák demokrata párt*” még Pitvarosnak az új cseh-szlovák államhoz való csatlakozásáról hozott határozatot.<sup>34</sup> Miként a mezőhegyesi plébánia Historia Domusa fogalmazta „*A pitvarosai tótok pánszláv vezetőik bujtogatására a tótkomlósi, [csanád]alberti-i, s ambrózfalvi tótokkal együtt kimondották, hogy Tótországhoz akarnak csatlakozni.*”<sup>35</sup> Miután ennek a távolságok miatt kevés realitása volt, néhány héttel később, 1919. január 7-én a helyi nemzeti tanács – amelyből az előző nap kiszorították a magyarokat, és amely akkor már kizárólag csak szlovákokból állt –, Veszelszky nyomására a községnek a szerb-horvát-szlovén államhoz csatlakozásáról döntött.<sup>36</sup> A határozatot két főből álló deputáció vitte előbb a szerb megszállás alatt álló Pécsre, majd onnan Turócszentmártonba és Prágába. Bár a január 19-én hazatérő küldöttség útja eredménytelennek bizonyult,<sup>37</sup> minden bizonnyal e határozatnak is szerepe lehetett abban,

<sup>30</sup> RADU 2018. 12. Veszelszky a románok kivonulásakor a Romániához csatolt Nagylakra költözött, de onnan 1922. november 13-án – román útlevelel – hazatért Pitvarosra, ugyanis a több mint 100 holdas birtoka a község határában volt, s a románoktól kapott nyugdíja kevés volt a családja megélhetéséhez. Mivel a magyar hatóságok tartottak attól, hogy tovább gerjeszti az egyébként a községben továbbra is megtapasztalható szlovák és románbarát hangulatot, gyorsan reagáltak, és mint „veszedelmes agitátort”, már november 22-én kitiltották az országból. HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 335/1922. A Nagylaki járás főszolgabírójának határozata Veszelszky Pál kiutasításáról, 1922. november 22.; Uo. 70/1923. Veszelszky Pál kiutasításával kapcsolatos iratok. Lásd még BERNULA 2000. 69.

<sup>31</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 17017/1925. A Szegedi Kir. Törvényszék végzése, 1922. március 6.

<sup>32</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 3632/1920. A M. Kir. II. számú Csendőrkörlet pitvarosi őrsének jelentése, 1920. július 26.; HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 1569/1921. Ladomérszky Gyula csanád-alberti községi jegyző jelentése, 1921. január 31.; Természetesen a pitvarosi szlovákok aktív románbarátsága nem jelenti azt, hogy csak ők kollaboráltak volna a megszállókkal. A község történetét magyar és szlovák nyelven is megíró, s a helyi szlovákokkal szemben meglehetősen elfogult Bernula Mihály külön kiemelte Urbán József állami iskolai igazgató-tanító nevét, aki rendszeresen tolmácsolta a románoknak, emellett részt vett a rekvirálások alá eső készletek összeírásában és a begyűjtések végrehajtásában is. „*Urbánnak ezt a tevékenységét a pitvarosiai soha nem tudták elfelejteni*” – jegyezte meg vele kapcsolatban. BERNULA 2000. 67–68.

<sup>33</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 17017/1925. A Szegedi Kir. Törvényszék végzése, 1922. március 6.

<sup>34</sup> *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 182.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 335/1922. Határozat Veszelszky Pál Pitvarosról történő kiutasításáról, 1922. november 22.; G. Vass 2010. 221.

<sup>35</sup> *A Mezőhegyesi Szent György Plébánia Historia Domusa.* 57.

<sup>36</sup> *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 182.

<sup>37</sup> Uo.

hogy a szerbek 1919. március közepén André Tardieu-höz, a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága elnökéhez fordultak a fentebb már említett memorandummal, amelyben a mezőhegyesi állami birtok – és nyilván a közbülső terület, benne Pitvaros – megszállásához kértek felhatalmazást, amelyet azonban nem sikerült megszerezniük.<sup>38</sup>

Éppen a küldöttség januári kudarca ösztönözte a szlovák vezetőket arra, hogy új stratégiában gondolkodjanak. „*Miután Csehszlovákiához, Jugoszláviához nem csatlakozhattak* – olvasható egy későbbi jelentésben –, [a pitvaros szlovák vezetők] *azon kezdtek tanácskozni, hogy Békés- és Csanádvármegyék tót községei és városai külön tót köztársaságot alakítsanak, s ezen ügyben Tótkomlós, Békéscsaba, Nagylak hasonérmű vezetőivel tárgyaltak.*”<sup>39</sup> Sőt, ha igaz a mezőhegyesi plébánia Historia Domusában olvasható információ, akkor nem csupán tanácskozásról volt szó, hanem egyenesen arról, hogy „*kérelmezték*” a párizsi békekonferenciától ennek a „*külön tót köztársaságnak*” az elismerését, melynek kapcsán „*Párizsból delegátust is küldtek ki az ügy helyszíni vizsgálatára.*”<sup>40</sup> Arról, hogy valóban eljutott-e a békekonferenciára az itteni szlovákok meglehetősen irreális önálló államalakulatának elismerési igénye, s ez ügyben valóban járt-e itt valamilyen megbízott, nincs adatunk, de okkal vélelmezzük, hogy nem. Mindez nem is igazán fért bele a békekonferencia döntéshozatali rendszerébe, ott egészen más szempontok határozták meg a területekkel kapcsolatos döntéseket, s utóbb a csanádi és békési szlovákok sem bolygatták tovább ezt a kérdést. A térségben rövid ideig fennálló tanácsköztársaság, majd a területet megszálló románok megjelenése ugyanis egészen más mozgásteret jelölt ki számukra. Az addig a szlovák, majd a szerb csatlakozás, később pedig a „*külön tót köztársaság*” mellett kiálló szlovák vezetők egy része – köztük a pitvarosiak – igen gyorsan alkalmazkodott az új helyzethez, és ettől kezdve, miután a terület román megszállás alá került, hirtelen már a Romániához történő csatlakozás elkötelezett hívévé vált.<sup>41</sup> Ebben persze komoly szerepe volt annak is, hogy a románok erőteljes nyomás alá helyezték az itteni szlovák lakosságot, nemcsak szabad mozgásukat gátolták, de egyebek között a cseh-szlovák államból érkező újságok terjesztését is megakadályozták.<sup>42</sup> Ellenben a mellettük folyó lobbitevékenységet a legmesszebbmenőkig támogatták, sőt, a legválogatottabb módszerekkel ösztönözték is azt.

Minden bizonnyal sokat segített a pitvarosi szlovákok lecsillapításában az iskolakérdés megoldása. 1914-ben ugyanis bezárták a szlovák evangélikus népiskolát, és csak az állami iskolába lehetett járni. Mivel 1918 őszén az akkori események miatt az állami iskolában sem folyt tanítás, az akkor már kizárólag szlovákokból álló községi nemzeti tanács 1919. január 23-án újraindította a „*tisztán tót nyelvű*” felekezeti iskolát. Ez azonban csak április 12-ig működhetett. Az új hatalom május 5-től az állami iskolát nyitatta újra, oda azonban nem kívánt menni senki, a 250 tankötelesből mindössze egy tanuló jelent meg, így ott ez a tanév már nem is kezdődhetett meg.<sup>43</sup> A román megszállás idején, 1919 októberében kezdődő új tanévben azonban már a tanulók 60–70 százaléka

<sup>38</sup> ÁDÁM – ORMOS 1999. 200. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. március 13.

<sup>39</sup> *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 183.

<sup>40</sup> *A Mezőhegyesi Szent György Plébánia Historia Domusa.* 57.

<sup>41</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 335/1922. Határozat Veszelszky Pál Pitvarosról történő kiutasításáról, 1922. november 22. Az itteni szlovákok mozgásáról lásd SZUDA 2017. 129–130. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 405/1921. Micsák Márton kir. tanfelügyelő jelentése a pitvarosi tótajkú lakosság helyzetéről, 1921. december 19.

<sup>42</sup> SZINCSOK 1996. 196.; TÓTH 2018. 134.; 2019. 221.

<sup>43</sup> *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 182–183.

megkezdte tanulmányait az állami iskolában. Mint dr. Balló István tanfelügyelő az 1919. második félévi jelentésében írta: „a tót lakosság ellenszenvé csökkent, részben azért, mert két tótul tudó rendes, és egy oda beosztott helyettes gondoskodik a tót nyelv tanításáról.”<sup>44</sup> A lakosság számára elfogadható kompromisszum az volt, hogy az első két évfolyamon szlovákul tanították a gyerekeket, s csak a felsőbb évfolyamokon folyt magyar nyelvű oktatás.<sup>45</sup>

Az itt folyó román agitáció természetesen nem ért véget a megyehatárnál, ilyen adataink Békés vármegyéből, például a Pitvaroshoz közeli Tótkomlósról is vannak, ahol a szlovákok előbb szintén a szerb állam irányába tájékozódtak, majd amikor megtudták, hogy „Tótkomlós és térségét a románoknak ítélték oda”, a nagyromán eszme elkötelezett támogatói lettek. A tótkomlósi szlovákok előbb szerb, majd románbarát vezetői, Hrdlicska Lajos (L’udovit František Hrdlička) evangélikus lelkész, valamint Matejdesz Márton (Michal Matejdes) és Franciszti Mihály (Michal Francisci) tanítók voltak, akiknek célja ettől kezdve a szlovákok lakta településeknek az új nagyromán államhoz való csatolásának elérése volt, függetlenül a terület etnikai összetételétől, illetve domináns magyar többségétől.<sup>46</sup> Ez ügyben Tótkomlósról még delegációt is menesztettek Romániába.<sup>47</sup>

A Békés és Csanád vármegyei szlovákok az 1919. július 13-án Békéscsabán tartott közös, s a románok által is támogatott népgyűlésükön egyenesen egy olyan országhatárért lobbiztak, amely „kiindulva a Sebes- és Fehér-Körös találkozásától [...] a Körös mentét követné addig a könyökig, amelyet a folyó Szarvastól, Kondorostól, Csorvástól, [Tót]Komlóstól, Ambrózfalva, Alberti, Pitvaros és Magyar Csanádtól nyugatra haladva érné el a Marost, keletre hagyva Orosházát, Makót és Apátfalvát.”<sup>48</sup> Ez rosszabb lett volna, mint a románok által 1919 nyarán lehatárolt, s az 1916-os bukaresti titkos szerződésben szereplőnél visszafogottabb „etnikai” határ, mert az legalább Orosházát, Makót és Apátfalvát Magyarországnak hagyta volna.<sup>49</sup> Ez a terület néhány településtől eltekintve Békés és Csanád vármegye teljes egészét magában foglalta volna.

A békéscsabai népgyűlés szervezésében a békéscsabai szlovákok néhány képviselője, többek között Hrabovszky György, Szák Mihály és Zsilinszky András járt az élen, és hírek szerint támogatta azt a szarvasi kispap Borgulya Pál is, akit a már a románok kivonulását követően megejtett 1920-as magyar nemzetgyűlési választáson képviselővé választottak.<sup>50</sup> Róla ezzel szemben az 1920–1922. évi nemzetgyűlés almanachja azt állította, hogy „A román megszállás alatt folytatta a kispapok és földművesek szervezését, s igyekezett ellenállásra bírni őket. Munkájának

<sup>44</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.417.b. 711/1919. Dr. Balló István tanfelügyelőnek a vármegyei közigazgatási bizottság elé terjesztett jelentése, 1919. december 7.

<sup>45</sup> *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 183.

<sup>46</sup> Tizennégy oláh-barátot tartóztattak le Tótkomlóson. *Makói Független Újság* 1920. június 18. 2.; Megszökött román barátok. *Friss Újság*, 1920. július 2. 3.; A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. április 20. 7.; A tótkomlósi pánszlávok. *Békésvármegyei Közöny* 1920. október 10. 2.; FANCSOVITS 1959. 149.; SZUDA 2017. 130.; SZINCSOK 1996. 194. és 196–197., TÓTH 2004. 30–31.

<sup>47</sup> SZINCSOK 1996. 196–197.

<sup>48</sup> Országhatár Csanádmegyében. *Makói Újság* 1919. szeptember 12. 2. A népgyűlésen elfogadott memorandumot teljes terjedelemben közli: VAIDA VOEVOD 2018: 367–369. Lásd még VANKO 2010. 173.; G. VASS 2010. 232–233.

<sup>49</sup> Személy-forgalomra vonatkozó rendelet, *Békés* 1919. július 26. 3.; Körrendelet a katonailag megszállott területen az utazás szabályozására. *Egvetértés* 1919. szeptember 5. 2.

<sup>50</sup> A csabai hazaárulók. *Körösvidék* 1920. július 18. 1.

eredményeként sikerült több száz állatot és 200 vagon búzát megmentenie.”<sup>51</sup> Mindazonáltal a *Körösvidék* című lap egyik cikke alapján nem zárjuk ki, hogy ebbéli sikeressége nem az ellenállásának, hanem éppenséggel a románok való együttműködési készségének volt köszönhető. Borgulya ugyanis állítólag szintén azzal agitált a Romániához való csatlakozás eszméje mellett, hogy „a románok a rekvirálást megszüntetik, sőt az eddig elrekviráltakat is visszaadják.”<sup>52</sup>

Annak ellenére, hogy a szlovákok által elcsatolásra szánt településeken az 1910-es népszámlálás szerint 406 ezer ember élt, ebből 292 ezer ember (72 százalék) magyar anyanyelvű volt miközben a románok aránya 4 százalékot, a szlovákoké 22 százalékot, míg a szerbeké és a németeké 1–1 százalékot tett ki, a békéscsabai memorandum elfogadói úgy állították be, hogy a területen élők többsége a román csatlakozást kívánja. A valóság ezzel szemben egészen más volt. Dr. Daimel Sándor Békés vármegyei alispánt idézve: „Közismert dolog az, hogy Gyula és Békéscsaba városoknak Nagyromániához való csatlakozását a románok azzal erőszakolták, hogy ezen 2 város lakossága egyhangúlag kívánta az átcsatolást. Ez az állítás egyike volt azon számtalan hazugságoknak, amelyekkel ellenségeink részéről a lefolyt időszakban találkoztunk. Az az egypár hazaáruló, aki elcsábítva azon ígéretek által, hogy az átcsatolás kérelmezése esetén a rekvirálás kellemetlenségeitől meg lesznek mentve, és így megfeledezett a magyar haza iránt tartozó hűségéről, természetesen nem beszélhetett az említett városok nevében.”<sup>53</sup> Akadtak olyan jelentős szlovák lélekszámú községek is – mint a több mint felerészben szlovák Nagybánhegyes – ahonnan egyetlen „küldött” sem vett részt a békéscsabai rendezvényen.<sup>54</sup>

A románok által kezdeményezett népgyűlést meglehetősen gúnyos kommentálta az *Az Újság* című lap cikkírója: „Békéscsaba 26, mond huszonhat román lakosa (40000 lakosból) kimondta a Romániához való csatlakozást és ezt mi úgy olvashattuk a párisi lapokban, hogy Békéscsaba lakossága román akar lenni.”<sup>55</sup> Egy másik beszámoló szerint a csatlakozást kimondó „nagygyűlésen” „50–60 tótkomlói hazaárulón és egy pár csabai inason és ögyelgő napszámoson kívül e gyűlésen egy számottevő csabai gazda sem jelent meg.”<sup>56</sup> Ha a nagygyűlésen minden bizonnyal többen is voltak, mint 26 békéscsabai „román” vagy „50–60 tótkomlói hazaáruló” és néhány ögyelgő helybeli,<sup>57</sup> az egészen biztosra vehető, hogy a város, valamint a szűkebb és

<sup>51</sup> VIDOR 1921. 26–27.

<sup>52</sup> A csabai hazaárulók. *Körösvidék* 1920. július 18. 1. Boross Árpád Bence, aki tanulmányt írt Borgulya 1920 és 1926 közötti közéleti tevékenységéről, nem tett említést arról, hogy a szarvasi kisgazda-politikus kollaborált volna a románokkal, csupán a Vidor-féle nemzetgyűlési almanachban közölt, nyilvánvalóan Borgulyától származó információt közölte. BOROSS 2010. 60.

<sup>53</sup> A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

<sup>54</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 26954/1927. Chován Károly nagybánhegyesi községi jegyzőnek a fegyelmi ügyében az alispánhoz tett beadványa, 1920. július 20.

<sup>55</sup> Hétfőn dől el az ország sorsa. *Az Újság* 1919. november 16. 5.

<sup>56</sup> A kisgazdák történelmi jelentőségű közgyűlése. *Körösvidék* 1920. április 13. 1.

<sup>57</sup> A Friedrich-kormány idején a népgyűlés szervezésében való közreműködésükért 54 békéscsabai, tótkomlói és pitvarosi szlovák nemzetiségi vezető és aktivista ellen indítottak felségárulási pert, melyet később, 1921 végén ejtettek. Ennek az volt az oka, hogy – nyilván belpolitikai megfontolásokból – Horthy Miklós kormányzó utasítására Tomcsányi Vilmos igazságügyminiszter pertörléssel élt. Az érintett gazdák ugyanis arra hivatkoztak, hogy csupán a kommunisták visszatérésétől való félelmükben, s Mihail Mărcuş (dr. Márkus Mihály) román prefektus zsarolására mondták ki a csatlakozást, de nem Nagy-Romániához, hanem Erdélyhez. A kormányzó pertörléssel élt a békéscsabai gazdák felségárulási pörében. *8 Órai Újság* 1921. december 22. 6.; Inkább a románok mint a kommunisták. *Pesti Hírlap* 1921. december 22. 6.; Kormányzói kegyelem. *Békés* 1921. december 24., 2.

tágabb térség lakosságának töredéke támogatta ezt a javaslatot, amit alátámasztott a novemberben Békéscsabán és a Gyulai járásban, valamint a tótkomlói, a battonyai, a nagylaki és a makói „választókerületben” lezajló román országgyűlési képviselői és szenátori választás iránt megmutató totális érdektelenség.<sup>58</sup>

A szlovákok memorandumát egyébként a legautentikusabb résztvevő, a románok által utóbb országgyűlési képviselővé választott békéscsabai Hrabovszky György (Gheorghe Hrabovschi) mint a Szlovák Nemzeti Párt elnöke vitte el Párizsba, s a dokumentumot Eduard Beneš cseh-szlovák külügyminiszter 1919. szeptember 2-án terjesztette a Legfelsőbb Tanács elé.<sup>59</sup> A románok abban bíztak, hogy e memorandum révén el tudják érni, hogy népszavazást tartsanak az érintett területen. Gheorghe Crișan (Crisan György) aradi ügyvéd, aki az erdélyi kormányzótanács által a párizsi békekonferenciára kiküldött delegáció egyik tagja volt, egy 1919. október végi nyilatkozatában egyebek között kijelentette: „*Tudvalevőleg a békés- és csanádmegyei szlovákok a cseh-szlovák delegáció útján azt kérték a békekonferenciától, hogy az általuk lakott területeket is csatolja Romániához. A kérelem dolgában valószínűleg népszavazást fognak elrendelni, mert azt nem Románia terjesztette elő, hanem egy olyan nép, mely az általa lakott területen többségben van.*”<sup>60</sup>

A román diplomácia tehát – mint a térség legnagyobb kisebbségét – éppen a Csanád és Békés vármegyei szlovákok elszakadási törekvéseit kívánta felhasználni arra, hogy az érintett területen végrehajtott népszavazással érje el az itteni falvak átcsatolását, ezért erőteljesen ösztönözték az erre irányuló kezdeményezéseket. Persze, az ilyen népszavazási törekvéseket nem szűkítették le a szlovák többségű településekre, volt ilyen próbálkozás például Mezőhegyesen is,<sup>61</sup> ahol az ott élő románok és szlovákok aránya együttesen is alig haladta meg a lakosság egytizedét, vagy a Békés vármegyei Békésen, ahol a két etnikum együttesen sem érte el a négy százalékot. Ez utóbbiról dr. Daimel Sándor alispán később így írt: „*Hogy mily nagy erőfeszítést vittek véghez a románok abban a tekintetben, hogy Békésvármegyének [sic!] polgári közigazgatás alatt álló részeit Romániához csatolják, legjobban igazolja az a tény, hogy a békési járás főszolgabírája is két ízben fel lett hívva a kormánybiztosság részéről, hogy Békés községnek színmagyar népét rábírija arra, miképp az Nagyromániához való csatolását népgyűlési határozattal kezdeményezze. Természetes, hogy a hatóságok az idevonatkozó kívánságot hazafias érzésük felháborodásával utasították vissza.*”<sup>62</sup>

A románoknak tagadhatatlanul kapóra jött az itteni szlovák lakosság egy részének együttműködési készsége, hiszen ez komoly érvkészséget jelentett számukra a békekonferencián nekik meg nem ítélt 1916-os bukaresti titkos szerződésben szereplő határvonal eléréséhez. Iuliu Maniu, az erdélyi kormányzótanács elnöke például még 1920. január közepén is – meglehetősen

<sup>58</sup> A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.; A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27. 58.

<sup>59</sup> TILÉA 1925. 68–69.; 1926. 57–58. Lásd még DEDINSZKY 1993. 19–20.

<sup>60</sup> Már februárban megállapították a magyar-román határokat. *Makói Újság* 1919. október 31. 1. Lásd még: G. VASS 2010. 231–232.

<sup>61</sup> M. SZABÓ 2017.

<sup>62</sup> A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

álszent módon – éppen a szlovákokkal érvelt az 1919. június 13-ai határmegállapítás módosítása mellett. Miként kifejtette: „*Békéscsaba és Gyula lakosságának többsége, valamint egész Békés vármegye tót eredetű lakossága kijelentette, hogy Romániával egyesül. Ennek folytán a szövetségeseket semmi sem gátolja abban, hogy azon területet, amely Battonyától nyugatra Békéscsabán és Gyulán túl terjed, valamint a Maros torkolatáig eső részt [tehát Csanád vármegyét – M. A.] a szövetséges Romániának és ne Magyarországnak ítélje oda. Magyarországnak ugyanis e területeken sem népességi, sem pedig közlekedési érdekei nincsenek.*”<sup>63</sup> Ebbéli nyilatkozatát persze „hiteles dokumentumokkal” is alá tudta támasztani, mint amilyen a románok akaratából Békéscsabán és a tótkomlói román választókerületben megválasztott új román országgyűlési képviselők, Gheorghe Hrabovschi (Hrabovszky György) és Pavel Veselschi (Veszelszky Pál) által 1919 novemberében a párizsi békekonferenciához küldött távirat is volt, amely a *Gazeta Transilvaniei* című román lap szerint a következőket szöveget tartalmazta: „*Alulírottak, a Nagy-Romániához tartozó Békéscsaba és Tótkomlós kerületek tót nemzetiségű választói által nagy lelkesedéssel megválasztott képviselők megbízást kaptunk Békés- és Csanádmegyék tót lakosságától, hogy küldjük el legalázatosabb üdvözléteinket Párisba, a legfelsőbb tanácshoz azzal a kéréssel, hogy teljesítse a legfelsőbb tanács e két megye tót lakosságának megingathatatlan kívánságát és kebelezze be örök időkre e két megyét a román királyságba, a melyen belül megtalálják minden biztosítékát annak, hogy nemzeti életet élhetnek. A tót nép kéri a legfelsőbb tanácsot, hogy respektálja Románia és az entente között 1916-ban kötött szerződést.*”<sup>64</sup> Ugyancsak a Békéscsaba környékén élő szlovákokat, és persze a Gyula környéki románokat kívánták felhasználni arra, hogy a terület kiürítését a lehető legtovább, akár a békeszerződés aláírásáig is elhúzzák, arra hivatkozással, hogy „*a szlovákok a legszörnyűbb üldöztetésnek lennének kitéve a magyarok részéről.*”<sup>65</sup> Hrabovszky fanatizmusát jól mutatja, hogy még 1920. március 20-án, a románok Békéscsabáról való távozásának napján, az átadás szabályosságát felügyelő antant-bizottság előtt is „*ujból egyhangulag kérte Csabának Nagyromániába való bekebelezését. A kérésen maga az antant missió is felháborodott és visszautasította.*”<sup>66</sup>

Noha a románok igyekeztek kihasználni a helybeli szlovákok elszakadási törekvéseit, s akként bemutatni, hogy a Romániához való csatlakozási szándék mögött a teljes itteni szlovákság egységes kiállása volt, ez az állítás messze nem felelt meg a valóságnak. Habár a helyi szlovákok több hangadója agitált a románok mellett, s ezek magától értetődően nagy teret és támogatottságot kaptak a románok részéről, számos meghatározó szlovák nemzetiségi vezető és közvéleményformáló személyiség nem támogatta és nem is osztotta a románokhoz való csatlakozás szándékát. Talán a legismertebb közülük dr. Szeberényi Lajos Zsigmond békéscsabai evangélikus főesperes volt,<sup>67</sup> aki ugyan tagadhatatlanul a pánszlávizmus elkötelezett híve volt, de a román integrációval nem értett egyet. Pedig a románok – egyes sajtóhírek szerint – őt szemelték ki arra, hogy a román propaganda élharcosa legyen és ennek érdekében folyamatos nyomás alatt tartották.<sup>68</sup>

<sup>63</sup> Maniu Gyula nyilatkozata. *Makói Független Újság* 1920. január 18. 2.

<sup>64</sup> A békésmegyei „tót-román” képviselők távirata a versaillesi legfelsőbb tanácshoz. *Az Est*, 1919. november 26. 5.

<sup>65</sup> L. BALOGH 2020a. 239. Ștefan Cicio-Pop ideiglenes miniszterelnök üzenete Alexandru Vaida-Voevodnak, 1920. január 29.

<sup>66</sup> Békéscsaba város átadása. *Békés* 1920. április 3., 1.

<sup>67</sup> Szeberényiről bővebben lásd TÓTH 2019.

<sup>68</sup> A kiszagdzák történelmi jelentőségű közgyűlése. *Körösvidék* 1920. április 13. 1.

Egy ízben még a nagyszebeni kormányzótanács elnöke, Iuliu Maniu „külön is magához rendelte, s azzal fenyegette őt meg, hogy ha Békéscsaba közönsége nem nyilatkoztatja ki hajlandóságát ahhoz, hogy Nagyromániához tartozzék, akkor Románia visszavonja csapatait Békéscsabáról és martalékul engedi át a vörösöknek.”<sup>69</sup> Habár a főesperes akkori mozgása és gondolkodása pontosan nem rekonstruálható, az tagadhatatlan, hogy konzekvensen ellenállt a románok ebbéli nyomásának,<sup>70</sup> miként az is, hogy a békéscsabai szlovákok tömegesen nem mozdultak meg a Romániához való csatlakozás érdekében, amit jól jelez az 1919. novemberi román választás totális kudarca, hiszen, mint Daimel Sándor alispán jelentéséből tudható, a békéscsabaiak közül gyakorlatilag senki sem szavazott a román képviselőházba és szenátusba jelölt képviselőkre.<sup>71</sup> A Békés vármegyei szlovák szeparatista törekvések szellemi vezetője ezért nem Szeberényi esperes, hanem a tótkomlói evangélikus lelkész, Hrdlicska Lajos (L'udovít František Hrdlička) volt,<sup>72</sup> akinek befolyása viszont csak a közvetlen környezetére terjedt ki.

Ennek kapcsán közbevetőleg szükségesnek tartunk itt egy megjegyzést tenni. Abban, hogy a térségben élő szlovákok megosztottak voltak az elszakadás támogatásának kérdésében, igen jelentős szerepe volt a korábbi önkéntes asszimiláció mértékének és minőségének. Míg a Békés megyei nagyobb települések (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény) szlováksága – nyelvének és kultúrájának megőrzése mellett – jobban polgárosodott és jóval szervezettebben illeszkedett be a korabeli magyar társadalomba, mint a dél-békési (Tótkomlós) és a Csanád megyei szlovák többségű települések, melyek „még a XX. század elején is őrizték zárt paraszti közösségüket és szlovák mivoltukat”, oly annyira, hogy az itt élők nemcsak hogy nem tartották magukat magyarnak, de jelentős részük nem is beszélte a magyar nyelvet.<sup>73</sup> A magyar közigazgatás itteni berendezkedése – egyebek mellett a szlovákul nem tudó magyar jegyzők – csak tovább fokozták a magyarelles hangulatot, amely termékeny táptalajra talált az 1918–1919-es összeomlás időszakában. Ezzel is összefügghetett, hogy míg a polgárosodottabb települések szlovák lakóinak többsége inkább passzív maradt a forradalmak, majd az idegen megszállás időszakában, addig a dél-békési és csanádi kisebb települések nemzeti indulatoktól fűtött, és a szociális követeléseik kielégítésével, valamint a földhöz jutás ígéretével is csábítgatott szlováksága jóval fogékonyabb volt a visszatérően a wilsoni eszmékre hivatkozó szeparációs törekvések megfogalmazására, majd – a román megszállást követően – a románok által mozgatott agitátorok által sugallt ígéretek befogadására, oly annyira, hogy itt egyes adatok szerint még a magyar birtokos parasztok között is sikerült támogatókat szerezniük.<sup>74</sup>

Persze, Csanád vármegyében is akadtak kivételek. A Mezőkövácsházi járáshoz tartozó Nagybánhegyesen, ahol a lakosság valamivel több mint fele szlovák nemzetiségű volt, s egy 1919. március eleji – egyébként teljesen megalapozatlan – jelentés szerint éppen a helyi jegyző, Chován Károly propagálta az elszakadást Magyarországtól,<sup>75</sup> sem akkor, sem a román megszállás

<sup>69</sup> Uo.

<sup>70</sup> Egy csabai lelkésztől. *Békés* 1921. szeptember 21., 1.

<sup>71</sup> A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békés vármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

<sup>72</sup> SZUDA 2017. 128–130.

<sup>73</sup> G. VASS 2010. 216–217.

<sup>74</sup> Uo. 231.

<sup>75</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 365/1919. Leirat Szócs Áron főispán-kormánybiztoshoz, 1919. március 3.



idején nem volt fogantja az ilyen törekvéseknek.<sup>76</sup> Ebben bizonyára annak is szerepe volt, hogy a sajtóban (A *Népköztársaság* című makói lap 29. számában) kikezdték a nagybánhegyesieket, amire Chován Károly jegyzőnek kellett a vármegye kormánybiztosához írt levelében reagálnia: „A cikkben foglalt tényállításoknak az a része, amely rész a község közönségének politikai magatartását bírálja, szemenszedett valótlan. Községem 50 %-ban tényleg tótajkú, de mint ilyen, egyedüli a megyében és a vidéken, amely soha excentrikus nemzetiségi politikát nem üzött. Soha a neki inputált határozatot nem hozta, soha ki nem mondotta, »hogy magyarul beszélni szigorúan tilos«, s olyan bárgyúságot sem mondott soha, hogy Amerikától várja üdvét.”<sup>77</sup>

Mindenesetre a térségben élő szlovákság megosztottságát jól mutatja, hogy a Békéscsabán 1919. július 13-án a térség Romániához csatolása ügyében szervezett népgyűlés a korabeli jelentések szerint „igen feszült légkörben zajlott le”, s csak az eseményen jelenlévő számottevő román katonai erő akadályozta meg, hogy a csatlakozás hívei és ellenzői között összeütközés kerüljön sor, illetve ez biztosította a románok számára oly fontos határozat elfogadását.<sup>78</sup>

Folytatva eredeti gondolatmenetünket, a végül is nagyobbreszt elcsatolt Nagylakon az ot-tani románok orientációja magától értetődő volt, a helybeli szlovákok azonban a messzire eső cseh-szlovák állam mellett kezdetben szintén a szerb állam irányába tájékozódtak.<sup>79</sup> Minden bizonnyal ennek (is) volt köszönhető, hogy a szerb katonaság 1918 végén rövid időre bevonult a faluba.<sup>80</sup> Persze – különösen a román megszállást követően – ők is gyorsan tisztába kerültek a realitásokkal, és mind inkább a románok irányába fordultak, nem csekély mértékben annak az agitációnak köszönhetően, amelyet a helyi románság vezetői (Uroş Pătean, George Petroviciu, Uroş Todorean és mások) ez ügyben irányukban kifejtettek. Ebbéli eltökéltségük az 1919. július 13-i békéscsabai szlovák nagygyűlésen elfogadott, s a részben szlovákok lakta – de egyébként több mint 70 százalékban magyar többségű – keleti részek Romániához csatolását szorgalmazó memorandum teljes mellszélességgel való támogatásában öltött testet.<sup>81</sup> A nagylaki szlovákok körében a legintenzívebb nagyromán propagandát Boór Lajos (Ludovít Augustín Boor) evangélikus lelkész (akit ezért a románok hálából az 1919 végén felálló új szenátus tagjává

<sup>76</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 26954/1927. Chován Károly nagybánhegyesi községi jegyző fegyelmi ügye

<sup>77</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 379/1919. Chován Károly nagybánhegyesi jegyző jelentése, 1919. március 10.

<sup>78</sup> G. Vass 2010. 233.

<sup>79</sup> A Nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács által a terület Szerbiához csatolását kérő memorandumot közli HORNYÁK 2021. 57–59. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 25614/1918. Távirat a nagylaki tótok ügyében, 1918. december 11.; KUKUCSKA 2018. 162–163.; TÓTH 2009. 132.

<sup>80</sup> Mivel Nagylakon alig éltek szerbek, ellenben az itteni többségi szlovákok ebben az időben kifejezetten a szerbek irányába orientálódtak, nem zárjuk ki, hogy nem (csak) a helyi szerbek, hanem éppen ők kezdeményezték a szerb csapatok behívását. Erre utal a Csanád vármegyei alispán egy 1918. december 11-i keltezésű távirata, amelyben arról tájékoztatja a hadügyminisztert, hogy „a nagylaki tótok egy jelentéktelen töredéke Hodzsa Milánhoz [volt magyar országgyűlési képviselő, ebben az időben a Cseh-szlovák Köztársaság budapesti követe – M. A.] táviratot küldött, kérve Nagylak községnek szerb csapatoktól való megszállását, azon ürüggyel, hogy Nagylakon [a] tótok testi épsége és vagyona veszélyeztetve van.” HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 25614/1918. Távirat a nagylaki tótok ügyében, 1918. december 11. Lásd még A szerbek Nagylakon. *Népszava*, 1918. december 21. 4.; Nagylakról kivonultak a szerbek. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 28. 6.; Nagylakról visszarendelték a szerbeket. *Délmagyarország*, 1918. december 25. 11.

<sup>81</sup> KUKUCSKA 2018. 163.; MARCO 2018. 181–182.; G. Vass 2010. 232–233.

választottak), valamint az újonnan érkező lelkésztársa, Ivan Bujna folytatta.<sup>82</sup> Boór és Bujna agitációs munkájának is köszönhető, hogy a végleges határmegállapítás idején, 1922. február 16-án a teljes nagylaki szlovák közösség nevében lobbizhattak Nagylak Romániában való maradása mellett, azonban a vágyott célt, a magyar területen maradt nagylaki területet (a kendergyárat és a pusztai részt, amely itt önálló községgé fejlődött) nem sikerült elérniük.<sup>83</sup>

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy Boór egészen a terület román megszállásáig nem volt híve a nagyromán eszmének, hanem azon szlovák nemzetiségi vezetők közé tartozott, akik a legvégsőig kitartottak a szerb orientáció mellett. Bár a nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács 1918. november 28-án memorandumot juttatott el a szerbekhez, sőt francia fordításban a párizsi békekonferenciára is, amelyben a terület Szerbiához csatolását szorgalmazták,<sup>84</sup> azzal nyilvánvalóan ő is és a társai is tisztában voltak, hogy a szerbiai csatlakozás eleve reménytelen vállalkozás, ezért más taktikához folyamodtak. Ennek kimunkálására 1918. december 27. és 1919. január 9. között 29 Arad, Csanád és Békés megyei település szlovák lakosságának vezetője, köztük Boór is, tanácskozást folytatott az Aradhoz közeli bezdini szerb kolostorban, ahol mérlegelték a lehetőségeket. Itt január 2-án, szembeszállva az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozattal, határozatot hoztak egy autonóm terület létrehozásáról, amelyet az amerikai elnökről „Wilson megyének” kívántak elnevezni, s amelynek célja, hogy – nyilvánvalóan szerb védnökség alatt – „gátat képezzen a bolsevizmus terjedése és az esetleges román megszállás előtt”.<sup>85</sup> Amikor világossá vált, hogy ennek a csak a vágyálmokban szereplő autonóm megyének nincs realitása, s a bolsevizmust és a román megszállást sem állíthatja meg semmi, 1919. március 19-én – állítólag a helyi szociáldemokrata párt és a munkástanács felszólítására – Boór is kénytelen volt elmenekülni Nagylakról, s a szerbek által megszállt Kiszomboron talált menedéket. Innen majd csak paptársai, de sokkal inkább a Nagylakot megszálló románok kifejezett kérésére 1919. június 19-én tért vissza,<sup>86</sup> miután azok pontosan tudták, hogy Boórnak fontos közvéleményformáló szerepe van. Ekkorra már Boór is belátta, mi a mozgástér, és gyorsan megtalálta a szerepét az új viszonyok között.

A szerbek a románoknál nyilvánvalóan lényegesen rosszabb helyzetben voltak a területszerzési propagandájuk kapcsán, hiszen Csanád vármegye román megszállása gyakorlatilag lehetetlenné tette az általuk folytatott közvetlen kapcsolatépítést. A megyebeli szerbek száma meglehetősen alacsony volt (az 1910. évi népszámlálás szerint nem érte el a 4000 főt<sup>87</sup>), nagyobb számban is csak Battonyán és Magyarcsanádon éltek, ami tovább szűkítette mozgásterüket. A térségben élő szlovákok pálfordulása pedig, akik a kezdeti szerb orientációval szakítva a románok elkötelezett zászlóvivői lettek, jószerivel teljesen megfosztotta őket attól a bázistól, melyet területszerzési ambícióik támogatására felhasználhattak volna. Ennek ellenére ők is

<sup>82</sup> Bujnáról lásd MARCO 2018. 70–71. A nagylaki magyarok körében a helyi szlovákok nemzetiségi propagandája nem váltott ki osztatlan egyetértést. Állítólag 1918. december 8-án ismeretlenek Boór parókiáját is felgyújtották. VANKO 2012. 269. A helyzet akkor jutott – kényszerű – nyugvópontra, amikor megjelentek a térségben a románok, hiszen ettől kezdve ellehetetlenült minden más alternatíva a község jövőbeli sorsát illetően. Lásd MARCO 2018. 181.

<sup>83</sup> VANKO 2010. 173–174.; 2011. 22–23.

<sup>84</sup> A memorandumot közli HORNYÁK 2021. 57–59. Lásd még VANKO 2012. 268–269.; KUKUCSKA 2018. 162.

<sup>85</sup> VANKO 2010. 173.; 2012. 269.

<sup>86</sup> Uo.

<sup>87</sup> 1910. évi népszámlálás 1912. 343.

megpróbálkoztak egy olyan, a térség elszakítását célzó és a párizsi békekonferenciához címzett memorandummal, mint amelyet a szlovákok elfogadtak 1919. július 13-án Békéscsabán. A kezdeményezés Battonyáról indult, s a két szervező Pandurovits (Pandurovics, Pandurovity) Mihály ottani szerb pap és Rafajlovics Milos helybeli ügyvéd volt. A memorandumban, amelyet „*annak idején a battonyai szerb lakossággal aláírtak és Párisba igyekeztek kijuttatni, [...] Battonyának Jugoszláviához való csatlósását kérték.*”<sup>88</sup> E ténynél többet e memorandum soráról nem tudunk, így azt sem, hogy a szlovák memorandumhoz hasonlóan eljutott-e Párisba, mindössze annyi biztos, hogy a battonyai szerbek elszakadási törekvését nem kísérte siker.

## A CSANÁD VÁRMEGYEI ROMÁNSÁG MEGNYERÉSÉRE IRÁNYULÓ ROMÁN PROPAGANDA

Miként Nagylak példája is mutatja, azokban a községekben, amelyeket végül is elcsatoltak a vármegyétől és az országtól, a nagyromán propaganda igen sikeresnek bizonyult, oly annyira, hogy a helybeli lakosság nagyobb része ellenállás nélkül – sőt örömmel – vette tudomásul a nagyhatalmi döntést. A vármegye két legnagyobb, románok lakta községében, Sajtényban és Nagylakon már az 1916-os román hadbalépés és erdélyi betörés óta igen feszült volt a hangulat. „*A vármegye területén, főleg Nagylak és Sajtény községben sokan voltak tagjai a nagyszabesi [román nemzeti] komiténak, akik a közügyekben való magatartásukat mindig a komité utasításától tették függővé, és akik még ezekben a napokban is ábrándoztak arról a gondolatról, ami Magyarország balszerencséjére 3 év múltával meg is valósult, azaz Románia határainak jóformán a Tiszáig való kiterjesztéséről.*” – jegyezte meg Tarnay Ivor Csanád vármegyei alispán az első világháború makói eseményeit összefoglaló írásában.<sup>89</sup> A helyzet a világháborús összeomlás hatására még inkább romlott. „*Sajnos – írta ugyancsak Tarnay Ivor 1920 februárjában –, a lefolyt utolsó év érezhetően megcsinálta a gyökeres átalakulást, főleg az előbb megnevezett két községben [Nagylakról és Sajtényről van szó – M. A.] úgy, hogy az elszakadás megrázkódtatás nélkül mehet végbe, riktó ellentéte gyanánt annak, hogy Sajtény községben a forradalom kitörésekor egy néhány túlzóval szemben a község jobb érzésű lakossága még tiltakozott a nemzeti színű zászló letiprása ellen, s Major György főesperes a magyar hazához való ragaszkodásra buzdította a lakosságot. A forradalom és a kommunista uralom azonban elvégezte a túlzók megkezdett munkáját.*”<sup>90</sup>

Meglehet, Tarnay jól érzékelte a fenti községekben megtapasztalható hangulatváltást, ám az ezzel kapcsolatos indoklása aligha állja meg a helyét. Éppen egy általa készített másik jelentéséből értesülhetünk azokról az 1918. novemberi megmozdulásokról, melyeket a 90 százalékban román Sajtényban főként Mánta Miklós (Nicolae Manta) gyógyszerész<sup>91</sup> és

<sup>88</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 58/1924. Purgly Emil főispán jelentése a belügyminiszterhez, 1924. július 18.

<sup>89</sup> TARNAY 1929. 30.

<sup>90</sup> A vármegye alispánjának jelentése a vármegyei közigazgatás január havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. február 21. 18.

<sup>91</sup> Mánta egyike volt az 1918. december elsejei gyulafehérvári nagygyűlés sajtényi delegáltjainak. Rajta kívül még Rusandu Gheran adóbehajtó képviselte a községet. DEMŞEA 1993. 282.

Árgyelán György (Gheorghe Ardelean) hadnagy szított, s melynek során román nemzeti tanácsot és román nemzeti gárdát alakítottak, továbbá „nagy Romániát éltették s a népet Romániához való csatlakozásra buzdították.”<sup>92</sup> A község helyzetét egyébként maga Tarnay helyettes alispán rögzítette tüpontosan 1919 májusában. Ekkor ugyanis arról írt, hogy amikor a vörös katonák elvonultak Sajtényból, s magukkal hurcolták Némethy Zoltán jegyzőt (utóbb meg tudott szökni tőlük), Gyórbíró István menekült segédjegyző, ideiglenes községi alkalmazott pedig lopva hagyta el a falut, akkor „Ezzel meg is szűnt Sajtény magyar közigazgatása.”<sup>93</sup> Nyilván a románbarát hangulat vált uralkodóvá a román megszállás időszakában itt éppúgy, mint a nagylaki románok és szlovákok körében, akik együttesen a lakosság 85 százalékát tették ki.

Az igazsághoz azért hozzátartozik, hogy ezzel nem szűnt meg rögtön Sajtény magyar közigazgatása. Addig, amíg itt ez egyáltalán működhetett, helyettesítő jegyzőként és az anyakönyvi teendők ellátásával Vincze Sándor, a Nagylaki járás főszolgabírója még 1919 májusában Mercse János nagylaki közigazgatási jegyzőt bízta meg, aki a nagylaki ügyek intézése mellett heti egy napban látta el a legszükségesebb sajtényi teendőket.<sup>94</sup> Mindez azonban csak átmeneti intézkedés volt: Sajtény magyar közigazgatása valójában már sohasem állt helyre, különösen, hogy maga Mercse is román származású és érzelmű volt, s utóbb ő lett ez elcsatolt Nagylak első román jegyzője.<sup>95</sup>

Nagylakon a „tempót” az első perctől kezdve szintén a helybeli románok diktálták. A község 1918 végétől Petrovics György akkori Csanád vármegyei kormánybiztos szerint „állandó tüzfészek” volt, „amelynek román lakossága egy nagyon agilis és energikus vezetőt kapott Patyán Uros személyében.”<sup>96</sup> Noha itt 1918 őszén öt nemzeti tanács (magyar, román, szerb, szlovák és közös) alakult, a legerősebb, egyben a legagresszívebb ezek közül kezdettől a román volt, mely hetven fős fegyveres nemzeti gárdát is szervezett, átvéve ezzel a község feletti ellenőrzést. A fegyvert ehhez egy korabeli sajtótudósítás szerint a románok megszállta területről a Maroson át csempészték a községbe.<sup>97</sup> Ezeket a fegyvereket – összesen 120 darabot – Fényes László tengerész-nemzetőrei ugyan begyűjtötték 1919. február közepén, amikor az itteni kendergyárban visszatartott élelmiszerek elszállítása miatt rövid időre átvették az ellenőrzést a község felett, mindez azonban a román befolyás erősödését aligha akadályozta, amit jól mutatott az is, hogy Fényessel szemben egyedül a román nemzeti tanács elnöke mert fellépni. S ő is csak akkor lett visszafogottabb, amikor bevonultak a fegyveres tengerészek,<sup>98</sup> de csak addig, ameddig ez az átmeneti megszállás tartott.

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy a Fényes által vezetett tengerészkülönítmény nem csupán fegyverekért érkezett Nagylakra, hanem rekvirálni is. Mivel Csanád vármegye nem volt képes előteremteni a számára a kormány által kiszállításra előírt gabonakontingenst,

<sup>92</sup> A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a novemberi forradalom alkalmával az egyes községekben lejátszódott eseményekről. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja* 1919. július 3. 266–267.

<sup>93</sup> A vármegye alispánjának a törvényhatósághoz intézett jelentése a vármegye közállapotairól az 1919-ik év első hónapjában. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja* 1919. május 31. 196.

<sup>94</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 2/1919. Vincze Sándor helyettes főszolgabíró véghatározata Némethy Zoltán sajtényi községi jegyző helyettesítéséről, 1919. június 17.

<sup>95</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 54/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. május 13.

<sup>96</sup> PETROVICS 1921. 61.

<sup>97</sup> Tengerész-nemzetőrök segítségével védi a kormány a vidéki élelmiszer-készleteket. *Magyarország* 1919. február 25. 7.

<sup>98</sup> Uo.

a begyűjtéssel megbízott Halász Árpád miniszteri megbízott Fényes tengerész-alakulatát hívta segítségül, amely elsődleges rekvirálási célpontként a román többségű Sajtényt és az erősen kevert lakosságú, de nemzetiségi többségű Nagylakot választotta. Tarnay Ivor helyettes alispán későbbi jelentéséből tudjuk, hogy Fényesék e két helyen közel 20 vagon gabonát gyűjtöttek össze, s bár Tarnay azzal próbálta mérsékelni ennek jelentőségét, hogy mindez „*megegyezés és fölajánlás alapján történt*”, azt neki is el kellett ismernie, hogy ez a rekvirálás erőszakkal történt.<sup>99</sup> Sőt, éppen Tarnay emlékezett meg arról, hogy a rekvirálási akció kapcsán Fényesék Nagylakon „*egy tót földművelőt halálra ítélték, s nagy bajjal lehetett ötlet kezeik közül kimenteni.*”<sup>100</sup> Hogy kiről volt szó és miért ítélték halálra, nem maradt adatunk, de ez talán nem is lényeges. Az viszont igen – és ez aligha lehet kérdéses –, hogy ez az erőszakos fellépés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az amúgy is meglévő magyarellenes elszakadási törekvések felerősödjének mind Nagylakon, mind pedig Sajtényban, sőt, azt sem tudjuk kizárni, hogy az itteni románok kárára elkövetett 1919. februári durva magyar rekvirálásnak is köze volt ahhoz, hogy hasonló kíméletlenséggel hajtották végre később a román hatóságok a rekvirálást a Központi járás magyarok lakta településein.

A nagylaki románok pozícióit mindemellett tovább erősítette a hamarosan bekövetkező megszállás, az itteni szlovákok irányukba való elköteleződése, a békekonferencia 1919. júniusi, a község elcsatolására vonatkozó döntése, majd az a tény is, hogy 1919. júliusában a polgári közigazgatás alá vont megszállt csanádi terület közigazgatási centrumát jelentő prefektúrát Makóról ide telepítették át.<sup>101</sup>

A románok persze Nagylakon és Sajtényon kívül igen intenzív kampányt folytattak a többi csanádi községben is, ahol kisebb-nagyobb román közösségek éltek. Magyarcsanádon, ahol a lakosság több mint fele román nemzetiségű volt, az 1919 novemberében a pitvarosi Veszelszky-hez hasonlóan szintén román országgyűlési képviselővé választott nagylaki Patyán Uros (Uroș Pătean) gazdálkodó és a helybeli görögkeleti pap, Nestor Romulus (Romul Nestor), valamint „Mirku Szilviusz” kocsmáros, Ungurján (Ungurean) László gazdálkodó és két román tanító („Raika Ignác” és „Boindea Efeen”, valójában Raica Ignác és Brindea Efrau) fejtett ki a falu Romániához csatolását szorgalmazó igen aktív propagandát.<sup>102</sup> Az itteni román agitáció annál is inkább sikeresnek bizonyult, mert míg Nagylakon és Sajtényban már 1918 őszétől a Magyarországtól való elszakadás dominált a nemzetiségi lakosság körében, addig Magyarcsanádon még egy 1919. március 18-i jelentés szerint is „*a leghévesebb rend*” uralkodott a községben élő négy nemzetiség között, s az egyetértés a közös nemzeti tanácsban is megmutatkozott,

<sup>99</sup> A vármegye alispánjának a törvényhatósághoz intézett jelentése a vármegye közállapotairól az 1919-ik év első négy hónapjában. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1919. május 31. 186.

<sup>100</sup> Uo.

<sup>101</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 14709/1921. Az idegen megszállás alatt állott területek bejelentéséről szóló jelentés a belügyminiszterhez, 1921. október 21.

<sup>102</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 3632/1920. A M. Kir. Szegedi Csendőrkerület apátfalvi őrsének jelentése, 1920. július 2.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Jegyzőkönyv, 1923. szeptember 17.; HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 22126/1928. A Központi járás főszolgabírójának jelentése Szántó István fegyelmi ügyéről, 1923. október 13.; HU-MNL-CSML-ML-V.104.b. 1287/1919. Hirdetmény az országgyűlési választásról, 1919. október 12.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 60/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitányság detektív testületének jelentése a magyarcsanádi helyzetről, 1921. március 13.

ahol a hivatalos nyelv továbbra is a magyar maradt.<sup>103</sup> Egy 1919. januári beszámoló szerint a közös nemzeti tanács elnöke Nestor Romulus görögkeleti román lelkész, alelnöke Medveczky Dezső nyugalmazott városi aljegyző és Zamurovics Dusán görögkeleti szerb lelkész volt.<sup>104</sup> 1917 és 1919 között mindhárman – bár Nestor és Zamurovics nem egy időpontban – a Magyar-cesanádi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet igazgatósági tagjai voltak,<sup>105</sup> így valószínűsíthető, hogy őket a közös gazdasági érdekek is összekötötték a nemzeti tanács vezetésében betöltött szerepvállalásuk során.

A látszólagos egyetértés mögött azonban a községben – éppúgy, mint Nagylakon – komoly nemzetiségi törésvonalak húzódtak meg, csak ezek a román megszállás előtt nem eszkalálódtak akként, ahogyan Nagylakon történt 1918 végétől. Ebben kulcsszerepe lehetett Szántó István községi jegyzőnek, aki megtalálta a sajátos módját annak, hogyan tartsa fenn az összhangot a településen élő nemzetiségek között. Érdemes erről egy 1922. január elejéről származó rendőrségi jelentést bővebben is idézni, mert igen plasztikusan rávilágít arra a módszertanra, hogyan lehetett az évek alatt a háttérben megerősíteni a községi nemzetiségi erőcsoportokat úgy, hogy mindez kifelé szinte teljesen észrevétlen maradjon. A jelentés szerint Szántó „teljesen a magyarcesanádi oláhság vezére és vezetője: Nesztor Romulusz universalis tudással rendelkező román lelkész befolyása alatt állt. Nesztor Romulusz magas szellemi tudásával és lekötelező modorával hosszú éveken keresztül öntudatos oláhokot nevelt, így Magyarcesanád lakosságának fele ilyen öntudatos oláh. Nesztor Romulusz minden magyar úri társaságban mint jó magyar hazafi feltolta magát, de ugyanakkor odahaza híveit Nagyromániának nevelte, egyben gondoskodott arról, hogy a minden hazafiságot nélkülöző Szántó István főjegyzőt hatalmába kerítse, hogy ezen célját elérje, és hozzá a főjegyző minden szabadidejét lefoglalja, öntudatosan belevitte a gazdagabb oláhok által létesített érdekszövetkezetbe, létesítettek vendéglőt, vettek cséplő garnitúrát, és beletolakodtak a Hangya szövetségbe, mindenhová vezetőül betolva Szántó István főjegyzőt, így, minthogy ez a kiskaliberű ember a fokozatos tollasodását Nesztor Romulusznak és az ő oláhjainak köszönhette, nagyon természetes, hogy Nesztor és társainak állandó lekötelezettje volt. Szántó Istvánnak volt egy másik kebelbarátja, jelenleg is Magyarcesanádon lakik, azonban most szerb megszállott területen tartózkodik – szintén nagyműveltségű Szamurovics [sic! valójában Zamurovics – M. A.] Dusán szerb lelkész –, ki szintén öntudatos szerb agitátor volt, ez belátta a helyzetet, és kihasználva az alkalmat, Nesztor Romulusz politikáját követte, így a saját és híveinek jólétéért gazdaságilag minden tekintetben támogatta Szántót, és emellett teljes nyugodtsággal nevelte Nagyszerbia fiait.”<sup>106</sup> Szántó ellen persze később eljárást indítottak, s noha a konkrét vádak többsége alól tisztázta magát, az tagadhatatlan, hogy ebbéli hozzáállása nem csupán a község belső békéjéhez járult hozzá – alapvetően ezzel védekezett –, de a nemzetiségi szeparációs törekvések megerősödéséhez is.<sup>107</sup>

<sup>103</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 436/1919. A Csanád vármegyei nemzetőrség parancsnokának jelentése, 1919. március 18. Lásd ugyanezt HU-MNL-CSML-ML-XVI.201. 537/1919.

<sup>104</sup> HU-MNL-CSM-ML-IV.463.b. 382/1919. Adatok a Központi járás községeiről, 1919. január

<sup>105</sup> Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. *Központi Értesítő* 1917. február 15. 239.; Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. Uo. 1918. április 18. 787.

<sup>106</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 115/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestülete államrendészeti csoportjának jelentése, 1922. január 2.

<sup>107</sup> Lásd erről részletesen HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcesanádi községi jegyző feyelmi ügye.

Persze, okkal feltételezhető, hogy a magyarcsanádi románok részéről ez a békesség 1918 végétől itt is már csak szemfényvesztés, vagy ha tetszik, taktikázás volt, ismerve Nestor Romulus markáns román elköteleződését, hiszen ő is egyike volt azon magyarországi románoknak, akik – a nagylaki Patyán Uros mellett – részt vettek az 1918. december elsejei gyulafehérvári nagygyűlésen, ahol a megjelent románok önhatalmúlag kimondták Erdély Romániához csatlósását.<sup>108</sup> A román görögkeleti pap egy Gyurkovits Sándor apátfalvi segédjegyző által 1919. február 9-én írt jelentés szerint nem is nagyon tagadta, hogy „*reá nézve a gyulafehérvári határozat a mérvadó, nem pedig a magyar kormányé*”, s noha Nestor Romulus a „*román agitáció miatti izgatás*” vádjára váltig bizonygatta, hogy „*hazafias működése mindenki előtt ismerős*”, Gyurkovits egyéb bizonyítékokkal is alátámasztotta, hogy a pap alapvetően a román érdekeket szolgálta,<sup>109</sup> miként az hamarosan be is igazolódott. Az 1919. márciusi magyarcsanádi látszat status quo ugyanis a román megszállás bekövetkeztekor szinte pillanatok alatt összeomlott. A magyarcsanádi piactéren 1919. június 27-én nagygyűlést tartó Patyán Uros ösztönzésére, aki arra biztatta a helybelieket, hogy „*az egész község lakossága menjen el Aradra, és ő mint vezető fog beszélni az ottani oláh prefektussal, hogy Magyarcsanádot kíméljék meg a rekvirálástól*”, a magát immáron nyeregben érző Nestor Romulus és társai még arra is rá tudták venni a helyi román lakosságot, hogy 1919 nyarán tömegesen Aradra utazzanak és az ottani prefektúránál demonstráljanak a község románná tétele érdekében.<sup>110</sup> Patyán Uros szava és ígérete ekkor minden bizonnyal vonzónak bizonyulhatott a magyarcsanádiak előtt is, hiszen ebben az időben nem csupán a románok egyik helyi ágense, hanem a Nagylaki járás élelmezési kormánybiztosi megbízottja is volt.<sup>111</sup>

A megszállás végén mozgalom indult a battonyai és környékbeli románok körében is, hogy „*ha Battonyát és környékét nem csatolnák Romániához, [ők] a román területre áttelepülhessenek.*”<sup>112</sup> Pedig ők aztán, a magyarcsanádi románokkal együtt, tényleg mindent megtettek azért, hogy a románok számára kedvező határvonalat elérjék. Ennek érdekében egy delegáció tagjaként 1919. június végén még az Aradon tartózkodó Franchet d'Espèrey tábornokot, a szövetséges hatalmak keleti hadseregeinek parancsnokát is felkeresték, hogy támogatást szerezzenek a leendő határvonal kitolására. A delegációban nemcsak a battonyai, hanem a magyarcsanádi, a gyulai, a kétegyházi, valamint az Arad vármegyei otlakai és siklói románok képviselői is jelen voltak, a megszálló hatóságok által kézben tartott korabeli helyi sajtó tudósítása szerint tehát azon települések románjai, amelyek „*annak a veszélynek vannak kitéve, hogy Magyarországhoz fognak tartozni.*”<sup>113</sup> Utóbb Otlaka (Otlaca, ma Grăniceri) és Sikló (ma Șiclău) valóban Romániához is került.

<sup>108</sup> DEMȘEA 1993. 282.; MARCO 2018. 155. Nestor Romulusról bővebben lásd Uo. 161–163. és 209.

<sup>109</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 902/1920. Nestor Romulus magyarcsanádi görögkeleti lelkész Gyurkovich Sándor segédjegyző elleni panaszügye.

<sup>110</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 3632/1920. A M. Kir. Szegedi Csendőrkertület apátfalvi őrsének jelentése, 1920. július 2.

<sup>111</sup> HU-MNL-CSML-ML-V.104.b. 1156/1919. Uroș Pătean élelmezési kormánybiztosi megbízott átírtata Csanádpalota előljáróságának, 1919. július 10.

<sup>112</sup> Áttelepülés Battonyáról. *Makói Független Újság* 1920. március 12. 3.

<sup>113</sup> Makónál kezdődik Románia határa. *Makói Újság* 1919. június 29. 2.

Battonyán – Magyarcsanádhoz hasonlóan – szintén a helybeli görögkeleti lelkész, Simion Cornea (Cornea Simon) és a román tanító volt a románok helyi ágense a megszállás idején. Előbbi ellen, aki Nestor Romulus magyarcsanádi lelkésszel ellentétben nem hagyta el a községet a románok kivonulásakor, 1920 nyarán bűnvádi eljárást indítottak a magyar hatóságok, míg a tanító elmenekült a távozó román csapatokkal.<sup>114</sup> Békés vármegyére kitekintve, Gyulán és Kétegyházán szintén egy görögkeleti román pap, Iosif Ioan Ardelean (Ardelean József János) volt a települések elszakításának fő mozgatója, akit 1919 novemberében a románok egy bukaresti országgyűlési képviselői helytel jutalmaztak.<sup>115</sup> A román többségű, s Magyarországnak megmaradó Kétegyházáról egyébként mintegy hetven – főként a községi „elithez” tartozó – román család távozott 1920-ban, a megszálló csapatok kivonulásával párhuzamosan.<sup>116</sup> Ez a veszteség a község román népességéhez képest elenyésző volt, sőt éppen ellenkező előjelű tendencia figyelhető meg, hiszen míg az 1910. évi népszámlálás szerint 2842 román élt a faluban (64,97 %), addig az 1920-as népszámlálás szerint már 3134 fő (66,95 %), a távozók tehát nem csökkentették a helyben élő román népesség lélekszámát, csupán a tíz éves demográfiai többletet apasztották valamelyest. A falu történetéről készült összefoglaló munka szerzői szerint ennek az érdektelenségnek a másik helyi görögkeleti lelkész, Beleş Vazul (Vasiliu Beleş) „*mérsékelt, magyarbarát politikája*” volt a kiváltója.<sup>117</sup> Az állítást adatokkal alátámasztani nem tudjuk, de ha valóban így volt, akkor Kétegyháza jól példázza, hogy ahol a helyi lelkész (Kétegyházán legalábbis az egyik) nem ült fel a csábító propagandaüzeneteknek, ott még a román közösség sem vágyott arra, hogy az addig megteremtett egzisztenciáját feladja a romániai viszonyok bizonytalanságáért. A kétegyházi románok többségének magyarhűségét – és ezzel a két román lelkész közötti megosztottságot – egyébként jól példázza, hogy 1919. november elején, amikor a megszállt községben képviselőválasztást tartottak a román hatóságok, azon – mint Daimel Sándor alispán későbbi jelentéséből tudjuk – csupán „százegynéhány” román vett részt, holott a jelölt éppen az egyik helyi görögkeleti lelkész, Iosif Ioan Ardelean volt.<sup>118</sup> A gyulai románok közül egyébként, ahol szintén Ardelean agitált, egy 1920. április 4-i adat szerint mindössze 18 (részben családos) személy távozott a kivonuló román megszálló csapatokkal.<sup>119</sup> Ez a közel 25 ezres város 2200 fős román népességének 1 százalékát sem tette ki. Farkas Sándor szerint viszont ennél több, „*a magukat kompromittált vezetőik és mintegy 50 gyulai polgár*” hagyta el

<sup>114</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 840/1920. Tarnay Ivor helyettes alispán jelentése gróf Bethlen Istvánhoz, az Országos Menekültügyi Hivatal elnökéhez, 1920. szeptember 16.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 75/1920. Jelentés Cornea Simon battonyai görögkeleti lelkész magatartásáról, 1920. október 11.; Uo. 108/1921. Kivonatos másolat a szegedi csendőrkerületi parancsnokság 367”T”1921. számú jelentéséből, dátum nélkül. Lásd még PÁDUREAN 2003. 372. Cornea ellen 1924-ben államellenes izgatás vádjával újabb eljárást folytattak. Lásd erről Államellenes vétséggel vádolják a battonyai görögkeleti lelkészt. *Szeged* 1924. december 16., 3.; Elnapolták Cornea battonyai lelkész nemzetgyalázási pörét. *Az Est* 1924. december 17., 9.

<sup>115</sup> RADU 2018. 9.; Képviselőválasztás Gyulán, *Békés* 1919. november 5. 2. A gyulai románok három képviselője, dr. Márkus Mihály (Mihail Mărcuș) ügyvéd, a későbbi Békés vármegyei prefektus, dr. Simonka György ügyvéd és Ardelean már 1919. január elején Aradon lobbizott azért, hogy „*a román impériumot terjesszék ki Békésgyula városára is*”. Békésgyula román impériumot kért. *Az Újság* 1919. január 5. 9.

<sup>116</sup> FURÁK 1999. 25.; ERDMANN 2003. 72.

<sup>117</sup> ERDMANN 2003. 72.

<sup>118</sup> A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

<sup>119</sup> Gyula román lakossága. *Körösvidék* 1920. április 4. 3.; Gyula román lakossága. *Békés* 1920. április 7., 2.



a várost és távozott Romániába.<sup>120</sup> Mindez azonban az arányokon aligha változtatott. Arról nincs teljes körű adatunk, hogy a Battonyai járás területéről, ahol nem érte el a 10 százalékot a románok aránya, az országhatáron kívülre rekesztett Kisiratos és Torna véglegesen elcsatolt lakóin kívül végül is hányan települtek át, ellenben azt tudjuk, hogy Magyarcsanádról sokan elmentek a románok kivonulása idején a helyi görögkeleti pap, Nestor Romulus vezetésével.

## A CSANÁD VÁRMEGYEI OPTÁNSOK KÁLVÁRIÁJA

A kiköltözési hajlam nemcsak a románok távozásakor, hanem azt követően is erősnek bizonyult. Még 1923 decemberéből is van adat arról, hogy „*a román lakosság közül mind többen román elszakított területre költöznek.*”<sup>121</sup> Utóbb számosan távoztak a helyi szerbek közül is az 1921. július 26-án a magyar törvények közé becikkelyezett trianoni békeszerződés (1921. évi XXXIII. tc.) hatályba lépését követően, melynek 64. cikkelye lehetővé tette, hogy „*Azok a személyek, akiknek a volt Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó valamely területen van illetőségük, és ott a lakosság többségétől fajra vagy nyelvre nézve különböznek, a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapi időtartamon belül Ausztria, Magyarország, Olaszország, Lengyelország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam vagy a Cseh–Szlovák Állam javára optálhatnak, aszerint, amint a lakosság többsége ott ugyanazt a nyelvet beszéli, és ugyanahhoz a fajhoz tartozik, mint ők.*”<sup>122</sup> A szakirodalomban csak optálásnak nevezett lehetőséget,<sup>123</sup> amely a helyi román lakosság részéről Romániába, míg a szerbek részéről a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére való átköltözést jelentette, sokan igénybe vették, s a folyamat hosszabb ideig is elhúzódott, mert számos érintett hosszabbításokat kért és kapott a költözés megszervezésének akadályai (ingatlanok eladhatatlansága és egyéb okok) miatt. Az optálási szándékok felkeltését szerb diplomaták és különböző ágensek a szóba jöhető településeken (Battonyán és Magyarcsanádon) többnyire illegálisan szervezett gyűléseken propagálták.<sup>124</sup> „*E törekvés indító okául részint a múltba visszanyúló szisztematikus izgatás, részint az egyének lelki világának silánysága és a magyar mivoltuknak semmibe vévése szolgáltak*” – olvasható egy a Csanád–Arad–Torontál k. e. e. vármegyei szerb és román optálást komplexebben számba vevő alispáni jelentésben, mely kitért arra is, hogy „*A trianoni határvonalon túlra irányuló kivándorlásra vonatkozó agitáció természetesen nagy anyagi előnyöket, főképpen földet ígért, amelyeket a felizgatott román vagy szerb ajkú lakosság egy része készpénznek vett.*”<sup>125</sup>

A szerbek és románok nyílt vagy burkolt csábítására ilyen körülmények közepette nyilvánvalóan nem maradt hatástalan. Nagy Gyulának, a Központi járás főszolgabírójának 1927-es adatai szerint Magyarcsanádból 252 román és 122 szerb anyanyelvű lakos távozott véglegesen,<sup>126</sup>

<sup>120</sup> FARKAS 1997. 37.

<sup>121</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 40/1924. A M. kir. Pénzügyminisztérium tájékoztatása a szegedi vámkertületi parancsnokság 1923. decemberi helyzetjelentéséről, 1924. május 17.

<sup>122</sup> *Az 1921. évi törvények gyűjteménye* 1922. 603.

<sup>123</sup> Az első világháború utáni optálásról lásd bővebben SZÜTS 2018.; HAUTZINGER 2020. 297–303.

<sup>124</sup> Erre lásd pl. HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 288/1922. Milan G. Milojević budapesti szerb rendkívüli követ 1922. októberi battonyai és magyarcsanádi tartózkodásakor szervezett gyűlésekkel kapcsolatos iratcsomó.

<sup>125</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 560/1928. Purgly Emil főispán levele a belügyminiszterhez, 1927. május 14.

<sup>126</sup> *Csanád–Arad–Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 86.

ami az itt élő románok 15, a szerbek 20 százalékát tette ki. Egy 1930-ban készült tételes kimutatás azonban ennél magasabbra tette a Magyarcsanádról távozó szerb ajkúak számát, eszerint 96 személy és 96 hozzátartozó, összesen tehát 192 fő ment el, ami a magyarcsanádi szerbek egyharmadát jelentette.<sup>127</sup> Ugyanakkor a távozók helyére több mint 600 magyar – zömmel a megszállt területekről optálók – érkeztek, akik „*Legtöbbje a kivándorolt román és szerb helyébe jött, s annak házát vette meg.*”<sup>128</sup>

Arról nincs adatunk, hogy a magyarcsanádi szerbek kitelepülésében a helyi görögkeleti szerb papnak, a korábban erőteljes nagyszerb propagandát folytató Zamurovics Dusánnak milyen szerepe volt – ő maga 1921-ben a szerbek által megszállt területre távozott<sup>129</sup> –, de azt tudjuk, hogy battonyai lelkésztestvérsége, Pandurovics Mihály az ottaniak kiköltöztetésében vezérszerepet vitt. Egy szintén 1927-ben készült összefoglaló szerint Battonyáról 1920-ban és 1921-ben mintegy 100 család távozott, „*főként olyanok, kik a forradalom, kommunizmus és megszállás alatt magukat exponálták*”,<sup>130</sup> míg 1923 tavaszán két csoportban 229 család, összesen 879 személy költözött át az új szerb államba, és még továbbiak is tervezték az áttelepülést, 1924-ben például 26 személy és családja kért engedélyt ingóságai kiszállítására.<sup>131</sup> Kiköltözésük elé a magyar hatóságok semmilyen akadályt sem gördítettek,<sup>132</sup> sőt belügyminiszteri utasításra még előzékenyen támogatták is azokat a követségi munkatársakat, akik a Szerb–Horvát–Szlovén állam képviselőjében „*az optált szerbek kitelepítésének irányítására és figyelemmel kísérése céljából*” utaztak 1923 tavaszán Battonyára.<sup>133</sup>

Az első turnus tagjai közül azok, akik később visszatértek Magyarországra, azzal indokolták távozásukat, hogy „*papunk [Pandurovics Mihály] biztatására és félrevezetésére [mentünk ki], aki 10–10000 koronát adott akkor; földet, lakóházat, jószágot, vetőmagot ígért. Mint nélkülöző, szorgalmas, szegény emberek a jobb sors reményében hagytuk el hazánkat, családunkat, rokonnainkat, mint ahogy Franciaországba, Amerikába is mennek a munkát keresők, azzal a tudattal, hogyha kicsit megszedjük magunkat, némi vagyonnal ismét visszajövünk hazánkba. A kiköltözők összegyűjtésekor többféle okmányt íratnak velünk alá, lehet, hogy ekkor íratnak velünk alá az optálási kérelmet is, tudatlanul, és fogalmunk se volt, hogy az mit jelent és milyen következményei lehetnek.*”<sup>134</sup> Hasonló történetet adtak elő az 1924-ben – néhány hét után – szintén hazatért Nádaskai Simon hozzátartozói is: „*Édesapánk galád csábításoknak az áldozata lett,*

<sup>127</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 199/1930. Magyarcsanád község előljárósága kimutatása a Jugoszlávia javára optált egyénékről, 1930. május 3. Pontosán 192 főben adta meg a Magyarcsanádról Szerbiába költözők számát Oltvai Ferenc is. OLTVAI 1991. 158.

<sup>128</sup> *Csanád–Arad–Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 86.

<sup>129</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 115/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestülete államrendészeti csoportjának jelentése, 1922. január 2.

<sup>130</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 225/1927. A Battonyai járás főszoigabírójának jelentése, 1927. augusztus 12.

<sup>131</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 262/1927. Battonya község főjegyzőjének jelentése, 1923. május 3. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 14/1923. Kimutatás Battonya községből Szerbiába kivándoroltakról, 1919. március 17.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 895/1924. Purgly Emil főispán levele Skultéty István m. kir. curiai bírónak, 1924. április 8.; OLTVAI 1991. 145.; MARJANUCZ 2018. 147.; KELIGER 1994. 75. Keliger Margit 1935-ből származó adata szerint 1090 battonyai lakos optált a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére.

<sup>132</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 16/1923. Rakovszky Iván belügyminiszter távirata, dátum nélkül (1923. március.)

<sup>133</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 16/1923. Rakovszky Iván belügyminiszter távirata, 1923. február 21.

<sup>134</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 102/1931. Battonyai hazatért optások kérelme a főispánhoz, 1931. április 12.

nem a nemzetiségi kérdés bírta rá, hogy hazáját elhagyja, hanem anyagi előnyöket ígértek ott neki, mely csábító ígéretek után ő Jugoszláviát egy új Amerikának képzelte, ahol anyagi javakat remélt szerezni, hogy azokat családjának hazahozhatja. Nem világosították fel arról, hogy ő a magyar állampolgárságát elveszíti.”<sup>135</sup> Egy 1930. novemberi járási főszolgabírói jelentés szerint a Battonyai járás területéről mindösszesen 275 család optált szerb területre, ezek szinte bizonyosan kivétel nélkül battonyaiak voltak.<sup>136</sup>

A szerb propaganda célkeresztjében elsődlegesen persze nem a battonyaiak, hanem a jóval közelebbi volt észak-torontáli területek álltak, közöttük is kifejezetten Szőreg, Deszk és Újszentiván szerb lakossága, akik 1920. február 18-án kérelemmel fordultak a szerb–horvát–szlovén békedelegációhoz, hogy érvék el, ezek a községek „ne kerüljenek ismét a magyar iga alá.”<sup>137</sup> A három „szintiszta szerb falu” megmentése érdekében még a területcsere lehetősége is felvetődött a jugoszláv külügyminisztériumban,<sup>138</sup> e törekvést azonban a békekonferencián már nem kísérte siker, noha a területet a szerbek 1921. augusztus 21-ig a megszállásuk alatt tartották. Az egykori Torontál vármegye Magyarországon maradt községeit 1923-ban Torontáli járásként a közigazgatásilag egyelőre egyesített, makói székhelyű Csanád–Arad–Torontál vármegyéhez csatolták. Egy 1924 nyaráról származó főszolgabírói jelentésben az az információ olvasható, hogy Szőregről 95, Újszentivánról 92 család, míg Deszkről 199 család vándorolt ki Szerbiába, és ugyanezen községekből még 75, 10 és 60 család tervezte az áttelepülést.<sup>139</sup> A szakirodalom szerint Szőregről 103 fő, Deszkről 228 fő, míg Újszentivánról 242 fő távozott az új jugoszláv államba,<sup>140</sup> ám ha megbízhatónak tekintjük a Torontáli járási főszolgabírói jelentés családokra vonatkozó adatait, amit nincs okunk kétségbe vonni, akkor az e településekről áttelepültek számát – legalábbis Szőreg és Deszk esetében – mindenképpen magasabbra tehetjük. Oltvai Ferenc adatai szerint Újszentivánról a szerb lakosság mintegy fele távozott, 40 százalékuk a szerbek kivonulásával párhuzamosan, 1921-ben, míg 10 százalékuk 1922-ben, ezt követően már csak kevesen.<sup>141</sup> Minden bizonnyal hasonló lehetett a trend a másik két községben is.

A népességfogyás mértékét többé-kevésbé a népszámlálási adatokból mérhetjük le igazán. Míg Magyarcsanádon az 1910-es népszámlálás szerint 1678 román (54 százalék) és 616 szerb (19,8 százalék) élt, addig az 1930-as népszámlálás szerint 1070 román (39,9 százalék) és 276 szerb (10,3 százalék). Hasonlóan jelentős népességmozgás történt az 1920-ban közel 14 ezer lelkes Battonyán is, ahol az 1910-es népszámlálás szerinti 1798 főnyi (13,8 százalék) román anyanyelvű lakosából 1930-ban csak 1155 (9,1 százalék), míg a 2579 főnyi (19,8 százalék) szerbből 1591 fő (12,5 százalék) élt a községben.<sup>142</sup> E népességcsökkenés túlnyomórészt a románok és szerbek távozásával állt összefüggésben, ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül

<sup>135</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 390/1933. Nádaskai Simon hozzártatózóinak beadványa a főispánhoz, 1931. február 4.

<sup>136</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 199/1930. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése a Jugoszláviába optáltak ingatlanainak értékesítéséről, 1930. november 25.

<sup>137</sup> HORNYÁK 2021. 206–207. A szőregi, deszki és újszentiváni szerbek kérése a belgrádi kormányhoz, 1920. február 18.

<sup>138</sup> Uo. 205–206. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság külügyminisztériumának utasítása a jugoszláv békedelegáció részére, 1920. február 15.

<sup>139</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451. b. 40/1924. A Torontáli járás főszolgabírójának jelentése, 1924. június 7.

<sup>140</sup> MIKLÓS 2020. 20.

<sup>141</sup> OLTVAI 1991. 172.; MIKLÓS 2010. 66.

<sup>142</sup> 1910. évi népszámlálás. 1912. 340–341.; 1930. évi népszámlálás. 1932. 156–157.

az egyéb demográfiai folyamatok sem, például az, amire Magyarcsanád jó példát adott: az egykezés. Egy 1927-es járási főszolgabírói jelentés szerint a községben kifejezetten a vagyonosabb román és szerb kisbirtokos családokban dívott az egyke, melyek célja a birtokaprózódás megakadályozása volt.<sup>143</sup>

Arról, hogy a fényes ígéretekkel szemben milyen viszonyok fogadták a battonyai optánsokat a szerb állam területén, érdemes egy korabeli beszámolót idézni. A kivándorlók közül 117-en ugyanis egy kérvényt írtak alá, „*melyben kijelentették, hogy nem hajlandók tovább itt maradni, szállítsák [öket] vissza Magyarországba, mert vert falú barakkjaik összedőltek, kivitt állataik nagy része elpusztult, az esőhiány és a köves talaj miatt semmi termés nem volt, a kivándorláskor Pandurovics [Mihály battonyai szerb ortodox pap – M. A.] által megígért feles búzatermés hazugság volt, mert a macedónok vetettek el – ugyan amit bírtak –, s az azokat illeti, de meg nem is hajlandók azok a termés felét átadni. A kivándorlók nagy része maláriás beteg, s hogy Pandurovics és dr. Rafajlovič [Milos battonyai ügyvéd] becsapta őket, s a legnagyobb nyomorba döntötte.*”<sup>144</sup> A 75 éves Nyikora Koszta beszámolója, aki két váltás fehérenművel szökött vissza a lányához Battonyára, jól mutatja a szerbiai fogadtatást: „*A Szerbiába kivándorlókat avval csábították, hogy Ószerbiában elsőrendű, a Csanádmegyei földeknek megfelelő minőségű földeket fognak kapni. Előadása szerint tényleg levitték őket Ószerbiába és kimutattak részükre egy területet, ahova letelepíteni kívánták őket, Veleztől<sup>145</sup> délre a hegyek között. A hegyek kopárak és sziklásak, a kimutatott területen csupán szobanagyságú foltok vannak a sziklák között, a növényzet silány, kecskelegelő. A népek közül egyik-másik, akinek több művelhető föld jutott, ottmaradt, a többiek azonban a kijelölt földet elfogadni hajlandók nem voltak és visszautaztak Velezbe. Ott a vasútállomáson várták a szerb földművelésügyi kormánynak közben beígért újabb intézkedését, azonban hiába. Lassanként mindenüket eladogatták, hogy magukat fenntarthatassák, mert munkaalkalom odalent nem volt. Mikor már fogytán volt a pénzük, feljöttek Bácskába, ahol több munkaalkalmat véltek kapni, és Futakon egy felparcellázott uradalom pajtáiban nyertek elhelyezést. Itt végleg leszegényedtek, és az addig összetartott szállítmány felosztott, ki erre, ki arra keresett megélhetést.*”<sup>146</sup>

Természetesen pontosan tudjuk, hogy ezeket a visszahonosítási kérelmeket olyan hazatelepülni vágyók írták, akik magától értetődően tompítani igyekeztek az optálás nemzeti indítékait, mégis úgy tűnik, valóban inkább gazdasági okai voltak az optálásoknak, s kevésbé játszottak szerepet ebben az etnikai megfontolások, bár ezek hatását – a nacionalista hevület felkeltését célzó propagandát – sem szabad figyelmen kívül hagyni.

A battonyai szerbek bujtogatása a visszatelepülni akarók kedvezőtlen tapasztalatai ellenére még 1924 elején is folytatódott, bár ekkor már kevés sikerrel. Egy 1924. márciusi jelentés szerint „*A kivándorlásra való biztatás tényleg fennáll, de a jár[ási] főszolgabíró jelentése szerint jelenleg nem nagy eredménnyel, mert a már optáltak sorsáról érkező hírek elkedvetlenedést váltottak ki.*”<sup>147</sup>

<sup>143</sup> Csanád–Arad–Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről. 1928. 86.

<sup>144</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 481/1923. Pintér Károly detektív által fölvevett jegyzőkönyv, 1923. július 25.

<sup>145</sup> Minden bizonnyal az akkor Szerbiához, ma Észak-Macedóniához tartozó Velez (régii török nevén Köprülü) városról van szó. NÉMETH 1918. 144.

<sup>146</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 13185/1924. A Battonyai járási főszolgabíró jelentése Nyikora Koszta ügyéről, 1924. június 18.

<sup>147</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 13/1924. Jelentés a Battonyán észlelt kivándorlási mozgalomról, 1924. március 5.

Habár a szerb optánsok közül – miután az „*Új hazájukban legtöbbjét csalódás érte*”<sup>148</sup> – sokan szerettek volna visszaköltözni Magyarországra, utóbb ez csak néhány családnak (a battonyaiak közül mindössze 11 családfőnek) sikerült, de közülük is tíznek – egy az 1930-as évek elejéig elhúzódó jogi procedúra végén – vissza kellett térnie Szerbiába.<sup>149</sup> Más adat szerint 30–40 olyan korábbi optáns battonyai család volt, amelyek érintettjei voltak a kitoloncolásnak.<sup>150</sup>

Hasonló adatok egyébként a románok esetében is fellelhetők. Azok közül a magyarcsanádiak közül, akik nem a románok kivonulásakor, hanem később, az optálás lehetőségét kihasználva, az ágensek által ígért ingyenes földbirtokok megszerzése reményében távoztak – egy forrás szerint nagyjából 20, más forrás szerint 30–35 ilyen család lehetett –, miután az ígéretből semmi nem lett, öt 1927-re visszaszökött, és a többiek is jelezték, hogy szívesen visszatérnének magyar területre.<sup>151</sup> A visszaszököttek egyike, Kiss Tódor 1926-ban például a következőképpen írta meg a maga történetét a belügyminiszterhez írt visszahonosítási kérelmében: „*Alolírott [Kiss Tódor] Magyarcsanád községben 1896. február 27-én születtem. Megszakítás nélkül Magyarcsanádon laktam 1924. október 16-ig, amikor az elszakított romániai területről látogatóba jött előbb itt lakott egyének azon biztatására, hogy Romániába ingyen földet kapunk, többen Románia javára repatriáltunk. Rövidesen meggyőződünk, hogy az ingyen föld kilátásba helyezésével félre lettünk vezetve. 1925. augusztus havában visszatértem szülőfalumba, hol jelentkezési kötelezettségemnek eleget tettem. [...] Megmásíthatatlan elhatározásom, hogy visszaszerzendő magyar állampolgárságomról semmi körülmények között és semmiféle ígéretre vagy biztatásra a jövőben le nem mondok*”.<sup>152</sup> Bár konkrét adatunk nincs arra, hogy visszakapta-e a magyar állampolgárságát, a Központi járás főszolgabírójának támogató nyilatkozata alapján úgy véljük, hogy Kiss egyike lehetett azon kevés magyarcsanádinak, akiket az eljárás végén nem toloncoltak vissza Romániába.

A Battonyai járás területéről – főként Battonyáról és Kisdombgyháza községekből – mintegy 60–70 román nemzetiségű család élt az optálás lehetőségével és távozott 1922 és 1925 között Romániába. Egy 1925-ből származó főszolgabírói jelentés szerint „*Ezek az odaát való rokonaik biztatására mentek át és főképpen az vonzotta őket, hogy a román földreform radikális voltának híre azt a reményt keltette bennük, hogy családonként minimum 15 kat. hold földet fognak ingyen kapni, átmenve [azonban] csalódás várta őket, mert a rokoni szeretet helyett a Regat (Órománia) beli tisztviselők bizalmatlansága és korrupciója fogadta őket, akik a magyarországi rokonoknál pénzt sejtve – mivel mindenüket pénzzé tették –, alaposan megsarcolták őket. Egyik-másik, aki nem volt hajlandó fizetni, nem hogy földet, de még tartózkodási engedélyt sem tudott szerezni, és ezek azok, akik vagy visszaszállingóztak, vagy szeretnének visszajönni.*”<sup>153</sup>

<sup>148</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 481/1923. Pintér Károly detektív által fölvevett jegyzőkönyv, 1923. július 25.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 102/1931. Battonyai hazatért optánsok kérelme a főispánhoz, 1931. április 12.; *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 86.

<sup>149</sup> OLTVAI 1991. 152–153.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 470/1930. Kimutatás a battonyai járás területén tartózkodó azon volt magyar állampolgárokról, akik az S.H.S. állam javára optáltak, 1930. május 23.

<sup>150</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 102/1931. Battonyai hazatért optánsok kérelme a főispánhoz, 1931. április 12.

<sup>151</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 225/1927. A Központi járás főszolgabírójának jelentése, 1927. augusztus 8.; HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 2826/1926. A Központi járás főszolgabírójának jelentése, 1925. szeptember 30.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 191/1925. Szok György, Kiss Tódor és Sipos Imre visszahonosítási ügye c. iratcsomó

<sup>152</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 93/1929. Kiss Tódor kérvénye a belügyminiszterhez, 1926. július 23.

<sup>153</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 2826/1926. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése, 1925. szeptember 26.

Habár a visszas tapasztalatok híre hamar visszajutott a községbe, még 1924 elejéről is van információnk 6–8 olyan battonyai személyről, akik fontolgatták a Román Királyság területére történő optálást,<sup>154</sup> bár arról, hogy ténylegesen éltek-e ezzel a lehetőséggel, nem maradt forrásunk.

Hasonló tapasztalatok voltak a Békés vármegyéből távozó románok kapcsán is. Gyuláról, ahonnan a kivonulásakor nagyjából 50 személy költözött a román fennhatóság alatt álló területre,<sup>155</sup> szinte mind Aradra. Ha igaz a *Békés* című lap információja, akkor ezek többsége teljesen elszegényedett, ezért 1921 nyarán közösen nyújtottak be kérvényt annak érdekében, hogy hazatérhessenek.<sup>156</sup>

Mindezzel együtt, a rendelkezésünkre álló adatok alapján, megállapíthatjuk, hogy míg a Csanád vármegyei románok zöme a kivonulás idején hagyta el a községet, s kevesebben voltak azok, akik a későbbi optálással éltek, addig a szerbek esetében fordított volt a helyzet, és ők inkább a békeszerződéssel megnyílt optálás lehetőségét használták ki. Egy másik feltűnő jelenség, hogy míg a területileg a régi csanádi részekről messzebb eső szerbek főként a szerb lakosság átcsábítására, tehát az *emberek* megnyerésére helyezték a hangsúlyt, addig a csak egy országhatárral elválasztott, tehát szomszédos románok továbbra is a hozzájuk nem csatolt, de általuk román területnek tartott kelet-csanádi részek birtokbavételére, tehát a *földek* megszerzésére fókuszáltak. Mivel ezt erővel nem teheték meg, a helyi lakosság mozgalmaitól, illetve a határok végleges kitzűzését végző határmegállapító bizottság általuk való meggyőzésétől remélték a sikert. Ez az agitáció jóval a románok kivonulása után, sőt a trianoni békeszerződés aláírását követően is zajlott. „*Makótól Mezőhegyesig a demarkációsális vonal menti községekben [a] románok visszajövetelével kapcsolatban kósza hírek terjedtek el. Ezen hírek oláh megszállott részről szivárognak át, s valószínűleg agent provokateur-ök és kémek aknamunkájának eredménye. A magyarcsanádi oláhbarát lakosság pedig nagyban előmozdítja ezen hazaáruoló üzelmeket, ami alkalmas arra, hogy a becsületes jó magyar lakosság hazafias érzését elhomályosítsa, folytonos ingadozásban és kételkedésben tartsák a fel-fellobbanó álhírek [...]*” – olvasható egy korabeli jelentésben.<sup>157</sup>

Az agitáció gócpontja a Romániához került Nagylak, fő felbujtója pedig a helybeli román és szlovák politikusok mellett a nagylaki származású – bár szegedi születésű – Mihai Șerban (Scherbán Mihály) későbbi román szenátor, 1919 augusztusától a kolozsvári mezőgazdasági akadémia igazgatója, egyébként a nagyszebeni kormányzótanács javaslatára a párizsi békekonferenciára kiküldött erdélyi román szakértői delegáció tagja volt.<sup>158</sup> Egy 1921. májusi katonai jelentés szerint Șerban „*nagy propagandát indított az iránt, hogy Nagylak községnek meg nem szállott része, valamint Magyarcsanád község is Romániához csatoltassék.*” Ennek érdekében francia nyelvű memorandumot készített és aláírási akciót szervezett, mellyel a határmegállapító bizottságnál kívánta elérni az érintett területek átcsatolását.<sup>159</sup> Ennek az akciónak a nagylaki

<sup>154</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 185/1924. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése, 1924. március 9.

<sup>155</sup> Gyula román lakossága. *Körösvidék* 1920. április 4., 3.; Gyula román lakossága. *Békés* 1920. április 7., 2.; FARKAS 1997. 37.

<sup>156</sup> A gyulai hazaáruoló oláhok. *Békés* 1921. július 16., 2.

<sup>157</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 10454/1920. A M. kir. vezérkari főnök nyilvántartó osztálya (Szolnok) Makóra kiküldönített nyilvántartó tisztjének átírtata Csanád vármegye alispánjához, 1920. október 13.

<sup>158</sup> Mihai Adrian Șerbanról lásd bővebben: MARCO 2012b. 115–118.; MARCO 2018. 62–64.; MARCO 2019. 46–49.

<sup>159</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. március 12.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 170/1921. Urbanics Kálmán főszolgabíró jelentése, 1921. május 10.

román jegyző, Ioan Mercea (Mercse János) volt a helyi koordinátora, aki egy „megbízható” ottani adatközlő szerint „*az aláíratást erőszakosan, fenyegető módon végzi, s így az aláírás alól kitérni a jobb érzelmű lakosság sem tud, valószínű, hogy a memorandumot Nagylak község lakossága csaknem hiánytalanul alá fogja írni.*”<sup>160</sup>

A jelekből ítélve e törekvésnek a magyarcsanádi, sőt, a battonyai románok körében – legalábbis egy ideig – volt valamekkora támogatottsága.<sup>161</sup> Egy 1921. márciusi rendőrségi jelentés szerint „*Magyarcsanád község lakossága 2/3 részben oláh nemzetiségű, és hogy főleg az oláh megszállás következtében a lakosság egy bizonyos része a mai napig is fenntartja az összeköttetést a demarkációs vonalon túl lévő oláh megszálló csapatokkal, illetve a közülük megszállott területre elmenekült román testvéreikkel.*” A jelentés főként Szűcs Uros községi bíró, Dehelán Szlávko gazdálkodó, Alvadzsín Zsiva törvénybíró, Mirku Szilviusz vendéglős, Ungurján (Ungurean) László gazdálkodó, valamint Pacurariu Péter községi írnok ebbéli tevékenységét és magyarellenességét emelte ki.<sup>162</sup>

A román agitáció Battonyán kezdetben szintén nem maradt visszhang nélkül. Tarnay Ivor alispán egy dr. Sigescu József pápai prelátnak, a Bethlen-kormány által kinevezett román kormánybiztosnak készített összefoglalójában arról írt, hogy „*A román lakosság itt is kizárólag mezőgazdasággal, elenyésző számban ipari munkával foglalkozik, túlnyomó részben nagy jólétben él. Ennek dacára a község román lakosságánál igen nagy a hajlandóság a Romániához csatlakozásra, magyar állami szempontból teljesen megbízhatatlan.*”<sup>163</sup> A községben főként egy Soldan Uros (Soldán Jakab) nevű román ember agitált a település elcsatolása mellett, valamint a mögötte álló görögkeleti lelkész, az elkötelezetten nagyromán orientációjú és a román szándékokat illetően mindig jól informált Cornea Simon, akit akkor már figyeltek a magyar hatóságok. Cornea 1921. márciusában óvatlanul arról beszélt az őt mint „*erdélyi ember*” felkereső Boér János magyarbánhegyesi csendőr tiszthelyettesnek, hogy „*ha a [határmegállapító] bizottság titokban dolgozik, akkor nyert ügyük, ha ellenben nyilvánosan dolgozik, akkor veszített ügyük van a románoknak. Tudják, hogy ezen bizottság ma Pécskán van, holnap, vagy holnapután várják őket Battonyára.*”<sup>164</sup>

A románok célja egyrészt az volt, hogy a nagylaki határ el nem csatolt részével, illetve az ott lévő vasútvonal megszerzésével „*Mezőhegyest teljesen elzárják a nyugat felé irányuló vasúti forgalomtól.*” Másrészt Magyarcsanád és Battonya mellett a lőkősházi pusztá, valamint Kétegyháza község megszerzésére is igényt tartottak, s ehhez kívántak támogatást szerezni, részben az ottani lakosság megnyerése, részben pedig a határmegállapító bizottságnál folytatott lobbitevékenység révén.<sup>165</sup>

<sup>160</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 54/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. május 13.

<sup>161</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 10454/1920. A M. kir. vezérkari főnök nyilvántartó osztálya (Szolnok) Makóra kiküldönített nyilvántartó tisztjének átirata Csanád vármegeye alispánjához, 1920. október 13.

<sup>162</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 60/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitányság detektív testületének jelentése a magyarcsanádi helyzetről, 1921. március 13. lásd még Uo. 68/1921. Tarnay Ivor alispán tájékoztató levele dr. Sigescu József román kormánybiztoshoz, 1921. június 17.

<sup>163</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 68/1921. Tarnay Ivor alispán tájékoztató levele dr. Sigescu József román kormánybiztoshoz, 1921. június 17.

<sup>164</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. A Battonyai járás helyettes főszolgabírójának jelentése, 1921. március 10.; Uo. 44/1921. Cornea Simon battonyai román lelkész magatartása, 1921. április 7.

<sup>165</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. március 12.

Habár Šerban akciójának más nyomát nem sikerült megtalálnunk, az kétségtelen, hogy ezt és az ehhez hasonló törekvéseket már nem kísérte siker, még akkor sem, ha a románok kivonulását követően folyamatos volt a dezinformációs nyomás a térségben élő lakosságon, sőt 1921 nyarán még az a hír is szárnyra kapott, hogy „*az oláhok előre szándékoznak nyomolni, állítólag a Tiszáig.*”<sup>166</sup> A határon keresztül érkező propaganda terjedését – amely a határmegállapító bizottság tevékenységének megkezdése kapcsán erősödött fel 1921 nyarán – a magyar hatóságok azzal kívánták megakadályozni, hogy adminisztratív módszerekkel korlátozták a demarkációs vonalon való átlépés lehetőségét.<sup>167</sup> A térségben élő, és a román megszállás idején igen aktív szlovák lakosság megnyugtatását pedig egy az „*anyaországi tótajkú állampolgárok kulturális, szociális és gazdasági érdekeinek gondozására*” szervezett kormánybiztosság létesítésével kívánták elősegíteni, melyet 1921 júniusában állított fel a kormány dr. Pechány Adolf főreáliskolai tanár vezetésével.<sup>168</sup>

1920 végére kiépítettek egy hálózatot, amelynek csúcsszerve a Honvédelmi Minisztérium struktúráján belül létrehozott ún. „*Tájékoztató*”, azaz „*T*” szolgálat volt, melynek fő feladatául a forradalmi, a destruktív és a nemzetellenes mozgalmakkal, szerveződésekkel kapcsolatos adatgyűjtést jelölték meg.<sup>169</sup> E szolgálat helyi információs szerveiként hozták létre a települések legmegbízhatóbb személyeiből (jegyző, pap, tanítók, fölbirtokosok, gazdaköri és ipartestületi tagok) az ún. községi nemzetvédelmi bizottságokat, melyek célja „*a község nemzeti, honvédelmi és bolsevista szempontból való éber megfigyelésének adatokkal való bejelentése a vármegyei katonai parancsnokság »T« osztályának, hogy az 1918. évi forradalomhoz hasonló események meg ne ismétlődhessenek.*”<sup>170</sup> A községi nemzetvédelmi bizottságoknak rendszeres időközönként a település belviszonyait értékelő, 8 pontra reflektáló – egyebek között a nemzetiségi és a határmenti mozgásokra is kitékintő – helyzetértékelést kellett küldeniük a vármegyei katonai parancsnoksághoz, s a válaszokban „*még a legcsekélyebb, tulajdonképpen jelentőség nélkülinek látszó eseményeket is*” ki kellett emelniük, illetve fel kellett tárniuk.<sup>171</sup> Habár Csanád vármegye több településén e bizottságok működése nem volt zökkenőmentes,<sup>172</sup> a községi jegyzők és a járási főszolgabírók többnyire ettől függetlenül is jelezték, ha valamilyen rendellenességet tapasztaltak a környezetükben.

Természetesen a hatósági intézkedéseken, valamint a nemzeti vezetői és potenciális román és szerb ágensek rendőrségi és helyi megfigyelésén túl működött egyfajta magyar

<sup>166</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 72/1921. A battonyai járás helyettes főszolgabírójának jelentése, 1921. június 17.

<sup>167</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 98/1921. A határátkelési igazolványok kiadásának korlátozása, 1921. szeptember 26.

<sup>168</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 101/1921. A miniszterelnökség leirata Salacz Gyula főispánhoz, 1921. szeptember 27.

<sup>169</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 84/1920. Utasítás a „Tájékoztató” (röviden „T”) szolgálatra, dátum nélkül.; Uo. 85/1920. A Belügyminisztérium 3392/1920. res. számú körlevele a katonaság fokozott mértékben való igénybevételeiről az állami és társadalmi rend fenntartásában, 1920. augusztus 4.

<sup>170</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 97/1920. A M. Kir. Csanád vármegyei Katonai Parancsnokság körlevele, 1920. szeptember 10.

<sup>171</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 61/1921. A Nemzetvédelmi Bizottságok ügyvitelének irányítása, 1921. június 3.

<sup>172</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 35/1921. A m. kir. csanád vármegyei katonai parancsnok átirata a főispánhoz, 1921. március 23. A levél szerint a főispánnak a Püspöktelelén, Földeákon, Csanádalbertin, Pitvaroson, Királyhegyesen, Apátfalván, Magyarcsanakon, Kövegyen, Mezőkovácsházán, Nagybánhegyesen, Magyarbánhegyesen, Reformátuskovácsaházán, Végegyházán, Kevermesen és Dombegyházán működő bizottságokat kellett „*fokozott tevékenységre*” serkenteni.



ellenpropaganda is. A Battonyai járás helyettes főszolgabírója például egy 1921. márciusi jelentésében a következőket írta: *„Erélyesebb rendszabályokat egyelőre nem kívánok a románokkal szemben alkalmazni, nehogy az ideérkező határmegállapító bizottság előtt ezeket mint sérelmeket feltárják, s ezzel akciónk sikerét veszélyeztessen. Egyébként úgy gyűléseken, mint a magán érintkezésben azt terjesztem, hogy Aradig mindent visszakupunk, sőt Arad is valószínűleg a miénk lesz. Bizalmi embereimet ennek a terjesztésével szintén megbíztam, s ezen hírtől azt várom, hogy a románok megijednek, s nem mernek valami akcióba fogni. Ez már sikerült is, mert arról tárgyaltak, hogy a Romániához való csatolást kérik, de éppen ezen hír hatása alatt szándékoktól elállottak.”*<sup>173</sup>

Az ilyen egyedi akciókon túl kiemelt figyelmet kapott a pozitív országgép propagálása, különösen a határmegállapító bizottság ténykedése kapcsán. E célt szolgálta Bethlen István miniszterelnök 1921. szeptember 30-i, az érintett vármegyék főispánjaihoz írt bizalmas utasítása, amelyben többek között kifejtette: *„Az elérendő cél az, hogy a végvidékeken a jelenlegi uralommal megelégedett, a magyar hazához ragaszkodó lakosságot találjon az esetleg kiszálló, s a nép hangulatát kikémleni akaró bizottság. Erre azért is szükség van, mert köztudomású, hogy a [demarkációs] vonalon túli lakosság a határzár ellenére is állandó érintkezésben van az innenső lakossággal, s annak hangulatára, magatartására ezen összeköttetés révén igen nagy befolyással van a határvonalon innenső lakosság hangulata és magatartása. E cél elérésének hathatós eszköze a politikai hatóságok ügyvitelének, a közigazgatásnak pártatlan, igazságos, megértő kezelése, megfelelő megértés tanúsítása a lakosság szociális, gazdasági, kulturális szükségleteivel szemben, az e téren mutatkozó bajok vagy hiányok orvoslása, ilyen irányban kezdeményező, segítő lépések és intézkedések eszközlése. Igen fontos eszköz a lakosság hazafias magatartásának erősítése, emellett a lakosság megfelelő felvilágosítása azon nagy veszteségeket illetőleg, amelyek a békekötés következtében hazánkat érték.”*<sup>174</sup>

Ezek az intézkedések tagadhatatlanul hatékonyan bizonyultak. Ezt támasztják alá azok a járási főszolgabírói jelentések, amelyek 1921. decemberében arról adtak tájékoztatást, hogy a korábbi élénk román és szerb propagandatevékenység a járások területén már nem tapasztalható,<sup>175</sup> talán ekkor már csak az egy Magyarcsanád községet kivéve, de itt sem túlságosan nagy sikerrel. Azok a magyarcsanádi románok és szerbek ugyanis, akik nem távoztak a községből a megszállás végén, illetve nem vállalták az optálást, 1921. szeptember 19-én gyűlést tartottak, és a *„magyar hazához való tántoríthatatlan ragaszkodásukról”* fogadtak el határozatot, melyben azt kérték a Magyar–Román Határmegállapító Bizottság magyar delegátusától, hogy *„kövessen el mindent, hogy a román határ tőlünk minél távolabb állapíttassék meg.”*<sup>176</sup> Persze, ez a nyilatkozat, miként ez a Szántó István községi jegyző elleni 1923–1924-ben lefolytatott fegyelmi eljárás vaskos iratcsomójából is látszik, inkább taktikai megfontolás eredménye volt, sem mint a teljes meggyőződés és a nemzeti identitás feladásáé, hiszen a memorandum aláírását többen

<sup>173</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. A battonyai járás helyettes főszolgabírójának jelentése, 1921. március 10.

<sup>174</sup> HU-MNL-CSM-ML-IV.401.a. 102/1921. Bethlen István miniszterelnök körlevele, 1921. szeptember 30.

<sup>175</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 110/1921. Járási főszolgabírói jelentések, 1921. december 6–9.

<sup>176</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Magyarcsanád lakosságának távirata a Magyar–Román Határmegállapító Bizottság magyar delegációjához, 1921. szeptember 29.

is megtagadták.<sup>177</sup> Az azonban kétségtelen, hogy a község román és szerb lakóinak távozása a minimálisra redukálódott. A települést egyébként a határmegvonás 680 holdnyi, a Marostól délre eső területétől szakította el, amely 385 családot fosztott meg a teljes megélhetésétől, s a község is, mint közbirtokos, majdnem az összes földjét – összesen 151 holdat – elveszítette. Ez utóbbi területet a román hatóságok kisajátították, s a nagycsanádi (Cenadul Mare, ma Cenad) gazdáknak adták bérbe.<sup>178</sup>

E fejezetünk végén még mindenképpen meg kell említenünk, hogy mindazok, akik elcsábultak a román és szerb propaganda szirénhangjaitól és elhagyták az országot, utóbb viszont, miután rájöttek arra, hogy a helyzetük sokkal rosszabb lett a nagyromán és nagyszerb államban és emiatt „*izzó nacionalista érzelmeiket félretéve visszaszivárogtak, kérve visszabocsátásukat*”,<sup>179</sup> csöppet sem voltak könnyű helyzetben, mivel a magyar hatóságok nem várták tárt karokkal őket, és a lehető legszigorúbban jártak el a hazatérni szándékozó optánsokkal szemben. Egyikük, a magyarcsanádi illetőségű Szekulity Urosné ügyében, aki 1925 novemberében kezdeményezte visszahonosítását, Nagy Gyula főszolgabíró a következő markáns indoklással tagadta meg a támogató vélemény kiadását: „*Közelebbi indokok nincsenek, de azon jogos helyzettel szemben, hogy Szekulicsné [sic!] eldobta magától a magyar állampolgárságot, úgy gondolom, természetszerű következménynek mondható, hogy várjon tehát kint, ott, ahová vágyott, arra, míg visszabocsátják. Hazaáruló lépésének – még ha az botlás is – viselnie kell a következményeit. Törjön, bűnhődjék egy kicsit, és főleg ő erőlködjön azon, hogy visszatérése és itt maradása kellő indokait összegyűjtse, ne a hatóság; hogy ellene védekezzen. Mi jogi alapon és a tényleges állapoton nyugszunk.*”<sup>180</sup>

Purgly Emil Csanád-Arad-Torontál vármegyei alispán egy 1927-ben a belügyminiszterhez írt jelentésében a következőképpen foglalta össze az optánsok megítélését és a hazaszivárgókkal szembeni eljárás szempontjait: „*1./ az optánsok jó nagy része nemzeti és politikai szempontból megbízhatatlan volt már a háború alatt és [az] azt követő időben. 2./ Egy tekintélyes részük a megszállás ideje alatt és után olyan magatartást tanúsított, hogy nemzeti és politikai szempontból ajánlatossá vált, hogy az utódállamokba telepednek. 3./ A fentiek alapján a visszabocsátás általánosságban való megengedése kerülendőnek látszik és csupán szórványos esetekben néhány egyén visszajövele engedtessek meg, akik mintegy hírmondói legyenek a trianoni határvonalon túli állapotoknak és ez a körülmény az itt maradtak magatartására bizonyos – a köz szempontjából szükséges – megnyugtató hatást gyakoroljon.*” Purgly mindehhez még hozzátette: „*a helyi viszonyok ismerete alapján nem tartanám magyar nemzeti szempontból indokoltnak és legkevésbé méltányosnak, hogy a már megindított kiutasítási eljárások végrehajtása felfüggesztessék*”, továbbá hogy „*csak azok a kivándoroltak bocsáttassanak vissza, akik itt a közbiztonságra és államra nem veszedelmesek és az illető utódállam elbocsátási igazolványát hajlandók felmutatni.*”<sup>181</sup>

<sup>177</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Teszling József, a Csanád Vármegyei Nemzetvédelmi Bizottság vezetője jelentése, 1923. július 10.

<sup>178</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Magyarcsanád község előljáróinak levele a Magyar–Román Határmegállapító Bizottsághoz, 1922. május 28.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 239/1924. Nagy Gyula főszolgabíró előterjesztése, 1924. március 31.; Uo. Kivonat Magyarcsanád község képviselő-testülete 1924. április 7-i ülésének jegyzőkönyvéből.

<sup>179</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 560/1928. Purgly Emil főispán levele a belügyminiszterhez, 1927. május 14.

<sup>180</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 21266/1927. A Központi járás főszolgabírójának levele az alispánhoz, 1927. augusztus 31.

<sup>181</sup> Uo.

Az a szempontrendszer, melyet Purgly felvázolt és amely az időszak optánsvisszafogadási gyakorlatát jellemezte, tág teret adott a helyi hatóságok számára a visszatelepedni szándékozó optánsok közötti politikai szelekcióra, s ennek büntető jellegét jól mutatja, hogy a kérelmezők közül csak keveseknek sikerült átmenniük a szűrőn, és ezzel elhárítaniuk a fejük felül a korábbi döntésük következményeit.<sup>182</sup> Akik viszont fennakadtak, azokat kíméletlenül kiutasították az ország területéről.

## A ROMÁN MEGSZÁLLÁS UTÓHATÁSAI

A teljesség és a hitelesség kedvéért mindazonáltal meg kell jegyeznünk azt is, hogy a megszállás ideje alatt folytatott román propaganda nem maradt hatástalan azokban a szinte teljesen magyarok lakta községekben sem, melyeket végül is nem csatoltak el az országról, de hosszabb-rövidebb ideig a kevésbé fosztogatott, ellenben jobban ellátott polgári közigazgatás alá sorolt zóna részei voltak, bár tagadhatatlan, hogy ez nem volt általános jelenség. Tarnay Ivor helyettes alispán ennek kapcsán Csanádpalota példáját emelte ki, keserűen konstatálva, hogy a település lakói könnyebben fizették a románoknak a korábbról felhalmozott adótartozásokat, mint a magyar adóhatóságok számára a háború négy éve alatt. Mint írta, „*A magyar állammal szemben virtus számba ment az adó meg nem fizetése, [míg] a megszállás alatt, jóllehet a befizetés nyilvánvalóan nem a magyarság javára folyt már be, odaszóltak [sic!] a nagy buzgalomtól.*”<sup>183</sup> Csalódásra adott okot ugyanitt, s a lakosság románokkal való együttműködési szándékára utalt, hogy amíg a bő ötszörösével nagyobb, 1910-ben közel 35 ezres lélekszámú Makón a román képviselőválasztáson csupán 54 embert tudtak a megszálló hatóságok nyomására a helyi választási szervek felhajtani, akik végül is önként regisztráltatták magukat az egyetlen román képviselőjelöltre leadandó szavazáson (itt a szavazásra végül is az ellenjelölt hiánya miatt nem került sor), addig a kicsivel több mint 6 ezer lakosú „*színmagyar Csanádpalota községben 600-nál többen szavaztak le az elöljáróság példaadása után.*”<sup>184</sup> Miután Miklósi Aurél községi jegyző – aki egyébként az egyik választási bizottságban elnöki tisztséget is vállalt – augusztus 31-én összesen 1577 választót írt össze,<sup>185</sup> ez a választójogosult népesség legalább 40 százalékát tette ki.

A románok távozását követően, a magyar közigazgatás újjászervezésekor gondok adódtak a Mezőkovácsházi és – különösen – a Battonyai járásban, ahonnan Papp János százados, a m. kir. Csanád vármegyei 2. csendőr tartalékszázad parancsnoka 1920. május 30-án azt volt kénytelen jelenteni a feljebbvalóinak, hogy az itteni közigazgatási szervek „*a román megszállás alól való felszabadulással kapcsolatban a m. kir. Csanád vármegyei katonai p[arancsnok]ság által*

<sup>182</sup> OLTVAI 1991. 152–153.

<sup>183</sup> A vármegye alispánjának jelentése a vármegyei közigazgatás január havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. február 21. 20.

<sup>184</sup> A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27. 58. Az ügyben egyébként Miklósi (Milos) Aurél községi jegyző ellen fegyelmi eljárást, sőt ügyészi vizsgálatot folytattak a románok kivonulását követően, de miután tanúkkal igazolta, hogy román kényszerítésre vett részt a választások megszervezésében, fölmentették a kollaboráció vádjá alól. Az ügy iratait lásd HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 5441/1921. Miklósi Aurél fegyelmi ügye. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 4713/1920. Miklósi Aurél fegyelmi ügye.

<sup>185</sup> A választók összeíró íveit lásd HU-MNL-CSML-ML-V.104.b. 1287/1919.

kiadott hirdetések és rendeletek fogantatását nem a mai helyzetben szükséges energiával hajtották végre”, minek szavá tétele kapcsán „egy bizonyos felületességre, bizalmatlanságra és közömbösségre találtam.” Nem volt jobb a helyzet az itteni szervektől elvárt „nemzetvédelmi propaganda kifejtése” kapcsán sem, a parancsnok jelentése szerint „Ez irányban gyakorolt befolyásom a szükséges megértésre nem talált.”<sup>186</sup>

Magyarcsanád sem sokban különbözött. Itt „[a]midőn a román impérium Magyarországon már megszűnt, a román prefektus által kinevezett községi képviselőtestület, dacára annak, hogy a magyar uralom és a magyar közigazgatás ismételen életbe lépett, Szántó főjegyző közbenjárására, illetve jelentéseire ezen román képviselőtestület mindaddig folytatta működését, míg a magyar törvények által előírt községi képviselőválasztás ideje be nem következett, s ekkor módját kereste, hogy az általa nagyra becsült románság jöjjön be túlsúlyba a képviselőtestületbe.”<sup>187</sup> Ezt még csak tetézte, hogy egyes adatok szerint Szántó István községi jegyző a románok kivonulását követően még heteken keresztül „a hirdetőanyagokat és a közérdekű, közhírré teendő rendeleteket a dobossal csak román nyelven eszközölte.”<sup>188</sup>

Mindezek a jelenségek arra utalnak, hogy az itteni közigazgatási vezetők 1920 tavaszán nem feltétlenül támogatták a magyar közigazgatás helyreállítását. Ennek egyébként valószínűleg az lehetett az oka, hogy a románok kivonulása a korábbi állapotokhoz képest hirtelen áruhiányt és áremelkedést eredményezett, és ez – még ha átmenetileg is – nyilvánvalóan a lakosság ellenérzését váltotta ki. Ruskó Sándor csanádpalotai főesperes 1920. április 3-án azt jegyezte fel a *Historia Domus*-ba, hogy „A drágaság felszökött. A disznóhús ára 40 korona kilónként.” Április 15-én pedig arról írt, hogy „Április 3. óta semmiféle húst kapni nem lehet.”<sup>189</sup> A román megszállás itt – illetve a polgári közigazgatás alá vont települések többségében – tapasztalt viszonylagos árubőségéhez képest ez tagadhatatlanul visszalépést jelentett a helyiek számára.<sup>190</sup>

A helyzetet tovább rontotta, hogy a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa a közellátás biztosítása érdekében a román megszállás alól felszabadult tiszántúli területen haladéktalanul elrendelte a gabonakészletek összeírását, zár alá vételét és „az önmaguktól elvonható feles készleteknek sürgős felajánlását”, majd a megszabott fejadagok feletti rész katonai erővel történő rekvirálását.<sup>191</sup> Ez Csanád vármegye vonatkozásában 1000 vagon gabona és 1500 vagon kukorica beszolgáltatását írta elő, amelynek „előállítását” Tarnay Ivor helyettes alispán áprilisi közigazgatási bizottsági jelentése szerint „egyenesen lehetetlenség számba megy.”<sup>192</sup>

<sup>186</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 445/1920. Papp János százados jelentése, 1920. május 30.

<sup>187</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 115/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestülete államrendészeti csoportjának jelentése, 1922. január 2.

<sup>188</sup> Uo. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 60/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitányság detektívtestületének jelentése a magyarcsanádi helyzetről, 1921. március 13.

<sup>189</sup> *Csanádpalotai Nepomuki Szent János Plébánia Historia Domusa*, 1920. április 3-i és április 15-i bejegyzés.

<sup>190</sup> A román megszállás idején a katonai közigazgatás, illetve a polgári közigazgatás alá vont országrészek különbsége, és az utóbbi megszállási zóna relatíve jobb helyzetére lásd átfogóan MAROSVÁRI 2022.

<sup>191</sup> Hirdetmény. *Budapesti Közlöny* 1920. február 29. 4–5.; A Tiszántúli gabonakészletek összegyűjtése. *Pesti Napló* 1920. március 2. 9.; A felszabaduló Tiszántúli gabonafeleslegeinek összegyűjtése. *Az Újság* 1920. március 2. 9.; A gabonaneműk zár alá vétele és a gabona árak. *Makói Független Újság*, 1920. március 31. 2.; Gabonakészletek beszolgáltatása. A visszatérhető fejadagok. *Makói Független Újság* 1920. április 8. 2–3.; Lesz-e katonai rekvirálás Makón? *Makói Friss Újság* 1920. május 30. 2.

<sup>192</sup> Csanád vármegye alispánjának jelentése a közig[azgatási]. bizottsághoz a vármegye áprilisi havi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja* 1920. május 15. 175–176. Békés vármegye esetében ez a mennyiség 2000 vagon búza és 1000 vagon kukorica volt. Helyreigazítás. *Békés* 1920. május 5. 1.

Ehhez Tarnay még hozzátette: „*A kormánybiztosság [azaz a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa – M. A.] nem veszi figyelembe azt, hogy [a] román rekvirálás s az általuk mesterségesen táplált gabonacsempészés mily mértékben csökkentette a készleteket, úgy hogy előrelátható, hogy az azóta elrendelt katonai rekvirálás sem fog különösebb eseményeket [sic! valójában eredményeket – M. A.] elérni.*”<sup>193</sup>

A magyar katonai rekvirálás nyilvánvalóan a vármegye azon, a román megszállás idején polgári közigazgatás alá sorolt kelet-csanádi településeket érintette a leginkább, melyeket a románok az elcsatolás reményében ettől gyakorlatilag a kivonulásuk kezdetéig megkíméltek. A végrehajtást illetően ugyan konkrét adataink nincsenek, de az tudható, hogy a Battonyai járásban Kevermesen, a Mezőkovácsházi járásban Csanádapácán, míg a Központi járásban Magyarcsanádon kívánták megkezdeni a rekvirálást, és ez alól Makót sem mentesítették volna.<sup>194</sup> S bár az eljárást – nyilvánvalóan az akkor zajló nemzetgyűlési választások miatt – felfüggesztették,<sup>195</sup> annak végrehajtását a választás lezárultát követően mégis megindították.<sup>196</sup> Ez – a megszállás időszakához képest – tovább rontotta az itt élők életminőségét, amely szintén nem erősítette a magyar közigazgatás helyreállítása iránti bizalmat.

A fejkvótán felüli beszolgáltatási kötelezettség a megadott kontingensnek megfelelően az új terméshez kötődően is fennállt,<sup>197</sup> némi engedményt szeptemberben a sertésenyésztés növelésének szükségletére hivatkozva a kukorica esetében sikerült elérni, továbbá a búza esetében annyit, hogy a mezőhegyesi állami birtokra kirótt mennyiséget is beszámították a megyére kirótt kontingensbe, ez ugyanis korábban nem így volt.<sup>198</sup> Ez utóbbi engedményt azonban gyorsan visszavonták, így a vármegye búzabeszolgáltatási kötelezettségét 1920 októberében 1400 vagonra emelték, melynek terhét a lakosságárányoktól eltérően nagyjából újból a megye keleti járásaiban lévő községeknek kellett viselniük.<sup>199</sup>

Persze Makó sem maradt makulátlan, bár a város a polgári közigazgatás alá sorolt jársok településeinél markánsabban megszenvedte a megszállást. Ez egyrészt abból a bevetté vált gyakorlatból látszódott, hogy a megszállás idején sokan a román katonai prefektusnál kerestek előnyöket személyes ügyeik intézésében. „*Szokássá vált – írta a román megszállást összefoglaló jelentésében Tarnay Ivor helyettes alispán –, ha valakinek a magyar hatóság nem adott igazat, a katonai prefektúra segítségét venni igénybe a hatóság megfélemlítésére; az ellenséges megszállók akadtak bizony hízelgőkre, a kik pillanatnyi anyagi előnyt elébe helyezték a nemzeti*

<sup>193</sup> Uo. Lásd még Kevés gabonát ajánlottak fel Csanádmegyében. *Makói Független Újság* 1920. május 2. 3.

<sup>194</sup> Lesz-e katonai rekvirálás Makón? *Makói Friss Újság* 1920. június 2. 2.

<sup>195</sup> Hogy voltak megelégedve a magas vendégek? *Makói Friss Újság* 1920. június 5. 2.; Nem lesz rekvirálás. *Makói Friss Újság* 1920. június 6. 2.

<sup>196</sup> A bejelentett gabonakészleteket katonai akció útján fogják beszedni. *Makói Friss Újság* 1920. június 22. 2.; Megkezdődött a katonai rekvirálás. *Makói Friss Újság* 1922. június 24. 2.

<sup>197</sup> A m. kir. minisztériumnak 4787/1920. M. E. sz. rendelete az 1920. évi termésű búza, rozs, kétszeres, árpa, köles, zab, tatarka, tengeri és hüvelyesek forgalmának szabályozásáról. *Budapesti Közlöny*, 1920. június 18. 1-4.; M. kir. közlélemzési miniszternek 38500/1920. sz. rendelete az 1920. évi termésből közszükségleti célokra biztosítandó búza, rozs, kétszeres kivetéséről és beszolgáltatásáról. Végrehajtási utasítás a 4787/1920. M. E. rendelet I. fejezetéhez. *Budapesti Közlöny* 1920. június 22. 2-6.

<sup>198</sup> A vármegye alispánjának jelentése a közigazgatási bizottsághoz a közigazgatás szeptember havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. október 21. 484.

<sup>199</sup> A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a közigazgatás október havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. november 13. 543-544.

önérzetnek, volt küldöttség, a melynek egyes tagjai megbotránkoztató módon feledkeztek meg arról, hogy még magyaroknak tekintendők. Szórványos esetek voltak, az igaz, de fekélynek, fekély volt.”<sup>200</sup> Tarnay a jelentésében azt is szóvátette, hogy amikor 1919. augusztus első hetében a megszálló hatóságok elrendelték Makó fellobogozását annak öröme, hogy a „dicsőséges román hadsereg” elfoglalta Budapestet, akkor „alig volt lakóház, a melynek ablakában meg ne jelentek volna a román színek, mutatva, mily mélyre tiporták ennek az országnak az önérzetét.”<sup>201</sup> Tarnay ebbéli éles megjegyzése pontosan rögzítette, hogy ez a gesztus számos makói részéről akkor nem csupán a proletárdiktatúra összeomlása feletti öröm kifejezésére szolgált, hanem a megszállókkal való megalkuvás demonstrálására is.

Bár az alispán kijelentésében lehetett igazság, és sokan lehettek, akik önként teljesítették a románok parancsát, mégsem lehet általánosítani, mert voltak a városban, akik másként élték meg az akkori helyzetet. Érdekes itt idézni az akkor 16 éves gimnazista Istók Irén naplójának 1919. augusztus 9-i bejegyzését: „1/2 6-kor átmentünk Rotterékhez. Beszélgettünk. Mikor hazajött a bácsi [Rotter Gyula vaskereskedő], mondta, hogy a románok megünneplik a Pestre való dicső bevonulásukat, és emiatt minden házban kell egy pár ablakban román nemzeti színt kitenni. – Ithon vacsora után Zoli [Istók Zoltán] tényleg gyártott papírzászlókat. Góczyval [Istók Margit] kinéztem az ablakon, egy kicicomázott román hadnagy nagy grandesszával [méltósággal, büszkeséggel – M. A.] erre sétált és méltóztatott neki megkérdezni tőlünk, hogy »van-e már zászló?« Azt feleltük, hogy lesz, mikorára kell – de csak kényszerűségből. Nem féltem, hogy megéri, mert azt is csak azért tanulta meg, hogy »van már zászló«. hogy henceghessen vele. Igazán utálatos náció.” Ehhez azért még hozzátette: „Meg is mondtuk Zolival, hogy ha visszajönnek a magyarok, önként fogjuk kirakni a nemzeti színünket.”<sup>202</sup>

Petrovics György makói polgármester utólagosan – ugyanakkor nyilván okkal – tompítani akarta a makói lakosság románokkal kapcsolatos hozzáállását és Tarnay ebbéli bírálatát. 1921-ben kiadott könyvében a következőképpen fogalmazott: „Ami a megszállókkal szemben a lakosság magatartását illeti, az általánosságban véve teljesen kifogástalan volt. Akadtak ugyan megtévedt egyének és családok, amelyek hazafiatlan módon viselkedtek a megszállókkal, akikkel szoros érintkezést és barátságot tartottak fent, de ez csak igen elenyésző kivétel volt; a lakosság túlnyomó része valláskülönbség nélkül kifogástalan hazafiságot tanúsított.”<sup>203</sup>

Petrovicsnak a román megszállás időszakával kapcsolatos – sokszor érezhetően önmentegítő – narratívájáról ugyanakkor tudni kell, hogy ő is, valamint rajta kívül a városi elit számos tagja a Tarnay Ivor helyettesítő alispán számára még tolerálható szintnél tovább ment a románokkal való „szoros érintkezésben”, s mindezek már-már kimerítették a kollaboráció fogalmát. Ilyen eseteket magunk is közöltünk az apátfalvi román vérengzésről írt munkánkban.<sup>204</sup> Különösen élesen vetődött fel ez Székely Jenő görögkatolikus segédlelkész kapcsán, akinek „tüntető románbarátságát” a megszállás idején a hívek egy része „titkos felháborodással szemlélte”,

<sup>200</sup> A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. március 27. 59.

<sup>201</sup> Uo. 58.

<sup>202</sup> ISTÓK 1919. 37–38.

<sup>203</sup> PETROVICS 1921. 104.

<sup>204</sup> Lásd MAROSVÁRI 2021. 364–377.

s amely a gyülekezeten belül a román kivonulást követően komoly konfliktusokat generált.<sup>205</sup> Mint kiderült, a románul jól beszélő Székely lakásán rendszeresek voltak a román tisztekkel folytatott mulatozások, melyeket Miklósy István hajdudorogi görögkatolikus megyéspüspök utóbb nem Székely hazafiatlanságával, hanem a „*kalandos természetű sógornője*” vonzerejével magyarázott.<sup>206</sup>

Mindazonáltal Makón annyiban mindenképpen jobb volt a helyzet a korábban polgári közigazgatás alá vont településeken a felszabadulás első heteiben tapasztaltakhoz képest, hogy a magyar csapatok 1920. március 29-i bevonulása már valódi örömnéppé vált. Röviddel az utolsó román egységek kivonulását követően, miként Petrovics György makói polgármester az idegen megszállásról írt 1920. októberi jelentésében fogalmazta, „*harangzúgás és a lakosság kitörő örömrivalgása közben vonultak be a nemzeti zászlókkal fellobogózott és zöld lombokkal díszített városba a magyar nemzeti hadsereg darutollas csapatai, hogy végleg birtokukba vegyék az idegen megszállás alól felszabadult Makó városát.*”<sup>207</sup> Mindez éles – és feledtető – kontrasztja volt a néhány hónappal korábbi állapotoknak, amikor a makóiak a román nemzeti színek ablakokba helyezése útján talán nem is külső ráhatásra, hanem a túltengő megfelelési kényszerből még tömegesen fejezték ki a Budapestre bevonuló románok melletti rokonszenvéket, oly annyira, hogy azzal még Tarnay Ivor helyettes alispán utólagos rosszallását is kiváltották.

## ÖSSZEGZÉS

Az első világháborút követő békerendezés során a románok mellett a szerbek is igény tartottak a Csanád vármegye területének legalábbis részleges megszerzésére. A párizsi békekonferencia nagyhatalmai a Marostól északra eső szerb területi igényeket teljességgel kizárták, ugyanakkor a román követelések kielégítését is csak részlegesen, a megye keleti szegélyén lévő 4 település (Nagylak, Sajtény, Tornyá, Kisiratos) elcsatolásával támogatták. A szerbek éppúgy, mint a románok már 1918 végétől lépéseket tettek annak érdekében, hogy helyben is támogatókat szerezzenek területi ambícióik eléréséhez. Ebben a térségben élő szerbek, illetve románok mellett az itteni szlovákok voltak a legfontosabb célbázisuk. A szlovákok azonban, akik a kezdeti cseh-szlovák államhoz való csatlakozási lehetőség kilátástalansága miatt először az új szerb-horvát-szlovén állam irányába orientálódtak, hamar felismerték, hogy a térség rendezésében a románok lényegesen jobb pozíciókkal rendelkeznek, mint a szerbek, ezért szakítva addigi szerb orientációjukkal, a nagyromán aspirációk helyi támogatói lettek. Ebbéli elköteleződésüket erősítette a Tiszántúl román megszállása is.

A románok főként a rekvirálások mérséklésével, illetve annak mellőzésével próbálták maguknak támogatókat szerezni a szlovák lakosság körében, bár a megmaradt adatok alapján ebben nem voltak következetesek, hiszen a Pitvaros környéki szlovákok lakta falvakban éppúgy rekviráltak, mint másutt. Ugyancsak rontotta pozícióikat a leendő határok bizonytalansága,

<sup>205</sup> HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 61/1920. Battlay kormánybiztos-főispán levele Miklósy István hajdudorogi görögkatolikus püspökhöz, 1920. április 15.

<sup>206</sup> Uo. Miklósy István hajdudorogi görögkatolikus püspök válaszelevele, 1920. június 23.

<sup>207</sup> HU-MNL-CSML-ML-XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.; lásd még A nemzeti hadsereg Makón. *Makói Független Újság* 1920. március 30. 1–3.

annak mind egyértelműbbé válása, hogy nem fogják megkapni Csanád (és Békés) vármegye túlnyomó részét. Ennek volt következménye, hogy noha sokszor erőszakos nyomás alá helyezték a szlovák lakosságot, a mozgósításuk hatása igencsak visszafogottnak bizonyult: az 1919. novemberi román országgyűlési és szenátusi választás meglehetősen alacsony részvételi adatai egyértelműen ezt támasztják alá. Mindez arra utal, hogy a térségben élő szlovákok zöme, sőt, még a románok egy része sem volt fogékony a román propagandára, még úgy és akkor sem, hogy annak a legtöbb esetben a helyi lelkészek és tanítók voltak a legelkötelezettebb és legaktívabb képviselői.

Habár e hangos szószólók a románok kivonulásával távoztak Magyarország területéről, a propaganda ezt követően sem szűnt meg, csupán annak technikája és módszerei változtak meg, és ebben igen aktívvá váltak a korábban lényegesen visszafogottabb pozíciókkal rendelkező szerbek is. Míg utóbbiak a helyi ágenseik útján a békeszerződésben is rögzített optálási lehetőség kihasználásával a Magyarországon maradt szerbek kitelepülése iránt agitáltak, addig a románok egy ideig az általuk „románok lakta” országrésznek nyilvánított, de a békeszerződésben meg nem kapott területek elszakítása iránt szervezkedtek, majd ennek sikertelenségét követően ők is az optálás népszerűsítése irányába mozdultak el. Mind a szerbek, mind pedig a románok ingyenes birtokokat és jelentős állami támogatásokat ígértek az optánsoknak, s ezzel sokakat sikerült is rávenniük itteni egzisztenciájuk felszámolására és a kiköltözésre. Ezek túlnyomó többségének azonban hamarosan rá kellett döbbsennie arra, hogy az ígéretek és az őket fogadó valóság köszönőviszonyban sem álltak egymással. E tekintetben érdemi különbség a szerb és román állapotok között alig volt, talán csak annyi, hogy a szerb körülmények – a növénytermesztésre alkalmatlan hegyvidék, ahova vitték őket – még rosszabbak voltak, mint a romániaiak, utóbbi helyen viszont az államigazgatást behálózó korrupció rótt elviselhetetlen terheket az áttelepülőkre. Pontosán ezek voltak azok az okok, melyek miatt az optánsok jelentős része, függetlenül attól, hogy szerb vagy román optánsról volt-e szó, rövid időn belül vissza kívánt térni Magyarországra. A magyar hatóságok azonban – nemzetárulónak minősítve a kiköltözőket – csak a legkritikább esetben adták meg számukra a hazatérés lehetőségét, annak ellenére, hogy az optálások többsége mögött sokkal inkább gazdasági, sem mint etnikai megfontolások álltak. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a szerb és román ágensek nacionalista propagandájának is markáns szerepe volt abban, hogy az itt élő nemzetiségi lakosság egy része az újonnan létrejött államokban kívánt szerencsét próbálni, s csak utólag szembesült azzal, hogy az ottani viszonyok még a magyarországiakénál is jóval kedvezőtlenebbeknek bizonyultak.

Azt még mindenképpen rögzítenünk kell, hogy rendelkezésünkre álló adatok alapján a román kivonulást követően a kelet-csanádi településeken a magyar közigazgatás visszaállítása nem volt teljesen zökkenőmentes. E mögött azonban szintén nem politikai, hanem gazdasági okok álltak: a románok által elcsatolni remélt, s ennek érdekében a polgári megszállási zónához sorolt és a kivonulás kezdetéig többségében jobb életviszonyokat nyújtó településeken a románok távoztával drasztikus drágulás, sőt áruhiány lépett fel, amelyek a lakosság számára – legalábbis átmenetileg – nem tették vonzóvá a hatalmi viszonyok megváltozását. Szintén nem tettek jót a hatalomváltásnak azok a búza- és kukoricarekvirálások, melyeket a közellátás biztosítása érdekében a magyar kormány utasítására és katonai erő bevonásával Csanád vármegyében is, de ezen belül főként a kelet-csanádi járásokban végrehajtottak. Ettől ugyanis a megszállás időszakában a románok nagyjából megkímélték az itteni településeket.



## FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

### Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Levéltár, Makó (HU-MNL-CSML-ML)

HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. Csanád vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok. 1892–1923.

HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. Csanád vármegye főispánjának iratai. Általános iratok. 1877–1923.

HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. Csanád vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1872–1923.

HU-MNL-CSML-ML-IV.417.b. Csanád vármegye közigazgatási bizottságának iratai. Általános iratok. 1876–1923. XI. Fegyelmi ügyek.

HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye (1945-től Csanád megye) főispánjának iratai. Elnöki iratok. 1924–1950.

HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye (1945-től Csanád megye) főispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1924–1950.

HU-MNL-CSML-ML-IV.455 b. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye (1945-től Csanád megye) alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1924–1950.

HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. Központi (Makói) járás főszolgabírójának, majd főjegyzőjének iratai. Közigazgatási iratok. 1872–1949

HU-MNL-CSML-ML-XV.50. Gyűjtemények. Elterő provenienciájú iratok gyűjteménye (Dokumentumtár). P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.

HU-MNL-CSML-ML-XVI.201. A Csanád vármegyei nemzetőrség parancsnokságának iratai. 1918–1919.

### Irattári források

*Mezőhegyesi Szent György Plébánia Historia Domusa.* Mezőhegyesi Szent György Plébánia Irattára

*Csanádpalotai Nepomuki Szent János Plébánia Historia Domusa.* Csanádpalotai Nepomuki Szent János Plébánia Irattára

## Kézírtatos források

ISTÓK IRÉN (1919): *Istók Irén kézírásos naplója 1919. június 30. – december 28.* (Istók Irén naplói 2. füzet). Magántulajdon.

## Sajtóforrások

8 Órai Újság, 1920–1921

Adevărul, 1919

Az Est, 1918, 1924

Az Újság, 1919–1920

Békés, 1919–1920

Békésmegyei Közlöny, 1920

Békésvármegye Hivatalos Lapja, 1920

Budapesti Hírlap, 1918

Budapesti Közlöny, 1920

Csanádvármegye Hivatalos Lapja, 1920

Délmagyarország, 1918–1919

Egyetértés, 1919

Friss Újság, 1919–1920

Körösvidék, 1920

Központi Értesítő, 1917-1918

Magyarország, 1919

Makói Friss Újság, 1920

Makói Független Újság, 1919–1920

Makói Újság, 1919

Népszava, 1918–1919

Pesti Hírlap, 1921

Pesti Napló, 1920

Szeged, 1924

## Forráskiadványok

ÁDÁM MAGDA – ORMOS MÁRIA (szerk.) (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁDÁM MAGDA – ORMOS MÁRIA (szerk.) (2004): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BANDHOLTZ, HARRY HILL (2020): *A Bandholtz-napló. Román megszállás Magyarországon*. Harry Hill Bandholtz dandártábornoknak, a Magyarországi Szövetséges Katonai Misszió amerikai tagjának feljegyzései 1919–1920. között. Budapest, Fekete Sas Kiadó.

GÁBOR SÁNDORNÉ – HAJDU TIBOR – SZABÓ GIZELLA (összeáll.) (1960): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. Második rész. 1919. június 11. – 1919. augusztus 1.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

HORNÁK ÁRPÁD (a dokumentumokat vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta) (2021): *Szerb iratok a trianoni békeszerződésről*. Dokumentumok. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

L. BALOGH BÉNI (szerk. és bev.) (2020): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

LITVÁN GYÖRGY (szerk. és sajtó alá rend.) (1998): *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról*. (Paul Mantoux tolmáctiszt feljegyzései). Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

ROMSICS IGNÁC (szerk.) (2000): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1919–1999*. I. Budapest, Osiris kiadó.

VAIDA VOEVOD, ALEXANDRU (2018): *Levelek a Békekonferenciáról*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Mircea Vaida-Voevod. Fordította Eke Zsuzsa és Molnár Judit. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

## Egyéb nyomtatott források

*Az 1910. évi népszámlálás (1912): A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

*Az 1920. évi népszámlálás (1923): Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

*Az 1920. évi népszámlálás (1925): Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként*. Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

*Az 1921. évi törvények gyűjteménye (1922): Az 1921. évi törvények gyűjteménye.* Budapest, A M. Kir. Belügyministerium.

*Az 1930. évi népszámlálás (1932): Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint.* Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

*Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről (1928): Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről,* Makó, Makói Friss Újság Könyvnyomdája.

FARKAS SÁNDOR (1997): *A jó pásztor és övéi. Legendák, elbeszélések, életképek, emlékek dr. báró Apor Vilmosról, a mártírhaltalt halt győri megyéspüspökről, volt gyulai apátplébánosról.* Gyula, Apor Vilmos Emlékbizottság és a Békés Megyei Levéltár.

NÉMETH JÓZSEF (1918): *Szerbia egyetemes leírása.* Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

PETROVICS GYÖRGY (1921): *Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón.* Makó, Kovács Sándort és Társai Könyvnyomdája.

TARNAY IVOR (1929): Makó városa a háború alatt. In Dr. Barna János (szerk.): *Makó és a Csanád–Torontál vármegyei községek.* Budapest, A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala. 13–96.

VIDOR GYULA (szerk.) (1921): *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai.* Budapest, A Nemzetgyűlési Almanach Szerkesztősége.

## Feldolgozások

BERNULA MIHÁLY (2000): *Pitvarosi krónika. Szubjektív fejezetek a magyarországi szlovákok történetéhez.* [Horpács], Mikszáth Kiadó.

BOROSS ÁRPÁD BENCE (2010): Borgulya Pál szarvasi nemzetgyűlési képviselő politikai tevékenysége (1920–1926). In Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad.* Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, Belvedere Meridionale. 58–71.

DEDINSZKY GYULA (1993): Békéscsaba nemzetiségi története. In Uő: *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából.* Gyula, Békés Megyei Levéltár, 9–40.

DEMŞEA, DAN (1993): Delegaţi arădeni la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. Antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale. In Pascu Hurezan et al. (szerk.) *Ziridava XVIII.* Arad, Muzeului Judeţean Arad. 271–288. (<https://biblioteca-digitala.ro/?volum=5220-ziridava-studia-archaeologica--18-xviii-1993> – letöltés 2021. március 20.)

ERDMANN GYULA szerk. (2003): Kétegyháza. [Budapest], Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft.

FANCSOVITS GYÖRGY (1959): Az első világháború háborúellenes mozgalmi. Az 1918-as öszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság Orosházán és környékén. In Nagy Gyula (szerk.): *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve.* Orosháza, [Szántó Kovács János Múzeum]. 133–157.

FURÁK GABRIELLA (1999): *Kétegyháza község története*. Szakdolgozat. Szeged. Kézirat. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszék. Témavezető dr. Bezdán Sándor.

G. VASS ISTVÁN (2010): Nemzetiségi mozgalom a wilsoni eszmék bővületében és a román területszerzési törekvések erőterében. A dél-tiszántúli szlovákok 1918/1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 19. évf. 2. szám 211–234.

GULYÁS LÁSZLÓ (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.

HAUTZINGER ZOLTÁN (2020): Állampolgárság, menedékjog vagy külföldiség – optálási jog a trianoni békediktátum hatálybalépését követően. In Barna Attila (szerk.): *Trianon 100*. Tanulmányok a békeszerződés centenáriuma. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 295–307.

KELIGER MARGIT (1994): *Adatok Battonya történetéhez 1700-tól napjainkig*. (Szakdolgozat történelemből). Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság Szeged, 1935. (szerk. és az utószót írta): Dr. Takács László. Battonya, A „Népek Barátsága” Közművelődési-iskolai Könyvtár, József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteménye.

KUKUCSKA, IOAN (2018): Dezvoltarea culturală. In Albert Zsolt Jakab – Lehel Peti (ed.): *Slovacii din România*. Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale. 145–185. ([http://real.mtak.hu/90826/1/2018\\_JakabAZs-PetiL\\_ed\\_Slovacii\\_AcademiaEdu.pdf](http://real.mtak.hu/90826/1/2018_JakabAZs-PetiL_ed_Slovacii_AcademiaEdu.pdf) – Letöltés: 2021. január 8.)

M. SZABÓ MIHÁLY (2017): *Mezőhegyes román megszállása. Tizenegy hónapig román színekben*. ([http://vitalap.hu/index.fcgi?rx=&nyelv=hu&menuparam5=1&menuparam\\_6=4525](http://vitalap.hu/index.fcgi?rx=&nyelv=hu&menuparam5=1&menuparam_6=4525) – Letöltés: 2020. augusztus 25.)

MARCO, GABRIELA ADINA (2012a): Uroș Pătean – un nădlăcan în Parlamentul țării. In Doru Sinaci – Emil Arbonie (coord.): *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat – Crișana*. Volumul IV. Arad, „Vasile Goldiș” University Press. 316–325. ([https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana\\_vol\\_04.pdf](https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana_vol_04.pdf) – Letöltés 2021. január 15.)

MARCO, GABRIELA ADINA (2012b): Familia Șerban – generații peste timp. In Doru Sinaci – Emil Arbonie (coord.): *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat – Crișana*. Volumul V. Arad, „Vasile Goldiș” University Press. 110–122. ([https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana\\_vol\\_05.pdf](https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana_vol_05.pdf) – Letöltés 2021. január 15.)

MARCO, GABRIELA-ADINA (2018): *De la Nădlac la Alba Iulia. Implicarea nădlăcanilor în mișcarea națională românească (1867–1918)*. Arad, Editura Tiparnița. (<https://digital.bibliotecaarad.ro/files/original/4d1cc3d78cf88b2ae4db2adf75efcfef99db4b5c.pdf> – Letöltés 2021. február 8.)

MARCO, GABRIELA-ADINA (2019): *Nădlac. Elite ecleziastice. Preoți și învățători confesionali ortodocși*. Arad, Editura Tiparnița, 2019. (<https://digital.bibliotecaarad.ro/files/original/d6e36019d80416ef66f56a01ea95a056e21f65f8.pdf> – Letöltés 2022. április 10.)

MARIANUCZ LÁSZLÓ (2018): Határváltozás következményei Csanád és Torontál vármegyében (1918–1923). *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2018. Különszám. 140–159. (<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/1291/614> – Letöltés, 2021. január 10.)

MAROSVÁRI ATTILA (2021): *Vérengzés Apátfalván (1919. június 23-24.). Erőszak, ellenállás és megtorlás a román katonai megszállás idején.* Budapest, Clio Intézet. Clio kötetek 6. ([https://www.clioinstitute.hu/\\_files/ugd/198ee4\\_1076367e666f9430db9aeeb0e5e113f1a.pdf](https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_1076367e666f9430db9aeeb0e5e113f1a.pdf) – letöltés, 2021. december 28.)

MAROSVÁRI ATTILA (2022): *Az impériumváltás árnyékában. Román berendezkedés Csanád vármegyében (1919–1920).* Kézirat. Makó.

MIKLÓS PÉTER (2010): Újszentiván lakosságának etnikai és felekezeti viszonyainak változásai. *Közép-európai Közlemények* 3. évf. 2. sz. 63–69.

MIKLÓS PÉTER (2020): Nemzetiségi viszonyok Csanád vármegyében Trianon után (1920–1950). *Délvidéki Szemle* 7. évf. 1–2. sz. 18–24.

OLTVAI FERENC (1991): A Csanád vármegyei szerb optánsok ügye (1922–1930). In Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 137–198.

ORMOS MÁRIA (1983): *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

PĂDUREAN, CORNELIU (2003): Unele considerații privind problema refugiaților din Ungaria în județul Arad, după Primul Război Mondial”. In *Annales Universitatii Apulensis, series historica* 7., 371–375. ([http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia\\_auash/annales\\_7/44.pdf](http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_7/44.pdf) – letöltés 2021. március 18.)

RADU, ALEXANDRU (2018): Alegerile Marii Uniri – noiembrie 1919. Lista completă a parlamentarilor aleși. *Sfera Politicii* Volum 26. numărul 2. 3–29. ([http://revistasferapoliticii.ro/sfera/pdf/Sfera\\_196.pdf](http://revistasferapoliticii.ro/sfera/pdf/Sfera_196.pdf) – Letöltés 2021. január 24.)

ROMSICS IGNÁC (1987): Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In Juhász Gyula (főszerk.): *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve.* Budapest, Magyarságkutató Csoport. 49–64.

ROMSICS IGNÁC (2018): *Erdély elvesztése 1918–1947.* Budapest, Helikon.

SZINCSONK GYÖRGY (1996): A két világháború kora legfontosabb történései (1914–1945). In Uő. (szerk.): *Tótkomlós története.* A település alapításának 250. évfordulója tiszteletére. Tótkomlós, Tótkomlós Város Önkormányzata. 189–209.

SZUDA KRISZTINA (2017): A magyarországi szlovákok helyzete az I. világháború utáni időszakban. In Krausz Tamás – Katkó Márton Áron – Mészáros Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke.* Budapest, Eötvös Lóránd [sic!] Tudományegyetem Kelet-Európa Története Tanszék. 118–137.

SZŰTS ISTVÁN GERGELY (2018): Optálási jegyzőkönyvek, mint a trianoni menekültkérdés forrásai. *Századok* 152. évf. 6. sz. 1237–1260.

TILEA, V[IOREL]. V[IRGIL]. (1925): *Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 – Mart. 1920.* Sibiu, Tipografia Poporului. (<http://dspace.bcuciluj.ro/handle/123456789/72885> – Letöltés 2021. március 10.)

TILEA V[IRGIL]. VIOREL (1926): *România diplomăciailor muncă 1919 noiembrie 1920 martie.* Fordította Botos János. Lugoj–Lugos, a „Magyar Kisebbség” kiadása.

TÓTH ISTVÁN (2004): A magyarországi szlovákok politikai és politikai jellegű szerveződése 1900–1948. In Ihász István–Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle*. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 4. Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 27–48.

TÓTH ISTVÁN (2009): Az alföldi szlovákok útkeresése 1918–1921. *Közép-Európai Közlemények* 2. évf. 2–3. szám 130–134.

TÓTH ISTVÁN (2018): Szeberényi Lajos Zsigmond főesperes és a szlovák nyelv használata. In Csengeriné Szabó Éva et. al. (szerk.): *A Makói József Attila Múzeum Évkönyve II. 2018*. Makó, József Attila Múzeum. 128–145.

TÓTH ISTVÁN (2019): Szeberényi Lajos Zsigmond főesperes: pánszláv vagy hazafi? In Miklós Péter (szerk.): *Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön*. Szeged, Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány. 216–225.

VANKO, JURAJ DUŠAN (2010): Ludovít Augustín Boor (30. august 1855 – 5. marec 1924) *Dejiny* 1/2010. 167–174. ([http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny\\_1\\_2010.pdf](http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2010.pdf) – Letöltés 2021. január 28.)

VANKO, JURAJ DUŠAN (2011): Ivan Bujna – život a dielo. *Dolnozemský Slovák* 16. évf. 1. szám 22–26. ([https://hugepdf.com/download/dolnozemsky-slovak-2\\_pdf](https://hugepdf.com/download/dolnozemsky-slovak-2_pdf) – Letöltés 2021. január 28.)

VANKO, GHEORGHE DUŠAN (2012): L’udovít Boor și Ivan Bujna – personalități ale slovacilor evanghelici din România în secolul XX. *Revista Bistriței XXVI*. 264–276. (<https://docplayer.ro/220136673-L-udov%C3%ADt-boor-%C5%9Fi-ivan-bujna-personalit%C4%83%C5%A3i-ale-slovacilor-evanghelici-din-rom%C3%A2nia-%C3%AEn-secolul-xx.html> – Letöltés 2021. december 16.)

ORBÁN IMRE PHD

banimre@gmail.com  
adjunktus (SZTE JGYPK)

# Werner von Bülow német repülő tüzér hadnagy halála Gyilkosság a Maroson 1920-ban

The death of the German flying lieutenant Werner von Bülow  
Murder on the Maros in 1920



## ABSTRACT

German flying lieutenant Werner von Bülow was killed by a Romanian soldier at 7 a.m. on May 8, 1920. He received a gunshot wound during the crossing from the left bank of the Maros to the Hungarian side, which came under Romanian control, which caused him such severe internal bleeding that he died of the injury on the Maros bank, on the Hungarian side. He was only 23 years old when he died. Bülow was released from French captivity and wanted to return to Germany with his companion, German flight lieutenant Franz Clemens Schiffer. Schiffer luckily survived the incident. The case gained wider publicity after the mistaken belief that Werner von Bülow was the son of General Karl von Bülow and the grandson of Chancellor Bülow arose. With the deep condolences of the population, Werner von Bülow was buried in the Lutheran cemetery in Makó at the expense of the town. A memorial column was erected on his grave from a public donation. The monument is still there today in a heavily cracked state. Werner von Bülow received the II. and the German military award of the First Class Iron Cross. Werner von Bülow is also included in the Hungarian National Archives database of World War I casualties. The article describes the circumstances of the murder, burial and memorial.

## KEYWORDS

Makó, Werner von Bülow, Franz Clemens Schiffer, Germany, World War I losses, evangelical



DOI 10.14232/belv.2022.3.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Orbán Imre (2022): Werner von Bülow német repülő tüzér hadnagy halála. Gyilkosság a Maroson 1920-ban. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 72–88.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

Werner von Bülow német repülő tüzér hadnagyot 1920. május 8-án reggel 7 órakor ölte meg egy román katona. A Maros román fennhatóság alá került bal partjáról a magyar oldalra történő átkelés során kapott lövési sebet, mely olyan erős belső vérzést okozott neki, hogy a Maros-parton, a magyar oldalon behalt a sérülésbe. Halálakor mindössze 23 éves volt. A hadnagy 1896. augusztus 12-én született. Berlinben lakott, a Luther utca 5. szám alatt. Felesége, gyermekei nem voltak, édesanyjának és édesapjának a neve a hatóságok előtt ismeretlen maradt. A Nagy háborúban teljesített szolgálataiért kiérdemelte a II. és az I. osztályú vaskereszt német katonai kitüntetést. A vallása evangélikus.<sup>1</sup>

A gyilkosság Makó történetének egy különlegesen érzékeny időpontjában történt. A város ekkor már túl volt az I. világháború okozta megrázkódtatásokon, a rosszlelkű román megszálláson, és előtte állt a borzalmas békediktátum aláírásának. Mind e mellett az emberek küzdöttek a mindennapi élet gondjaival, a létfenntartás bizonytalanságaival. Ez a gyakran kiábrándító és konfúz helyzet alapvetően határozta meg Makó lakosságának a közhangulatát, a napi eseményekre való reakcióját.

A város számára nyomasztó emlék volt a román megszállás. Ez különösen az apátfalvi vérengzés árnyékában mélyen „*húsbavágó, vérbegázoló*” nyomot hagyott.<sup>2</sup> Az idegen csapatok bevonulása (1919. április 27.) ugyan szabadulást hozott a vörös terror alól, de mégis egyenlő volt a nemzeti önállóság elvesztésével. A megszálló franciák távozása (1919. június 16.) és a román megszálló csapatok érkezése (1919. június 17.) után a város sorsa lényegesen rosszabbra fordult. Ennek fájdalmas kifejezése volt, hogy az idegen hatalom a középületeinken „*lengő*

<sup>1</sup> *Halottvizsgálati bizonyítvány*. MERI 4. 1920. május 10. Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. MNL CSML XIII.1. A megjegyzés rovatban: „Az elhalt Werner von Bülow néven jelentetett be. Az elhalt Berlin városi (Porosz ország) illetőségű porosz állampolgár.” Az ügyben az alispáni hivatal is illetékes volt. *BÖLÖW* (sic) *Werner porosz alattvaló halotti anyakönyvi kivonata. 5615*. Alispáni mutató 1920-as évre. MNL CSML MFL IV.B 408.

<sup>2</sup> A román rekvirálások miatt kirobbant összecsapásokkal kapcsolatban a korabeli tudósítások 34 apátfalvi halotról és 85 fogolyról beszéltek. *Oláh rémségek Apátfalván*. Makói Újság, 1920. április 18. 1. Az apátfalvi eseményekkel kapcsolatban lásd: MAROSVÁRI 2021. <https://mek.oszk.hu/22800/22816/22816.pdf> (Letöltve: 2022. július 31.)

nemzeti lobogónkat másikkal (a román zászlóval) cserélte fel,<sup>3</sup> a város óráit a romániai időzónának megfelelően egy órával előre állította.<sup>4</sup> Az újságok első oldalain pedig folyamatosan a megszálló román csapatok rendeleteit közölték, egy idő után románul is.

A makói lakosság úgy élte meg mindezt, mint „rendkívül nyomasztó időt”<sup>5</sup>, amikor teljesen el volt zárva a világtól, gátolták a szabad mozgását, folytonosan zaklatásokat, hatalmaskodásokat kellett elviseljen. Rekvirálások, elnyomás, bántalmazás, zsarolás mind az életük része lett. Nem volt vagyon- és létbiztonság. Mindez még nagyobb veszedelmet jelentett a Makó környéki tanyavilág lakosai számára.<sup>6</sup> Erről a helyzetről írta a *Makói Újság* a románok kivonulása után: „Az oláh megszállás idején... alig múlt el nap, hogy kisebb nagyobb rablásról, kegyetlenkedésről panasz ne érkezett volna a makói rendőrséghez az oláh katonák önkényeskedéseiről, rablásairól.”<sup>7</sup> És „nem lehetett vele szemben ellenmondás.”<sup>8</sup> Aki tiltakozni mert, azt jó eséllyel megverték. És hogy a makóiak ezen „aljas tettek” közé sorolták Werner von Bülownak a tragédiáját, mutatja a *Makói Újság* Bülow hadnagy meggyilkolásáról szóló első tudósításának bevezetője: „az oláh kivonulás óta (1920. március 29.), nap nap után ismertettük az oláh megszállók vad közegei brutális vad gazságait... a gazok eme fájo és szomorú panaszkönyvébe ma egy újabb vérlázító, aljas tettét könyvelhetjük el az oláh katonáknak, akik ma hajnalban keserves kálváriát járt, két szerencsétlen németországi fiatalember közül az egyiket lelőtték, pár pillanattal a hosszú és kínos hányattatásból való boldog szabadulás előtt.”<sup>9</sup>

A román ellenes hangulatot erősítette a várható méltatlan és igazságtalan béke, amit így, már a megkötés előtt a város lakói elutasítottak. Az ország sajtójához hasonlóan a helyi lapok is szüntelenül cikkeztek a várható diktátumról. Állandó témává vált a tartalma, az, hogy engedelmessé kell-e az antantnak, alá kell-e írni a békediktátumot vagy nem, ki írja alá, mikor írják alá, hogyan lehet majd a jogos magyar sérelmekre gyógyírt találni. Az itt élőknek természetesen nem voltak naprakész információi a háttértárgyalásokról, ahol eldőlt a város sorsa. Ugyan hitték, hogy Makó Magyarország része marad, mégis az egész időszakot egyfajta bizonytalanság hatotta át.<sup>10</sup> A lakosság szemében az ország földarabolásának is az eddig soha nem látott gyarapodás elé néző Románia volt az egyik fő oka és nyertese. Tiltakozás, az igazság követelése, nemzeti érzések egyre inkább jellemzői lettek a városi közgondolkodásnak. Ezt fejezi ki a megkötendő békediktátummal kapcsolatban a lapokban többször, kiemelt módon megjelenő rövid fölhívás: „Ne tűzzön senki fekete lobogót, ne viseljen senki gyászjelvényt,

<sup>3</sup> Székely János református helyettes iskolaigazgató tanügyi jelentése az 1918-1919. tanévről. 1919. július 1. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I.29.i.1212. In ORBÁN 2004. 198.

<sup>4</sup> A város állami anyakönyveiben is a romániai zónaidőt jegyezték be. A román megszállás végeztével minden egyes időpontbejegyzést lehúztak, és gondosan átírták a magyarországi zónaidőnek megfelelően egy órával korábbra.

<sup>5</sup> Bezdán József makói plébánosnak Glattfelder Gyula csanádi püspökhöz írt levele. 1919. december 2. Archivum Dioecesanum Temesváriensis / Hungarica pars Dioeceseos Csanádiensis / Makó. In ORBÁN 2004. 202.

<sup>6</sup> BARNA 1929. 82–83.; MAROSVÁRI 2022.

<sup>7</sup> Oláh kultur mozaik. *Makói Újság* 1920. április 3. 2.

<sup>8</sup> TARNAY IVOR: Csanádmegye az oláh megszállás alatt. *Makói Független Újság* 1920. április 17. 2.

<sup>9</sup> Két nagynémet diák és két oláh martalócz. *Makói Újság* 1920. május 9. 2.

<sup>10</sup> Makó sorsa bizonytalan volt. Fölvetődött a Romániához való csatolásnak a gondolata is. 1919. február 28-án dőlt el véglegesen, hogy Makó Magyarországnál marad. GULYÁS 2021.

*mert mindnyájan tudjuk, érezzük, hogy a történelmi Magyarország nem halhat meg.*<sup>11</sup> Ilyen körülmények között történt a gyilkosság.

Az esettel kapcsolatban vizsgálatot rendeltek el. A vizsgálat során adatokat főként Bülow bajtársa, Franz Clemens Schiffer szolgáltatott. A román katonák kihallgatására magától értetődően gondolni sem lehetett.

Franz Clemens Schiffer egyetemi hallgató és Bülow barátja volt. A háború alatt ő is tisztként szolgált egy ideig Brassóban is, és Werner von Bülowhoz hasonlóan „*a német repülőcsapatok hadnagya*” volt. Mint Bülow, ő is 1896-ban született. Leszerelése után az erdélyi szász városokat járta be tanulmányúton.<sup>12</sup> 1920 januárjában érkezett vissza Brassóba, ahol februárban találkozott a francia hadifogságból szabaduló Bülow repülő tüzér hadnaggyal. Későbbi tudósítások szerint Bülow Törökországból<sup>13</sup> érkezett ide. Azt tervezték, hogy a román hatóságok kiutasító határozatának engedelmessé egy 1920. március 15-én induló visszatelepítő vonattal jönnek Magyarországra. Schiffer betegsége miatt, ágyban fekvő volt, azonban csak április elején tudtak volna útra kelni.<sup>14</sup>

Schiffer fölgögyulása után elment a brassói román csendőrpáncsnokságra, hogy iratokat kérjen az utazáshoz a maga és barátja számára. A hivatalos ügy intézése előtt ott azonban egy német főhadnagy fölvilágosította, hogy hasonló késlekedés miatt a románok fogva tartották őt és a feleségét. Erre a két fiatalember úgy döntött, hogy nem jelentkeznek a román hatóságoknál, hanem polgári ruhában, gyalog indulnak el a magyar fennhatóság alatt maradt területek felé, és onnan tovább Németországba.<sup>15</sup> Ez Makóig több mint ötszázötven km-t jelentett. A bizonytalan állapotok és hatalmi viszonyok, a közbiztonság hiányosságai miatt az út nem volt egyszerű. A beszámoló szerint leírhatatlan körülmények között, megvesztegetések, zsarolások sora után több hét alatt értek Brassóból Nagyszentmiklósrá, ahol két román katona 500-500 koronáért hajlandó volt az Apátfalva felé eső ún. Fehérháznál<sup>16</sup> csónakon a folyón átszállítani őket a magyar fennhatóság alatt maradt partra.<sup>17</sup> Szót értettek, hisz az egyik román katona korábban az osztrák-magyar hadsereg tagja volt, és beszélt németül.<sup>18</sup>

A két német fiatalember május 7-én, a csanádi erdőn át indult a Maroshoz. A pénz átadása után szálltak be a csónakba. Nem sok jót ígért, hogy a csónak tulajdonosa, egy idős ember helyett a két román ment velük, és az egyik román katona még a fegyverét is magával vitte. A románok összesúgtak, alaposan szemügyre vették a németek poggyászát, ami a németekben növelte a gyanakvást. Kezdetektől az a megállapodás volt a németek között, hogy a holmijukat, ha kell erőszakkal is, de mindenképpen megvédik.

A túlsó part előtt néhány méternyire a románok megállították a csónakot. Elégedetlenkedni kezdtek a kapott öt-ötszáz koronával, kevesellték, és követelték a németek poggyászát,

<sup>11</sup> Ez a felhívás jelent meg például közvetlenül Bellow hadnagy meggyilkosságáról beszámoló cikk után a Makói Friss Újságban. Ne tűzzön senki fekete lobogót. *Makói Friss Újság* 1920. május 13. 3.

<sup>12</sup> Élet-halálharc egy csónakban. *Makói Friss Újság* 1920. május 9. 2.

<sup>13</sup> Bülow hadnagy síremléke az evangélikus temetőben. *Makói Friss Újság* 1925. november 22. 2.

<sup>14</sup> A két német diák tragikus hajnali kalandja. *Makói Friss Újság* 1920. május 13. 3.

<sup>15</sup> A német hadnagy meggyilkolásának hiteles története. *Makói Újság* 1920. május 13. 3.

<sup>16</sup> A Fehérház Makó és Apátfalva határán állt. Már 1903-tól engedély nélküli révátjáró működött itt. TÓTH 2000.

<sup>17</sup> A két német diák tragikus hajnali kalandja. *Makói Friss Újság* 1920. május 13. 3.

<sup>18</sup> Élet-halálharc egy csónakban. *Makói Friss Újság* 1920. május 9. 2.

mert különben nem kötnek ki.<sup>19</sup> A vita akkor fajult el, amikor Bülow lovaglósizmáját is meg akarták szerezni. Schiffer beszámolója szerint ebbe varrták bele a pénzüket, így azt semmiképpen nem adhatták oda. Ekkor Schiffer a zsebében lévő, az esetleges összecsapásra készülve már előre kinyitott késsel dulakozás közben mellbe szúrta a fegyveres román katonát. A katona lőfegyverét balkezével megragadta. A román a fegyvert kiszakítva Schiffer kezéből, a folyóba esett. Közben Bülow a másik román katonára támadt. Az ingadozó csónakból mindketten a sekély vízbe estek. *”Ekkor történt, hogy a másik sebesült katona fegyverét társának dobta oda, aki a sekély vízben felállott s megtöltötte a fegyvert. V. (sic) Bülow hadnagy társára kiáltott, az megfordult s látta a ráemelt fegyvert, mikor pedig lebukott a vízbe (ti. Schiffer), hallotta a lövés dörrenését is.”* Amikor följött, a románok éppen a csónakba szálltak, s elindultak a másik part felé a dulakodást kiváltó poggyásszal. *„Bajtársát a hullámok feléje sodorták s amikor hozzáúszott, nagy rémülettel látta, hogy halálos sebet kapott... Minden valószínűség arra mutat, hogy von Bülow hadnagy, amikor az oláh móc társára emelte a fegyvert, saját testével akarta védeni, középük vetette magát s így kapta azt a lövést, amely a bal karjától a jobb kar irányába a mellén keresztül hatolt.”* Bülowot társa még kihúzta a partra, de ott *„a közeli házból előjövő”* csendőrökkel együtt már csak a halál beálltát állapíthatták meg. A holttestet kocsival a makói kórház halottas házába szállították.<sup>20</sup> Az esetet a vizsgálatok alapján rablógyilkosságnak nyilvánították.

A lövéstől származó halálesetet rögzítette a hivatalos halottvizsgálati bizonyítvány. Ezt vette át a makói evangélikus gyülekezet anyakönyve<sup>21</sup> és a makói anyakönyvi kerület hivatalos halotti anyakönyve.<sup>22</sup> A Bülow haláláról szóló értesítést közzétették a helyi anyakönyvi hírekben is.<sup>23</sup> A történetektől erősen megviselt Schiffert, miután a *„kiállott izgalmak hatása alól némi- leg szabadult”*, a csendőrség kihallgatta. Schifferről Petrovics György polgármester utasítására gondoskodtak. A kihallgatás után a hatóságok a makói kórházban helyezték el ápolás végett,<sup>24</sup> a családját pedig táviratban értesítették a történetekről.

A különböző tudósításokban az eseményekről szóló beszámoló torzult. Így olvashatjuk azt, hogy a két román katona a csónakba szállt, és a folyón átkelni akaró német fiatalemberekre a lövést a partot ért egyik román katona adta le. A *Makói Friss Újság* 1925-ben már arról írt, hogy csak a német fiatalemberek menekültek a csónakkal, és a román megszállás alatt lévő csanádi oldalról a román határőrök(!) golyózáport küldtek utánuk. A *Marosvidék* pedig már úgy idézte föl az eseményeket ugyancsak 1925-ben, hogy Bülow hadnagyot egy késsel szúrták le.

Az atrocitásról szóló beszámoló joggal tartott számot nagyobb érdeklődésre. Illeszkedett az ország közhangulatát meghatározó napi történésekbe, ugyanakkor a német, román és magyar szereplők révén nemzetközi vonatkozásai is lettek. Jelentősége így túlmutatott Makón

<sup>19</sup> Két nagynémet diák és két oláh martalócz. *Makói Újság* 1920. május 9. 2.

<sup>20</sup> Élet-halálharc egy csónakban. *Makói Friss Újság* 1920. május 9. 2. A két német diák tragikus hajnali kalandja. *Makói Friss Újság* 1920. május 13. 3. A német hadnagy meggyilkolásának hiteles története. *Makói Újság* 1920. május 13. 3.

<sup>21</sup> A halottak anyakönyvébe 4. szám alatti, 1920. május 8-ai bejegyzés. Halálnem: lövési seb. *II. kötet. Keresztelési, esketési, halotti anyakönyv.* MERI irattára

<sup>22</sup> A halál oka: lövési sebesülés. *A makói anyakönyvi kerület Halotti anyakönyve 1920 évi január hó 1-ő napjától 1922 évi április hó 7. napjáig.* Az 1920-as év 246. számú bejegyzése. Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. MNL CSML. XIII. 1.

<sup>23</sup> Anyakönyvi hírek. *Makói Újság* 1920. május 11. 4.

<sup>24</sup> Két nagynémet diák és két oláh martalócz. *Makói Újság* 1920. május 9. A kórház bent fekvő betegek között nevével nem találkozunk. Ápolási törzskönyv 1920. jan. 1-től – dec. 31-ig. MNL CSML FL VIII.801.

A hírt a *Magyar Távirati Iroda* (MTI) is közzétette. Az *MTI* jelentése, a makói újságok cikkei, illetve saját tudósító alapján a gyilkosságról országos lapok is beszámoltak.

A *Népszava* május 12-én *Dráma a demarkációs vonalon* címmel az *MTI* beszámolóját idézte. Ez alapján kaptak képet az olvasók a német fiatalemberek útjáról a Marosig, a folyón való átkelésről, a gyilkosságról és a temetésről: „Az elmúlt napokban két német fiatalember Brassóból hazájába igyekezve, a Maroson át akart kelni, hogy visszatérhessenek Németországba. Az apátfalvai kompnál csónakon kísérelték meg a magyar partra való átjutást, amikor két román katonával találkoztak, akik a csónakba szálltak és hátizsákjaikból az értékesebb ruhanemüket el akarták venni. Dulakodás támadt, miközben az egyik román megsebesült, míg a másik a vízbe bukott, de magával rántotta az egyik fiatalembert. A román partot ért és fegyverével rálőtt a vízbe bebukott fiatalembere, akit társa, holtan húzott ki a vízből. A megmenekült német a makói csendőrségen tett jelentést az esetről. A halottat Makón temették el.”<sup>25</sup> Más újságok is a távirati iroda hírére hozták. Például *Az Újság* című lap ugyanezen a napon ugyanezeket az információkat adta közre. Mindössze a cím más: *Román barbárság a demarkációs vonalon*. A tévedés a tudósításában csupán annyi, hogy a Maroson való átkelés helyéül az apátfalvi helyett, a helynevet elírva árokfalvi kompot adtak meg.<sup>26</sup> Május 13-án *Az Újság* a hadnagy temetéséről is beszámolt. Ismertette az eseményeket, a katonai „pompával” lezajlott szertartást, a város együttérzését. A tudósításba tévedés itt is becsúszott, a cikk a Maroson való átkelés helyett a Tiszán való átkelésről írt.<sup>27</sup>

A beszámoló hírértékét alaposan növelő új információ május 14-én bukkant föl. A *Népszava* megismételve a történelem főbb mozzanatait kiemelte, „újabb tudósítás most arról ad hírt, hogy a megölt fiatalember Bülow német tábornok fia volt.” A szenzációs megállapítást már a cím kiemelte: „Román katonák agyonlőtték Bülow tábornok fiát.”<sup>28</sup> A meg nem nevezett újabb tudósítás megfogalmazója bizonyára Karl von Bülow tábornokra gondolt, akinek az ismertsége és a német hadseregben betöltött szerepe még inkább az eseményekre irányította a figyelmet. Karl von Bülow volt a második számú német hadsereg parancsnoka, akinek a nyugati fronton végrehajtott katonai tevékenységéről a magyarországi lapok részletesen beszámoltak. A korabeli tudósítások, kiadványok a háború egyik vezéréként és hőseként ünnepelték.<sup>29</sup> Így a hír, hogy az ő fia esett a kegyetlen rablógyilkosság áldozatául, nagyobb súlyt adott a történelemnek, nagyobb megdöbbenést, nagyobb együttérzést és hevesebb reakciót váltott ki. Így méltán tartott számot még nagyobb érdeklődésre.<sup>30</sup>

Figyelemre méltó, hogy a Werner von Bülowról szóló makói tudósításokban ennek a családi kapcsolatnak nyoma sincs. A dokumentumokban az anyja neve, az apja neve rubrikák kitöltetlenek maradtak, vagy egyszerűen kihúzták ezeket, ami annyit jelent, hogy a hatóságok számára ismeretlen. A cikkeknek, a rendőrség által lefolytatott nyomozásnak a legfőbb adatszolgáltatója

<sup>25</sup> *Dráma a demarkációs vonalon. Népszava* 1920. május 12. 5.

<sup>26</sup> *Román barbárság a demarkációs vonalon. Az Újság* 1920. május 12. 6.

<sup>27</sup> *Német repülőtestet temetése Makón. Az Újság* 1920. május 13. 5.

<sup>28</sup> *Román katonák agyonlőtték Bülow tábornok fiát. Népszava* 1920. május 14. 4.

<sup>29</sup> SÜLE 345–346. *Bülow, Karl Wilhelm Paul von. Deutsche Biographie.*)

<sup>30</sup> Bülow tábornok családja általában közérdeklődésre tarthatott számot. Erre jó példa a szegedi Délmagyarország című lap beszámolója 1911-ből. Bülow tábornok fiáról, ugyancsak Bülow hadnagyról megírták, hogy vagyonát a társával együtt a kártyaasztalnál és ruletten elszenvedett veszteségek, azaz csőd miatt Berlinben zár alá vették. Csődbe jutott testőrtisztek. *Délmagyarország* 1911. március 11. 7.

Bülow barátja, Schiffer volt. Schiffer pontosan adta meg a Wernerrel kapcsolatos adatokat: születése időpontját, lakhelyét, családi állapotát, haderőnemét, rendfokozatát, kitüntetésait... Érdekes, hogy a szülők nevének rögzítésére nem került sor. Ha azonban Werner von Bülownak lett volna apa fiú kapcsolata Bülow tábornokkal, azt Schiffer mindenképpen közölte volna. Karl von Bülow tábornoknak egyébként három gyermeke született: Alexandra, Busso és Vicco. Werner nevű fia nem volt.<sup>31</sup>

Az előkelő és rangos rokoni viszonyokra vonatkozó találgatások 1925-ben, Werner von Bülow makói síremlékének a fölavatása és édesanyjának makói látogatása alkalmából bővültek. A különböző tudósítások Wernert ekkor már nem csak Bülow német tábornok fiaként említették, hanem úgy írtak róla mint Bernhard von Bülownak, *a nagy német kancellárnak a közeli rokonáról*, sőt mint a kancellárnak vagy csak egyszerűen a nagy Bülownak az unokájáról.<sup>32</sup> Werner a kancellár unokája sem lehetett, hisz a kancellár ugyan megházasodott, de gyermektelen maradt.<sup>33</sup>

Az eset jelentősége tehát Karl von Bülow tábornoknak az említésével megnőtt. Valószínűleg ezzel volt összefüggésben, hogy a *8 Órai Újság*, melynek imázsához szorosan kapcsolódott a napi eseményekről való gyors és hiteles tájékoztatás, saját tudósítót küldött ki. A tudósító alapos munkát végzett. Így a *8 Órai Újság* május 14-én a föllelhető információk alapján részletes beszámolót adott olvasóinak. A lap a rendőrségi vizsgálat befejeztével, május 16-án újabb cikkben tért vissza a történetekre. Földízte a már ismert eseményeket, és a nyomozás folytán napvilágra került újabb részletekről beszélt. A kiküldött tudósító olyan érdekes mozzanatokat is rögzített, melyről addig az olvasók nem hallottak. Ilyen, hogy az átkelés előtt a németek abban egyeztek meg egymással, az első gyanús momentumra a „*los*” jelszóra elbánnak a románokkal. A *los* jelszó el is hangzott, midőn a románok a németek cuccait akarták elvenni, s ezután szúrta meg a már előre kinyitott késsel az egyik román katonát Schiffer. Schiffer a vízbe ugrott, és a sekély vízben a part felé szaladt. Közben Bülow a másik románnal dulakodott, s a vízbe estek. A román visszajutott a csónakba, és a csónakból lövöldözni kezdett, azaz több lövést is leadott, s így találta el a part felé igyekvő Bülow hadnagyot. A *8 Órai Újságban* megjelent cikkek címei is figyelemfölkeltők: *Két román katona agyonlőtte Bülow tábornok fiát*, illetve *Bülow német hadnagy tragédiája*. Az utóbbi írásban csupán annyi tévedés csúszott, hogy Nagyszentmiklós helyett Kunszentmiklóst jelölte meg helyként, ahol a két német fiatalember elérte a Maros folyót.<sup>34</sup>

Az újságok cikkei egybehangzóan elítélték a gyilkosságot. Szövegeikben keményen fogalmaztak. Az esettel kapcsolatban az általuk használt jellemző fordulatok: barbárság, gazság, állatias, brutális orvtámadás, rablógyilkosság; a románokkal kapcsolatban: gyilkos oláh, gazok, oláh martalóc, horda, haramia, oláh gyilkosok, martalócok. A beszámolók az érzelmekre is hatottak. A *Makói Újság* például így írta le a halál tényét: „*egy oláh katona lelőtte s ma már*

<sup>31</sup> *Karl Wilhelm Paul von Bülow*. Lexikon der Deutschen Generale von Reinhard Montag. <http://lexikon-deutschegenerale.de/biografien/> (letöltve: 2022. augusztus 16.)

<sup>32</sup> Friss virágok az oláhok által meggyilkolt Bülow hadnagy sírján a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. július 25. 3.; Bülow emlékoszlopa a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. november 22. 3.; Bülow hadnagy síremléke az evangélikus temetőben. *Makói Friss Újság* 1925. november 22. 2.; A kis hadnagy emléke *Egri Népszerűség* 1925. november 29. 2.

<sup>33</sup> Bernhard von Bülow (1849–1929) 1900 és 1909 között volt Németország kancellárja, Karl von Bülow tábornok testvére. ZIMMERMANN 1955.

<sup>34</sup> Két román katona agyonlőtte Bülow tábornok fiát. *8 Órai Újság* 1920. május 14. 5.; Bülow német hadnagy tragédiája. *8 Órai Újság* 1920. május 16. 5.

*a gyilkos golyó által örökre elnémulva, a kórház hideg boncasztalán fekszik kihűlt testtel, sápadt orcával, melyről a gyilkos oláh katona oly kegyetlen kézzel törölte le az élet s a szabadulás piros öröm rózsáit.*<sup>35</sup>

Mivel Werner von Bülow evangélikus vallású volt, nyughelyet a Makó határában, a Jángornak nevezett határrészben lévő evangélikus temetőben kapott. A sírhelyet kiemelt részen, a temető bejáratától jobbra, neves helyi evangélikus személyiségek és családok nyughelye közelében jelölték ki. A temetésre gyorsan sor került, a május 9-ei törvényszéki boncolás után május 10-én, hétfőn,<sup>36</sup> két nappal a halálesetet követően. Ez megfelel a korabeli helyi szokásoknak.<sup>37</sup>

A fiatal német tisztet a közkórházból temették. A temetési menet az addigi 1920-as év egyik legnagyobb makói tömegmegmozdulása volt. A kegyeleti aktus a végtisztesség megadása mellett határozott politikai üzenetet is hordozott. Ugyan a bírálatok egyértelműen a román katonák tetteire és a román hatóságokra irányultak, de az ügy kapcsán megjelent tudósítások, az elhangzott vélemények, maga a temetés és a temetési menet tiltakozás volt mindaz ellen, ami Magyarországgal a háború után történt, és ami még a békekötésben Magyarországra várt.

Az eseményt a város szervezte, a költségeit a város állta. Maga mögött tudhatta a városi és megyei politikai elit és az egész makói társadalom támogatását. Az embereket a gyilkosság elítélését és az elhangzott bírálatokat tekintve teljes véleményazonosság jellemezte. Ugyan a tervezés részleteit nem ismerjük, de a városi hatóság bizonyára többek között a helyi evangélikus közösség képviselőivel, mindenekelőtt Draskóczy Ede lelkésszel egyeztetve dolgozta ki a részleteket. A város lakóit a sajtón keresztül tájékoztatták. A cél az volt, hogy a „*temetés minél impozánsabb legyen.*”<sup>38</sup> S ennek érdekében megtettek mindent. Az útvonal kijelölése, a résztvevők, a menetben résztvevők sorrendje mind alkalmas volt arra, hogy a temetés egyben egy látványos állásfoglalás legyen a történelemmel kapcsolatban.

A fiatal német hadnagy ravatalát a kórház udvarán állították föl. A városban uralkodó általános részvétet mutatja, hogy jóval a temetés előtt nagy számban gyülekeztek az emberek. Fél tízkor már hatalmas tömeg gyűlt össze. A ravatalt virágok és koszorúk borították. A koporsó mellett mint legközelebbi hozzátartozó a honfitárs és barát, Schiffer állt. A koporsóval szemben a makói helyőrség tisztikara helyezkedett el. Megjelentek Csanád vármegye és Makó város hatóságai élükön Battlay főispán-kormánybiztossal és Petrovics György polgármesterrel. A szertartást az evangélikus egyház szertartása szerint Draskóczy Ede makói lelkész vezette.<sup>39</sup> Ő búcsúztatta az elhunytat „*rövid, megható beszédben.*” Ezután indult a gyászmenet a házaktól kissé távolabb lévő evangélikus temetőhöz.

A gyászmenet impozáns volt. Élen egy díszszázad haladt, ezt követte az eseményre érkező szegedi katonazenekar, mely gyászzenét játszott. A zenekar után jött a lovak húzta gyászkosci. Rajta koszorúk. A gyászkosci mögött mintegy a családot és Werner népét, a németeket képviselve a veszedelemből megmenekült katonatárs, Franz Clemens Schiffer, majd a tisztikar, a világi hatóságok képviselői, a makói helyőrség és a gyászoló tömeg. A menetben zászlaja

<sup>35</sup> Két nagynémet diák és két oláh martalócz. *Makói Újság* 1920. május 9. 2.

<sup>36</sup> *Halottvizsgálati bizonyítvány.* 1920. május 10. MERI irattára 4.

<sup>37</sup> MARKOS 2008. 750.

<sup>38</sup> Élet-halálharc egy csónakban. *Makói Friss Újság* 1920. május 9. 2.

<sup>39</sup> A halottak anyakönyvébe 4. szám alatti, 1920. május 8-ai bejegyzés. II. kötet. *Keresztelési, esketési, halotti anyakönyv.* MERI irattára

alatt részt vett az ipartestület. Az útvonal jelzésszerű. A temetőt nem a rövidebb, a vonulásra egyébként kiválóan alkalmas Kálvária utcán át közelítették meg. Kerülőt tettek. Olyan utat jártak be, mely a lehető legdemonstratívabb módon a lehető legtöbb embert érte el. A kórháztól indulva az Apaffy utcán, a Vörösmarty utcán és a Szent János téren keresztül jutottak ki a város főterére, majd a városból Hódmezővásárhely irányába kivezető főúton, a Kossuth utcán át haladtak tovább, míg végül a házak közül kijutva szántók között vonulva érték el az evangélikus temetőt. Az együttérzés jeleként az útvonal mentén az üzlettulajdonosok lehúzták üzleteik rolóit. A temetőben Draskóczy lelkész imája után a díszszázad díszsörtüze következett, majd a magyar Himnusz. Ezután bocsátották le a már kiásott sírba a koporsót, melyre Schiffer, a tragédiát túlélő bajtárs göröngyöt dobott. A szertartás az elhantolással, a fejfa sírra tűzésével, és a koszorúk, virágok sírra helyezésével ért véget.<sup>40</sup>

A város népének szolidaritását, a város és a megye támogatását, a helyőrségnek a szertartáson való részvételét Schiffer hadnagy a makói újságokban nyilvánosan megköszönte. A *Makói Friss Újság* a köszönő szöveget kiemelt módon, keretezett formában tette közzé. A köszönet záró mondata mintha csak a következő világégés szövetségét előlegezte volna meg. Schiffer a régi testvéri kötelék hűségére hivatkozva fogadta meg: „A magyar nép fájdalma a mai naptól az enyém, ellensége iránti gyűlölete enyém leend s jövendő bosszújának részese leendek.”<sup>41</sup> A kijelentésre a korabeli sajtó is fölfigyelt. Az *Újság* nem követve betűhíven az eredeti szöveget a temetésről szóló beszámolója végén hozta ugyanezt az ünnepélyes hangvételű komoly ígéretet.<sup>42</sup>

A makói evangélikus egyház elkötelezett volt a haza és a háború által megnyomorított emberek mellett. Ennek egyik megnyilvánulása az a vallásos rendezvény, melyet Bülow hadnagy temetésének a hetében rendeztek. A gyülekezet áldozó csütörtökön (május 13.) templomi ünnepélyre hívta az embereket, ahol többek között adományokat gyűjtöttek a háború miatt menekültek fölsegélyezésére.<sup>43</sup> Ugyan forrásaink nincsenek rá, de ezen valószínűleg fölidézték a három nappal korábban eltemetett Bülow hadnagy történetét, megemlékeztek a tragédiáról.

A temetés után fölmerült egy síremlék emelésének a gondolata. Az ország temetőinek méltó helyein a hősök számára már jóval korábban sírhelyek, hősi temetők, hősi parcellák voltak kijelölve. Az 1920-as években a háború hőseinek a személye körül határozott tisztelet élt. A kultusznak megszülettek a törvényi keretei is. Ennek értelmében a sírhelyek mellett az országban emléktáblák, emlékoszlopok, emlékszobrok hirdették a hősök tetteit.<sup>44</sup> Hazafias ünnepek, estek, különböző rendezvények, beszédek, lelkesítő versek, cikkek jelezték, hogy milyen fontos szerepet töltött be a tisztelet ápolása a társadalomban. Így volt ez Makón is. A makói római katolikus, görögkatolikus, református és zsidó temetőkben megvoltak a helyek a hősök számára, léteztek hősi parcellák. A makó-újvárosi Szent László római katolikus templomban 1918-ban

<sup>40</sup> Az oláh gyilkosok áldozatának temetése. *Makói Friss Újság* 1920. május 11. 2.; A meggyilkolt német diák temetése. *Makói Újság* 1920. május 11. 1.

<sup>41</sup> Köszönetnyilvánítás. *Makói Friss Újság* 1920. május 11. 2.

<sup>42</sup> „A magyar nép fájdalma a mai naptól az enyém, az ellenség iránti gyűlölete úgyszintén enyém leend és jövendő bosszújának részese leszek.” Német repülőtsízt temetése Makón. *Az Újság* 1920. május 13. 5. Schiffer valószínűleg azonos azzal a Franz Clemens Schifferrel, aki 1896-ban született, részt vett az első világháborúban és repülőhadnagy volt. A II. világháború idején 1939-től újra katonáskodott. A Luftwaffe pilótájaként részt vett Anglia elleni támadásban. 1940-ben a csatornába zuhant, és súlyos sérüléseket szenvedett. Ebben az évben meghalt. ZENG – STANKEY 2022.

<sup>43</sup> Templomi ünnepély. *Makó Újság* 1920. május 11. 3.

<sup>44</sup> SOMFAY 2012. 122.



oltárt is emeltek az I. világháborús szenvedések emlékére.<sup>45</sup> Az 1920-as évek közepére Makón és a környező településeken is szinte mindenütt volt már I. világháborús emlék, emlékmű, vagy legalább is született létesítéséről valamilyen döntés. Ezen síremlékek, emlékművek sorába illik az az obelisztk, melyet Bülow hadnagy sírján emeltek a makóiak.

A síremlékállítást ügyét az evangélikus egyház karolta föl. A gyülekezet vezető tagjai mozgalmat indítottak a költségek fedezésére. Ehhez felekezettől függetlenül bárki csatlakozhatott, bár az akció „szűkebb körben” folyt.<sup>46</sup> Talán erre utal a megjegyzés, hogy „makói úriasszonyok” (azaz akik anyagi helyzetük alapján ezt teheték), áldozatkészségéből született az emlékoszlop.<sup>47</sup> Ez még nem állt 1925 júliusában, amikor Németországból ellátogatott Makóra néhány rokona kíséretében Bülow hadnagy édesanyja. Az édesanya, akinek a nevét sajnos ekkor sem jegyezték föl, július 24-én, egy pénteki napon (Krisztus keresztre feszítésének és halálának a napján) vitt virágot fia sírjára. Amikor az ide érkezett családtagok megtudták, hogy gyűjtés van folyamatban egy méltó síremlék fölállítására, ehhez azonnal ők is hozzájárultak.

A közadakozásból készült síremlék avatására 1925. november 21-én került sor. Az ünnepségen a temetéskor is szolgált Draskóczy Ede makói evangélikus lelkész és Teszling ezredes<sup>48</sup> mondott beszédet. „*Sokan zárandokoltak el a nagy szövetséges nemzet bátor fiának örök nyugóhelyéhez.*”<sup>49</sup> A hadnagy obeliszkjének fölavatása is kapott bizonyos nyilvánosságot. Az *Egri Népújság* például Bülowot már kicsit a népi hősök magasságába emelve írt az eseményről, amikor Hírek rovatában „*A kis hadnagy emléke*” címmel számol be a *kis Bülow hadnagy síremlékének* az avatásáról.<sup>50</sup>

<sup>45</sup> ORBÁN 2021. 6.

<sup>46</sup> Bülow hadnagy síremléke az evangélikus temetőben. *Makói Friss Újság* 1925. november 22. 2.; Bülow emlékoszlopa a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. november 22. 3.; A kis hadnagy emléke. *Egri Népújság* 1925. november 29. 3.

<sup>47</sup> Egyes beszámolók tévesen azt írták, hogy a síron márványszobor hirdeti a német hadnagy emléket.

<sup>48</sup> Ugyanebben az évben, november 9-én Teszling ezredes jelen volt a hősök szobrának avatásán a Makóhoz közeli Pitvaroson. A hősök ünnepe Pitvaroson. *Marosvidék* 1925. november 10. 2-3.

<sup>49</sup> Friss virágok az oláhok által meggyilkolt Bülow hadnagy sírján a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. július 25. 3.; Bülow emlékoszlopa a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. november 22. 3. A cikkben több tévedés van. Werner von Bülow nem a „nagy Bülow unokája”, sírján nem „márványszobor” állt. A gyilkosság és a temetés nem a román megszállás idején történt. A cikk a már nem létező román megszállásról életszerű beszámolót is adott: „Abban az időben tilos volt a könny és a panasz, az oláh volt az úr a városban. Néma csendben, visszafolytott (sic) könnyel és ökölbe szorított kézzel gyászolt az egész város s a gyászolók tömegétől feketétlet az utca, midőn utolsó útjára kísértük Bülow (sic) hadnagyot.” A cikk nyomán a tévedés fölbukkan a sajtóban. Az *Egri Népújság* is arról írt, hogy az eset a román megszállás alatt történt, és a síron márványszobor áll. A kis hadnagy emléke. *Egri Népújság* 1925. november 29. 3. A *Marosvidék* 1925-ben megjelent cikkeit a Magyarországi Evangélikus Egyház honlapján ismerteti: FORGÓ 2016.

<sup>50</sup> A cikk megismétli a makói sajtóban megjelent információkat. Bülow hadnagyot Bülow német kancellár unokájaként jelöli meg. A kis hadnagy emléke. *Egri Népújság* 1925. november 29. 3.



- Bülow emlékoszlopa a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. november 22. 3.
- Bülow hadnagy síremléke az evangélikus temetőben. *Makói Friss Újság* 1925. november 22. 2.
- Bülow német hadnagy tragédiája. *8 Órai Újság* 1920. május 16. 5.
- Csődbe jutott testőrtisztek. *Délmagyarország* 1911. március 11. 7.
- Dráma a demarkációs vonalon. *Népszava* 1920. május 12. 5.
- Élet-halálharc egy csónakban. *Makói Friss Újság* 1920. május 9. 2.
- Friss virágok az oláhok által meggyilkolt Bülow hadnagy sírján a makói temetőben. *Marosvidék* 1925. július 25. 3.
- Két nagynémet diák és két oláh martalócz. *Makói Újság* 1920. május 9. 2.
- Két román katona agyonlőtte Bülow tábornok fiát. *8 Órai Újság* 1920. május 14. 5.
- Köszönetnyilvánítás. *Makói Friss Újság* 1920. május 11. 2.
- Német repülőtszét temetése Makón. *Az Újság* 1920. május 13. 5.
- Oláh kultur mozaik. *Makói Újság* 1920. április 3. 2.
- Oláh rémségek Apátfalván. *Makói Újság* 1920. április 18. 1.
- Román barbárság a demarkációs vonalon. *Az Újság* 1920. május 12. 6.
- Tarnay Ivor: Csanádmegye az oláh megszállás alatt. *Makói Független Újság* 1920. április 17. 2.
- Templomi ünnepély. *Makó Újság* 1920. május 11. 3.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARNA JÁNOS (1929): *Makó a háború után. Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek*. In Szerk.: Barna János (szerk.): *Magyar Városok Monográfiája VI*. Budapest. 32–96.
- Bülow, Karl Wilhelm Paul von*. Deutsche Biographie. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz6352.html#ndbcontent> (Letöltve: 2022. július 6.)
- Bülow, Karl Wilhelm Paul von*. Lexikon der Deutschen Generale von Reinhard Montag. <http://lexikon-deutsche generale.de/biografien/> (letöltve: 2022. augusztus 16.)
- GULYÁS LÁSZLÓ (2021): *Makó kérdése a versailles-i békekonferencián*. In Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): *Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920*. Szeged. 43–53. [http://acta.bibl.u-szeged.hu/72966/1/kek\\_mono\\_028\\_043-053.pdf](http://acta.bibl.u-szeged.hu/72966/1/kek_mono_028_043-053.pdf) (Letöltve: 2022. augusztus 1.)
- FORGÓ GÉZA (2016): *Egy porosz tiszt emléke...* [evangelikus.hu](https://www.evangelikus.hu/archivum/egy-porosz-tiszt-emleke) <https://www.evangelikus.hu/archivum/egy-porosz-tiszt-emleke> (Letöltve: 2022. június 21.)
- MARKOS GYÖNGYI (2008): *Az emberélet fordulói*. In Tóth Ferenc (szerk.): *Makó néprajza, Makó monográfiája 3. Makó*. 657–759.

MAROSVÁRI ATTILA (2021): *Vérengzés Apátfalván, 1919. június 23–24.* Erőszak, ellenállás és megtorlás a román katonai megszállás idején. Budapest, Clio Intézet. <https://mek.oszk.hu/22800/22816/22816.pdf> (Letöltve: 2022. július 31.)

MAROSVÁRI ATTILA (2022): *Csanád vármegye idegen megszállásának diplomáciai háttere (1918–1919).* Belvedere Meridionale 34. évf. 1. sz. 107–129. [http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2022/01/Belvedere\\_2022\\_01.pdf](http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2022/01/Belvedere_2022_01.pdf) (Letöltve: 2022. július 31.)

ORBÁN IMRE (2004): *Egyházi beszámolók az 1918-1919-es forradalmak makói eseményeiről és a város megszállásáról.* In Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. Studia Historica 7. Szeged. 181–206.

ORBÁN IMRE (2021): *Az egyházak helyzete Makón az őszirózsás forradalom idején.* Belvedere Meridionale 33. évf. 2. sz. 5–39. [http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2021/02/01\\_Orban\\_2021\\_02.pdf](http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2021/02/01_Orban_2021_02.pdf) (Letöltés: 2022. július 7.)

SOMFAY ÖRS (2012): *Az I. világháború magyar vonatkozású köztéri, valamint közösségi hősi emlékei és ezek adatbázisa.* Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2012. [http://real-phd.mtak.hu/119/15/disszert%C3%A1ci%C3%B3\\_Somfay%20%C3%96rs\\_doi.pdf](http://real-phd.mtak.hu/119/15/disszert%C3%A1ci%C3%B3_Somfay%20%C3%96rs_doi.pdf) (Letöltve: 2022. június 21.)

SÜLE ANTAL (szerk.) (1915) *A világháború képes krónikája. II.* Budapest, 1915.  
*Bülow, Karl Wilhelm Paul von.* Deutsche Biographie. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz6352.html#ndbcontent> (Letöltve: 2022. július 6.)

TÓTH FERENC (1996): *Makói temetők.* A Makói Múzeum Füzetei 83. Makó.

TÓTH FERENC (2000): *Apátfalva.* Száz magyar falu könyvesháza. Budapest.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/apatfalva-C3B/munkas-hetkoznapok-DAB/> (Letöltve: 2022. július 19.)

ZIMMERMANN, LUDWIG (1955): *Bülow, Bernhard Fürst von* in: Neue Deutsche Biographie 2. 729–732 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118517023.html#ndbcontent> (Letöltve: 2022. augusztus 8.)

ZENG IV, HENRY L. DE – STANKEY, DOUGLAS G (2022): *Career Summaries - Luftwaffe Officers 1935–1945 Section S – Z* (2022. április 1-i változat) <https://www.w2.dk/Lw%20Offz%20-%20S-Z%20Apr%202022.pdf> (Letöltve: 2022. augusztus 8.)

## FOTÓK

## Werner von Bülow halottvizsgálati bizonyítványa

99a  
1920 sz.

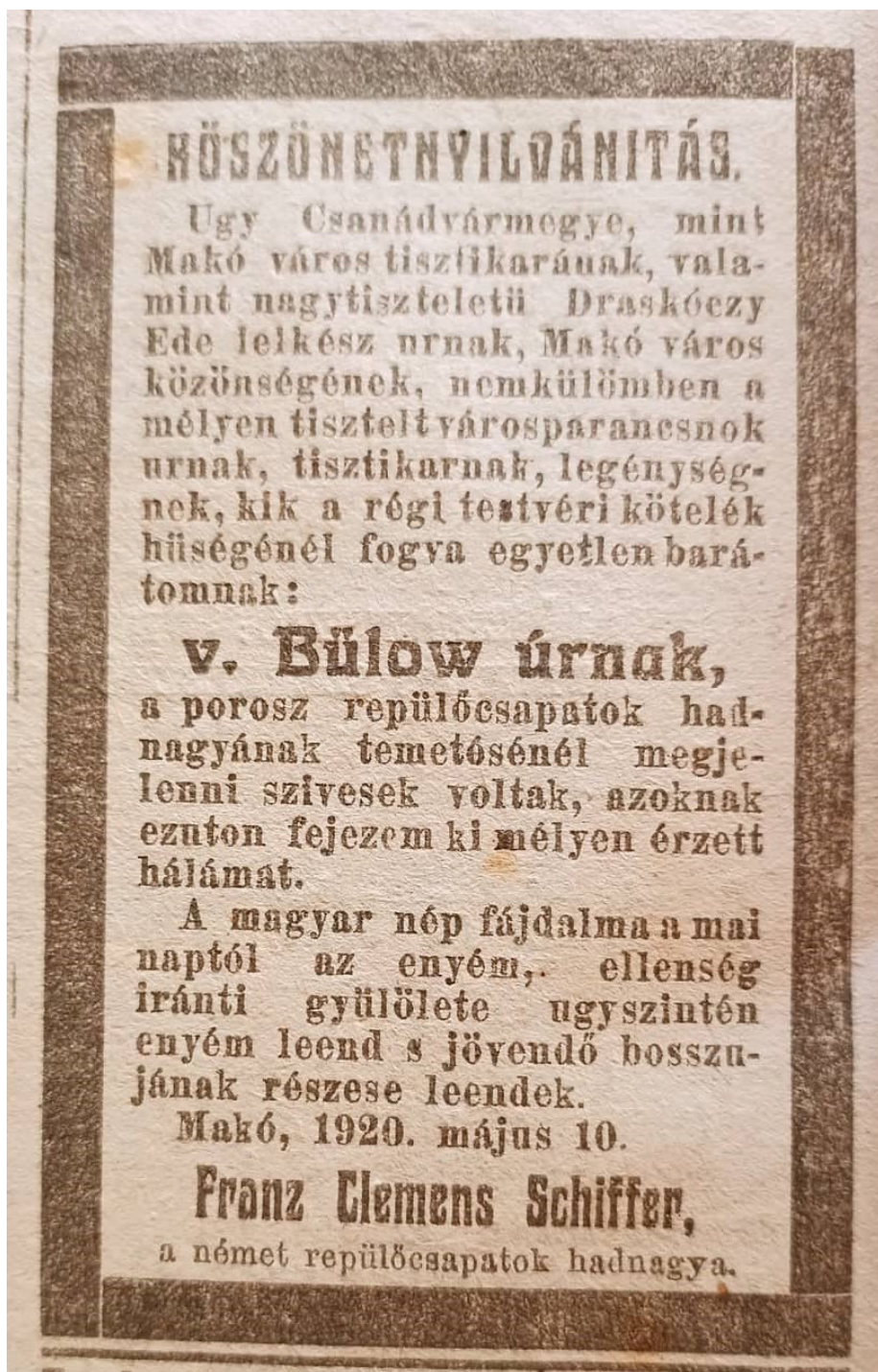
Sorszám	Halottvizsgálati bizonyítvány	
1	A meghalt vezeték- és kereszt- illetőleg mellékneve és családi állapota	Werner von Bülow
2	Állása vagy foglalkozása	népülőltetővezető hadnagy
3	Lakása	Berlin. W. Lieber Straße 5
4	Születési helye	?
5	Kora	24 év
6	Vallása	ag - ei.
7	Házastársának neve és kora	—
8	A halál által megszünt házasság melyik évben kötött	—
9	A házasságból <small>hány gyermek született</small> <small>hány van életben</small>	—
10	Atyjának családi- és utóneve	—
11	Anyjának családi- és utóneve	—
12	A halál oka	belső elvérzés
13	A kór neve	lövési seb
14	A gyógykezelő orvos neve	ve
15	A halál napja és órája	1920 máj 8 n. e 7
16	Idő, amelyben a halott eltemetendő	1920 máj 10 n. e
17	Észrevételek	Börsényi temetőben 1920 máj 9.

Makó, 1920 évi máj hó 9 n.

*Stark*  
halottkém.

Bajmunkálatok a halotti anyakönyvbe  
346. sz. alatt.  
Makó, 1920 évi máj hó 10 n.  
*György Péter*  
anyakönyvszabó. l.

*Franz Clemes Schiffernek a Makói Friss Újságban megjelent köszönetnyilvánítása*



*Werner von Bülow síremléke a makói evangélikus temetőben. Fotó: Forgó Géza*



Werner von Bülow síremlékének a fölirata. Fotó: Forgó Géza





FORGÓ GÉZA

forgoge@gmail.com

történész-muzeológus (József Attila Városi Könyvtár és Múzeum, Makó)

# Urbanizáció és változó fejlődés a létező szocializmusban Áttekintés Makó 1944–1990 közötti éveiről

Urbanization and changing progress in the existing socialism.  
Overview of Mako between 1944–1990



## ABSTRACT

The study provides an overview of the history of the town of Makó between 1944 and 1990. From the Soviet occupation to the change of regime, the most important economic, social and cultural changes of the Rákosi and Kádár eras can be seen. It touches on the major points of socialization, the co-operative farm organizations, deals with the demographic conditions of the era and the elimination of the pluralism of political and cultural life.

## KEYWORDS

collective farm, demography, development plan, existing socialism, farm, one-party system, pluralism, socialisation, urbanization

DOI 10.14232/belv.2022.3.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Forgó Géza (2022): Úriszéken kívüli bírászkodás a Csanádi Püspökség Makói Uradalmában. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 89–103.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A szovjet hadsereg 1944. szeptember 26-án birtokba vette Makót, de a város sorsa, csak az október 6-án indított szovjet offenzívát követően dőlt el, mert addig a magyar csapatok megpróbálták sikertelenül visszafoglalni. A háború elvonulását követően újjá kellett szervezni a közigazgatást. A városban november 20-án megalakult a képviselő-testületet ideiglenesen pótló bizottság, amelynek szerepét az Ideiglenes Nemzetgyűlés 14/1945. ME számú rendelete alapján az 1945. január 6-án megalakult a városi és a megyei Nemzeti Bizottság vette át. Szerepüket a közigazgatás újjászervezése után elvesztették, mert a korábbi közigazgatási hivatalokat élesztették újjá.<sup>1</sup>

A régi, megbízhatatlannak vélt személyektől igyekeztek megválni. A B-listázás „eredményeként” többek ügyével foglalkoztak az igazoló bizottságok, és sokan kerültek a Népbíróság elé. Jogaiktól és szabadságuktól fosztottak meg, arra rászolgálók mellett olyanokat is, akik egyszerűen tisztességgel végezték munkájukat. Így például a Szent István Közkórház igazgatóját, Uray Vilmost<sup>2</sup>, vagy a Makói Gazdasági Egyesület elnökét, S. Bálint Györgyöt, akiket a bíróság is fölmentett, de munkahelyüket elveszítették.<sup>3</sup>

A következő években megindult a város társadalmának átalakulása is. Lassan felszámolták a korábbi keresztény középosztályt, a holokauszt és az elvándorlás miatt eltűnt a zsidóság, az államosítások, majd a tsz-szervezések miatt elveszítették vagyonukat az iparosok és a birtokos parasztok is. A következő évtizedben gyökeresen új társadalmi és politikai helyzet alakult ki. A földosztás hatott az egyházak működésére is. Például a református egyház 277,8 katasztrális hold földterületet birtokolt 1945 elején, 1947-ben már, csak 88,7 katasztrális holdat.<sup>4</sup>

A háború után a város élére Könyves-Kolonics József került a szovjet hadsereg vezetésének egyetértésével. A köztisztviselőben álló politikus után – aki tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak is –, 1945. május 25-én polgármesterré választották a kommunista párti Kiss Imrét. A másik jelölt dr. Kiss Ernő volt, akit a Szociáldemokrata Párt támogatt.<sup>5</sup> Fontos esemény volt az országgyűlési választás. Sorban érkeztek Makóra a különböző pártok vezetőségének tagjai, így például Rajk László, Kádár János, Erdei Ferenc, Kéthly Anna... A nemzetgyűlési választásokat a Független Kisgazda és Polgári Párt nyerte meg. Ebben nagy szerepe volt a földreformnak, amelynek keretében a 3000 igénylőből 1938 fő jutott földhöz. Ez azonban nem jelentett alapvető változást a helyi birtokmegoszlásban, mert 58,6%-uk csak, 1 kh-nál kisebb területhez jutott. Alig emelkedett a kis- és középbirtokosok száma és jelentős maradt a törpebirtokosok aránya.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> RUSZOLY 1994. 125., 130.

<sup>2</sup> FORGÓ 2003. 121.

<sup>3</sup> S. BÁLINT 1954. 2–3.

<sup>4</sup> MAROSVÁRI 2017. 82–83.

<sup>5</sup> TAMASI 1969. 275.

<sup>6</sup> FORGÓ 1976. 5.

Makón továbbra is a mezőgazdaság, legfőképpen a hagymatermesztés határozta meg az életet. A hagymások a földműves-szövetkezetbe tömörültek. Az 1945. május 6-án újjáalakult Makó és Vidéke Hagymakertészek Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezete, illetve az 1946. november 28-án megalakult Makói Földművesszövetkezet fogta össze a termelőket.<sup>7</sup>

1947 decemberében a Hagymaházban több gyűlésen is tiltakoztak a nehezebbé váló viszonyok miatt. Piros László a Szakszervezeti Tanács főtítkárhelyettese beszédében kijelentette, hogy követelik a kisparaszti magántulajdon védelmét. Egyre többen döbbsentek rá Makón is, hogy a demokratikus díszletek mögött valójában az ország szovjetizálása zajlik.<sup>8</sup>

Makó agrárfejlődését a belterjesen termelő törpe- és kisbirtokos hagymakertészek határozták meg, akik agrárkiszállalkozóként igyekeztek megélni. Az erre is épülő paraszti-kispolgári bázisú demokráciának lehetett volna alapja Makón. Ezt mutatta az 1947-es választás is, amit helyben a Pfeiffer-féle, Magyar Függetlenségi Párt nyert – ha csak a pártok eredményét nézzük –, amely a városban népszerű Kossuth-i örökséget és a polgári demokrácia elsőbbségét hangsúlyozva, maga köré gyűjtötte a kisgazdapártból kiábrándultakat. A szavazatok 37%-a meglepetést okozott a baloldali tömörülésnek, bár összesítve a Függetlenségi Front pártjai nyertek. A követendő gazdaság- és társadalompolitikát pedig a Szovjetunió, illetve a magyar kommunisták határozták meg.<sup>9</sup>

Ebben a folyamatban fontos lépés volt az iskolák államosítása, amelyre a köznevelés szocialista átalakítása miatt volt szükség. Ebben meghatározó szerepet látott el – felsőbb utasításoknak megfelelően – a Pedagógusok Szakszervezete. Az egyházi iskolák átvételét államosítási biztosok irányították.<sup>10</sup> Ezzel viszont nem mindenki értett egyet. Mindszenty bíboros a Marosmenti Mária-napok keretében 1948. május 22–23-án látogatott Makóra. A résztvevők nevében 23-án

**A Nemzeti Parasztpárt**  
makói szervezete

október hó 21-én, vasárnap délután 3 órakor a Főtéren (rossz idő esetén a Hagymaházban)

**VÁLASZTÓI**

**NAGYGYŰLÉST** tart.

Előadók:

**Dr. Erdei Ferenc**  
belügyminiszter

**Juhász János**  
nemzetgyűlési képviselő

**Horváth Lajos**  
kerületi titkár.

**Dolgozó parasztok!** Minél nagyobb számban jelenjétek meg a parasztság e harcoss megmozdulásán.  
**Vezetőség.**

*A Nemzeti Parasztpárt plakátja*

<sup>7</sup> HALÁSZ – TÓTHNÉ 1978. 23.

<sup>8</sup> *A szakszervezetek követelik...* 1947. 1.

<sup>9</sup> *Makó részletes...* 1947. 1.; TAMASI 2006. 126–127.

<sup>10</sup> VIDA 1973. 35–37.

táviratot adtak fel Ortutay Gyula kultuszminiszternek, amelyben megfogalmazták, hogy „kérik és határozottan kívánják a miniszter úrtól a katolikus iskolák államosítása tervének elejtését”.<sup>11</sup>

A civil életet gazdagította az 1947. június 28-án megalakult József Attila Irodalmi és Művészeti Társaság is dr. Diósszilágyi Sámuel orvos vezetésével. Tevékenységük már csak rövid életű lehetett.<sup>12</sup> Ebben az évben jelent meg a *Csanádvármegyei Könyvtár* sorozat utolsó füzetje is. 1948 áprilisában pedig megszűnt a *Makó és Vidéke* című lap és a *Délvidéki Független Hírlap*. Megjelent viszont a *Csanádmegye* című napilap a Magyar Dolgozók Pártja orgánusaként. A Rákosi-korszakban azonban fölszámolták nemcsak a politikai, de a kulturális élet pluralizmusát is.

Magyarország az új alkotmány szerint a „munkások és a dolgozó parasztok” állama lett. A követendő elveket és célokat a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), majd 1957-től az Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) kongresszusai határozták meg, amelyek követték a Szovjetunió Kommunista Pártjának az irányelveit.

A gazdaság szocialista átalakítása folyamatában a magántulajdonból állami lett. A gazdaságot a tervgazdálkodás követelményei szerint irányították, és főleg a Szovjetunió és USA közötti lehetséges háborúra készítették fel. Makón jelentős ipar nem volt. Az államosítás a kisiparosoknak a szövetkezetekbe kényszerítést jelentette. 1949 januárjában megalakult Makói Sütőipari és a Makói Cipő- és Csizmadia Szövetkezet. Az év végére befejeződött a tíz főnél több munkást foglalkoztató kisüzemek államosítása, és 1950-ben sorra alakultak a különféle szövetkezetek így például a Fodrász és Kosmetikai Kisipari Szövetkezet, a Vas- és Fémipari Termelőszövetkezet, a Mezőgazdasági Felszereléseket Gyártó Kisipari Termelőszövetkezet, az Építőipari és Kisipari Termelő Szövetkezet, az Asztalos Kárpitos és Fényező Kisipari Szövetkezet, a Háziipari Szövetkezet stb.<sup>13</sup>



*Életkép a tanyavilágból*

<sup>11</sup> MEDGYESI 2000. 326.

<sup>12</sup> JAM TD 77.1.1.

<sup>13</sup> PÓSA 1981. 165.

Makó periferikus helyzete, valamint a jugoszláv határ közelsége miatt – az 1950-es években – kimaradt az országos gazdasági- és területfejlesztésből. A város egyik legjelentősebb üzeme a Makói Gépgyár még 1952-ben alakult meg, de jelentősebb iparosításra, csak a következő ütemben az 1960-as és az 1970-es években került sor. A város ipari struktúráját főleg a más városokban székelő nagyvállalatok, pl. a MEDICOR, a Redőnygyártó Vállalat, a FÉG, a HÓDIKÖT, a Kolbászgyár, a Sajtüzem, a Gumigyár teremtették meg, többnyire makói kisüzemek átvételével. Gyártmányaik hazai és a KGST országok igényeit elégítették ki. A Maros Cipő és a HÓDIKÖT pl. a Szovjetunióba, a Vas- és Fémipari Szövetkezet az NDK-ba, a Sajtüzem és a MEDICOR viszont nyugatra is szállított.<sup>14</sup>

A magántulajdonú földek szövetkezetekbe vonása Makón is, mint az országban két időszakra bontható. Az első 1948–1956 között, a második 1957-től 1962-ig tartott. A szövetkezésnek voltak hagyományai a hagymások és a gazdasági egyesületbe tömörült gazdák körében is az 1930-as években, de az nem érintette a magántulajdont. 1948 őszén több földbérlet-szövetkezet is létrejött, amelyekből termelőszövetkezeti bérlőcsoportok alakultak. Ezeknek azonban még semmi köze nem volt a szovjet kolhozokhoz.<sup>15</sup>

1949. február 23-án elsőként létrejött Úttörő Mezőgazdasági Szövetkezet az MDP makói városi szervezetének támogatásával. A 15 fő az egykori Mandl-birtokon kezdett gazdálkodni 45 kh holdon. Tíz év elteltével már 3000 kh, 600 tag és viszonylag jó gépesítettség jellemezte. A növénytermesztés mellett sertés- és szarvasmarha állománya volt jelentős.<sup>16</sup>

Nagyarányú kampány indult a termelőszövetkezetek tagságának és területének növeléséért. A gyorsan megalakított tagosító bizottság segítette a tsz-szervezéseket. A továbbra is önállóan gazdálkodóknak pl. aratás előtt be kellett jelenteni az aratásra szánt gabonát. 1950 decemberében bizottságot hoztak létre az új kulákklisták összeállítására. Az 1953-as kulákklistán 527 név szerepelt.<sup>17</sup> A helyi parasztság körében kevés volt a 25 kh-nál nagyobb, azaz hivatalosan is kulákbirtok. Több esetben így nem a földterület nagysága, hanem a földterület értéke miatt minősítették kuláknak, ezért a kulákkorlátozások sok kis- és középparasztra is kiterjedtek.<sup>18</sup>

A Rákosi-rezsim alatt a makói agrártermelők megismerték az agresszív adóbehajtást, a padláslesöprest, a kötelező beszolgáltatást, a tagosítást, a föld és tanyaelvételt egyaránt. Hiába termeltek, nem volt elegendő élelem, ezért bevezették a kenyérbélyegyet. Kötelező volt termelni például cukorrépát, ricinust, gyapotot „így hát ipari növények is voltak, de csak a bajunkat növelték” – emlékezett Oláh József egykori tanyás gazda.<sup>19</sup>

A kollektivizálás – amelyet ebben az időszakban adminisztratív eszközökkel és kényszerítő rendszabályokkal erőltettek – 1952 őszére elérte célját, és Makót szeptember 16-án termelőszövetkezeti várossá nyilvánították. A parasztság 71%-át bekényszerítették valamelyik szövetkezetbe, a földterület 83%-a termelőszövetkezeti vagy állami gazdasági használatba került.<sup>20</sup>

<sup>14</sup> HALMÁGYI 1994. 58.

<sup>15</sup> HALÁSZ 1981. 101.

<sup>16</sup> HALÁSZ – TÓTHNÉ 1978. 28–29.

<sup>17</sup> ZEITLER 2013. 18.

<sup>18</sup> HALÁSZ 1981. 109.

<sup>19</sup> FORGÓ 2019. 55.

<sup>20</sup> FORGÓ 1976. 19.

Súlyos csapás volt Makóra a Miniszter Tanács 4343/1949. számú rendelete, amely megszüntette és felosztotta Csanád megyét Csongrád és Békés megyék között. Az új tanácsrendszerben Makó elveszítette megyeszékhelyi szerepét és az avval járó intézményeket, – sőt még az önálló megyei lapot is –, de járási központ maradt és 17 község tartozott hozzá.<sup>21</sup> Az 1950. évi első tanácstörvény alapján új városi tanácsot is választottak. Augusztus 15-én a végrehajtó tanács (vb) elnöke, azaz a tanácselnök Földházi Imre lett.<sup>22</sup>

A városi közigazgatás mellett – néha azzal szemben – az MDP városi és járási bizottsága igyekezett napi politikai kérdésekbe beavatkozni. A pártbizottságok vezetői a városi és járási tanács vb tagjai is voltak, ahol azonnal közbe tudtak avatkozni, ha valami nem a felsőbb utasításoknak megfelelően alakult.<sup>23</sup>

A kommunista hatalom megtartásában meghatározó szerepe volt az erőszakos szervezetek rendszerének az államvédelmi szolgálattal az élen. Nem egy alkalommal törvénytelen eszközöket és módszereket alkalmaztak. Makón több ilyen esetről is tudunk. Ilyen például a kopjások szervezkedése, aminek a felgöngyölítése során alkalmaztak erőszakot, majd hoztak koncepciósi ítéleteket. Még jellemzőbb a makói hagyások tiltakozása a hagyma minisztériumi utasításra csökkentett ára ellen. A tüntetés után 10 főt vettek őrizetbe és ítélték börtönbüntetésre és vagyonelkobzásra.<sup>24</sup>

A kiterjedt tanyarendszer és az intenzív mezőgazdasági termelés miatt országos kitekintésben a makói járás még sűrűn lakott volt 1960-ban, bár folyamatosan csökkenő lélekszámmal. A szocialista nagyüzemi gazdálkodás bevezetése és a tanyavilág tudatos felszámolása a népességre is negatívan hatott.<sup>25</sup>

Az 1949-es népszámlálás adatai szerint Makó az ország 18. legnépesebb városa, viszont az adatok jól mutatják a népességfogyást, amely már Trianon után elindult (1920-ban 37.141 fő; 1930-ban 35.824 fő; 1949-ben 34.084 fő; 1970-ben 30.073 fő; 1990-ben 27.766 fő.) A szocialista város megeremtése során átalakították a történetileg kialakult gazdasági-társadalmi struktúrát, ami még a városképre is rányomta a bélyegét. A társadalmi mobilitás a mezőgazdasági aktív keresők számának csökkenésében is megmutatkozott, ami az 1960-as évektől gyorsult fel. 24%-kal csökkent negyven év alatt. Az agráriumnak 1949-ben 9513 aktív keresője volt, 1970-ben 6686, 1990-ben pedig 2280. A tanyavilág lassú felszámolását is jól érzékeltetik az adatok. 1949-ben 6193 külterületi lakos volt, 1970-ben 2349 és 1990-ben 530 fő.

A város vezetése az 1971-ben elkészített Általános Rendezési Tervben szereplő fejlesztések miatt úgy gondolta, hogy meg tudják állítani Makó legnagyobb gondjait az elvándorlást, a születésszám csökkenést és az elöregedést. Feltételezték, hogy a népesség az ezredfordulóra eléri a 34.000 főt, a vonzáskörzeté viszont csökken és alig haladja meg a 20.000 főt. Megfogalmazták, hogy „a középfokú központi szerepkörnek megfelelő fejlesztésre van szükség elsősorban a kereskedelem, a vendéglátás, a kulturális intézmények területén, illetve a középfokú oktatás különböző kategóriáiban”.<sup>26</sup>

<sup>21</sup> *A magyar népköztársaság... 1949.* 2113.

<sup>22</sup> SZENTPÉTERI 1981. 74.

<sup>23</sup> BÁLINT 2006. 13–14.

<sup>24</sup> BÁLINT 2006. 18.

<sup>25</sup> *Népszámlálások... 1949., 1970., 1990.*

<sup>26</sup> *Makó általános... 1977.*

A Makói járásban – amely a város vonzaskörzete – azonos folyamatok zajlottak. Míg a népesség 1949-ben 34.084 fő, addig 1980-ban 29.588 fő. A makói járást 1978-ban megszüntették. A járás népességének csökkenése nem jelentett Makón népességszám emelkedést – pedig sokan költöztek be – mert a népességfogyás nagyobb arányú volt. A városból és vonzaskörzetéből jelentős volt az elvándorlás.<sup>27</sup>

A mezőgazdaságból élőket – nemcsak a foglalkoztatottakat, hanem az eltartottak (családtagok) egy részét is – az iparba irányították. A mezőgazdaságban elsősorban az idősebbek maradtak, az iparosítás viszont kisebb mértékű volt, mint például Szentesen, Kiskunfélegyházán vagy Nagykőrösön. Ez is okozta a város előregedését, amely szintén az 1960-as évektől gyorsult fel.<sup>28</sup>

1950-ben létrehozták a múzeumot<sup>29</sup>, a gimnázium pedig Szántó Kovács János nevét vette fel.<sup>30</sup> 1951-ben felállították a felszabadulási emlékművet.<sup>31</sup> A kollektív emlékezet tudatos átalakítása során a város kiemelt ünnepe lett szeptember 26-a, amikor a szovjet hadsereg elfoglalta a várost. A város felszabadításának ünnepe mellett az országosan kötelező április 4-e és november 7-e, illetve a május 1-jei felvonulásokat lehet még kiemelni.

A Nagy Imréhez köthető „olvadás” eredménye volt, hogy rövid ideig megjelenhetett a *Fényszóró* című kulturális lap a művelődési ház szerkesztésében olyan számmal is, amellyel a helyi József Attila kutatás első helyi eredményeiről adott hírt.<sup>32</sup> Az enyhülés csak 1955 tavaszáig tartott. A Nagy Imre kormány eredményeinek felszámolása, és Gerő Ernő keményvonalas politikája tovább növelte az elégedetlenséget.



1956. október 26. A Szovjet Hősi Emlékmű ledöntése

<sup>27</sup> Népszámlálások... 1930., 1970., 1990.

<sup>28</sup> VÁGVÖLGYI-GÁBOR 1974. 11–12.; 16–17.

<sup>29</sup> JAM alapító okirat

<sup>30</sup> A makói... 1971. 27.

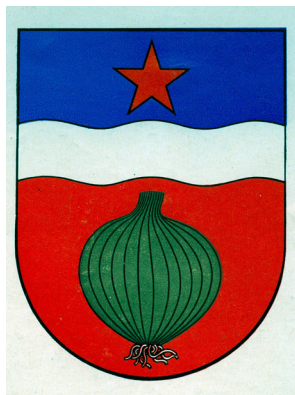
<sup>31</sup> VIZI 2018. 203.

<sup>32</sup> József Attila 1955. 1–9.

1956. október 25-én a fővárosi események hatására a középületekről leverték a vörös csillagokat, október 26-án ledöntötték a szovjet emlékművet. Október 29-én újabb tüntetés zajlott a Kossuth-szobornál. A tanács vezetése lemondott, és október 30-án megválasztották a Nemzeti Bizottságot. November 9-én szovjet tankok érkeztek a városba, ezzel véget ért a forradalom. Makó visszatért a szovjet blokkba.<sup>33</sup>

Az erőszakos kollektivizálás, a beszolgáltatási rendszer és a kulákkorlátozás elhibázottságát jól jelezte, hogy 1957 októberéig több mint 1500 földviszáigénylési kérelmet adtak be. 1958 decemberében azonban az MSZMP városi bizottsága és a városi tanács tervet készített, hogy a gazdálkodókat és földterületüket szövetkezetekbe tömörítsék. 1960-ra gyakorlatilag befejeződött Makón a nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása. A szocialista átszervezést követően – a város közigazgatási területén – magán tulajdonban maradt a földterület közel 10%-a.<sup>34</sup> A tagosítások következtében néhány év alatt a nagyobb termelőszövetkezetek beolvasztották a kisebbeket, és kialakult a négy nagy termelőszövetkezet: az Úttörő, a Lenin, a Kossuth és a József Attila. A mennyiségi termelés mellett – főleg az évtized második felétől – az intenzív gazdálkodásra tértek át. A búza és cukorrépa, különböző zöldségfélék és a hagyma termelése mellett állattenyésztéssel foglalkoztak. Ennek szerepe a korábbiakhoz képest megnőtt. Sertés- és szarvasmarhatelepek épültek, de a juh- és a baromfityénésztés is fontos maradt.<sup>35</sup>

A makói tsz-ek többnyire jó eredményeket produkáltak, országos kitüntetések és díjakat nyertek. A József Attila Termelőszövetkezet 1953. április 7-én országos elismerő oklevelet vehetett át, de országosan ismert volt az Úttörő Tsz is. Ehhez hozzájárult, hogy korszerűsödött a növénytermesztési agrotechnológia, a legtöbb munkafolyamatot gépesítették, nagy termőképességű búzafajtákat honosítottak meg stb. A Lenin Tsz például évente 1200–1300 vagon vöröshagymát adott el.<sup>36</sup> Az Úttörő Tsz sertéskombinát, a Kossuth Tsz szakosított szarvasmarhatelep építésébe kezdett 1970–71-ben. A József Attila Tsz konyhakertészetet tartott fenn, ahol főleg Makó ellátására termeltek. A főliatelepet termálvízzel fűtötték.<sup>37</sup>



*A Kádár-korszak városi címere*

<sup>33</sup> MAROSVÁRI 2019. 89–112.

<sup>34</sup> BÁLINT 1976. 8.

<sup>35</sup> FORGÓ 1976. 28–32.

<sup>36</sup> BORBÁS–KAPUSZTA–MAKRA et.al. 1970. 6–8.

<sup>37</sup> SIPOS 1989. 39.



1961. június 15-én a marosi iszapot gyógyiszappá minősítették<sup>38</sup>, majd 1962-ben megnyílt a makói fürdő, még elsősorban tisztasági feladatok ellátására, hiszen a fürdőszoba szinte ismeretlen volt.<sup>39</sup> A város egészségügyi ellátását 1951 óta kórházi-rendelőintézeti egységben szervezték meg. 1970 novemberére elkészült a nagy SZTK. 1973-ban 80 orvos szolgálta a makóiakat, a kórház 435 ágygal működött. Az egészségügyi ellátás javítása érdekében a kórházban új laboratórium és nővérszálló, majd 1967-ben belgyógyászati pavilon épült.<sup>40</sup>

A lassú változások miatt az 1960-as évek végéig szinte mozdulatlan volt a város. „Makó – a külső szemlélő is megállapíthatta – pangó, csendes, merengő város. Megyeszékhely rangját elvesztette. A presszó törzsasztalánál minden délelőtt megtelepedő öreg makóiak lemondó nosztalgiával idézik a lármás, tevékeny, sürgés-forgással teli mozgalmas múltat. Amikor József Attila itt járt iskolába, amikor még önálló színháza volt Makónak..., amikor még Juhász Gyula itt tanárkodott..., amikor a hagymások székházában négyszáz-ötszáz ember tanakodott vasárnaponként..., amikor újságok jelentek meg Makón, napilapok, kérem! Könyveket adtak ki, tudományos füzeteket!” – írta Mocsár Gábor a *Tiszatájban*.<sup>41</sup>

Többek között Mocsár Gábor cikkének hatása és valóságtartalma, valamint a helyi városi tanácsnak az a terve, hogy az „egyházi kezelésű temetők temetkezési területét városrendezési szempontból csökkenteni kívánja” azon túl, hogy felháborodást keltett, megérlelte a változás igényét.<sup>42</sup> A temető védelmében Erdei Ferenc – aki a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka is volt – felemelte a szavát, több levelet is megfogalmazott és megállapította,



*Május 1. Felvonulás*

<sup>38</sup> MEDGYESI 1984. 5.

<sup>39</sup> KATONA 1986. 5.

<sup>40</sup> NAGY 1984. 4-9.

<sup>41</sup> MOCSÁR 1966. 822.

<sup>42</sup> *Határozat* 1963.

hogy „senkinek sem használ és semmi kívánatos célt nem szolgál”.<sup>43</sup> A háttérben megindult a szervezkedés és Földházi Imrét nyugdíjazták, kitüntetve a Munka Érdemrend arany fokozatával. Makón 1967. március 29-én a Makói Városi Tanács alakuló ülésén dr. Forgó István – a Járási Tanács elnöke – lett a tanácselnök.<sup>44</sup> Az országgyűlési képviselő pedig Erdei Ferenc, aki szerint egy fórumon a helyiek megfogalmazták az elvárásaikat is: „legyen tudatában a képviselőjelölt, hogy a következő évtizedben dől el ennek a nagy múltú városnak a sorsa: képes lesz-e korszerű kisvárossá fejlődni, vagy lesüllyed négy termelősövetkezet tanyaközpontjává”.<sup>45</sup> Az új gazdasági mechanizmus bevezetése szerencsésen egybeesett a makói változásokkal és jelentősen segítette a helyi tanács új vezetését.

A város jelentős lemaradásban volt a többek között a közművesítésben, a kommunális ellátásban, de a mind fontosabbá váló szociálpolitika is új követelményeket jelentett. Az új tanácsra jelentős feladatok vártak. Mielőbb meg kellett oldani például az ivóvízellátást, a csatornázást, az utak szilárd burkolattal ellátását... A követendő terveket az ötéves ciklusoknak megfelelően településfejlesztési és általános rendezési tervekben határozták meg.<sup>46</sup> Ezek összeállításában a helyi tanács szakembereken kívül részt vettek kívülállók is. Készült 1971-ben, 1977-ben és 1988-ban is megrendelték, elhagyva a korábbi túldimenzionált elképzeléseket.<sup>47</sup> Sok ötlet érkezett a dr. Tóth Ferenc múzeumi igazgató kezdeményezésére 1964. december 1-én megalakult Múzeumi Baráti Körből, ahol a város jövőjéért aggódó értelmiségiek találkoztak, és több alkalommal részt vettek összejövetelein a helyi egyházak vezetői. A szigorú szellemi légkör oldódott némileg, igaz, a baráti kör munkáját megfigyelték.<sup>48</sup>

A vb arról is döntött, hogy a köztereken maradandó művészi alkotásokat helyezzenek el. Makó legyen a szobrok városa. Elhatározták, hogy „társadalmi összefogással felállítják Lenin monumentális szobrát”.<sup>49</sup> Ez az összefogás azonban nem jött létre, így Makón nem lett Lenin-szobor, viszont több alkotás is került a közterekre.

Az erőltetett iparosítással és a kialakuló új városképpel Makó mezővárosi jellege is megváltozott. A külterületen élők aránya drámaian csökkent, míg 1949-ben 19,3%, addig 1970-ben 7,8% volt.<sup>50</sup> A már említett rossz demográfiai helyzethez hozzájárult, hogy az élve-születési és halálozási arány rosszabb volt az országos átlagnál. Makó lakosságának az előregedését nem sikerült megállítania, amihez hozzájárult a munkaképes és tanultabb korosztály folyamatos elvándorlása. Míg 1949-ben a népesség 47,6%-a volt aktív kereső, addig 1980-ban 42,8%-a. Csökkent a kereső férfiak száma, és nőtt a munkába álló nők száma.<sup>51</sup> Ez utóbbit figyelembe kellett venni a munkahelyteremtésben és a szociális juttatásokban is. A nők munkába állása miatt növelni kellett a bölcsődei férőhelyek számát. A fokozott iparosítással és a hiányzó vagy hiányos szolgáltatások megteremtésével kívántak munkaalkalmat biztosítani és megtartani

<sup>43</sup> ERDEI 1963. 33.

<sup>44</sup> VARGA 2012. 14.

<sup>45</sup> ERDEI 1971. 247.

<sup>46</sup> *Tájékoztató...* 1976.

<sup>47</sup> *Makó város* 1989. 2.

<sup>48</sup> FORGÓ 2002. 3.

<sup>49</sup> *Szobrok városa...* 1970. 45.

<sup>50</sup> *Népszámlálások...* 1990. 8-9.

<sup>51</sup> *Népszámlálások...* 1990. 24-25.

a lakosságot.<sup>52</sup> 1971-ben már 55-re emelkedett az ipari üzemek, illetve telephelyek száma. Az 1968-ban bevezetett új gazdaságirányítási rendszer kedvezően hatott a termelékenységre. A legjobbakat a *Kiváló üzem, vállalat* címmel tüntették ki.

1970-ben csak a lakások 13%-ában volt vezetékes ivóvíz, 9,9%-ában vízöblítéses WC, 17,6%-ában fürdőszoba. A probléma megoldására még 1967. június 30-án a tanács határozott egy vízmű társulat létrehozásáról, és szeptember 3-án megalakult az ország egyik legnagyobb Ivóvízmű Társulása. Az Alsó Tiszavidéki Vízügyigazgatóság elkészítette az egész városra kiterjedő közműves vízellátás tervét. A Csongrád Megyei Víz- és Csatornavállalat munkatársai mellett a József Attila Tsz és a Béke Vegyipari Szövetkezet külön szerelőbrigádot állított fel a munkák gyorsítására. A szennyvízgyűjtő rendszer, ahol volt, ott nem felelt meg a minimális elvárásoknak sem, de 1973-ban már 5546 lakást ért el a csatornázás. A szennyvízcsatorna hálózat kiépítése közegészségügyi követelmény volt. Fontos esemény, hogy elkészült a szennyvíztisztító-telep és a Víztorony is. 1982-re megépült az ivóvíztározó és bővült a vízkitermelő kapacitás, 250 km csőhálózat szállította az ivóvizet a város területén.<sup>53</sup>

Makón komoly gondokat okozott a lakáshiány. Ezen erőltetett lakásépítéssel kívántak változtatni, ennek következtében is vált Makó szocialista várostípussá lakótelepekkel a központjában. 1990-ben a város 11.459 lakásából 1945 és 1990 között épült fel az 50%-a, azaz 5745. Ezek 29%-a volt összkomfortos (3332).<sup>54</sup> A főtér rekonstrukciója során nem csak a Csipkeház, de különböző szakboltok is épültek, hiszen az 1960-as évek második felében már növekedett a vásárlókedv, már ha volt árukiálat. Az állami beruházások sokat változtattak az addigi városképen. Új lakónegyedek jöttek létre Gerizdesen, a Juhász Gyula téren, a Rákóczi és a Hunyadi utcában...



*A város főtere a Rátki György tervezte Csipkeházakkal*

<sup>52</sup> FORGÓ 1969. 4.

<sup>53</sup> FORGÓ 1967. 2–3., MEDGYESI 1999. 5–7.

<sup>54</sup> *Népszámlálások...* 1990. 338–339.

1968-ban dönt a tanács a Maros-parti üdülõpark kialakításáról. Úttörõtábor, üzemi üdülõk és magánnyaralók építésébe kezdtek, sõt kiemelkedett a fák közül a Vadászház is.<sup>55</sup> 1970-ben azonban az árvíz szinte mindent elpusztított. 1975. október 17-én jóváhagyták a Maros-parti Üdülõtelep rendezési tervét. A Maros hullámterében kiskerteket, ún. bigecseket osztottak ki. 1974 decemberétõl pedig új közúti híd ível át a folyón.<sup>56</sup>

1967-ben kezdték meg a tanítást az új Juhász Gyula Szakközépiskolában. Míg a középiskolába járók száma csökkent, a tanerõké nõtt. Az iskolák fejlesztése közben az 1970-es évek elejétõl sorra zárták be a lassan elnéptelenedõ tanyasi iskolákat.<sup>57</sup> A népesség csökkent, de pl. a felsõfokú végzettséget szerzõk száma emelkedett, az 1949-ben kimutatott 1%-ról a korszak végére 5,5%-ra.<sup>58</sup>

A civil egyesületek hiánya is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a lakosságnak viszonylag jelentõs hányada vett részt a sportéletben. 1970-ben 22 egyesületben 4228 tag sportolt, és 53 szakosztály mûködött. A szórakozási feltételek azonban hiányosak voltak, fõleg a középiskolás korosztály számára. „Köztudott, hogy Makó nem falu. Ha azonban a szórakozási lehetõségeket nézzük, akkor az az ember érzése, hogy mégis az” – fogalmaztak néhányan a tanácselnõkhöz küldött levélben 1970-ben, pedig néhány évvel korábban legendás élõzenés táncesteket szerveztek a szórakozóhelyeken.<sup>59</sup>

A kulturális élet azonban fejlõdött az 1960-as évek közepétõl. József Attila-heteket, kiállításokat, színházi elõadásokat stb. szerveztek. A város nemzetközi kapcsolatokat létesített a KGST tagállamai és Jugoszlávia városaival, sõt Ausztriával is. Önálló kiadványok jelentek meg, és megindult a munka a városi nyomdában. 1971. május 25-én nyári mûvésztábor létesítettek, amely – fõleg a helyi születésû Kocsis Imre vezette idõszakban – európai hírûvé vált. Felépült az új könyvtár 1971-ben, ahol jelentõsen növelték a könyvállományt (közel 5000 kötettel 1973-ig). A kölcsönzés mellett kiállítások, író-olvasó találkozók és ismeretterjesztõ elõadások szervezésével vált a helyi kultúra egyik központjává. A Megyeház utcán állandó kiállítóterem mûködött.<sup>60</sup>

Makó az 1980-as években továbbra is a térség természetes központja volt közigazgatási és szolgáltatási szempontból egyaránt. A kulturális élet fõ intézményei a mûvelõdési ház és a könyvtár mellett a múzeum volt. Ez utóbbi 1981-ben új épületet kapott, amelyet Pozsgai Imre mûvelõdési miniszter avatott fel.<sup>61</sup> A tanács rendeletet alkotott a Pro Urbe Makó díjról, amelyet megkapott a Szovjetunió Déli Hadseregcsoport Öthalmi Alakulata is 1984-ben. Ekkor ünnepelték a város „felszabadulásának” 40. évfordulóját, így a díj odaitélése nem volt véletlen.<sup>62</sup>

1972-ben a vb az egész városra kiterjedõ gázprogramot hagyott jóvá, és 1974. április 8-án a Ráday lakótelepen meggyújtották a „gázfáklyát”, amely a vezetékes gáz megjelenését szimbolizálta. Szolgáltatóház épült a Deák Ferenc utcában, majd lerakták a Maros Áruház

<sup>55</sup> Kiss 1969. 6-7.

<sup>56</sup> Forgó 2001. 123–124.

<sup>57</sup> Vida 1973.

<sup>58</sup> Népszámlálások... 1990. 250–251.

<sup>59</sup> Vélemények – lehetõségek 1970. 23.

<sup>60</sup> Forgó 2001. 118–122.

<sup>61</sup> Múzeumavató 1981.

<sup>62</sup> V.F.S 1984. 3.; Forgó 2001. 128.

alapkövét is. Még a Népszabadság is beszámolt az 1000 vagon hagyma tárolására alkalmas raktár felépítéséről.<sup>63</sup>

A hetvenes évek válságával szembesülve az MSZMP feladta az életszínvonal folyamatos emelésének a célját, és a piacgazdálkodás felé mutató reformok bevezetését határozta el. Engedélyezték a kisvállalkozásokat, és Makó üzemeiben is létrejöttek a gazdasági munkaközösségek.

A rendszerváltozás előtti évtizedben Makón a szocialista iparosítás következtében több nagyvállalat és országos hírű termelőszövetkezet működött, de ezek felvevő piaca döntően a KGST volt. Jelentősen nőtt a szolgáltatásban dolgozók aránya is. A villamosenergia-hálózatba a háztartások 97% volt bekapcsolva, a fogyasztás 1975–80 között megduplázódott, a legtöbb lakoshoz elért a vezetékes ivóvíz és 1600 háztartásban volt vezetékes gáz.<sup>64</sup> A látványos eredmények ellenére ezekben az években már nemcsak a szakemberek látták a gazdasági válságot és azok társadalmi hatásait. A legsúlyosabb problémákat az elvándorlást, a születésszám csökkenést és az elöregedést – ezek országos trendek voltak – Makón sem sikerült megállítani.

A rendszerváltás idején Makót már Sarró Ferenc tanácselnök irányította, akit 1984-ben választottak meg. Őt dr. Sánta Sándor a rendszerváltás korának első polgármestere váltotta.

## FELHASZNÁLT FORRÁSOK

*1930. évi népszámlálás 1.* Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

*A magyar népköztársaság minisztertanácsának 4.343/1949 (259) M. T. számú rendelete.* Magyar Közlöny 259. sz. 211-214.

*A makói József Attila Gimnázium jubileumi évkönyve.* Szerk.: Ollexik Viktor. Makó, József Attila Gimnázium.

A szakszervezetek követelik, hogy törvénnyel biztosítsák a kisparaszti magántulajdon védelmét (1947). *Makói Népiújság* 3. évf. 273. sz. 1-2.

BÁLINT JÁNOS (1976): *A termelőszövetkezeti mozgalom története Makón.* Kézirat. JAM Adattár 1111.85.

BÁLINT LÁSZLÓ (2006): *1956 a forradalom Makón.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum.

BORBÁS JÓZSEF – KAPUSZTA JÁNOS – MAKRA ISTVÁN et.al. (1970): *A mi gazdaságunk.* Makó. Lenin Tsz.

ERDEI FERENC (1963): Erdei Ferenc levele Földházi Imréhez. In Varga Gyula (szerk.): *Atyafiságos üdvözzettel: Erdei Ferenc.* Makó, Erdei Ferenc Társaság.

ERDEI FERENC (1971): *Város és vidéke.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

FORGÓ GÉZA (2003): Dr. uray Uray Vilmos, egy tehetséges orvos sorsa. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok 6.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 109–126.

<sup>63</sup> FORGÓ 2001. 120–123.

<sup>64</sup> FORGÓ 2001. 129.

- FORGÓ GÉZA (2019): Oláh József emlékei Csókásról. In Forgó Géza (szerk.): *Emlékek a csókási tanyavilágból*. Makó, Csókásiak Baráti Köre.
- FORGÓ ISTVÁN (1967): *Alapvető intézkedések tervezete Makó város vízellátásának megoldására*. Kézirat. JAM Adattár 2558.2009.
- FORGÓ ISTVÁN (1969): *Makó város 25 éves fejlődésének fő kérdései*. Makó, Makó Városi Tanács.
- FORGÓ ISTVÁN (1976): *Tagosítás Makón*. Makó, Városi Tanács.
- FORGÓ ISTVÁN (1981): *Makó város történeti kronológiája a kezdetektől 1983-ig*. Makó, Magyar Millenniumi Kormánybiztosi hivatal.
- Forgó István (2002): Volt egyszer egy múzeumi baráti kör. Makó, Erdei Ferenc Társaság.
- HALÁSZ PÉTER – TÓTHNÉ LOÓS GYÖNGYI (1978): *Egy termelőszoövetkezet harminc éve*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- HALMÁGYI PÁL (1994): A Makóra telepített nagyipar nehézségei. In Halmágyi Pál (szerk.): *Makó. Áttekintés a város múltjáról, vázlat jelenéről és jövőjének kilátásairól*. Makó. 57–58.
- Határozat* (1963). Makó Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 72/1963. számú határozata. MNL CSML Makó
- JAM alapító okirat (1950). József Attila Múzeum irattára.
- József Attila nyomában* (1954). Fényszóró 2. évf. 5. sz. 1–9.
- KATONA SÁNDOR (1986): A makói fürdő létrehozása. *Csongrád Megyei Hírlap* 43. évf. 29. sz.
- KISS MIHÁLY (1969): *Makó gyógyvize és fürdővárossá nyilvánítása*. Kézirat. JAM Adattár 2557.2009.
- Makó általános rendezési terv* (1977). Makó, Szegedi Tervező Vállalat. JAM Adattár 779.82.
- Makó részletes eredményei (1947). *Makói Népiújság* 3. évf. 197. sz.
- Makó város Általános Rendezési Terv felülvizsgálat programja* (1989). Szeged. Délmagyarországi Tervező Vállalat.
- MAROSVÁRI ATTILA: A makói református egyház a „keskeny úton” 1945–1956. In Forgó Géza (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház makói gyülekezeteinek történetéből*. Makó, Szirbik Miklós Egyesület. 79–97.
- MEDGYESI KONSTANTIN (2000): Mindszenty bíboros és a Marosmenti Mária-napok. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok 3.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 289–332.
- MEDGYESI PÁL (1984): Értékes természeti kincsünk: a marosi gyógyiszap. *Csongrád Megyei Hírlap* 41. évf. 210. sz.
- MEDGYESI PÁL (1999): Bemutatkozik a Makó-térségi Víziközmű Kft. *Vízű Panoráma* 8. évf. 1. sz.
- MOCsÁR GÁBOR (1966): Városok az Alföldön III. *Tiszatáj* 20. évf. 10. sz. 818–825.
- Múzeumavató* (1981). JAM Adattár 2061.99.

NAGY EGYED (1981): *A makói kórház története*. Kézirat. JAM Adattár 1035.84.

*Népszámlálások...* [https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh\\_neda\\_nepszamlalások/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/)  
Hozzáférés 2022. március 25.

PÓSA LAJOS (1981): A kertészváros iparosodása. In Korom Mihály (szerk.): *Makó az első felszabadult magyar város*. Makó, Makó Városi Tanács. 159–220.

RUSZOLY JÓZSEF (1994): Nemzeti bizottságok és önkormányzatok. Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék intézménytörténetéhez (1944. szeptember – 1945. május). In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 21*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár. 117–184.

S. Bálint György önéletrajz (1954). JAM T.D. 95.46.1.

SIPOS ISTVÁN (1989): *Negyven év krónikája. 1949–1989*. Makó, József Attila Termelőszövetkezet.

SZENTPÉTERI IMRE (1981): A közigazgatás a szocialista átalakulás útján. In Korom Mihály (szerk.): *Makó az első felszabadult magyar város. A szocializmus alapjai lerakásának történetéhez*. Makó, Makó Városi Tanács.

*Szobrok városa lesz Makó* (1970): In Förgeteg Szilveszter (szerk.): *Makó 1967–1970*. Makó, Makó Városi Tanács.

*Tájékoztató Makó város V. ötéves településfejlesztési alap tervéről* (1976). Makó, Városi Tanács. JAM Adattár 781.82.

TAMASI MIHÁLY (1969): Makó felszabadulása. Harc a népi demokratikus fejlődésért. In Tamasi Mihály (szerk.): *Makó az első felszabadult város*. Makó, Makó Városi Tanács. 244–276.

TAMASI MIHÁLY (2006): *A változó agrárvilág fél évszázada*. Szeged, Bába Kiadó.

V.F.S.: Felszabadulási ünnepség Makón. *Csongrád Megyei Hírlap* 41. évf. 227. sz.

VÁGVÖLGYI ANDRÁS – GÁBOR KÁLMÁN (1974): *A kisvárosi fejlődés sajátos útja*. Makó. Makó Városi Tanács.

VARGA GYULA (2012): Erdei Ferenc makói küzdelmei a református ótemetőért 1962–1971. In Varga Gyula (szerk.): *Atyafiságos üdvözlettel: Erdei Ferenc*. Makó, Erdei Ferenc Társaság. 5–23.

*Vélemények – lehetőségek* (1970). In Förgeteg Szilveszter (szerk.): *Makó 1967–1970*. Makó, Makó Városi Tanács.

VIDA ZOLTÁN (1973): *Makó iskolatörténete a város felszabadulásától az államosításig*. Makó, Városi Tanács.

VIZI DÁVID MÁTÉ (2018): Felszabadulási (szovjet) emlékmű. In Urbancsok Zsolt (szerk.): *Makó szobrai*. Makó. Szirbik Miklós Egyesület. 202–204.

ZEITLER ÁDÁM (2013): *Kuláksorsok Makón*. Kézirat. JAM Adattár 2789.2013.

MEDGYESI KONSTANTIN

medgyesi.konstantin@szte.hu  
adjunktus (SZTE JGYPK)

# Grósz Károly útja Makón át Aradra Csak néhány percnyi villanás a történelemben<sup>1</sup>

Károly Grósz's journey through Makó to Arad  
Just a few minutes of history



## ABSTRACT

On August 28, 1988, Prime Minister Károly Grósz, Secretary General of the MSZMP, sat down with Nicolae Ceausescu, a Romanian communist dictator in Arad; the outcome of the discussion is well known: „Arad” has become synonymous with failure in diplomatic history.

The public faced the fiasco when, after the meeting, Grósz gave an interview to Hungarian Television in Hungarian territory in Szeged.

Before the meeting in Arad, Károly Grósz was victorious in political terms; however, after this failure, he loses public battles after public battles. The Prime Minister and Secretary General is on the slope after an interview in Szeged following „Arad”, from where there was no coming back for him.

Károly Grósz was greeted by a cheering crowd in Makó on the way back after the negotiations. People did not know at the time that the discussions had failed. The passage of Károly Grósz in Makó was just a historical flash. In this study, we attempt to outline the elements of this event and the background to this fleeting moment.

## KEYWORDS

Makó, Károly Grósz, Nicolae Ceaușescu, the Arad meeting, regime change

---

<sup>1</sup> A tanulmány az utolsó magyar pártfőtitkár, Grósz Károly politikai tevékenységét feldolgozó kutatómunka részeként készült el. E publikáció előzménye: MEDGYESI 2019.



DOI 10.14232/belv.2022.3.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Medgyesi Konstantin (2022): Grósz Károly útja Makón át Aradra. Csak néhány percnyi villanás a történelemben. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 104–117.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

1988. augusztus 28-án Grósz Károly magyar kormányfő, az MSZMP főtitkára Aradon tárgyalóasztalhoz ült Nicolae Ceaușescu román diktátorral; a megbeszélés eredménye közismert: „Arad” a sikertelenség szinonimájává vált<sup>2</sup>.

A közvélemény akkor szembesült a fiaskóval, amikor Grósz este 10 óra után Szegeden interjút adott a Magyar Televíziónak.<sup>3</sup> A felnőtt népesség 46%-a nézte a későesti beszélgetést.<sup>4</sup> Az interjút követő napokban elvégzett közvélemény-kutatás adatai szerint a megkérdezettek 80%-a eredménytelennek ítélte az aradi csúcstalálkozót.<sup>5</sup>

A tárgyalások után közvetlenül – gyors hírforrások nélkül – a magyar közvélemény még nem érzékelhette a találkozó kudarcát. Amikor a Hét című televíziós műsorban elhangzott, hogy Romániából visszaúton a főtitkár megáll Szegeden interjút adni a Magyar Televíziónak, a csongrádi megyeszékhelyre vezető út mentén – különösen Makó városában, illetve az MTV szegedi stúdiójánál spontán, nem hivatalosan szervezett, kifejezetten lelkes, többszáz főből álló tömeg fogadta a miniszterelnököt.<sup>6</sup>

Az emberek ekkor még – de már csak egészen rövid ideig – Grósz Károlyban a bátor, dinamikus, határozott államférfit látták (akarták látni), aki felvállalta a kegyetlen diktátorral való kockázatos párbeszédet, a közvetlen politikai konfliktust.

A polgárok valami „jót” reméltek, de az interjú nyilvánvalóvá tette: Grósz kudarcot vallott, s olyan közéleti és kommunikációs vereséget szenvedett, amely helyrehozhatatlan károkat okozott a politikai megítélésének. A közvélemény ettől a jelképes pillanattól kezdve már nem az erőskezű, dinamikus vezetőt látta benne, hanem egyre inkább tehetetlen figurának tekintette, aki gyenge és képtelen keményen fellépni az ellenérdekelt politikai szereplőkkel. Grósz Károly „Arad” előtt politikai értelemben rendre győzött; az aradi kudarc után viszont sorra veszíti el a közéleti csatákat.

<sup>2</sup> A tárgyalások külpolitikai, diplomáciatörténeti háttéréről: FÖLDES 2007.

<sup>3</sup> Az interjú szó szerinti forrásközlése: MEDGYESI – SÓLYOM 2019.

<sup>4</sup> FORRÓ – HAVAS 1988. 29.

<sup>5</sup> *A Magyar Közvéleménykutató Intézet adatai*, 1989. 694.

<sup>6</sup> *Magyar Nemzet* 1988. augusztus 30.

Aradra tartva 1988. augusztus 28-án, vasárnap reggel nem sokkal fél 7 hét után a Grósz Károly magyar miniszterelnököt szállító konvoj csendesen haladt át Makón. A 43-as főút Makót érintő szakasza közel négy kilométer. A magyar delegáció hat-hét perc alatt átsuhan a városon. A makóiak 1988 utolsó igazi nyári vasárnapjára készültek. Az időjárásjelentések szerint nyárias idő volt várható. A helyi közvéleményt is élénken foglalkoztatta az aznapra tervezett Ceaușescu–Grósz találkozó, de a reggeli órákban bizonyára csak kevesen gondoltak bele, hogy a főtítkárkormányfő a városukon át utazik ki Romániába.

Grósz Károly és kísérete a tárgyalás előtti éjszakát Szegeden töltötte. Korareggel a csongrádi megyeszékhelyről indult a konvoj. A román-magyar határig tartó út során Grósz magában még egyszer átgondolta a saját tárgyalási stratégiáját. Ahogy majd a későbbiekben láthatjuk, ez a stratégia önsorsrontó lépéssorozatnak bizonyult. Amikor a magyar miniszterelnök áthaladt Makón, akkor még a stábjának a tagjai, közvetlen munkatársai sem sejtették, hogy Grósz önhatalmúlag minden korábbi taktikai megfontolást háttérbe szorít és csak a maga feje után megy. Az alvó városon átsuhanva, a határtól még közel 20 kilométerre Grósz Károly még bizakodhatott abban, hogy merész húzása eredményre vezethet. Az aradi kudarcorozat előtt ezek a percek voltak politikai karrierje utolsó reményteli pillanatai.

Visszafelé már egy másik ember, egy megtépzott tekintélyű kormányfő utazik át Makón, de ezt akkor még csak a delegáció tagjai tudják. Fél tíz körül utazik át ismét a városon. A visszaút egy kicsit tovább tart, mint reggel. Sötét van; a makói főtéren spontán ünneplő tömeg fogadja Grósz Károlyt – ne feledjük, ekkor az emberek még nem értesülhettek arról, hogy a tárgyalás az elhibázott grószai stratégia miatt kiütéses vereséggel végződött.

Az út szélén álló embertömeg miatt a konvoj irányítói úgy érzik, illik egy kicsit lassítani. Nem állnak meg, de a lassúbb tempónak köszönhetően látszik, hogy a miniszterelnök-pártfőtítkár integet az embereknek az autójából.

A makói főtéren, az akkori Lenin tér környékén és a Szegedi utcán egy kifejezetten spontánul gyülekező tömeg várja Grósz Károlyt és a delegációt, amikor elterjed a hír, hogy Szegeden fog interjút adni a főtítkárnak. A tömeg pontos nagyságáról nincsenek források, de az bizonyosan állítható, hogy szemmel látható, érdemi csoportosulás várakozik a 43-as út mentén.

1988-at írunk, ez még a kommunista diktatúra időszakában, így nehezen képzelhető el, hogy tömegek spontánul gyülekezzenek. A fellelhető információk alapján azonban azt állíthatjuk, ez a tömeg valóban spontán volt. Semmiféle hivatalos szervezés nem állt a makói szimpátiatüntetés mögött. Nincs olyan fellelhető levéltári forrás, amely a pártállam aktivitását mutatná a gyülekezés mögött. A korszak aktív helyi szereplőinek a megkérdezése után is ezt mondhatjuk. A tényeket elemezve megállapíthatjuk: az idő rövidsége miatt sem volt lehetősége arra a gyengülő állampárti struktúrának, hogy mozgósítani tudjon. Az MSZMP Politikai Bizottsága augusztus 26-án, pénteken döntött arról, hogy elfogadja a román fél tárgyalási ajánlatát. A magyar közvélemény csak péntek délután értesül arról, hogy Aradon találkozni fog Grósz Károly Nicolae Ceaușescuval. A folyamatosan pozícióit veszítő kommunista diktatúrának ekkoriban már nem volt akkora ereje, hogy az utolsó nyári hétvégén azt szervezze, hogy embereket vezényeljen ki a pártfőtítkárnak üdvözlésére a főút mellé egy vasárnap este.

A tömeg dinamikája is arra utal, hogy az események spontánul történtek. Mindehhez hozzátartozik, hogy nemcsak Makón, hanem például Szőregen is volt spontán gyülekezés a 43-as út mentén.

Grósz Károly integetett az öt ünneplő makói tömegnek. Azt nem tudhatjuk, hogy mi lehetett a kormányfő fejében. Amit viszont valószínűsíthetünk: azok az emberek, akik fél 10 körül lelkesen várják és üdvözlik Grószot, egy bő óra múlva a szegedi interjút meghallgatva mélységesen csalódottá válhattak. Mint úgy általában a magyar társadalom.

Grósz Károly makói átutazása csak egy történelmi felvillanás volt. E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy vázoljuk, milyen elemei voltak ennek a törtéetésnek, milyen hátere volt e röpké pillanatnak.

## MIÉRT AKART GRÓSZ MINDENÁRON CEAUȘESCUVAL TALÁLKOZNI?

„Ez az ember engem már annyiszor megsértett, hogy azon én nem tudom túltenni magam”<sup>7</sup> – ezek Kádár János szavai Ceaușescuról. A gondolat az 1988. májusi pártértekezlet előtt nemsokkal hangozhatott el Kádár szájából egy Grósz Károllyal folytatott beszélgetésben.

Kádár János az 1977-es debreceni/nagyváradai sikertelen Ceaușescu–Kádár tárgyalás<sup>8</sup> után nem volt hajlandó többet kétoldalú megbeszélésen Ceaușescuval találkozni; úgy vélte, nincs értelme egy ilyen eseménynek, mert Ceaușescu megbízhatatlan, akivel nem lehet megállapodásokat kötni.

A májusi pártértekezlet után az erőtől duzzadó, magabiztos új főtitkár, Grósz Károly úgy érezhette: ami tekintélyes elődjének nem sikerült, majd sikerül neki, megszelídíti az idősödő Ceaușescut.

Az akkori külügyminiszterhelyettes, Szokai Imre is úgy véli, Grósz a Ceaușescuval való tárgyalást egyfajta Kádárral (vagy talán inkább Kádár árnyékával) szembeni különös „legitimációs”<sup>9</sup> kényszer miatt erőltethette. Grósz fejében az lehetett, hogy hiba volt 11 éven keresztül lemondani a közvetlen tárgyalás lehetőségéről. A főtitkár-miniszterelnök túlságosan bízott a saját kommunikációs képességeiben, s ebből fakadóan hitt benne, hogy a létrejövő párbeszéd-szituációban dinamikus fellépésével eredményeket tud felmutatni – mindez pedig élesen szembeállítható az évtizedes kádári tárgyalásképtelenséggel. Grósz számára bel- és külpolitikai szempontból is imázs erősítő elem lehetett volna, hogy ő képes szembenézni az akkor Európában már Néróhoz<sup>10</sup> hasonlított román pártvezetővel.

Grósz Károly június 12-én jelentette be, hogy a közeljövőben tárgyalni szándékozik a román vezetéssel. Szűts Pál, a bukaresti magyar nagykövet a korábbi hetekben folyamatosan azt kommunikálta a magyar döntéshozók felé: nincs értelme, hogy Grósz Romániába látogasson, mert egy ilyen protokollesemény pusztán Ceaușescu érdekében állna.

„Megdöbbenem hallottam azt a budapesti hírt, hogy Grósz Károly, az MSZMP főtitkára a közeljövőben Romániába látogat. Mi ez? Azt hittem, rosszul hallottam. Nem, ez nem lehet! Ilyen hirtelen. Miért? Nem ilyen szellemben nyilatkoztak otthon legutóbb. Persze azóta pártértekezlet volt és Grósz Károly lett a főtitkár. De akkor is! Miért gondolja ő most azt, hogy amit Kádár nem tudott megoldani éveken keresztül, ő majd megoldja”<sup>11</sup> – olvasható a nagykövet naplójában.

<sup>7</sup> HOVANYECZ 1991. 43.

<sup>8</sup> A debreceni/nagyváradai találkozóról bővebben: FÖLDES 2007. 214., 221.

<sup>9</sup> BODZABÁN – SZALAY 1994. 106.

<sup>10</sup> Az osztrák Neue Arbeiter Zeitung hasonlította először Néróhoz Ceaușescut. (MTI Hírchívum, 1988. július 1.)

<sup>11</sup> SZÜTS 1998. 125–126.

A június 14-i Politikai Bizottsági ülésen az egyre inkább magát Grósszal szemben pozícionáló Pozsgay Imre arról beszélt, hogy „aki Romániába most elmegy, és Ceaușescuval szóba áll, az óhatatlanul kompromittálódik.”<sup>12</sup> A májusi pártértekezleten felálló új, reformer irányultságú vezetésben lényegében egyetértés volt arról: Ceaușescu kiszámíthatatlan, megbízhatatlan; a túlnyomó többség úgy gondolta, az a hatékony módszer Ceaușescu kezelésére, amit Kádár hosszú éveken át alkalmazott. Ilyen értelemben és ebben a témában – ha tetszik – volt egy kvázi kádári konszenzus, amit egy ember kívánt csak felülírni: Grósz Károly, aki a kádári „nem tárgyalunk és ezzel nem legitámáljuk Ceaușescut” elvvel szemben szinte mindenáron és alapvetően feltételek nélkül tárgyalni akart.

Grósz szándékai ellenére június végére a román–magyar csúcs előkészítése megrekedt. A június 27-i budapesti sok tízezres, falurombolás elleni Erdély-tüntetés<sup>13</sup> miatt érkezett a román válaszcspás: a kolozsvári magyar konzulátus bezáratása. A román-magyar kapcsolatok megfagytak.

Ilyen érzelmi állapotban, nemzeti feszültségek közepette került sor Grósz Károly és Ceaușescu első személyes kontaktusára Varsóban. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete július 15-16-án ülésezett a lengyel fővárosban. Grósz főtitkárként először vett részt nemzetközi többoldalú találkozón. Ceaușescu kivételével minden pártvezetőt ismert már korábbról. A román elnökkel viszont még korábban sohasem találkoztak.

A tanácskozás kezdetén az ülésterembe lépve Grósz formálisan kezét fogott minden ott lévő vezetővel, így Ceaușescuval is. Bemutatkozott neki, több azonban ekkor még nem történt.<sup>14</sup> A tanácskozás szünetében a magyar és a román delegáció között a pihenőteremben körülbelül tíz méteres távolság lehetett, vagyis Ceaușescu és Grósz bő tíz lépés távolságra álltak egymástól. „Néztek egymásra, mint két kutya, hogy most mi van, hogy van”<sup>15</sup> – így emlékszik a szituációra a magyar főtitkár akkori külpolitikai és nemzetbiztonsági tanácsadója.

Grósz a feszült helyzetben váratlan gesztust akart gyakorolni, ezért – noha nem volt egyeztetve a diplomaták részéről kétoldalú megbeszélés – úgy döntött, odalép Ceaușecuhoz. A román pártvezető már akkor meglepődött, amikor Grósz elindult felé: „hogy most mi lesz, hadat üzenni megyünk vagy barátkozni?”<sup>16</sup>

Grósz maga is úgy emlékezett később, hogy Ceaușescut váratlanul érte a hirtelen gesztus: „Először furcsamód – vagy talán nagyon is érthetően – meglepődött, majd miután túljutottunk a kezdeti udvariasságokon, kifejezte, mennyire örül, hogy megismerkedtünk. Ezután utalt arra, hogy a szokásos diplomáciai úton egyeztetjük, hogyan tudunk tárgyalni a minket érintő kérdésekről... A dolog lényege, hogy jó tíz percet beszélgettünk, ami nagyon felkeltette a többi delegáció érdeklődését, mivel mindenki tudta, milyen kutya-macska barátság van köztünk.”<sup>17</sup>

Metakommunikációs szempontból ez a rövid varsói diplomáciai intermezzo Grósz Károly taktikai győzelmével végződött. A magyar politikus úgy érezhette, a maga dinamizmusával meg tudta lepni Ceaușescut. Grószban az rögzülhetett: képes ő kezelni az idősödő román diktátort.

<sup>12</sup> FÖLDES 2007. 411.

<sup>13</sup> A tüntetésről bővebben: KATONA – SALAMON (szerk.) 2014. 64–66.

<sup>14</sup> HOVANYECZ 1991. 42.

<sup>15</sup> *A szerző interjúja Thürmer Gyulával (2019)*

<sup>16</sup> HOVANYECZ 1991. 43.

<sup>17</sup> HOVANYECZ 1991. 43.

Grósz Károlyt mint közéleti embert Ceaușescu személye már korábban is érdekelte. Karakterét mindig is „talánynak”<sup>18</sup> tartotta. „Sokat olvastam róla, és mindenkitől, aki ismerte, tárgyalt vele, minden lehetséges dolgot igyekeztem megtudni felőle” – emlékezik Grósz, aki azt is elmondta, hogy számos magyar diplomatától és politikustól tájékozódott Ceaușescuról. Külön is kiemelte Aczél Györgyöt, aki a magyar pártvezetők közül utoljára találkozott „Arad” előtt Ceaușescuval.<sup>19</sup>

Hogy pontosan milyen tanácsokat adott Aczél György Grósznak, források hiányában nem rekonstruálhatjuk, de az vázolható, hogy Aczél miként gondolkodott Ceaușescuról. Élétútinterjújában<sup>20</sup> Aczél György a román diktátort eszes, kiemelkedően szorgalmas vezetőnek látta, aki a hivatalos tárgyalásait rendre elhúzza. Olyan esetről is beszámol, hogy amikor számára nem tetsző gondolatot hall, akkor szünetet rendel és egyszerűen kirohan a teremből. A mellette lévő román diplomaták, titkárok, vezető politikusok „köhögni nem mertek” Ceaușescu maratoni monológjai közben. „Teljes mértékben pszichopata volt”<sup>21</sup> – vont sommás mérleget Aczél, aki mindvégig egyetértett Kádár Jánossal, hogy Ceaușescuval nem szabad főtitkári szinten tárgyalni, mert nem lehet vele megállapodni. „Ez az ember egy önmagát karizmatikus prófétának hitt ember, aki abszolút meg volt győződve a saját történelmi küldetéséről... De ezt ő őszintén hitte. Ő nem egy cinikus ember volt. Elképesztő munkabírással”<sup>22</sup> – rajzol miniportrét Ceaușescuról Aczél György.

A magyar rendszerváltozást érintő szakirodalomban lényegében konszenzus<sup>23</sup> van arról, hogy az 1988-as aradi találkozó szovjet nyomásra következett be. A korabeli szereplők közül Szokai Imre<sup>24</sup> és Szűrös Mátyás<sup>25</sup> is említést tesz arról, hogy létezett e témában is moszkvai nyomásgyakorlás.

Gorbacsov és Grósz 1988. július 5-i moszkvai megbeszélése kiemelt jelentőséggel bír a létrejövő aradi találkozó tekintetében, de főként arra volt hatása, hogy a magyar pártvezető milyen tárgyalási magatartást képviseljen majdan Ceaușescuval szemben. Grósz beszélt a moszkvai viziten a román-magyar kapcsolatok ügyéről. A jegyzőkönyv szerint a magyar pártfőtitkár arról adott tájékoztatást: „elhatározta”, hogy tárgyalni fog a román államfővel. Gorbacsov ezt helyeselte, s nyilvánvalóvá tette, az „elvtársi párbeszéd” híve, vagyis közvetlenül nem fog a Szovjetunió beavatkozni a két szocialista ország közötti elmérgesedett vitába. „*Párbeszédet kell folytatni Románia vezetésével. A cél sokkal fontosabb, túlmutat a presztízs-szemponatokon. Még ha nem is sikerül elérni sokat, akkor is bölcs döntés*”<sup>26</sup> – ezt mondta szó szerint Gorbacsov.

Grósz Károly 1988 nyarán leginkább Mihail Gorbacsovnak, a Szovjetunió vezetőjének kívánt politikai cselekvéseiben megfelelni. Ekkor Grósz még csak nem is sejti, sejtheti hogy a következő évben milyen forradalmi erejű változások történnek Kelet-Európában. A magyar pártvezető ebben az időszakban sorsát leginkább Gorbacsovhoz kötheti. Úgy gondolhatja,

<sup>18</sup> HOVANYECZ 1991. 41.

<sup>19</sup> RÉVÉSZ 1997. 309.

<sup>20</sup> Aczél György-interjú OHA. 31-42.

<sup>21</sup> Uo. 32.

<sup>22</sup> Uo. 31.

<sup>23</sup> BOTTONI 2013. 108.; BOTTONI 2015. 210.; KALMÁR 2014. 562.; ROMSICS 2003. 95.

<sup>24</sup> BODZABÁN – SZALAY (szerk.) 1994. 106.

<sup>25</sup> SZÜRÖS 2008. 80-81.

<sup>26</sup> BARÁTH – RAINER 2000. 138.

hazai sikereinek az alapja is az, hogy a szovjet főtitkárt a saját politikája mögött tudhassa. A grószói stratégia lényegi eleme, hogy meg kell felelni Gorbacsovnak és az általa megfogalmazott határozott vagy akár szelíd elvárásoknak. Márpedig ha a román-magyar kapcsolatokban Gorbacsov szerint az a legfontosabb cél, hogy enyhítsék a feszültséget a két szomszédos szocialista ország között, akkor Grósz úgy érezhette: egy önmagában a párbeszédre fókuszáló, békülékeny, simulékony tárgyalási stílus lehet számára a követendő út, hiszen Gorbacsov azt is leszögezte: a „cél” fontosabb, mint a „presztízs-mozzanat”.

Ezen a moszkvai tárgyaláson fejtette ki Grósz Károly Gorbacsovnak azt, hogy a magyar társadalom azokkal ért egyet, akik a nemzeti retorikát használják. A szovjet pártvezető utalása arra, hogy a presztízs-mozzanat kevésbé fontos, úgy is értelmezhető: a diplomáciai feszültség enyhítése, a „párbeszéd” érdekében Grósz belpolitikai kockázatokat is vállalhat.

Ne szaladjunk túlságosan előre, de az előbb vázolt gondolati panelek miatt alakulhatott ki az a pszichés szituáció, hogy Aradon és utána a szegedi interjúban Grósz a lehető legteljesebb módon lépett túl ezeken a bizonyos „presztízs-mozzanatokon.”

A Tanjug jugoszláv hírügynökség augusztus 22-én azt jelentette<sup>27</sup>, hogy a közeljövőben nem várható román-magyar csúcstalálkozó. A magyar hírszerzésnek sem volt semmiféle arra mutató információja, miszerint bármilyen történés várható lenne augusztus utolsó hetében a magyar-román viszonyban.<sup>28</sup>

Grósz Károly maga is úgy gondolta, hogy nyugodt napok várhatnak rá és augusztus 24-én elutazott súlyos beteg feleségével Balatonaligára, a pártüdülőbe nyaralni. Azt tervezte, hogy szeptember elejéig a Balaton partján pihen.

## AZ ARADI TÁRGYALÁSOK ELŐTTI NAPOK, ÓRÁK

Augusztus 25-én, csütörtökön 10 órakor hívták fel a Román Kommunista Párt KB székházából a bukaresti magyar nagykövetséget. A nagykövet távollétében Hodicska Tibor ügyvivőt várták délben Nicolae Ceaușescuhoz. Némiképp előszobáztatták a magyar diplomatát, majd a főtitkár tőle szokatlan módon röviden közölte vele, hogy a „helyzet súlyossága miatt”<sup>29</sup> augusztus 27-én vagy 28-án, esetleg 29-én találkozna Grósz Károllyal. A román fél több helyszínt is felvetett: Nagyvárad, Bukarest, Arad.<sup>30</sup> A magyar államot képviselő ügyvivő szóbeli válaszában arra utalt, hogy egy későbbi dátum elképzelhetőbb lenne; Ceaușescu Hodicska szavaira nem reagált, csak annyit mondott: a közlései továbbítását kéri.

A magyar diplomata a nagykövetségről telefonon azonnal értesítette az MSZMP Külügyi Osztályának román referensét, Péter Lászlót; majd írásban is tájékoztatta a budapesti pártközpontot – ebben egy hét időbeli eltolást javasolt a döntéshozók számára.

Szűts Pál nagykövet Budapesten töltötte e napokban a szabadságát, s éppen a „Fehér házban” tartózkodott, amikor befutott a román kezdeményezés híre. Szokai külügyminiszter-helyettes első reakciója ez volt: „Mit gondol, csak úgy magához rendel bennünket: És ilyen rövid

<sup>27</sup> MTI Hírchívum, 1988. augusztus 22.

<sup>28</sup> Thürmer Gyula-interjú 2019.

<sup>29</sup> HODICSKA 2014. 240.

<sup>30</sup> SZŰRÖS 2008. 80.

időt hagy a felkészülésre? Nem kell elfogadni. Javasoljunk egy későbbi időpontot.”<sup>31</sup> Szokai felhívta Horn Gyula külügyi államtitkárt, aki hasonló véleményen volt. Először Szűrös Mátyás, az MSZMP külügyi titkára is az egyhetes halasztás mellett állt.

Az események gyorsan és egymással párhuzamosan történtek. Tájékoztatták a román kezdeményezésről a szabadságát töltő Grósz Károlyt is; Péter László leutazott Balatonaligára, hogy minden lehetséges részletről informálja a főtitkárt.<sup>32</sup> Grósz megszakitotta a szabadságát és másnapra, augusztus 26-a reggel 9 órára összehívta a Politikai Bizottság ülését.

„Grósz Károly – mások véleménye ellenére – elfogadta a román javaslatban közölt pár napos határidőt a tárgyalások lebonyolítására. Ebben is az a felfogás tükröződött, hogy Kádár Jánossal szemben majd ő megmutatja, hogy lehet tárgyalni a román főtitkárral”<sup>33</sup> – ez Hodicska Tibor véleménye, aki már Ceaușescu előtt is, az első hivatalos magyar reakcióban a halasztás mellett szólt.

Augusztus 26-i ülésén a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a tárgyalás legyen augusztus 28-án és a helyszín legyen Arad.<sup>34</sup> Grósz Károly úgy vélte, Arad mint potenciális helyszín felvetése – a magyar történelmi múlt miatt – „csalétek” lehetett Ceaușescu részéről, de a magyar miniszterelnök-főtitkár abban bízott, az aradi csalétket majd maga a Conducator eszi meg.<sup>35</sup>

A magyar tárgyalódelegáció Budapestről már augusztus 27-én délután leutazott Szegedre. A szegedi út során Grósz autójában ült Szűts Pál bukaresti magyar nagykövet, aki a rendelkezésre álló több mint két óra alatt igyekezett minél több információt átadni a román politikáról a főtitkárnak – különös tekintettel a falurombolási tervekre.<sup>36</sup>

A küldöttség az éjszakát Szegeden töltötte. Augusztus 28-án, vasárnap reggel korán elindultak Nagylak felé. Negyed nyolckor léptek román területre.

Grósz Károly fejében – önsorsrontó módon nem hallgatva a saját stábjára – már magabiztosan összeállt a kudarc taktikája, aminek lényege: mindenáron csökkenteni kell a két ország közötti feszültségeket és ennek érdekében túl kell lépni a „presztizs-szempontokon.” A magyar pártfőtitkár úgy lépte át a határt, hogy azt rögzítette újjól magában: Gorbacsov instrukcióinak megfelelően a legfontosabb cél, hogy a létrejövő megbeszélésen Ceaușescuval feltárják „az együttműködés lehetőségeit” és mindvégig „az együttműködésre helyezük a hangsúlyt.”<sup>37</sup>

## EGY HOSSZÚ NAP: AUGUSZTUS 28.

Már a határ átlépése után csapdahelyzetbe került a magyar delegáció. Grósz Károlynak a luxus BMW-jéből egy Daciaba kellett átszállnia, mert ez volt a román fél kérése. Grósz nem állt ellen; a magyar stáb tagjai lehallgató-készülékekkel felszerelt autókban haladtak Arad felé.<sup>38</sup>

<sup>31</sup> SZÚTS 1998. 142.

<sup>32</sup> HODICSKA 2014. 241.

<sup>33</sup> HODICSKA 2014. 242.

<sup>34</sup> Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1988. augusztus 26-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288-05 1034. öe.

<sup>35</sup> HOVANYECZ 1991. 46.

<sup>36</sup> SZÚTS 1998. 143.

<sup>37</sup> Grósz Károly gondolkodásának rekonstruálásához támpontot az MSZMP PB előtt tartott szeptember 6-i beszámolójának paneljei adhatnak; Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. szeptember 6-án megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288-5 1035 öe.

<sup>38</sup> KANYÓ 2016. 408.

Aradon Nicolae Ceaușescu rendkívüli pompával fogadta a magyar főtítkár. „Grósz mintha elolvadt volna attól, hogy őt dicszázaddal várták, és kitették a fényképét”<sup>39</sup> – emlékezett a bizarr szituációra a tárgyalás után másfél évvel Szűrös Mátyás.

A megbeszélés a magyar főtítkár 25 perces beszédével kezdődött. E megszólaláskor Grósz még a magyar nemzeti érdekeket határozottan képviselve javaslatot tett a menekültek helyzetének áttekintésére, kulturális központ nyitására Bukarestben, egy kulturális vegyes bizottság felállítására, amely a nemzetiségek igényeit tekintené át. Felvetette a bezárt kolozsvári konzulátus újraindításának szükségességét; s végül kérte a román vezetést, vizsgálja felül az úgynevezett településrendezési tervet, mert a magyar kormányzat „értetlenül áll” az elképzelés előtt. E nyitó megszólalásban Grósz még azt is kimondta, hogy a magyar kormányzat felelősséget érez a magyarság kulturális értékeinek megőrzése iránt.<sup>40</sup> Szűts Pál nagykövet úgy emlékszik, hogy ekkor Ceaușescu idegesen rakosgatta az előtte lévő iratokat<sup>41</sup>. Grósz is érzékelte a román államfő izgatottságát: „*Remegett a szája széle, reszketett a keze.*”<sup>42</sup>

A magyar álláspont ismertetése után következett Ceaușescu két és fél órás monológja. E szövegben a kompromisszum szándéka nyomokban sem érhető tetten. E megszólalásában vetette fel a román diktátor azt is, hogy Románia ipara olyan fejlett, hogy a közeljövőben nukleáris fegyver előállítására is képes lehet akár. Ez a kiszólás egyértelműen a partner megfélemlítését szolgálhatta.

A két expozé után ebédszünet következett, de még előtte Ceaușescu négyszemközti beszélgetést kezdeményezett a magyar pártfőtítkárral. A magyar delegáció résztvevői – utólag is – e külön beszélgetésnek a számlájára írják Grósznak a második plenáris tárgyalási körben történt pálfordulását.

Hovanyecz László újságíró, mikor 1991-ben interjút készített Grósz Károllyal, akkor hangúlyosan kérdezett rá arra, hogy mi történt e négyszemközti alkalmakon. Grósz szerint az itt elhangzó mondatok nagyrésze „üresjárat” volt, Ami a közvetlen találkozás szempontjából hatással lehetett a magyar pártfőtítkárra, az az öregedő diktátor dinamizmusa volt: „sugárzott belőle a célirányosság”<sup>43</sup> – emlékezett Grósz.

Az ebédszünet idején a magyar delegáció tagjai kísérletet tettek rá, hogy egy rövid kinti séta (a magyar stáb számára átadott hotelszobákat is lehallgatták) keretében beszéljenek a főtítkár-miniszterelnökkel, s próbáljanak neki információkat adni, hogy tudjon reagálni Ceaușescu szavaira. Grósz azonban nem akart sétálni, „s csak annyit mondott a munkatársainak: *most majd én következek.*”<sup>44</sup> A diplomaták nem sejtették, hogy ez azt jelenti; a Gorbacsov által szelíden elvárt feszültségenyhítés érdekében Grósz Károly egyfajta huszáros anti-rohammal vonul vissza a korábbi magyar pozícióból.<sup>45</sup>

A második tárgyalási fordulóban Grósz ismét közel fél órát beszélt, de ez a megnyilatkozás már egészen más volt, mint az első körben elhangzó. A magyar delegációvezető sorra engedett

<sup>39</sup> ABLONCZY 1990. 86.

<sup>40</sup> Az aradi tárgyalás szó szerinti jegyzőkönyve: MNL OL M-KS 288-5 1035 öe. A jegyzőkönyv publikált verziója: Tiszatáj. 1990/6. 96-110.

<sup>41</sup> SZÜTS 1998. 145.

<sup>42</sup> HOVANYECZ 1991. 47.

<sup>43</sup> Uo.

<sup>44</sup> SZÜTS 1998. 153.

<sup>45</sup> Lengyel László minderről metaforikusan így fogalmaz: Grósz Károly „beleszédült Ceaușescu öléjébe.” (LENGYEL 1998. 454.)



a korábban felvetett témák tekintetében. Kijelentette, hogy a településfejlesztési program Románia belügye. Ha a román fél nem akar kulturális központokat, akkor „*mi ezt tudomásul vesszük. Vegyük le a napirendről, ne terhelje kapcsolatainkat.*”<sup>46</sup> A kolozsvári magyar konzulátus ügyében is ellenállás nélkül fogadta el, hogy Románia hallani sem akar az újrainításról. Az egész megszólalás kulcsgondolata az volt, hogy a magyar fél túllép a korábbi sérelmeken, mert „*ami volt, az a múlté. Én azt kérem, hogy a jövővel törődjünk.*”

Grósz Károly mindent megtett az együttműködés keretének újra formálásáért, de a grósz stratégia azzal nem kalkulált kellőképpen, hogy a magyar delegációt nem egy – legalább részleges – kompromisszumokra törekvő román politikus, hanem egy a saját rendszere mindenáron való túléléséért küzdő dörszölt és makacs diktátor fogadta. Hiába tanulmányozta Grósz a korábbi hetekben, hónapokban Ceaușescu karakterét.

„*Grósz Károly minden aradi melléfogására csak rálicitált azzal, ahogy hazatérve, Szegeden szívetve összefoglalta tárgyalásait*”<sup>47</sup> – véli Szűrös Mátyás.

A 17 perces szegedi interjú legtöbb indulatot kiváltó része az volt, amikor Grósz a falurombolás kapcsán kommunikációjában lényegében átvette a hivatalos román álláspontot, s relativizálni kezdte a „*retültrendezési koncepció*” veszélyeit<sup>48</sup> Az is megdöbbentő volt a közvélemény számára, hogy az erdélyi magyarok ezreinek menekülését okozó diktátort Grósz „*kedves házigazdának*” nevezte a beszélgetésben. Ez még Kádár János nemtetszését is kiváltotta.<sup>49</sup>

A napjainkig kitaró „urban legend” szerint Grósz Károly a szegedi interjúja előtt közvetlenül „*bepálinkázott*” és az MTV-s szereplés során alkoholos befolyásoltság alatt állt.<sup>50</sup> A pártfőtitkár személyes tanácsadója ezt kizártnak tartja, mert Grósz, ha fogyasztott is alkoholt, akkor az inkább fröccs volt.<sup>51</sup>

A televíziós interjú utáni sajtótájékoztatón résztvevő egyik újságíró úgy emlékezik: inkább valamiféle különös eufórikus feldobottság jellemezte a pártvezetőt – „*mintha be lett volna drogozva.*”<sup>52</sup> Az tv-interjút készítő Rangos Katalin<sup>53</sup> viszont semmiféle ilyen jelenséget nem tapasztalt: „*Grószon semmiféle eufóriát nem érzékeltem, fáradt és elcsigázott volt. Azt tapasztalta Aradon: Ceaușescuék nem kívánnak együttműködni. Viszont Grószék a magyarok miatt sem erőt mutatni, sem udvariatlankodni nem akartak. Az interjú előtt azt mondta nekem: Most nem keménykedhetünk, Kati! Igazából nem volt világos: az én kérdéseimre vagy a saját válaszáira gondol.*”<sup>54</sup>

<sup>46</sup> Az aradi találkozó jegyzőkönyve. 109.

<sup>47</sup> SZÜRÖS 2013. 165–166.

<sup>48</sup> Az interjú pontos szövege: MEDGYESI – SÓLYOM 2019.

<sup>49</sup> HOVANYECZ 1991. 47.

<sup>50</sup> TÓTH – SZENESI 2008.

<sup>51</sup> Thürmer Gyula-interjú 2019.

<sup>52</sup> A Délmagyarország egykori újságírójának személyes közlése.

<sup>53</sup> A másik interjúkészítő Kulcsár István volt, aki 2013-ban így emlékezett a Grósz-beszélgetés hangulatára: „*Hiába próbáltuk Rangos Katalinnal, a televízió tudósítójával újból és újból az Aradon nyitva maradt kérdésekre, elsősorban a falurombolásra terelni a szót, Grósz egyre csak azt hajtogatta, hogy Ceaușescu elvtárs mindent megmagyarázott neki.*” (KULCSÁR 2013)

Király Zoltán még a határon készített egy gyors interjút a Híradó számára a visszatérő Grósz Károllyal, de az egykori riporter-országgyűlési képviselő úgy emlékszik, annak az interjúnak a várakozások ellenére „*nem volt sava-borsa.*” (Király Zoltán-interjú 2019)

<sup>54</sup> A szerző online interjúja Rangos Katalinnal.

## A KÖVETKEZMÉNYEK

Valamikor éjfél után indult el a magyar delegáció Szegedről. Grósz Károly a saját kocsijába invitálta Szűts Pál nagykövetet. „*Nem kérdezett és nem szólt semmit a tv-interjúról. A hallgatásból arra következtettem, hogy maga sem elégedett*”<sup>55</sup> – írja Szűts, aki az autótúrán során elmondhatta a főtitkár-miniszterelnöknek a lesújtó véleményét, amelynek a lényege az volt, hogy az aradi találkozó után „nagyobb slamasztikában” van a magyar politika, mint előtte. „Ezekkel a románokkal nem lehet tárgyalni” – szakadt ki a nagykövetből. „Azt hiszem, igazad van”<sup>56</sup> – válaszolta megtörtén Grósz.

A New York Times szeptember 4-én írt az aradi találkozó következményeiről. Az amerikai lap megállapította: „*Mr. Grósz képtelen volt engedelményeket kicsikarni Mr. Ceaușescutól.*”<sup>57</sup> Az újság értesülései szerint Kádár János azt mondta munkatársainak: még akik korábban a leginkább bírálták az ő vezetői tevékenységét, azoknak is el kell ismerniük, hogy ő soha nem ment volna bele egy ilyen meddő találkozóba Ceaușescuval.<sup>58</sup>

Pozsgay Imre visszaemlékezésében arról írt, hogy Grósz a Ceaușescuval való kudarcos találkozója után politikai értelemben többé már nem volt kellőképpen ura önmagának: „*egyik végletből a másikba csapongva gyakorolta politikai szerepét.*”<sup>59</sup>

Kéri László politológus e jelenségről sommásan csak annyit mond: az aradi kudarc után Grósz Károly „politikai tetszhalottá” vált.<sup>60</sup>

Amikor Grósz Károly 1988. augusztus 28-án az aradi tárgyalás után fél tíz körül átutazott Makón – az egy szimbolikus történelmi pillanat volt. Egyfajta sajátos és különös politikai lebegés: a kudarc Aradon már megtörtént, de erről a közvélemény még nem értesült. Grósz még ünneplik Makón, nem sokkal később viszont az egész magyar társadalom szembesülhetett azal, hogy a magyar miniszterelnök kapitulált a román diktátor előtt.

## FELHASZNÁLT IRODALOM, FORRÁSOK

ABLONCZY LÁSZLÓ (1990): Most is aggódom...Szűrös Mátyással tegnapi küzdelmekről és mai kétségekről. *Tiszatáj* 6. szám 74–95.

Az aradi találkozó jegyzőkönyve. 2+2 monológ. Grósz Károly és N. Ceausescu aradi találkozója. *Tiszatáj* 1990. 6. sz. 96–110.

<sup>55</sup> Szűts 1998. 158.

<sup>56</sup> Szűts 1998. 158–159.

<sup>57</sup> MTI Hírchívum, 1988. szeptember 4.

<sup>58</sup> Kimmel Emil, az MSZMP helyettes szóvivője 1989. február 23-án – mikor Kádár készült a politikai végakarát megfogalmazó Magyarország-interjúra – egy viszonylag spontán beszélgetésbe keveredett az egykori főtitkárval. Ekkor Kádár János még képes tisztán gondolkodni és a gondolatait világosan megfogalmazni. Kimmel visszaemlékezése szerint Kádár ebben a beszélgetésben helyesnek tartotta azt, hogy Grósz Károly elment Aradra tárgyalni. „Ceaușescuról belekezdett valamibe, hogy tulajdonképpen rafinált politikus, mert Grószt a Kádár ellen, tehát őellene akarta felhasználni. Mintegy a Grósszal szerette volna dokumentálni, hogy lám ezzel az emberrel lehet tárgyalni, de amazzal nem lehetett.” (KIMMEL 1990. 116)

<sup>59</sup> POZSGAY 1993. 101.

<sup>60</sup> KÉRI 2010. 6.

BARÁTH MAGDOLNA – RAINER M. JÁNOS (szerk.) (2000): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985-1991.* Budapest, 1956-os Intézet.

BODZABÁN ISTVÁN – SZALAY ANTAL (szerk.) (1994): *A puha diktatúrától a kemény demokráciától.* Budapest, Pelikán Kiadó.

BORHI LÁSZLÓ (2015): *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig.* Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

BOTTONI, STEFANO (2013): Vonakodó képek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989. *Történelmi Szemle* 1. sz. 79–117.

BOTTONI, STEFANO (2015): *A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

FORRÓ TAMÁS – HAVAS HENRIK (1988): *Arad után – Ki tudja merre.* Budapest, Háttér Könyvkiadó.

FÖLDES GYÖRGY (2007): *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés 1956–1989.* Budapest, Napvilág Kiadó.

HODICSKA TIBOR (2014): *Négyszemközt Ceausescuval.* Csíkszereda-Budapest, Pallas Akadémia Könyvkiadó-Pont Kiadó.

HOVANYECZ LÁSZLÓ (1991): Szemben a Conducatorral. Grósz Károly nyilatkozata az 1988-as aradi találkozóról. *Társadalmi Szemle* 11. sz. 40–47.

KALMÁR MELINDA (2014): *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer. 1945–1990.* Budapest, Osiris Kiadó.

KANYÓ ANDRÁS (2016): *Egy kirügott hírszerző emlékei.* Budapest, Személyes történelem/Ad Librum Kiadó.

KATONA ANDRÁS – SALAMON KONRÁD (szerk.) (2014): *Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon. (1988–2013).* Lakitelek, Antológia Kiadó.

KÉRI LÁSZLÓ (2010): *A rendszerváltás krónikája. 1988-2009.* Budapest, Kossuth Kiadó.

KIMMEL EMIL (1990): *Végtéték a Fehér házban. A helyettes szóvivő titkai.* Budapest, Téka Könyvkiadó.

KULCSÁR ISTVÁN (2013): Az eltérített konvoj. *168ora.hu*, szeptember 14.

<https://168ora.hu/tudas/az-elterített-konvoj-46333>

(A letöltés időpontja: 2019. augusztus 30.)

MEDGYESI KONSTANTIN (2019): Tizenhét perc, ami megtörte Grósz Károly karrierjét. *Betekintő* 3. sz. 5–29. <http://doi.org/10.25834/BET.2019.3.1>

MEDGYESI KONSTANTIN – SÓLYOM ANDREA (2019): „... ez a mostani találkozó talán egy nagyon pici, szerény hozzájárulás lehet...” Grósz Károly „Arad” utáni szegedi interjúja. (Forrásközlés).

<https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2019/07/bnmkgkakt5.pdf> (A letöltés időpontja: 2022. március 17.)

Magyar Közvéleménykutató Intézet adatai. *A közvélemény 1988-ban a közvéleménykutatások tükrében*. In. *Magyarország politikai évkönyve 1988*. Szerkesztette: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Budapest, 1989, R-Forma Kiadó. 597–696.

POZSGAY IMRE (1993): *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski Kiadó.

RÉVÉSZ SÁNDOR (1997): *Aczél és korunk*. Budapest, Sík Kiadó.

ROMSICS IGNÁC (2003): *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon-könyvek.

SZÜRÖS MÁTYÁS (2008): Kudarcs Aradon (1988). *Hitel* 12. sz. 73–87.

SZÜRÖS MÁTYÁS (2013): *Szűk volt a mundér. Egy magyar diplomata emlékezései és emlékeztetése (1959–2013)*. Budapest, Püski Kiadó.

SZÜTS PÁL (1998): *Bukarest napló 1985–1990*. Budapest, Osiris Kiadó.

THÜRMER GYULA (2009): *Az elsikkasztott ország*. Budapest, Korona Kiadó.

TÓTH-SZENESI ATTILA (2008): 1988: Ceausescu megalázza Grósz Aradon. *Index*, 2008. augusztus 28. Elérhető: [https://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/08/28/1988\\_ceausescu\\_megalazza\\_groszt\\_aradon/](https://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/08/28/1988_ceausescu_megalazza_groszt_aradon/)

(A letöltés időpontja: 2022. március 17.)

## MTI HÍRARCHÍVUM

MTI Hírarchívum 1988-tól – online adatbázis

Keresőfelület: <http://archiv1988-2005.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx>

## LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. – Napi Operatív Jelentések

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288-11 4454. őe.

M-KS 288-5 1034 őe.

M-KS 288-5 1035 őe.

## OHA INTERJÚK

*Aczél György-interjú.* Készítő: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György. 1989–1991. 1956-os Intézet Oral History Archívum.

*Szűrös Máttyás-interjú.* Készítő: Tóth Pál Péter. 1991. 1956-os Intézet Oral History Archívum.

## A SZERZŐ ÁLTAL KÉSZÍTETT INTERJÚK

Király Zoltán; Budapest, 2019. február 12.

Rangos Katalin; Budapest–Szeged, 2019. március 1. (online interjú)

Thürmer Gyula; Budapest, 2019. július 4.

GALAMBOSI PÉTER

galambosi.peter@abtk.hu

PhD-hallgató (ELTE BTK TDI Középkori Magyar Történelem Doktori Program)  
Tudományos segédmunkatárs (ELKH-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia  
(1000–1387) Kutatócsoport

# A keszthelyi ferences kolostor alapításának körülményei\*

The foundation of the Franciscan cloister in Keszthely



## ABSTRACT

The study examines the relations of Keszthely, the Lackfi-family and the local Franciscan church through the revision of the written sources. It emphasizes, that the monks had appeared in Keszthely at least one decade before the baron family got hold of the village, which means, that the Lackfis weren't the founders of the cloister, as it's considered by the local tradition. Analysing the 1368 papal mandate, that arranged the conflict of the local vicar and the Franciscans, it draws attention to the fact, that the monks didn't have supporters or an own church at those time. Based on these circumstances it queries the consciousness of the foundation and proposes the spontaneous appearance of the Franciscans. It also emphasizes, that the baron family began to support the monks only in the late 14th century, moreover, Stephan II. Lackfi appointed his future burial place deliberately in the Franciscans' Holy Mary-temple in Keszthely.

## KEYWORDS

Keszthely; Lackfi-family; Franciscans; church history; settlement history

DOI 10.14232/belv.2022.3.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.6>

---

\* Jelen dolgozat az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával (befogadó intézmény: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar), valamint az ELKH-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport (azonosító szám: 1421707) keretében készült.

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Galambsi Péter (2022): A keszthelyi ferences kolostor alapításának körülményei. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 118–126.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

A Keszthely főterén magasló Magyarok Nagyasszonya-plébániatemplomot helyi néphagyományok szerint a település 14. századi birtokosa, Lackfi (II.) István nádor alapította ferences szerzetesek számára, hogy ezzel is elősegítse a mezőváros fejlődését. Ez a felfogás hosszú időre beépült a tudományos történetírásba is, mígnem a közelmúltban felhívták a figyelmet arra, hogy a település 14. századi történetére vonatkozó írott források és a templom régészeti kutatása során levont következtetések több ponton ellent mondanak egymásnak.<sup>1</sup> A középkori magyar egyháztörténeti kutatások előtt nyílt új távlatok közepette érdemes ismét napirendre venni a kérdést. Jelen dolgozat célja, hogy a kétségkívül gyérszámú, ám annál értékesebb információkat tartalmazó írott forrásokat új szempontok szerint vizsgálva árnyalja Keszthely, a ferencesek és a Lackfiak kapcsolatát.

A magyar történetírásban Fügedi Erik hívta fel elsőként a figyelmet a koldulórendeknek a középkori városiasodás folyamatában betöltött szerepére. Nagy hatású tanulmányában a nyugat-európai középkorkutatás módszereit alkalmazva kimutatta, hogy a 13–14. század folyamán jobbra azokon a településeken telepedtek meg a koldulórendi, főként a ferences és domonkos szerzetesek, mely helységek a kor viszonyai között figyelemre méltó gazdasági és társadalmi fejlődést produkáltak.<sup>2</sup> Keszthely a Balaton északnyugati partszakaszán keletkezett, fejlődését elsősorban a régió úthálózatában betöltött szerepének köszönhette. A város ugyanis a Budát Zágrábbal összekötő távolsági út mentén feküdt, amelynek zalai szakaszát egy 1335. évi oklevél hadi nagy útként (hadinagoth) említi. Erre az útra Keszthelynél csatlakozott fel több megyei jelentőségű kisebb út.<sup>3</sup> A település első említése 1247-ből ismeretes, amikor a veszprémi káptalan Zlaudus püspök kérésére szabályozta több Zala vármegyében fekvő egyház, köztük a keszthelyi Szent Márton- és Szent Lőrinc-kápolnák jövedelmét.<sup>4</sup> A 14. század elejéről származó pápai tizedjegyzékek szerint a veszprémi püspökség zalai főesperességében Jakab keszthelyi és Péter egerszegi plébánosok fizették a legmagasabb összeget, 1333-ban egyaránt 100 dénárt, ami alapján arra következtethetünk, hogy a két település lélekszámát és gazdasági erejét tekintve kiemelkedett a vidék helységei közül.<sup>5</sup> A minoriták keszthelyi jelenlétéről első alkalommal V. Orbán pápa 1368. június 2-án kelt oklevele tájékoztat, melyben az egyházfő azzal bizta meg

<sup>1</sup> SZATLÓCZKI 2006. 95–98. – A téma kutatástörténetére és szakirodalmára lásd Uo. 95. 2. sz. lábjegyz.

<sup>2</sup> FÜGEDI 1972. 69–95.

<sup>3</sup> 1335: ZALA I. 301. (AOkt. XIX. 342. sz.) Lásd még: Glaser 1929. 144–145., 265–267., 279–281.

<sup>4</sup> 1247: HO VI. 46–47. Az oklevél részletes egyházi elemzését lásd: RÁCZ 2000. 150–155.

<sup>5</sup> 1333–35: MREV II. 65–66., 73–75., 80., 83. A pápai tizedjegyzékek felhasználhatóságára legújabbán lásd: F. ROMHÁNYI 2019. 339–360.

a veszprémi püspököt, hogy hozzon ítéletet abban a konfliktusban, mely egyrésztől András, a Szent Márton-egyház plébánosa, másrésztől a helyi ferencesek között keletkezett.<sup>6</sup>

A Hermány-nemzetség Erdélyben birtokos ágából származó Lackfiak 1350-ben kapták meg I. (Nagy) Lajos királytól a Muraköz két várát, Csáktornyát és Sztrigót.<sup>7</sup> Kelet-zalai tényerésükről ugyanakkor csupán egy 1378. évi oklevél tájékoztat első ízben, mely szerint ekkor már a Balaton-felvidék nyugati szegletének két fontosabb vára, Rezi és Tátika is a család kezén volt.<sup>8</sup> Megjegyzendő, hogy jelenleg egyetlen olyan írott forrást sem ismer a kutatás, mely Keszthely és a Lackfiak kapcsolatáról közvetlenül tájékoztatna, noha nem kizárt, hogy a késő Anjou-kori forrásanyag modern, kritikai igényű feldolgozásának előrehaladtával még előkerülhetnek erre vonatkozó adatok. A település és a bárói család kapcsolata két körülményből válik bizonyossá: egyrészt, Keszthely a 15. század elején kelt királyi oklevelekben gyakorta Rezi és Tátika tartozékként tűnik fel;<sup>9</sup> másrészt, amint arról alább bővebben szó lesz, a ferencesek keszthelyi templomát az 1380-as években a Lackfiak építették.

Keszthely és Rezi szoros kapcsolatának gyökerei az Árpád-kor végéig nyúlnak vissza. Egy 1295 körül kelt oklevél szerint Rezi Péc nembeli Apor keszthelyi birtokának tartozéka volt, a diploma azonban csak *possessio*ként említi, vára ekkor még nem állt. Az erősséget egy 1333. évi oklevél említi először, ami alapján valószínűsíthető, hogy azt éppenséggel maga Apor emelte a 13–14. század fordulóját végigkísérő belháborúk során. Apor a Péc-nemzetség kelet-zalai birtokainak központját ekkor alakíthatta ki a jól védhető Rezi várában, minek következtében a két helység kapcsolata fordítottá vált, s ettől kezdve Keszthely lett Rezi tartozéka. Apor mester már az Árpád-ház kihaltát követő trónharcok idején Anjou Károly oldalára állt, 1307 után azonban eltűnik a forrásokból. Vélhetően ekkoriban halt meg, jelenlegi tudásunk szerint gyermektelenül, így birtokai, köztük Rezi vár és Keszthely a koronára háramlottak.<sup>10</sup> Lajos király egy 1359. évi oklevelében felszólította Bánffy István hegyesdi várnagyot, hogy ne háborgassa a keszthelyi királyi vendégeket és jobbágyokat (*hospites et iobagiones nostros de Keztel*) a Vállus-erdő használatában, mivel az régi kiváltságuk.<sup>11</sup> A település és a várak tehát az 1350-es évek végén még királyi birtokban voltak. Az Anjou-kor nagy tekintélyű kutatója, Engel Pál úgy foglalt állást, hogy Lajos a két várat csupán az 1370-es évek folyamán adományozhatta a Lackfiaknak. Igazát alátámasztja, hogy Zsidet, mely már az említett 1333. évi oklevélben is Rezi várának tartozékként tűnik fel, még egy 1372. évi határjárás is királyi birtoknak írja.<sup>12</sup>

Amennyiben mindez igazolja, hogy Rezi és a szomszédos Tátika, s velük együtt Keszthely csupán 1372 után kerültek a család kezére, úgy magától értetődik, hogy a Lackfiak nem lehettek a ferences szerzetesek tudatos betelepítői, mivel azok 1368-ban már bizonyosan helyben voltak. Mindennek fényében merült fel az újabb kutatások során, hogy a minoritákat Lajos király telepíthette le a fejlődő mezővárosban, s mindezt a templom díszítésében fellelhető

<sup>6</sup> 1368: THEINER II. 86–87.

<sup>7</sup> 1350: AOKlt. XXXIV. 706. sz. A Lackfi-család korai történetére lásd: FARKAS 2018. 13–33.; FARKAS 2019. 193–230.

<sup>8</sup> 1378: DL 6525. A Lackfiak a késő Anjou-korban országszerte összesen hét várral rendelkeztek, így a korszak legnagyobb várujai voltak. Minderre bővebben lásd: ENGEL 1985. 393–413.

<sup>9</sup> 1404: ZsOKlt. II/1. 3741. sz.; 1421: Uo. VIII. 429. sz. A várakra lásd még: FÜGEDI 1977. 182., 204.

<sup>10</sup> 1295 k.: HO VII. 243–244.; 1333: AOKlt. XVII. 399. sz. Apor személyére bővebben lásd: KARÁCSONYI 1900–1904. II. 430–431.; KRISTÓ 1999. 41–62.

<sup>11</sup> 1359: ZALA I. 601–602.

<sup>12</sup> ENGEL 1996. I. 400., 441.; ENGEL 2003. 446.; 1372: ZALA II. 59.



Anjou-motívumokkal (a dinasztia címere, Toulouse-i Szent Lajos ábrázolása) vélik alátámaszthatónak.<sup>13</sup> Álláspontom szerint ezeket az elgondolásokat cáfolja az 1368. évi pápai parancslevél, az abban foglalt panasszal kapcsolatban ugyanis több körülmény nagyobb figyelmet érdemel, mint amennyit arra az eddigi kutatás fordított.

Az oklevél a következőképp ismerteti András plébános panaszát: „... a mondott Kestel településen a legrégebbi idők óta Szent Márton egyháza volt az egyetlen anya- és plébániaegyház, miként az most is, mely egyedülként és kizárólagosan jogosult a helység lakosainak lelki dolgokban gondját viselni és az egyházi szentségeket kiszolgáltatni; s jóllehet később a nép sokasága és a mondott település igen nagy kiterjedése miatt hajdanán a nép hasznára a település közepén Szent Lőrinc neve alatt kápolnát emeltek, abban a káplánok, akiket – miként a mondott plébániaegyház leányegyháza – a mondott plébános rendelt oda, s akik a mondott kápolnában ugyanezen plébános tetszése szerint tartózkodtak, a plébániaegyház mindenkor plébánosának rendelkezéséből ott istentiszteleteket celebráltak, kiszolgáltatták az egyházi szentségeket, és az elhunytak holttesteit [a kápolna] mellett egyházi szertartás szerint eltemették; azonban némelyek a kisebb testvérek rendjéből a mondott kápolnát épületeivel, kertjeivel és ama kápolna területével vakmerően és ténylegesen elfoglalták, s már egy ideje birtokolták, miként elfoglalva tartják most is...”<sup>14</sup>

A panasz lényegre törően foglalja össze Keszthely 11–14. századi település- és egyháztörténetét. A Szent Márton-templom az úgynevezett Márton-dombon állt, azonban a 19. század végén az akkor már omladozó épületet a Festetics-grófok elbontották. A település eredeti magja ezek szerint a falu területének északi részén alakult ki, s onnan terjeszkedett dél felé. Tekintve, hogy 1247-ben már mindkét templomot említik, bizonyosra vehető, hogy a Szent Lőrinc-kápolna alapítására legkésőbb a 12–13. század fordulóján sor került, mivel a lakosság tartós gyarapodása, ami a templomépítést szükségessé tette, csakis békés évtizedekben, töretlen fejlődés idején képzelhető el, és semmiképp sem az 1241–42. évi tatárjárás pusztításait követő egynehány évben. A régészeti kutatás a mintegy 8 méter átmérőjű körtemplom első építési fázisát a maradványok alapján ugyancsak a 12. század végére datálja.<sup>15</sup> Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a település első egyháza, a Szent Márton-templom ennél régebbi időkben keletkezett, minden bizonnyal még a 11. században. Érdemes felidézni Felicián esztergomi érsek 1134. évi oklevelét, mely szerint Szent László király Zalából és Somogyból rendelt papokat az 1090-es évek elején alapított zágrábi egyházmegyébe. Hogy a nagy számban kiképzett zalai szerzetesek és világi papok a 11. század végén immár jelentős részt vállaltak a környező régiók egyházi kereteinek megszervezésében, az gyértelműen mutatja a Zala-vidék korai egyházi szervezetének fejlettségét.<sup>16</sup>

<sup>13</sup> SZATLÓCZKI 2006. 97–98.; KLINGER 2020. 45–46.

<sup>14</sup> 1368: in dicto loco de Kestel ab antiquissimis temporibus dicta ecclesia sancti Martini fuit, prout est, unica matrix et parochialis ecclesia, sola et in solidum habens regimen et curam animarum populi dicti loci et administrationem sacramentorum ecclesiasticorum, et quod licet postmodum propter multitudinem populi et valde diffusam latitudinem dicti loci fuisset ab olim pro commoditate dicti populi constructa in medio dicti loci quedam capella sub vocabulo sancti Laurentii, in qua velut a filia dicte parochialis ecclesie nomine et de mandato Rectoris dicte ecclesie pro tempore existentis per Capellanos, ad hoc deputatos per dictum Rectorem, qui etiam apud dictam capellam iuxta ipsius Rectoris beneplacitum morabantur, et in ea celebrant divina, ministrabantur populo ecclesiastica sacramenta et defunctorum corpora apud eam tradebantur ecclesiastice sepulture; tamen nonnulli fratres ordinis Minorum predictam capellam cum domibus, hortis et territorio ipsius capelle temere et de facto occuparunt, et per certi temporis spatium detinuerunt, prout detinent occupatam (THEINER II. 86–87.).

<sup>15</sup> A Szent Márton- és Szent Lőrinc-templomok régészeti kutatásának átfogó áttekintésére lásd: TIMÁR 2019. III. 94–97.

<sup>16</sup> 1134: ÁO 49. Zala vármegye Árpád-kori egyházi szervezetére lásd: VALTER 1997. 61–65.

Ami a ferencesek 14. századi megjelenését illeti, mindenekelőtt arra érdemes rámutatni, hogy András plébános semmilyen világi befolyásra vagy befolyási kísérletre nem utal a minoriták jogtalan foglalásával kapcsolatban. A középkori társadalmakban a legélesebb választóvonal a világi és egyházi rétegek között húzódott. Az egyházi rend Európa-szerte immunitással rendelkezett, amit Magyarországon már Szent István törvényei biztosítottak.<sup>17</sup> Mivel a vélt vagy valós világi beavatkozás mindennél jobban sértette az egyházak jogállását, nem kétséges, hogy ha a keszthelyi ferencesek élvezték volna akár az uralkodó, akár egy világi hatalmas támogatását, s annak nyílt vagy hallgatóságos egyetértésével törekedtek volna a plébános jogainak csorbítására, annak a panaszban mindenképp kiemelt hangsúlyt kellett volna kapnia. Minderre, vagy hasonlóra azonban még csak utalás sem történik.

Joggal merül fel a gyanú, hogy amennyiben a király vagy a Lackfiak a település birtokosaiként valamilyen okból kifolyólag támogatták volna a ferencesek foglaló törekvéseit, úgy a panasz vélhetően el sem jutott volna az apostoli székhelyig, hanem a plébános kellő nyomásgyakorlás után meghátrált volna. Ezzel ellentétben, noha az ügy további lefolyásáról hallgatnak forrásaink, bizonyos, hogy a plébános jött ki győztesen a perből. A pápa a szokott módon a területileg illetékes veszprémi püspököt bízta meg a vizsgálattal, aki ezidőben az a Smaragd-nemzetégből származó Zsámboki (Gilétfi) László volt (1358–72), aki fiatal korában a pápaság korabeli székhelyén, Avignonban tanult, majd hazatérve fényes egyházi karriert épített.<sup>18</sup> A püspök az oklevél záradékában garanciát kapott arra, hogy ítéletét a szentszék akkor is támogatni fogja, ha azt egyéb pápai rendelkezések vagy engedmények akadályoznák. Hogy a ferenceseknek végül el kellett hagyniuk a Szent Lőrinc-kápolnát, már pusztán abból a tényből is egyértelművé válik, hogy a Lackfiak támogatásával épült saját templomukat Szűz Mária tiszteletére szentelték fel.<sup>19</sup> A Szent Lőrinc-egyház további sorsáról nem szólnak írott forrásaink, megjegyzendő ugyanakkor, hogy egy 1483. évi oklevél szerint Keszthelyen Szent Lőrinc napján (augusztus 10.) tartották a vásárokat. Figyelembe véve, hogy a vásártartást gyakorta a helyszínen álló templom védőszentjének ünnepnapjára időzítették, a keszthelyi sokadalmakat a Szent Lőrinc-templomhoz köthetjük, ami utalhat arra, hogy az intézmény még a 15. század végén is megtartott valamit jelentőségéből.<sup>20</sup>

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a panasz szerint a ferencesek 1368-ban már „bizonyos idő eltelté óta” (*per certi temporis spatium*) bitorolták a Szent Lőrinc-kápolnát. Hogy ez pontosan mit takar, arra a forrás egyéb támpontot nem ad, amennyiben azonban figyelembe vesszük, hogy az ügy bizonyára fokozatosan jutott egyre magasabb szintre, végül egy kis magyarországi faluból egészen Avignonig, talán egy-két évvel számolhatunk.

Feltűnő továbbá, hogy a panasz még csak nem is utal arra, hogy akár az uralkodó, akár más kezdeményezte volna a rend betelepítését a városba. Mindez azért is figyelemre méltó, mert a tudatos egyházalapítások során az alapítónak – legyen az maga a király vagy valamely világi hatalmas – magától értetődő módon gondoskodnia kellett a szerzetesek vagy világi papok elhelyezéséről és főként a liturgikus cselekményeknek helyszíniül szolgáló templom biztosításáról.

<sup>17</sup> Minderre bővebben lásd: BÓNIS 1947. 111–121.; A középkori magyar egyházi társadalomra átfogóan: MÁLYUSZ 2007.

<sup>18</sup> Zsámboki László egyházi méltóságaira lásd: ENGEL I. 78., II. 265. Lásd még: PÓR 1901. 138–141.

<sup>19</sup> A keszthelyi ferences templom Szűz Mária-titulusát egy 1410. évi oklevél említi elsőként: HO IV. 262.

<sup>20</sup> 1483: DL 93 560. Bővebben lásd: WEISZ 2012. 14–18., 31–33.

A keszthelyi ferencesek azonban mindezt nélkülözték, az 1368. évi panasz tükrében sem pártfogójuk, sem saját egyházuk nem volt.

Mindezen körülmények újfent felvetik azt a kérdést, hogy milyen előzményei lehettek a minoriták keszthelyi megjelenésének, lehetett-e egyáltalán annak konkrét kezdeményezője, mindegyre ugyanakkor sem a panasz, sem a korszak szegényes forrásai nem adnak biztos választ. Hogy a szerzetesek egy nagyobb rendház leányegyházát kívánták volna létrehozni a Balaton-parti településen, annak lehetőségét azért tartom elvetendőnek, mert ugyanúgy nyomát kéne találnunk a panaszban, mint egy esetleges világi támogatónak.

Véleményem szerint a jelenség azzal lenne magyarázható, ha feltesszük, hogy egy környékbeli ferences rendház elhagyása után a szerzetesek új helyet kerestek maguknak, s azt Keszthelyen remélték megtalálni. Jóllehet, a szűkebb régióban nincs tudomásunk ferences intézmények korabeli megszűnéséről, mindez nem elképzelhetetlen. Érdeemes megjegyezni, hogy például a kőszegi ferences kolostor emlékét csupán egyetlen külföldi forrás, a *Continuatio Vindobonensis* 1289. évi bejegyzése tartotta fenn. A krónika szerint, amikor Habsburg Albert osztrák herceg hadjáratot vezetett a Héder nembeli Kőszegiek ellen és elhúzódo ostrom után bevette Kőszeg városát, a minoriták temploma leégett, a kegytárgyakat, a könyveket és a vásznakat pedig elrabolták.<sup>21</sup> A kőszegi szerzetesek előtörténetéről és további sorsáról nincs tudomásunk, s amennyiben a város nem került volna olyan események forratagába, melyet a – Kőszeg esetében is csupán külföldi – históriások érdemesnek tartottak lejegyezni, a rendház egykori létéről sem tudnánk. Azon kis vidéki egyházak, melyek közelében számottevő események nem történtek, nagyon könnyen a feledés homályába veszhettek.

Azt követően, hogy a keszthelyi ferenceseknek el kellett hagyniuk a Szent Lőrinc-kápolnát, a helyben maradás elsődleges feltételként saját templomot kellett emelniük. Az építkezések bizonyosan Lajos király rendelkezéséből kezdődtek meg, mivel Keszthely ekkor még királyi birtok volt, s mindez megmagyarázza a dinasztíára utaló motívumokat a templom művészeti emlékein. Igazán elkötelezett pártfogókra azonban a település új birtokosai, a Lackfiak személyében letek. A Lackfiak rokonszenve a szerzetesrendek iránt nem újkeletű, a Keszthelyt is birtokló (II.) István és unokaöccsei 1376-ban Csáktornyan is kolostort alapítottak pálos szerzetesek részére.<sup>22</sup> A keszthelyi ferencesek támogatása leginkább a templomépítésben nyilvánult meg, jóllehet a Szűz Mária-egyház korai építéstörténetében számos kérdés vitára ad okot. A három szakaszos, keresztboltozatos szentély monumentális freskói a gótikus falfestészet hazai csúcscsalkotásai, melyek között a középső zárókövön a Lackfiak címere díszleg, mutatva a család reprezentációs szándékait.<sup>23</sup>

Lackfi (II.) István a Lajos király halálát követő trónharcok idején Luxemburgi Zsigmondot támogatta, s szolgálataiért az új uralkodó a nádori és a lovászmesteri méltósággal, továbbá országszerte összesen kilenc vármegye, köztük Zala ispánságával tüntette ki. István azonban titkos kapcsolatot tartott fenn Zsigmond ellenzékével, s miután a király minderről tudomást szerzett, 1392-ben megfosztotta tisztségeitől, de birtokait még kezén hagyta.<sup>24</sup> Az 1396. évi nikápolyi csatavesztés

<sup>21</sup> 1289: CFH 787–788.

<sup>22</sup> A csáktornyai pálos kolostorra bővebben lásd: DAPI. 22–23.; F. ROMHÁNYI 2000. 18.

<sup>23</sup> A templomra a régészeti és művészettörténeti irodalom áttekintésével lásd: TIMÁR III. 94–95. Vö: SZATLÓCZKI 2006. 95–97. A falfestményekre: PROKOPP 1980. 367–385.

<sup>24</sup> ENGEL 1996. I. 4. Lásd még: C. TÓTH 2009. 85–105.

után immár nyílt pártütésre került sor, amiben a Lackfiak főszerepet játszottak, Zsigmond hívei azonban felülkerekedtek a lázadáson: 1397-ben Kőrös várában törbe csalták és meggyilkolták a Lackfi-család vezetőit.<sup>25</sup> A néhai nádort a keszthelyi ferences templomban temették el, ami azért is megjegyzendő, mert a Balaton-parti település jóval messzebb, nagyjából kétszer akkora távolságra fekszik a leszámolás helyszínétől, mint a kivégzett csáktornyai birtoka, mely után a magyar történetírás gyakorta nevezi a bárót *csáktornyai*nak. Hogy a holttestet mégis Keszthelyre vitték, azt annak tudhatjuk be, hogy István tudatosan rendelkezhetett végső nyughelyéről, ami magyarázattal szolgálna arra is, hogy az építkezések során miért helyeztek akkora hangsúlyt a családi reprezentációra. Vörösmárványból igényesen elkészített sírköve, melyen a családi címerben is látható sárkány-ábrázolás díszleg, napjainkban is látható a templom szentélyében.<sup>26</sup>

A Lackfiak bukása után Keszthely viszontagságos időknek nézett elébe, amit jól mutat, hogy Zsigmond királynak a 14–15. század fordulóján többször kellett intézkednie a polgárok érdekében, akik védtelenné és kiszolgáltatottá váltak a környező várnagyok túlkapásaival szemben.<sup>27</sup> Mindezzel egyidejűleg érdekes módon a ferencesek gazdagságának lehetünk tanúi. 1407-ben, amikor az 1368. évi pereskedést követően az írott források először említik a keszthelyi minoritákat, 229 denárt kölcsönöztek soproni polgároknak, majd mivel azok nem tudták törleszteni adósságukat, Sopron vármegyében fekvő Küllő birtokukat zálogosították el a szerzetesek részére.<sup>28</sup> Mindez jól szemlélteti, hogy a Lackfiak támogatásának köszönhetően a Szűz Mária-egyház a 14–15. század fordulójára megerősödött és Keszthely leggazdagabb egyházi intézményévé lépett elő.

Az 1360-as évek második felében tehát a Keszthelyen megtelepedni szándékozó ferencesek mögött még nem állt olyan befolyásos pártfogó, akire támaszkodva érvényesíthették volna érdekeiket a helyi plébánossal szemben. A szerzetesek kezdetben saját egyházzal sem rendelkeztek, ami komolyan megkérdőjelezi, hogy a Keszthelyt ekkor még birtokában tartó királyi hatalom tudatosan kolostort kívánt volna alapítani a településen. A minoritákat a Lackfiak csupán azt követően karolták fel, hogy 1372–78 között Rezi tartozékeként Keszthely birtokába jutottak. Támogatásukat az 1380-as években folytatott templomépítkezés és a Szűz Mária-egyház viszonylag gyorsléptékű meggazdagodása mutatja. Mindez ugyanis kiváló lehetőséget teremtett arra, hogy a késő Anjou-kor leghatalmasabb bárói családja reprezentálja társadalmi státuszát, s ennek keretein belül Lackfi (II.) István tudatosan kialakítsa leendő nyughelyét.

## FORRÁSOK ÉS IRODALOM

ÁO: Györffy György (szerk.): *Árpád-kori oklevelek. Chartae antiquissimae Hungariae 1001–1196.* Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

<sup>25</sup> Az eseményekre bővebben lásd: MÁLYUSZ 1984. 7–39.

<sup>26</sup> A sírkő leírását lásd: LÖVEI 1997. 78.

<sup>27</sup> 1398: ZsOkt. I. 5290–5292. sz.; 1399: Uo. I. 5669. sz.; 1400: Uo. II/1. 370. sz.

<sup>28</sup> 1407/10: Uo. II/2. 5491., 7629. sz. 1411-ben a soproni polgárok tartozásuk fejében felajánlották a keszthelyi ferenceseknek a birtok megvételét (Uo. III. 757. sz.), mivel azonban a birtok 1429-ben bizonyos küllői Orbán kezén tűnik fel (HÁZI II. 398–403.), feltételezhető, hogy sosem került a minoriták kezére.

AOKlt.: Kristó Gyula et al. (főszerk.): *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLVI–L.* Budapest–Szeged, József Attila Tudományegyetem–Szegedi Középkorász Műhely–Quintus Kiadó. 1990–2020.

BÓNIS GYÖRGY (1947): *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.

C. TÓTH NORBERT (2009): A nádori hivatal működése Lackfi István tisztségviselése alatt (1387–1392). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 130. sz. 85–105.

CFH: Gombos F. Albin (szerk.): *Catalogus fontium historiae Hungaricae I–IV.* Budapest, Szent István Akadémia–Nap Kiadó. 2005–2011.<sup>2</sup>

DAP: Gyéressy Béla – Hervay Ferenc Levente – Tóth Melinda (szerk.): *Documenta artis Paulinorum I–III.* Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja. 1975–1978.

DL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár.

ENGEL PÁL (1985): Nagy Lajos bárói. *Történelmi Szemle* 28. évf. 3. sz. 393–413.

ENGEL PÁL (1996): *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet.

ENGEL PÁL (2003): A középkori Dunántúl mint történeti táj. In Csukovits Enikő (szerk.) – Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Osiris Kiadó. 433–450.

F. ROMHÁNYI BEATRIX (2000): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Budapest, Pytheas Kiadó.

F. ROMHÁNYI BEATRIX (2019): A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzékek. *Történelmi Szemle* 51. évf. 3. sz. 339–360.

FARKAS CSABA (2018): Egy udvari katonabáró I. Károly szolgálatában. Lackfi István és az Anjouk Magyarországa. In Szanka Brigitta (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 10.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 13–33.

FARKAS CSABA (2019): Az elfeledett sárkány: Hermány nembeli Lack (1328–1359). *Fons* 26. évf. 2. sz. 193–230.

FÜGEDI ERIK (1972): Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *Századok* 106. évf. 1. sz. 69–95.

FÜGEDI ERIK (1977): *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.) Budapest, Akadémiai Kiadó.

GLASER LAJOS (1929): Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63. évf. 4–6., 7–8. sz. 139–167., 257–285.

HÁZI JENŐ (szerk.): *Sopron szabad királyi város története I. Oklevelek I–VII.* Sopron, Székely és Társa Könyvnyomdája. 1921–1929.

HO: Nagy Imre et al. (szerk.): *Hazai okmánytár I–VIII.* Győr–Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. 1865–1891.

KARÁCSONYI JÁNOS (1900–1904): *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I–III*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

KLINGER LÁSZLÓ (2020): Vállus pálos kolostorának középkori kőfaragványai. *Zalai Múzeum* 25. évf. 45–64.

KRISTÓ GYULA (1999): I. Károly főúri elitje. *Századok* 133. évf. 1. sz. 41–62.

LŐVEI PÁL (1997): Középkori sírkövek a történeti Zala megye területén. In Vándor László (szerk.): *Zala megye ezer éve*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 74–82.

MÁLYUSZ ELEMÉR (1984): *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.

MÁLYUSZ ELEMÉR (2007<sup>2</sup>): *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Kiadó.

MREV: Fraknoi Vilmos – Lukcsics József (szerk.): *A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV*. Budapest, Római Magyar Történeti Intézet. 1896–1907.

PÓR ANTAL (1901): I. László veszprémi püspök származása. *Turul* 19. köt. 138–141.

PROKOPP MÁRIA (1980): A keszthelyi plébániatemplom gótikus falképei. *Építés- és Építészettudomány* 12. évf. 1–4. sz. 367–385.

RÁCZ GYÖRGY (2000): A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus joga a 13–14. században. *Századok* 134. évf. 1. sz. 147–210.

SZATLÓCZKI GÁBOR (2006): Adalékok a keszthelyi ferences kolostor korai építéstörténetéhez. *Castrum Bene* 4. évf. 2. sz. 95–98.

THEINER: Augustinus Theiner (szerk.): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta I–II*. Róma, 1859–1860.

TIMÁR PÉTER (2019): *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára I–VI*. Szeged, Szerzői kiadás.

VALTER ILONA (1997): Egyházszerzés, kolostorok, templomok a 11–13. században. In Vándor László (szerk.): *Zala megye ezer éve*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 61–65.

WEISZ BOGLÁRKA (2012): *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet.

ZALA: Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II*. Budapest, Zala Vármegye Közönsége. 1886–1890.

ZsOklt.: Mályusz Elemér et al. (főszerk.): *Zsigmondkori oklevéltár I–XIV*. Budapest, Akadémiai Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár. 1951–2020.

SZŐCS TIBOR, PhD

szocstibi@gmail.com

történész (ELKH-MNL-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport)

# Egy negyedévezredes vita az Aranybulla körül. Franz Rudolf Grossing Aranybulla- konceptiója és az ellenreakciók

A quarter of millennium of controversy about the Golden Bull.  
Franz Rudolf Grossing's concept and the reactions



## **ABSTRACT**

The Hungarian noble privileges (e.g. tax exemption) that existed until the mid-19th century restricted the Hungarian kings' room for manoeuvre, and from the 16<sup>th</sup> century onwards they were regarded by the rulers as a forced burden. These prerogatives were based on the Golden Bull of King Andrew II of 1222, and from the second half of the 18<sup>th</sup> century onwards there was a serious legal and historical controversy about the justification of these noble rights. In these writings, which differed in quality, the classical Hungarian conception of law was sought to be challenged and defended. The present paper describes a political attack and the responses to it that took place some 240 years ago, which tried to attack the whole of the noble rights and the Golden Bull with historical and legal-historical arguments. Franz Rudolf Grossing's work, published in Latin and German in 1786, argues at length and in various ways for the legal invalidity of the Golden Bull, and also suggests that it is in fact a later forgery, and thus invalidates all Hungarian noble prerogatives. Several anonymous and non-anonymous works opposed Grossing's view, and the influence of Grossing's work was still felt among Hungarians in the second half of the 19<sup>th</sup> century.

## **KEYWORDS**

Golden Bull, Franz Rudolf Grossing, historiography, legal history, noble privileges

DOI 10.14232/belv.2022.3.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Szócs Tibor (2022): Egy negyedévezredes vita az Aranybulla körül. Franz Rudolf Grossing Aranybulla-koncepciója és az ellenreakciók. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 127–142.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

Viszonylag közismert, hogy II. András király 1222-ben kiadott törvénye nem a maga korára gyakorolta a legnagyobb hatást. Egyes rendelkezései kétségtelenül átszivárogtak több 13. századi dekrétumba is, és már a 14. század első negyedéből ismerünk egy lemásolt példányt, amit talán királyi megerősítés céljára készítettek elő.<sup>1</sup> Ekkor még királyi jóváhagyásra bizonyosan nem került sor, de I. Lajos 1351-ben egy apróbb változtatással már megerősítette András aranypecsétes rendelkezését.<sup>2</sup> Ezzel a momentummal kezdődött az Aranybulla igazi „karrierje”. Lajos megerősítését aztán a középkorban több királyi utódja ismét megerősítette. Az újabb lépéscsúcsok, ami a magyar (nemesi) közjog megkerülhetetlen alapidokumentumává emelte az Aranybullát, Werbőczy Hármaskönyve volt, ahol a nagyhatású jogtudós a „sarkalatos” nemesi jogokat végső soron András rendelkezéséből vezette le.<sup>3</sup> Werbőczy maga is több kiadást megélt, és az 1584-ben összeállított Corpus Jurisba természetesen az Aranybulla is bekerült.<sup>4</sup> A Hármaskönyv és a Corpus Juris. Az erősen jogtörténet-alapú kora újkori-újkori magyar nemesi szemléletnek ez volt a két alapidokumentuma, amely a 17. századtól kezdve még látványosabban összefonódott azzal, hogy a Törvénygyűjtemény későbbi kiadásai már a Hármaskönyvet is magukba foglalták.<sup>5</sup> A Habsburg királyok alatt a „magyar” vonalat az évszázados, még a középkorban lefektetett nemesi előjogok védelmezése jelentette, amiben az Aranybullának, bár nem kizárólagos, de kulcsszerepe volt. Úgy is mondhatnánk, hogy az Aranybulla valójában olyan volt, mint a jó bor, amely nem a „palackozással” (vagyis az 1222-es kiadásával) nyerte el igazi ízét, hanem kellett neki néhány évszázad, amely során egyre fontosabbá és fontosabbá érett, és még a 19–20. században is a magyar közgondolkodás meghatározó eleme volt az Aranybulla (akár konkrét tartalom nélküli) tisztelete.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> ZSOLDOS 2022b. 461–463.

<sup>2</sup> ÉRSZEGI 1972. 5–13.

<sup>3</sup> HORVÁTH 2020. 56.; VÖLGYESI 2015. 209–225.

<sup>4</sup> MIKÓ 2021. 153–165.

<sup>5</sup> MIKÓ 2021.157.

<sup>6</sup> Az Aranybulla középkori továbbélésére: ZSOLDOS 2022b. 453–468., újkori emlékezetére: CIEGER 2010. 404–411.



Mindezek alapján nem is csoda, hogy ha valaki támadni akarta a magyar nemesi kiváltságokat, akkor ott az Aranybulla is terítékre kerülhetett. Az alábbi historiográfiai áttekintésben egy olyan, szűk 240 éve zajlott politikai támadást, és a rá adott válaszokat ismertetem, amelyben az ősi magyar „alkotmányt”, vagyis a nemesi jogok összességét próbálták történeti és jogtörténeti érvekkel kikezdeni. Bár nem csak az Aranybulla került célkeresztbe, a jelen írás kizárólag az e dokumentum körüli polémiákra koncentrál. A vita hangneme és hevesége egyben illusztráció is arra, hogy mit jelentett II. András kiadványa abban az időben, amikor még élő jogot alapoztak rá.

A 18. század egyik uralkodó eszméje a felvilágosult abszolutizmus volt, amelynek a különféle formái megjelentek a korabeli hatalomgyakorlásban is az abszolút monarchia képében.<sup>7</sup> Mária Terézia Magyarországon azonban sokszor csak nehézkesen tudták érvényesíteni az abszolutista uralomformát, mert a próbálkozások egy jó része megbukott vagy átformálódott a magyar intézményes berendezkedés és a nemesi kiváltságok miatt. E kiváltságok a Corpus Jurison, annak is néhány kiemelt részén, illetve Werbőczy Hármaskönyvén alapultak. Kicsit leegyszerűsítve a képet: a nemesség akár az adóztatás, akár más téren mindig ki tudta keresni a Törvénygyűjteményből a megfelelő passzust, és hivatkoztak évszázados kiváltságaikra.<sup>8</sup> Az Udvar hamar eljutott annak a felismeréséig, hogy ha keresztül akarja vinni az akaratát, akkor szüksége lesz egy olyan elméleti jogtörténeti alapozásra, ami teljesen más szemléletre helyezi a tradicionális, középkori alapokon nyugvó jogot. Ennek az ideológiai megalapozásnak az első lépését Kollár Ádám Ferenc tette meg az 1764. évi országgyűlés előtt megjelentetett művében.<sup>9</sup> A nagy műveltségű és udvarhú Kollár otthonosan mozgott a magyar történelemben és a forrásokban, és nem egyszer látta el tanácsokkal vagy történeti érvekkel az Udvar – egyfajta „magyarszakértőnek” számított, ha történeti alapozást kellett keresni a központi akaratnak.<sup>10</sup> Az Udvar az 1764-es országgyűlésen a nemesi felkelés pénzen való megváltása mellett az egyháziak megadóztatását is szerette volna elérni, és Kollár emiatt e témákra helyezte ki írását, kifejtve, hogy már Szent István is egy olyan abszolút uralkodó volt, akinek jogában állt megadóztatni az egyházat. Emellett azonban megtámadta Werbőczy tekintélyét is.<sup>11</sup> A könyv, ami a nemesi jogok nyílt kikezdésének „első fecskéje” volt, óriásit robbant az 1764. évi országgyűlés megnyitása után a magyar főpapság és nemesség körében, természetesen nem pozitív értelemben. A diéta első három hónapja a Kollár-mű körüli botrányokkal telt, az uralkodóhoz intézett feliratban kérték a könyv elégetését és a szerző száműzését, egyházellenes éle miatt a hercegprímás a pápánál is lépéseket tett a betiltás érdekében, ami nem sokkal később meg is történt. Végül az Udvar is kihátrált Kollár mögül, Mária Terézia is betiltotta a művet, elrendelve a már megjelent példányok begyűjtését.<sup>12</sup> Ez a könyv az Aranybullát még nem támadta, sőt, több helyen is a saját gondolatmenete bizonyítékaként hivatkozott rá,<sup>13</sup>

<sup>7</sup> KOSÁRY 1980. 272–275.; SIPTA 2011. 106–121.

<sup>8</sup> CSIZMADIA 1964. 214–215.

<sup>9</sup> KOLLARIUS 1764.

<sup>10</sup> Több példával: CSÓKA 1935. 150–173.

<sup>11</sup> A könyv tartalmát kivonatossan ismerteti CSIZMADIA 1964. 218–220.

<sup>12</sup> A Kollár-mű fogadtatására I. CSIZMADIA 1964. 220–224.; SZIJÁRTÓ 2005. 249–250.

<sup>13</sup> KOLLARIUS 1764. 91–92., 151. Csizmadia Andor a könyvvel szembeni egyik kifogásként említette, hogy „II. András dekrétumát Bonfini koholmányának mondja” (CSIZMADIA 1964. 221.), ami elírás I. András helyett, Kollár az ő állítólagos törvényét tekintette nem valódinak (KOLLARIUS 1764. 68–69.), amiben bizonyosan igaza is volt, I. KULCSÁR 1973. 172.

mégis fontos kezdőpont a későbbi, a nemesi jogokat jogtörténeti, történeti érvekkel kikezdő írások sorában.

Az 1764-es botrány után Mária Terézia nem is hívott össze több országgyűlést, így nem volt arra szükség, hogy nyíltan támadják a magyar nemesi előjogokat, de az Udvar később is támogatta azokat a műveket, amik az abszolutista uralkodó képét idealizálták. Ilyen tárgyú írásokat jelentetett meg Benczur József protestáns (jog)tudós,<sup>14</sup> akinek fontos szerep jutott az első olyan munka kapcsán is, ami az Aranybullát igazán támadta. A kérdéses művet már II. József idején, 1786-ban jelentette meg nyomtatásban egy komáromi születésű volt jezsuita „kalandor”, Franz Rudolf Grossing (németesen Grossinger).

Grossing életét éppúgy botrányok övezték, mint az itt tárgyalt műveit. A jezsuita rendet elhagyó Grossingot Mária Terézia 1777-ben nevezte ki udvari titkárrá, és az Udvar abszolutista törekvéseit támogatta, ám II. József előbb csak jövedelmétől fosztotta meg, majd – miután csalásokba és rágalmozási ügybe keveredett – 1782-ben titkári címétől. Rövid ideig börtönbe is került, majd távozott a Birodalom területéről. Először Lipcsében, majd Halléban és Berlinben telepedett le, ahol szintén számos csalást követett el. Közéleti munkásságként megalapította saját újságját, a *Staaten Journalt*. Ebben már II. József ellen fordult, és a jozefinista abszolutizmust támadta, amivel Magyarországon is sikerült némi népszerűséget (és az újságjának ottani előfizetőket) szereznie. A leghírhedtebb, és a szakirodalomban legismertebb cselekedete a Rózsarend-páholy megszervezése volt. Ügyesen meglovagolta a korban népszerű „szabadkőműves-motívumot” és az egyéb, valamilyen magasztos eszme szolgálatába állított titkos társaságok iránti igényt, és egy nem létező Henriette grófnő nevében páholyt alapított elsősorban nőknek. Több száz tagot beszervezett, akiktől belépési és egyéb tagdíjakat szedett be mint a Rend titkára és pénztárosa, magát a nem létező grófnővel való egyetlen kapcsolattartónak mondva. Elérte, hogy Magyarországon is alapítsanak páholyokat, 1787-től még Kazinczy Ferencet is sikerült becsapnia, aki lelkesen kapcsolódott be a szervezésbe. A páholyoknak elő kellett fizetni Grossing újságjára is, amit a tagok terjesztettek. Nem sokkal később Berlinből is távoznia kellett a visszaélései miatt, és – miután megszőktetett egy grófnét az ékszereivel együtt – ismét börtönbe került, végül kiadták Bécsnek. Halálának idejében megosztott a szakirodalom: hagyományosan 1830-ra teszik, de nem lehetetlen, hogy csak összetévesztették az ebben az évben elhalálozó bátyjával, Joseph Grossinggal, és Franz Rudolf Grossing már a 18. század végén elhunyt a kufsteini várbörtönben.<sup>15</sup>

Az alább tárgyalt magyarellenes botrányműveit 1786-ban jelentette meg, nem kizárt, hogy ezzel akarta visszanyerni a bécsi udvar kegyeit.<sup>16</sup> Mindezzel párhuzamosan szerveződtek a magyarországi páholyai, és jelentek meg lapjában az antijozefinista hangvételű cikkei, ami jól mutatja kétkulacsos hozzáállását a politikához.

Könyvét eredendően latinul, és még ugyanabban az évben németül is kiadták, utóbbi egy meg nem nevezett „barátja” fordításában.<sup>17</sup> Az előszava szerint Grossing már 1777-ben megírta a művet Mária Terézia parancsára, és azért most állt vele elő, mert azt hallotta, hogy bizonyos

<sup>14</sup> Munkássága: KOSÁRY 1980. 296–297.

<sup>15</sup> Életét magyarul legrészletesebben ABAFI 1885. 644–656. tárgyalja. Fontos kiegészítéseket tesz: H. BALÁZS 1967. 116. 79. jegyz., 137–138. és WIMMER 1986. 18–19. 6. jegyz.

<sup>16</sup> KOSÁRY 1980. 596.

<sup>17</sup> GROSSING 1786a.; GROSSING 1786b.

emberek Magyarországon megtették őt egy olyan könyv szerzőjének, amit mindenki forgat már, és nagy botrányt okoz, de amiről Grossing semmit nem tud.<sup>18</sup> Így, mintegy válaszként, bemutatja a tényleges álláspontját. Grossing írása kapcsán azonban hamar elterjedt Magyarországon az, hogy a valódi szerző a nem sokkal korábban elhunyt Benczur József volt, és Grossing ellopta a kéziratát.<sup>19</sup> Grossing botrányokkal és csalásokkal teli életétől nem is lenne idegen egy ilyen mozzanat, de ma már többségében úgy gondolják, hogy Grossing csak felhasználta Benczur kéziratát, ám jelentősen kibővítette azt, és a vérbő kritikai megjegyzések leginkább neki tulajdoníthatóak.<sup>20</sup>

A mű szinte minden téren támadta a magyar nemesi joghagyományt, az Aranybullára kiemelt figyelmet fordítva. Érvelése nem mindig konzekvens, nem egyszer magának is ellentmondva hol a létező Aranybulla jogi érvénytelenségét bizonygatja, hol lebegteti hamisított voltát. Kollárral ellentétben a stílusát nem a kifinomult jogtörténeti érvelés jellemezte, hanem a Kollár-Benczur vonal által hozott érvek érzelmdús és provokatív felduzzasztása. Mondanivalója nem egyetlen logikai szálra volt felfűzve, hanem az „ami mozog, arra lőni kell” elve alapján minden apróságra tett valamilyen negatív megjegyzést, amibe valamilyen módon bele lehetett kötni.

Grossing tisztában volt az Aranybulla jelentőségével, több helyen is leírta, hogy „az egész magyar nemesség minden kiváltságát és előjogát főként erre alapozta”, illetve ez az, „amelyből az egész magyar nemesség minden előjoga és szabadsága ered”.<sup>21</sup> Ennél fogva egyrészt történeti érvekkel igyekezett alátámasztani a dokumentum érvénytelen voltát. Kifejtette, hogy amikor András a bátyjával, Imrével harcolt a hatalomért, lekötölte magát a magyar előkelők felé, akik – miután megmérgezték Imre fiát, az ifjú III. László királyt – végül kizsarárták az Aranybulla kiadását. Az erőszakkal, zsarolás útján kikényszerített dekrétum motívuma többször is kihangsúlyozásra kerül,<sup>22</sup> hogy Grossing ezután változatos érveléssel kifejttesse, hogy ennél fogva az egész Aranybulla érvénytelen. Mivel – írja Grossing – „intrikákkal, hatalommal, erőszakkal, félelemmel, ravaszsággal és csalással kényszerítették és csikarták ki ezt az oklevelet Andrásról” (és mindezt több ízben is hangsúlyozta), ezért „ha az erőszak és a félelem minden polgári szerződést visszacsinál és érvénytelenné tesz, akkor még kevésbé lehetnek jogilag érvényesek azok a királyi oklevelek, amelyeket a hűtlen alattvalók erőszakossága kényszerített ki.”<sup>23</sup> Az érvénytelenség mellett érvelve többször citálta a magyarok számára origónak számító

<sup>18</sup> GROSSING 1786a. 3–4.; GROSSING 1786b. 5–6. Hogy melyik műről lehet szó, nem világos.

<sup>19</sup> A Benczur szerzőségére utaló kortárs megjegyzéseket összegyűjtötte H. BALÁZS 1967. 45–46. Grossing maga is védekezni kényszerült a vádak ellen, és egy 1787-es újságcikkben azt írta, hogy őt plágiummal vádolják Magyarországon, holott ő 1777. júl. 3-tól 30-ig szinte megszakítás nélkül, szobájában fel-alá járkálva írónakán diktálta le a munkát. Az írónok néhány részt a kéziratból elloptott és eladott. Most azt mondják Magyarországon, hogy ezt a művet egy bizonyos Benczur írta, de ő csak bírálatra kapta meg az Udvartól a kéziratot. Idézi: H. BALÁZS 1967. 116. 79. jegyz.

<sup>20</sup> H. BALÁZS 1967. 45.; KOSÁRY 1980. 596.

<sup>21</sup> „der ganze ungarische Adel hauptsächlich hierauf alle seine Freyheiten und Vorrechte gründet”; „aus welchem alle Vorrechte und Freyheiten des ganzen ungarischen Adels ... fließen” – GROSSING 1786b. 131., 143. Itt és a továbbiakban a német változathoz idézek, a korabeli helyesírás megtartásával.

<sup>22</sup> GROSSING 1786b. 143–145., 162–164.

<sup>23</sup> „durch welche Ränke, Macht, Gewalt, Furcht, List und Betrug dieses Diplom dem Andreas abgenöthiget und ertrozt worden”; „Denn, wenn Gewalt und Furcht jeden bürgerlichen Vertrag ruckgängig und unkräftig machen, so müßen jene königliche Diplome noch weniger rechtskräftig seyn, welche die Zudringlichkeit treuloser Unterthanen erpreßt hat.” – GROSSING 1786b. 163., 164.

(de egyébként általa más helyen szintén támadott) Werbőczyt is. A Hármaskönyvből idézve kiemelte, hogy „»Az olyan kiváltság, amely másnak a kárára van, vagy amely az általános jogra vagy az állam egész alkotmányára nézve hátrányos, nem érvényes«. Mindez nagyon is illik ehhez a kiváltsághoz. Merthogy ez nemcsak a népre káros, amelynek most minden olyan terhet viselnie kell, amelyet egyébként a nemesség is viselt [utalva itt a *nemesi adómentességre*], hanem – ezt mindenki be fogja látni – a királyra, következőképpen a királyi koronára is; és hogy az állam alkotmányával és az András előtt uralkodó királyok törvényeivel ellentétes és ártalmas, remélem, már kellőképpen bebizonyosodott.”<sup>24</sup> Más helyen felhívta a figyelmet arra, hogy a dekrétumnak két, egymástól sok mindenben eltérő változata létezik, az 1222-es és az 1231-es. És „maga András vonta vissza ezt a kiváltságot 1231-ben”, továbbá „a kétségtelen törvény: »A későbbi törvények érvénytelenítik a régebbieket«, mint mindenütt, a magyarokra is érvényes. Werbőczy szerint »Ha két törvény vagy kiváltság vonatkozik ugyanarra a személyre vagy közösségre, az elsőt hatályon kívül kell helyezni, és a másodikat kell követni.«”<sup>25</sup> Végül ki is mondja a konklúziót e téren: „Most már nincs más hátra, mint hangosan és félelem nélkül érvénytelennek nevezni ezt a diplomát.”<sup>26</sup>

Ám Grossing nem elégedett meg ennyivel. Érvelésébe be-becsúsztatva hol a sorok között, hol konkrétan lebegtetett egy olyan szálát, hogy az Aranybulla igazából egy hamisítvány. Egyik megközelítésben András alattvalói csapták be a királyt, amikor olyan, szentistváninak mondott előjogokat terjesztettek elé megerősítésre, amelyek nem is léteztek. Az indította Grossingot ennek kimondására, hogy az Aranybulla elvi bevezetője valóban azzal indokolta a törvények kiadását, hogy „országunk nemeseinek ... Szent István király által elrendelt szabadsága ... kisebbedést szenvedett”, ezért András újra engedélyezte nekik „a szent király által engedett szabadságot”.<sup>27</sup> Erre a gyakori középkori toposzra<sup>28</sup> csapott le Grossing azzal, hogy „miben áll tulajdonképpen az a szabadság, amelyet András állítólag megerősített nekik? ... A magyaroknak tehát először azt kell bizonyítaniuk, hogy István már korábban is különböző kiváltságokat biztosított és adományozott a számukra. Ha erre nem képesek, akkor bebizonyítom, hogy becsapták Andrást, vagy ha ezt nem akarják beismerni, akkor azt, hogy ennek az oklevélnek egyáltalán nem szabad hinni, mert az oklevéltani elvek szerint az ilyen, az igazságnak ellentmondó

<sup>24</sup> „»Ein Privilegium, das zum Nachtheil eines Andern gereicht, oder das dem allgemeinen Recht oder der ganzen Staatsverfassung nachtheilig ist, hat keine Giltigkeit.« Alles dieses passet ganz angemessen auf dieses Privilegium. Denn, das es nicht nur zum Nachtheil des Volks, das nun alle Lasten, die sonst auch der Adel trug, allein tragen muß, sondern auch des Königs, folglich auch der königlichen Krone gereiche, wird Jedermann einsehen; und, daß es der Staatsverfassung und den Gesezen derjenigen Könige, die vor dem Andreas regieret, etgegen, und nachtheilig sen, das ist, wie ich hoffe, schon zur Genüge erwiesen worden. – GROSSING 1786b. 163. A (nem szó szerint) hivatkozott Werbőczy rész: Tripartitum II/11.: WERBŐCZY 1990. 298.

<sup>25</sup> „Andreas selbst dieses Privilegium 1231 fenerlich widerrufen habe”; „der ungezweifelte Rechtsatz: »Spätere Geseze entkräften die ältern«, so wie überall also auch bey den Ungarn gelte. Werbőzius sagt Th. II. T. 12: »Wenn zweyerley Geseze oder Privilegien vorhanden sind, welche die nämliche Person oder Gesellschaft betreffen, so wird das erste aufgehoben, und das zweyte befolgt.«” – GROSSING 1786b. 163. A hivatkozott Werbőczy rész: Tripartitum II/12.: WERBŐCZY 1990. 303.

<sup>26</sup> „Nun bleibet nichts mehr übrig, als dieses Diplom laut und ohne Scheu ungiltig zu nennen.” – GROSSING 1786b. 164.

<sup>27</sup> BULLA AUREA 23.; magyarul: ZSOLDOS 2022a. 249.

<sup>28</sup> TRINGLI 2003. 814–815.

dokumentumok hamisak és érvénytelenek.”<sup>29</sup> Le is vonta később a konzekvenciát: „Ha András ezzel a szabadságlevéllel csak megerősítette azt, amit István már jóváhagyott, akkor a magyar nemességnek nem jár több kiváltság, mint amennyit a Monarchia bármely más alattvalójának élveznie kell.”<sup>30</sup> „Ez mutatja, – írja másutt – hogy milyen gonoszok voltak azok az emberek, akik ezt az oklevelet ilyen gyalázatosan és törvénytelenül megrontották, és hogy gonoszságukat a legmagasabb szintre emeljék, ezt a megrontott és meghamisított oklevelet még a magyar Törvénykönyvbe is beépítették, hogy megváltoztathatatlan, örökérvényű törvény erejével és hatásával ruházzák fel.”<sup>31</sup> Bár nem mondta nyíltan ki, de a megjegyzése azt sugallta, hogy itt nem is feltétlen csak Andrással kortárs, hanem későbbi hamisítókra gondolt, és ezt a vádat még konkrétan megfogalmazta annak kapcsán, hogy mi lehet az Aranybulla állítólagos hét eredeti példányával.<sup>32</sup> „Amíg Bécsben voltam, és a különböző évek alatt, amíg Magyarországon éltem, szorgalmat és erőfeszítést nem kíméltem, hogy megtaláljam, ha nem is magát a kiváltságot, de legalább néhány maradványát. De minden hiábavaló volt. És akkor eljutottam a talán nem egészen jelentéktelen gyanúhoz, hogy vajon adott-e valaha is András egy ilyen kiváltságlevelet? vagy ha adott is volna, az vajon szóról szóra olyan lett volna, ahogyan azt itt az olvasóim elé tártam a magyar Törvénykönyvben található másolat szerint. Hogy ez utóbbit hiszem, arról a másik Raynaldus-példány győzött meg, ... amely messze különbözik ettől.”<sup>33</sup> Az első dolog azonban, ami gyanút kelt bennem, a magyarok eredendő szorgalma, amelynek köszönhetően a háború lángjai és az azt követő háborúk közepette mindig szorgalmasan fenntartották és megőrizték mindazt, ami különleges előnyeiknek kedvez, és megbízhatóan még gondosabban megőrizték volna mindazt, ami az egész nemesség számára előnyös és hasznos lehetett volna.”<sup>34</sup>

<sup>29</sup> „worinnen bestehet denn eigentlich die Freyheit, welche ihm Andreas bestätigt haben soll? ... Die Ungarn müßen also vorerst beweisen, daß ihnen Stephanus schon vorher verschiedene Vorrechte verliehen, und eingeräumt; können sie dieses nicht, so will ich beweisen, daß sie den Andreas hintergangen haben, oder, wenn sie dieses nicht zugeben wollen, daß diesem Diplom gar kein glauben beyzumessen ist, weil nach den diplomatischen Grundsätzen, solche Urkunden, die der Wahrheit widersprechen, unächt und ungiltig sind.” – GROSSING 1786b.144.

<sup>30</sup> „Hat Andreas durch diesen Freiheitsbrief nur dasjenige bestätigt, was schon von dem Stephanus bewilliget worden, so gebühren dem ungarischen Adel nicht mehrere Vorrechte, als ein jeder anderer Unterthan einer monarchischen Regierung sich zu erfreuen hat.” – GROSSING 1786b. 145.

<sup>31</sup> „Hieraus erhellet, wie boshaft diese Leute gewesen, welche dieses Diplom so schändlich und widerrechtlich verhunzten, und, um ihre Bosheit auf das höchste zu treiben, dieses verhunzte und verfälschte Diplom sogar dem ungarischen Kodex einverleibten, um ihm dadurch die Kraft und Wirkung eines unabänderlichen, immerwährenden Gesezes zuwege zu bringen.” – GROSSING 1786b. 160.

<sup>32</sup> A záradéka szerint hét példányban állították ki, mindegyiket másvalakinek adva: BULLA AUREA 28–29.; ZSOLDOS 2022a. 257.

<sup>33</sup> Grossing itt az 1231. évi Aranybulla-megújítás szövegére célozott, amit Odoricus Raynaldus adott ki a 17. században: RAYNALDUS 1693. 389.

<sup>34</sup> „Solang ich in Wien war, und in den verschiedenen Jahren, da ich in Ungarn lebte, hab ich keinen Fleiß, keine Mühe gespart, um, wenn nicht das Privilegium selbst, doch wenigstens einige Uiberbleibsel[*sic!*] davon ausfindig zu machen. Aber alles war vergeblich. Und daher kam ich auf dem vielleicht nicht ganz unbedeutenden Verdacht, ob wohl Andreas jemals ein solches Privilegium ertheilet haben möchte? oder wenn er es ertheilet hätte, ob es von Wort zu Wort so möchte gelautet haben, wie ich es hier, nach dem in dem ungarischen Codex befindlichen Exemplar, meinen Lesern vor Augen gelegt habe. Daß ich dieses Letzere glaube, überzeugt mich ein anderes Exemplar des Raynaldus, ... das von diesem himmelweit unterschieden ist. Auf den ersten Verdacht aber führet mich die den Ungarn angeborne Sorgfalt, vermög welcher sie alles, was ihre besondre Vortheile begünstiget, mitten unter den Krieges-Flammen, und anausgesetzten Kriegen allemal fleißig erhalten und aufbewahret haben, und zuverlässig dasjenige, was dem ganzen Adel gemeinschaftlich heilsam und dienlich hätte seyn können, noch sorgfältiger aufbewahret haben würden” – GROSSING 1786b. 158–159.

Ugyanez a vád előkerült az „ellenállási záradék” elemzése kapcsán is, ami ellen Grossing különösen heves és szarkasztikus kirohanásokat intézett. „Olvasóimat hideg borzongás fogja átjární e beszámoló [*az ellenállási záradék ismertetése*] hallatán, és jogos dühvel fogják mondani, hogy András biztosan örült volt, amikor aláírta ezt az oklevelet. Mert egy bölcs, ép elméjű királyról még feltételezni sem lehet, hogy hogy ilyen, a trónt gyalázó, istentelen törvényt adjon saját alattvalóinak, őseinek legtisztább jogai ellenében, amelyek a legvitathatatlanabb örökösödési jogként szálltak rá. De nem András a hibás ezért, hanem azok a gazemberek és szélhámosok, akik ilyen felelőtlenül meghamisították nemcsak az egész diplomát, hanem különösen annak a végét.”<sup>35</sup> És itt ismét előkerült érvként, hogy az 1231. évi változatban – amit Grossing az eredeti szövegnek fogott fel – nem az alattvalók ellenállásáról, hanem az esztergomi érsek kiközösítési jogáról esett szó,<sup>36</sup> ami szerinte még mindig túlzott engedékenységről és gyávaságról tanúskodik a király részéről, de lényegesen különbözik attól a változattól „amelyet a hűtlenség és a csalás írt be a magyar Törvénykönyvbe, és amelynek foltját még az utódok sem lesznek képesek letörölni”.<sup>37</sup>

Grossing a végén levonta azt a következtetést, ami folyamatosan sugárzott addig is a soraiból: „Mindezekből most már magától következik, hogy András ezen diplomája vagy kevesebb hitelt érdemel, vagy inkább teljesen érvénytelen ... Ha tehát a legtöbb magyar előjog erre a kiváltságra épül, akkor ezeknek is el kell veszíteniük érvényességüket, és a jövőben már nem előjogoknak, hanem előítéleteknek kell nevezni őket, amelyeket némely alattvaló árulása révén vezettek be Magyarországon.”<sup>38</sup>

Grossing nem csak az Aranybulláról beszélt ilyen szellemben és stílusban, a magyar közjog teljes rendszerét igyekezett kikezdeni, támadta Werbőczyt, általában a nemességet és az előjogokat, a királyválasztást, a koronázást és az előtte való eskütétel szokását, az országgyűlések intézményét, amit szerinte be kellene tiltani.<sup>39</sup>

Ha Kollár ennél sokkalta visszafogottabb írása is hatalmas botrányt okozott 1764-ben, akkor azt gondolhatnánk, hogy Grossing írásai arányosan ennél is nagyobb hullámokat vetettek. És bár a hullámok nem maradtak el, a méretük nem volt akkora, mint az elsőre várható lenne, amit a megjelenés körülményei magyaráznak. Kollár könyvét az országgyűlés elé időzítették azzal az alig titkolt céllal, hogy ideológiailag megágyazzanak vele az egyházi adóztatásnak, rést ütve ezzel általában is az előjogok rendszerén. Ott a világi és egyházi elit bőrére ment ki a játék.

<sup>35</sup> „Ein kalter Schauer wird meine Leser bey dieser Erzählung überfallen, und sie werden mit gerechtem Zorn sagen, daß Andreas, da er dieses Diplom unterfertigte, wahnsinnig gewesen seyn müsse. Denn von einem klugen König, der bey gesunder Vernunft ist, ist nicht einmal zu vermuthen, daß er gegen die sonnenklaren Rechte seiner Vorfahren, die ihm als sein unstreitigstes Erbrecht zugefallen, ein solches; den Thron so entehrendes, so gottloses Gesez seinen eigenen Unterthanen geben sollte. Doch hieran ist nicht Andreas Schuld, sondern jene Schurken und Betrüger, welche nicht nur das ganze Diplom, sondern vorzüglich den Schluß davon, so unverantwortlich verfälscht haben.” – GROSSING 1786b. 161.

<sup>36</sup> Vö. BULLA AUREA 29.; ZSOLDOS 2022a. 266.

<sup>37</sup> „den Treulosigkeit und Betrug in den ungarischen Kodex eingetücket, und dessen Schandfleck auch die Nachkommen nicht werden auslöschen können” – GROSSING 1786b. 161.

<sup>38</sup> „Aus allem diesem fließt nun von selbst, daß dieses Diplom des Andreas entweder weniger Glauben verdiene, oder wenigstens ganz ungiltig sen ... De sich demnach die meisten ungarischen Vorrechte auf dieses Privilegium gründen, so müssen folglich auch diese alle ihre Siltigkeit verlieren, und sind in Zukunft nicht mehr Vorrechte, sondern Vorurtheile zu nennen, welche durch die Treulosigkeit mancher Unterthanen in Ungarn eingeführet worden.” – GROSSING 1786b. 162.

<sup>39</sup> A teljes mű kivonatos ismertetését adja DOMANOVSKY 1944. 79–81., 85–90.

Grossing írásai „csak” a Birodalom területén kívül megjelent provokatív szerzemények voltak, amire reagálni becsületbeli ügy volt, de közvetlen jogkövetkezéssel nem bírtak. Az első reakciók így is hamar, már a latin-német pamflet kiadásának évében (1786) megérkeztek.<sup>40</sup> Az *Animadversiones in jus publicum Hungariae a Franc. Rudol. Grossing editum* (Megjegyzések a Franz Rudolf Grossing által kiadott „Magyarország közjogához”) című munka<sup>41</sup> szerző, kiadási hely és a kiadó vagy nyomda feltüntetése nélkül jelent meg, teljesen beazonosíthatatlanná téve a kiadás körülményeit, amit az indokolt, hogy a cenzúra megkerülésével nyomtatták ki, és terjesztették illegálisan. 1790-ben újra megjelentették, akkor már *Refutatio iuris publici Hung. a Fr. Rud. Grossing editi* (A Franz Rudolf Grossing által kiadott „Magyarország közjogának” cáfolata) címmel, változatlan beltartalommal, és szintén a szerző feltüntetése nélkül.<sup>42</sup> Akárki is állt mögötte, teljes mértékű, aprólékos cáfolatra törekedett. Sorról-sorra közölte Grossing munkájának latin változatát (így a teljes mű megtalálható az *Animadversiones*-be belefoglalva is), és viszonylag sűrűn megszakítva a szöveget, cáfoló megjegyzéseket fűzött hozzájuk. Természetesen az Aranybullára vonatkozó rész sem maradhatott ki. Főként történelmi érvekre épített (bár mai ismereteink szerint sokszor hibásan), de igyekezett rámutatni a logikai ellentmondásokra is, de nem hiányoztak a gúnyos és szarkasztikus megjegyzések sem. Cáfolta, hogy a történetírőknél felbukkant volna a III. Lászlóra vonatkozó mérgezési vád, ahogy annak sincs nyoma szerinte, hogy II. András erőszakos nyomás és kényszer hatására adta volna ki az Aranybullát: mindezeket a szerző köteles bizonyítani.<sup>43</sup> Ahol Grossing forrásokkal érvelt, és Rogerius azon megjegyzését citálta, miszerint az előkelők András és fia életére törtek, és fel akarták osztani maguk között az országot, ezzel is bizonyítva, hogy Andrásnak volt félnívalója az alattvalóitól,<sup>44</sup> ott az értelmezés bizonytalanságával jött elő. Ugyan nem vitatható, hogy történt ilyen eset, „csak az a kérdés, mikor történt? Mert nehezen lehetne bizonyítani, hogy 1222 előtt... tehát ezen év után nem vizsgálta a Szerző [*ti. Grossing*], mivel önmagától bizonyítottnak vélte, ti. hogy ez az összeesküvés készítette Andrást, hogy az 1222. évi dekrétumot kibocsátsa az Országos Rendek számára.” Majd az Aranybulla tartalma alapján érvelt azzal, hogy nem születhetett kényszer hatására. Szerinte „ha ... II. András ezt kötelességből adta volna ki, ahogy azok követelték, akkor nem engedték volna, hogy a 7., 11., 13., 16., 19., 21., 29. és 30. cikkelyek belekerüljenek

<sup>40</sup> A továbbiakban csak azokat a munkákat tárgyalom, amik Grossing Aranybullával kapcsolatos felfogását is cáfolni igyekeznek. Amikben ez nem hangsúlyos, azokat nem. Általában a Grossing elleni reakciókat röviden összefoglalja: KOSÁRY 1980. 596–597.

<sup>41</sup> ANIMADVERSIONES

<sup>42</sup> REFUTATIO

<sup>43</sup> ANIMADVERSIONES 179., 215. Érdekeség, hogy az itteni kérdés, ti. politikai kényszer hatására adta-e ki II. András az Aranybullát, és az mennyire tükrözi az ellenfelei akaratát, a 2010-es évektől újra felbukkant (természetesen politikai felhangok nélkül, tisztán történelmi rekonstrukcióként). A hagyományos, politikai kényszert kihangsúlyozó szemlélet ellenében Zsoldos Attila inkább a királyi akarat dominanciáját hangsúlyozza újabb műveiben. Összefoglalóan I. ZSOLDOS 2022b.

<sup>44</sup> GROSSING 1786b. 164. Rogerius felemlgetett szöveghele a következőképpen hangzik: „Et contra vitam patris et filiorum nequiter conspiraverant, ut illis gladio interemptis facilius quilibet posset de Hungaria, quam sibi per partes diviserant, portionem sibi debitam sine conditione cuiuslibet obtinere” – SRH II. 557. („[bizonyos előkelők] az atya és fiai élete ellen gonosz módon összeesküdtek, hogy őket karddal elpusztítva, könnyen elnyerhessék Magyarországából – amelyet maguk között részekre felosztottak – a nekik jutó részt anélkül, hogy bárki feltételeket szabna nekik.” – ROGERIUS 407. Horváth János ford.) Mivel az említett vádakát kínvallatás útján csikarták ki IV. Béla trónra lépése után az András-párti elit bizonyos tagjaiból, ezzel is megalapozva az ellenük való fellépést, a vádak valóságalapja erősen kétséges, I. ZSOLDOS 2022b. 441–442.

a dekrétumba.<sup>45</sup> Az Animadversiones ismeretlen szerzője itt az Aranybulla azon pontjait idézte (bár nem teljes következetességgel), amelyek a legmagasabb rangú előkelőket szabályozták. Grossing azon érve kapcsán, miszerint az Aranybulla a Szent István által adott szabadságokat erősíti meg, ám István törvényeiben ezeknek nyoma sincs, egyrészt hivatkozott arra, hogy nem minden nemesi szabadság az istváni dekrétumokból ered, továbbá Grossing túlságosan magabiztos abban is, hogy Istvánnak csak az a két dekrétuma lett volna, ami a korunkra maradt.<sup>46</sup>

Már nem csak általános történeti érvekkel, hanem konkrét forrásokkal hozakodott elő akkor, amikor Grossing nehezményezte, hogy hiába kereste az Aranybullát, nem találta semmi nyomát, amiből azt a következtetést lebegtette meg, hogy talán nem is volt eredeti példány. „Sajnálom, hogy a Szerző olyan szerencsétlen volt II. András dekrétumának és maradványainak a felkutatásában – *gúnyolódott* –, nem tudom, vajon volt-e valamikor Szepes megyében. Ha felkeresné a kiváló Görgei családot, az megmutatná II. András dekrétumának Lajos király általi 1351-es megerősítését, amit ő eredetiben küldött el Szepes megyének. Ha ezután ezt a példányt alaposabban összevetné a Corpus Juris Hungarici 1751-es nagyszombati, vagy az 1779-es budai kiadásába foglalttal, máshol nem, csak a 7. cikkely 2. § és a 25. cikkelynél találna eltérést, emebben a *vel* szócska hiányzik, ama helyen a Zsabolch *Zaloch*-nak olvasandó. Ami ha igaz, ahogyan minden igazság addig él, amíg az ellenkezője be nem bizonyosodik, kijelenthetem, hogy a Szerző minden aggálya, amit itt bővelkedve többször is kifejtett, teljesen el fog múlni.”<sup>47</sup> Tegyük hozzá: a cáfolat minden látszólagos pontossága ellenére itt elég felületes volt. Grossing nem a későbbi átiratok létezését tagadta, hanem az 1222. évi példány eredetijének a hiányát tette szóvá, amit értelemszerűen nem cáfol egy 1351-es átiratra való hivatkozás. Ráadásul a filológiai aprómunkát kifejezetten rosszul végezte el a két szöveg összevetője (nem tudható, hogy ez maga az ismeretlen szerző volt, vagy őt is így tájékoztatták), mert a hivatkozott levéltári példány és a Corpus Jurisban kiadott Aranybulla-szövegek között nem csak a mondott kettő, hanem igen sok eltérés található.<sup>48</sup>

Az Animadversiones jogfelfogása leginkább az ellenállási záradék megvédése kapcsán figyelemreméltó. Fentebb láttuk, hogy Grossing ezt támadta a leghevesebben, ahogy az ismeretlen szerző írja, „átcsapott egy véres kézzel és lélekkel végrehajtott szidalmazásba”.<sup>49</sup> A cáfolat szerint itt valójában a szöveg félreértéséről van szó, Grossing nem értelmezte jól az ott olvasottakat. Szerinte az Aranybulla 1231. évi változata nem megváltoztatta, hanem megmagyarázta a korábbi rendelkezést. „Kétségtelenül András és az Országos Rendek tudták a legjobban értelmezni az általuk

<sup>45</sup> „Questio tantum est, quando id factum est? Certe vix docebitur ante annum 1222. Si ergo post annum hunc non probat Auctor, quod sibi probandum sumpserat, scilicet conspiratione hac impulsus esse Andream, ut Decretum anno 1222. Ordinibus Regni elargiretur ... si ... Andreas II. id decernere debuisset, quod illi efflagitabant, non admisissent, ut articuli 7. 11. 13. 16. 19. 21. 29. & 30. Decreto huic inserantur.” – ANIMADVERSIONES 217.

<sup>46</sup> ANIMADVERSIONES 188.

<sup>47</sup> „Doleo, quod Auctor tam infelix fuerit in exquirendo Andream II. Decreto, & ejus reliquias, nescio utrum in Comitatu Scepusiensi aliquando fuerit. Si Inclitam Familiam Görgeinam requisivisset, ostendisset illa confirmationem Decreti Andream II, a Ludovico Rege An. 1351. factam, & ad Scepusiensem Comitatum missam in Originali. Si praeterea Autographum hoc cum Editione Tyrnaviensi de an. 1751. aut vero Budensi de anno 1779. Corpori Juris Hungarici inserta severius contulisset, non alibi quam art. 7. § 2. & art. 25. discrimen invenisset, in illa vocula vel desideratur, in hoc loco Zsabolch, Zaloch erit legendum, quae si vera sunt, uti omnia vera esse tamdiu, donec contrarium evincetur, adseverabo, tota Crisis Authoris, hic exaggeratius iterum exposita, abibit in sumum.” – ANIMADVERSIONES 210–211.

<sup>48</sup> Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (DL) 41 173.; CJH 1751. 155–157.

<sup>49</sup> „Auctor ad invectivas patetice satis manu, menteque sanguinaria expressas transiisset” – ANIMADVERSIONES 213.



hozott törvényt, és ezt tették az 1231-ben kiadott, és néhány cikkelyében részben megváltoztatott dekrétumban is. E szavakat pedig a király kiközösítésének engedélyével magyarázták meg, ez a büntetés az akkori idők természete szerint elég súlyosnak számított, de kiszabni azt igen bajos, csaknem lehetetlen volt.” Vagyis szerinte a híres „ellenállási jogon” eleve, 1222-ben sem értettek mást, mint egyházi kiközösítést, amit egyébként nem is nagyon alkalmaztak. A szerző ezután elhatárolódik nemcsak azoktól, akik a 17. századtól kezdve Habsburgellenes éllel hivatkoztak az ellenállási záradékra, de a magyar nemzet teljes olyan részétől, akik egyetértettek ezzel: „Ahogy Bocskay, Bethlen, Rákóczi és Tököly csatlósai e szavakat [az *Aranybulla ellenállási záradékát*] más érteleme akarták elferdíteni, úgy az egész magyar népnek a bűnül fel lehet ezt róni.” – írta.<sup>50</sup>

Az *Animadversiones* teljes mértékben királyhű írójának személye ismert lehetett a kortársak előtt, Schwartner Márton 1811-es megjegyzése szerint „állítólag a néhai kassai prof. Zinner János volt az”.<sup>51</sup> Az azonosítás azért figyelemre méltó, mert a csehországi születésű, német anyanyelvű és nem nemesi származású Zinner mérsékelt jozefinista nézeteket vallott, és teljesen kívül állt a magyar nemeség körén. Zinner hitt a népfeltség elvének és a magyar rendi berendezkedésnek az összeegyeztethetőségében, és ezért II. József híveként sem volt a magyar alkotmány felszámolása mellett, szerzőségét ugyanakkor kétségbe vonják, mert ezzel együtt is csak nehezen illeszthető be ez a munka a zinneri életműbe.<sup>52</sup> Bár az ellenállási záradékról írottak sem állnak messze Zinner felfogásától, szerzősége egzakt módon ettől még nem bizonyítható.

A válasz tehát megszületett, és ezzel a vita le is csenghetett volna, de Grossing nem elégedett meg ennyivel, és továbbra is felszínen tartotta a témát. Nem sokkal később a saját újságjának, a *Staaten Journal*nak az 1787. évi első számában közzétett egy, a magyar királykoronázásról szóló esszét, amit állítólag személyesen adott át 1780. december 10-én II. Józsefnek titkos politikai javaslatként.<sup>53</sup> Az írás a témájánál fogva kevesebb figyelmet szentel az Aranybullanak, mindössze arra tér ki a koronázás előtti eskütétel tárgyalásakor, hogy I. Lajos volt az első olyan király, aki megerősítette ezt a dokumentumot. „Előtte ennek a megerősítésnek a legcsekélyebb nyoma sincs. Ami még furcsább, hogy András 1222-ben adta ki ezt a bullát. Andrásból Lajosig öt király volt, anélkül, hogy bármelyiküknek is eszébe jutott volna megemlíteni ezt a bullát; sőt ... még András is, hat évvel e kiváltság kiadása után, szinte teljesen megváltoztatta azt; fia és utóda: Béla azonban formálisan és a legünnepélyesebben semmisnek és érvénytelennek nyilvánította.”<sup>54</sup>

<sup>50</sup> „Andreas ac Ordines Regni procul dubio Legem per se latam optime poterant interpretari, fecerunt id an. 1231. in Decreto hoc repetito, & quibusdam articulis ex parte immutato. Interpretati enim sunt verba haec per facultatem Regem excommunicandi; poena haec pro ratione temporum illorum satis quidem gravis fuerat; sed illam dictare perdifficile ac fere impossibile erat. Quod Bocskay, Betlehemii, Rakoczi, ac Tökeli Assaeclae verba haec in alium sensum detorqueere voluerint; quomodo id toti Genti Hungaricae crimini dari potest.” – ANIMADVERSIONES 214.

<sup>51</sup> „Der Grossingische Text aber mit polemischen Anmerkungen, findet sich ohne Namen des Opponenten (der verstorbene Prof. Joh. Zinner in Caschau soll es gewesen seyn) in dem Buche: *Animadversiones in jus publicum Hungariae a F. R. Grossing editum*, s. I. 1786. 8. (durch eine Impostur des Verlegers erhielt der Landenhüter später einen neuen Titel: *Refutatio iuris publici Hung a Fr. Grossing editi*. Pestini 1790. 8.)” – SCHWARTNER 1811. 15.

<sup>52</sup> Zinner életére, jogfelfogására I. ZÁVODSZKY 1987. 14–16. (Závodszy nem fogadja el Zinner szerzőségét)

<sup>53</sup> A művet teljes szövegében közli a vele polemizáló POTKONITZKY 1790. A továbbiakban innen idézek belőle.

<sup>54</sup> „Vor ihn findet man von dieser bestätigung nicht die geringste Spur. Ja was noch sonderbarer ist, so hat Andreas diese Bulle im Jahre 1222. von sich gegeben. Vom Andreas bis zum Ludowicus, waren mittelst fünf Könige, ohne daß es einem von diesen nur eingefallen wäre, von dieser Bulle nur eine Erwähnung zu thun; vielmehr ist es eine ausgemachte Sache, daß selbst Andreas 6 jahre nach der herausgabe dieses Privilegiums dasselbe fast gänzlich verändert; Bela aber, sein Sohn und Nachfolger, förmlich und auf das feierlichste cassiret und annulliret hat.” – POTKONITZKY 1790. 138.

Itt is visszatért tehát Grossing azon felfogása, hogy az Aranybulla érvénytelen, hiszen maga András és Béla is érvénytelenítette azt.

Néhány évvel később, 1790-ben (de már II. József halála után) az erre való válasz is megszületett, az előzőhöz hasonló stílusban: pontról pontra haladt, előbb közölve a teljes szöveg adott részletét, majd hozzáfűzte a maga megjegyzéseit. Fontos különbség, hogy a szerző itt már vállalta a nevét: Potkonitzky Ádámról, a késmárki evangélikus gimnázium tanáráról volt szó.<sup>55</sup> Potkoniczky kiszámítható módon érvelt: szerinte – az Animadversiones szerzőjéhez hasonlóan – az 1231-es (nála 1232-es) megújítás nem érvénytelenítette, hanem kibővítve magyarázta az előző változatot, „egyes pontokat világosabban és konkrétan fejtett ki, mint korábban, de majdnemhogy teljesen semmiképpen sem változtatta meg”.<sup>56</sup> Grossing azon ötletszerű állítása pedig, miszerint Béla formálisan is érvénytelenítette az Aranybullát, „a szerző merész állítása, amelyet ezennel én is a legünnepélyesebben pusztá kitalációnak nyilvánítok, amíg nem hozza nyilvánosságra az érvénytelenítésről szóló oklevelet, amelyet mind a mai napig egyetlen történetíró sem említett”.<sup>57</sup> (A „legünnepélyesebb” kijelentéssel szarkasztikusan Grossing azon mondatára utalt, miszerint IV. Béla is a „legünnepélyesebben” érvénytelenítette az Aranybullát.)<sup>58</sup>

1790-ben, már II. József halála után jelent meg szintén név nélkül az „Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlands, und von den Rechten ihrer Könige” (Tévedések a legtöbb magyar felfogásában a hazájuk alkotmányával és a királyuk jogával kapcsolatban.) című könyv.<sup>59</sup> A mű – ahogy részletesebb ismertetője, Domanovszky Sándor fogalmazott – „gyűlölködésben nem áll messze Grossing röpirata mögött”,<sup>60</sup> szintén a magyar alkotmányos berendezkedést támadta, és szerzőjének hagyományosan Izdenczy Józsefet tartják, akinek udvarhúsa a bécsi Államtanács első magyar tagjaként megkérdőjelezhetetlen volt.<sup>61</sup> Felmerült ugyan olyan vélemény is, amely szerint a szerző maga Grossing lett volna,<sup>62</sup> de ez nem teljesen meggyőző, akár csak annak a fényében is, ahogy az Aranybulláról írt. Az „Irrthümer” ugyanis az Aranybulla elemzését kifejezetten kerülte. Mindössze annyit írt róla egy helyen, hogy „Ez a dekrétum minden tekintetben külön kommentárt érdemel. A körülmények fogják meghatározni, hogy meg kell-e próbálnom egy ilyent megfogalmazni”.<sup>63</sup> A valószínűbb szerző, Izdenczy József azonban más munkájában már bővebben érintette a témát. Egy 1789-ben íródott műve, amelyet latin eredetijéből maga Izdenczy ültetett át németre,<sup>64</sup>

<sup>55</sup> POTKONITZKY 1790. Életére röviden: SZINNYEI 1906. 91.

<sup>56</sup> „darinnen einige Punkte deutlicher und bestimmter, als vorher, ausgedrückt; aber keinesweges fast gänzlich verändert” – POTKONITZKY 1790. 139.

<sup>57</sup> „ist eine verwegene Behauptung des herrn Verfassers, die ich hiemit ebenfalls auf das feierlichste für eine blosse Erdichtung erkläre, so lange, bis er nicht die Aushebungsurkunde, deren bis auf den heutigen Tag noch kein Geschichtschreiber erwähnt hat, wird öffentlich bekannt gemacht haben” – POTKONITZKY 1790. 140.

<sup>58</sup> L. POTKONITZKY 1790. 138., és itt is fentebb idézve.

<sup>59</sup> IRRTHÜMER

<sup>60</sup> DOMANOVSKY 1944. 84. Tartalmának részletes ismertetését lásd uo. 84–92.

<sup>61</sup> Izdenczy jogfelfogását általánosabban, az összes műve fényében elemzi STRADA 1940. 68–81.

<sup>62</sup> GRAGGER 1923. 81. Gragger levéltári forrásokra hivatkozott („zeigen die Akten” – írta), közelebbi megjelölés nélkül.

<sup>63</sup> „Dieses Dekret verdient in jeder Rücksicht einen besondern Kommentar. Die Umstände werden es entscheiden, ob ich solchen zu entwerfen versuchen solle.” – IRRTHÜMER 94.

<sup>64</sup> IZDENCZY 1789. A műhöz nem tudtam hozzáférni, Strada Ferenc összefoglalója és idézetei alapján ismerem, l. STRADA 1940. 69.

teljesen a grossingi vonal mentén támada az Aranybullát: a magyar nemesek erőszakos úton érték el kiadatását, miután fellázkodtak Imre király ellen és megmérgezték a III. Lászlót, ráadásul II. Andrásnak nem is volt joga lemondani a királyi felségjogok egy részéről, ezért az utódaira nem is érvényes a diploma, csak órá. Lakonikus összegzése szerint „ez a szerencsétlen dokumentum a magyar Pandora szelencéje, amelyből azóta minden rossz és szerencsétlenség hazánkra zúdul és zúdulni is fog, ha II. József meg nem kegyelmez magyar népének és mindekelőtt nem szabadul meg azoktól a nyughatatlan alakoktól, akik előítéleteik védelmében ezt a dokumentumot óbégatják, és ezzel a fejedelmet, az országot és a népet romlásba döntenek”.<sup>65</sup> A nézőpontban nem lehet nem felfedezni Grossing hatását.

Láthatjuk tehát, hogy a 18. század végétől kezdve komoly jogelméleti és történeti polémia zajlott a magyar nemesi jogok mibenlétéről. Ezekben az erősen eltérő színvonalú és hangvételű írásokban a klasszikus magyar jogfelfogást akarták kikezdeni, illetve megvédeni. Grossing ezirányú tevékenysége ennek csak egy eleme volt, ami nem képezte részét a bécsi Udvar által támogatott műveknek, és aminek közvetlen következménye nem volt a hagyományos jogi berendezkedés lassú lebontásában. A 19. század eleji udvarhű, és a magyar jogrendszerrel szemben állást fogláló munkák nem is nagyon hivatkoztak rá, vélhetően hangneme és nem túl magas színvonala miatt.<sup>66</sup> Grossing annál mélyebb nyomot hagyott a magyar oldalon. A különféle jogtörténeti áttekintések, összefoglalók a 19. század közepéig (de nem egyszer a 20. század elejéig) szinte kötelességüknek érezték, hogy kitérjenek megjegyzéseire. Kezdetben hosszabban, aztán csak néhány mondat erejéig, vagy ha mást nem, akkor a korábbi ellenvéleményeket citálva.<sup>67</sup> Grossing személye magyar körökben szinte „fogalommá” vált. „Csekély hitű ember, és népének megrágalmazója” – írta róla 1820-ban Cziráky Antal a grossingi felfogást is cáfoló jogtörténetében.<sup>68</sup> Kovachich Márton 1790-ben úgy hivatkozott a „Grossingi állításra” („assertum Grossingerianum”), „koholmányára” az Aranybullát tárgyalva,<sup>69</sup> hogy semmilyen közelebbi forrásmegjelölést nem adott – nem is kellett, minden olvasója tudta akkoriban, hogy kiről és miről beszél. De nem csak akkor. Knausz Nándor 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó ülésén is azzal kezdte az esztergomi Aranybulla-példányról szóló összefoglalóját, hogy „igen is fris[s] emlékezetünkben van Grossinger állítása, miszerint az Aranybulla hamis, és eredetiképen soha sem is létezett.”<sup>70</sup> Erről a „friss emlékezetéről” úgy beszélt, hogy ekkor már 75 év, egy teljes emberi életidő telt el Grossing írásainak köztudatba kerülése óta, az Aranybullára támaszkodó nemesi „alkotmánynak” nem volt már jogérvénye, és a pamflet az ellenoldalon sem volt hivatkozási alap. A munka hatása tehát illet Grossing botrányok övezte életéhez: inkább csak füstje volt, mint lángja, ám ez a „füst” még 75 év után is csípte sok magyar szemét.

<sup>65</sup> „Diese unglückliche Schrift ist die Hungarische Pandorabüchse, aus welcher seit dieser Zeit alles Übel und Unheil auf unser Vaterland strömt und noch strömen wird, wenn sich Joseph II. nicht seines hungarischen Volkes erbarmet und nicht vor allem die unruhigen Köpfe aus dem Wege schafft, die diese Schrift als die Schutz währe ihrer Vorurtheile ausschreiben und solchergestalt Fürst, Land und Volk zu Grunde richten.” – Idézi STRADA 1940. 75. 70. jegyz.

<sup>66</sup> Pl. a bécsi Theresianum jogászprofesszorának, Anton Wilhelm Gustermannak az 1818-ban kiadott magyar alkotmányjogi tankönyve hosszabban is kitért arra, hogy az Aranybulla miért nem minősül alkotmánynak, ám nemcsak hogy nem említette Grossingot, de érvelése sem az ő nyomdokán haladt, noha szinte biztosan ismerte a munkáját. GUSTERMANN 1818. 9–17.

<sup>67</sup> Pl. KOVACHICH 1790. 83–114.; CZIRÁKY 1794. 51–63.; KORBULY 1871. 69.; MÁRKUS 1898. 283.

<sup>68</sup> „Franciscus Rudolphus Grossinger, homo sublestae fidei, et calumniator suae gentis” – CZIRÁKY 1820. 2.

<sup>69</sup> KOVACHICH 1790. 88., 90–91., 94–95.

<sup>70</sup> KNAUZ 1861. 205.

## FELHASZNÁLT IRODALOM

ABAFI LAJOS (1885): A Rózsa-rend. Mult századi titkos társaság. *Hazánk* 4. szám. 643–657., 732–742.

ANIMADVERSIONES: S. a.: *Animadversiones in jus publicum Hungariae a Franc. Rudol. Grossing editum*. S. I., 1786.

H. BALÁZS ÉVA (1967): *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763–1795*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BULLA AUREA: BESENYEI, LAJOS – ÉRSZEGI, GÉZA – PEDRAZZA GORLERO, MAURIZIO (ed.) (1999): *De Bulla Aurea Andreae regis Hungariae MCCXXII*. Edizioni Valdonega, Verona.

CIEGER ANDRÁS (2010): A pecsét sok oldala. Az *Aranybulla* mint emlékezeti hely. In Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. H. n. [Budapest], Argumentum. 403–413.

CJH 1751.: *Corpus Juris Hungarici seu Decretum Generale Inclyti Regni Hungariae*. Tom. I. Tyrnaviae.

CZIRÁKY DE DIENES-FALVA, ANTONIUS (1794): *Ordo Historiae Juris Civilis Hungarici*. Pestini.

CZIRÁKY ANTAL (1820): *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria a primordiis monarchiae in haec tempora*. Budaë.

CSIZMADIA ANDOR (1964): Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. A „Kollár contra Status et Ordines”. *Jogtudományi Közlöny* 19. új évf. 4. szám 214–227.

CSÓKA J. LAJOS (1935): Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira. In Angyal Dávid (szerk.): *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 5. évf. Budapest. 150–173.

DOMANOVSKY SÁNDOR (1944): *József nádor élete* I. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

ÉRSZEGI GÉZA (1972): Az Aranybulla (A hétszázötvenedik évfordulóján). *Fejér megyei történelmi évkönyv* 6. 5–26.

GRAGGER, ROBERT (1923): *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone. Mit dem Faksimile eines Goethe-Briefes*. Berlin–Leipzig.

GROSSING, FRANCISCUS RUDOLPHUS (1786a): *Ius publicum Hungariae*. Halae Saxonum.

GROSSING, FRANZ RUDOLPH (1786b): *Ungarisches allgemeines Staats- und Regiments-Recht*. Aus dem Lateinischen übersezt von einem Freunde. S. I. [Wien]

GUSTERMANN, ANTON WILHELM (1818): *Ungarisches Staatsrecht*. I. Band. Wien.

HORVÁTH ARTILA (2020): A magyar történelmi alkotmány. In Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 54–64.

IRRTHÜMER: *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlands, und von den Rechten ihrer Könige*. S. I. [Wien], 1790.

IZDENCZY JÓZSEF (1789): *Antworten der Wahrheit auf die Beschwerden der Unwissenheit oder merkwürdiges Sendschreiben eines Hungarns an seine Mitbürger über neuesten Zustand ihres Vaterlandes unter der Regierung Josephs deß zweiten*. Wien.

KNAUZ NÁNDOR (1861): Az Aranybulla. *Magyar Történelmi Tár* 10. 205–218.

KOLLARIUS, ADAMUS FRANCISCUS (1764): *De Originibus et Usu perpetuo protestatis Legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae*. Vindobonae.

KORBULY IMRE (1871): *Magyarország közjoga. (Magyar államjog.)* Tekintettel a történeti fejlődésre különösen pedig az 1848-ki legújabb törvényeink által eszközölt átalakításokra. Pest.

KOSÁRY DOMOKOS (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS (1790): *Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum*. Budae.

KULCSÁR PÉTER (1973): *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MÁRKUS REZSŐ (1898) (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon öt kötetben*. I. Budapest.

MIKÓ GÁBOR (2021): *A középkori Magyar Királyság törvényei és a Corpus Juris Hungarici*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

POTKONITZKY ÁDÁM (1790): *Freimüthige Untersuchungen über die Krönung in Ungarn und andere damit verknüpfte Gegenstände des ungrischen Staatsrechts*. Preßburg.

RAYNALDUS, ODORICUS (1693): *Annales Ecclesiastici ab anno ... M. C. XCVIII. usque ad annum M. D. XXXIV. continuati*. Tom. XIII. Coloniae Agrippinae.

REFUTATIO: S. a.: *Refutatio iuris publici Hung a Fr. Rud. Grossing editi*. Pestini–Budae–Cassoviae, 1790.

ROGERIUS: Thuróczy János: A magyarok krónikája. Rogerius mester: Siralmas ének. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

SCHWARTNER, MARTIN (1811): *Statistik des Königreichs Ungarn*. Th. II–III. Ofen.

SIPTA ISTVÁN (2011): Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői. In Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. Budapest, Gondolat Kiadó. 106–127.

SRH: SZENTPÉTERY IMRE (ed.) (1999<sup>2</sup>): *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt kiadásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest, Nap Kiadó.

STRADA FERENC (1940): Izdenczy József, az államtanács első magyar tagja. In *Miskolcgy Gyula (szerk.): A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 10. évf. Budapest.

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN (2005): *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, Osiris Kiadó.

SZINNYEI JÓZSEF (1906): *Magyar írók élete és munkái*. XI. Budapest.

TRINGLI ISTVÁN (2003): A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. *Századok* 137. 809–848.

VÖLGYESI LEVENTE (2015): A magyar rendi szabadságeszme fejlődése, különös tekintettel a Hármaskönyvben fellelhető szabályozásra. In Csehi Zoltán – Szabó István – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press. 209–225.

WERBŐCZY ISTVÁN (1990): *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Ford. Csiky Kálmán, bev. Bónis György. Budapest, Téka Könyvkiadó.

WIMMER ÉVA (1986): Joseph Grossing kéziratot szótárai az Egyetemi Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 102. 1. szám. 17–38.

ZÁVODSZKY GÉZA (1987): Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. *Magyar Könyvszemle* 103. 1. szám. 10–18.

ZSOLDOS ATTILA (2002a): *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Könyvkiadó.

ZSOLDOS ATTILA (2022b): *Az Aranybulla királya*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet.

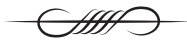
IGAZ LEVENTE PHD

igaz.levente@gmail.com

történelem, portugál és spanyol nyelv szakos tanár, történész  
(Leövey Klára Gimnázium, Budapest)

# Fejezetek a középkori Ibér-félsziget állam- és jogtörténetéből: a Privilegio General de Aragón előzményei és háttere

Chapters on the State- and Legal History  
of the Medieval Iberian Peninsula:  
Prelude and background of the Privilegio General de Aragón



## ABSTRACT

The formation of the monarchy of the estates, as a complex process, also could not be separated from the development of the geopolitical and social conditions in the southwestern corner of our continent, on the Iberian Peninsula. There, in the state development, the Kingdom of Aragon reached the furthest, as evidenced by its written sources. In our article, we do not intend to deal with the possibilities of comparison, nor with the question of which contemporary European letter of privilege may have influenced one (or possibly several) others. Instead, keeping in mind the peripheral familiarity of the Iberian Middle Ages in Hungary, we will try to bring the Aragonese example of medieval royal letters of privilege closer to the readers, primarily based on local bibliography. We do this by presenting the path and background leading to it, in the broader context of state development on the Iberian Peninsula.

## KEYWORDS

letter of privilege, fuero, reconquest, expansion, Aragonese, nobility, aristocracy, resistance

DOI 10.14232/belv.2022.3.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Igaz Levente (2022): Fejezetek a középkori Ibér-félsziget állam- és jogtörténetéből: a Privilegio General de Aragón előzményei és háttere. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 143–161.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

## BEVEZETÉS

A rendi monarchia kialakulásának összetett folyamata természetesen kontinensünk délnyugati szegletében, az Ibériai-félszigeten sem volt elválasztható az ottani geopolitikai és társadalmi viszonyok alakulásától. A középkori államfejlődés e fontos fejezete így az azonosnak tűnő ke-  
retek ellenére sem azonos módon és időben ment végbe a félsziget keresztény államképletei  
esetében.<sup>1</sup> A folyamatban az Ibér-félszigeten kétségkívül az az Aragón Királyság jutott a leg-  
tovább, amely a nagy földrajzi távolság ellenére a középkor folyamán a Kárpát-medencéig érő  
kapcsolatokkal rendelkezett.

A rendi monarchia kialakulásának helyi, írott emlékei közül, az ibér-félszigeti jogtörténe-  
ti forráscsoport terjedelmes anyagában a legfontosabbak azok a különböző kiváltság- és ado-  
mánylevelek, amelyeket a félszigeti újlatin nyelveken *fueros/forais/furs* összefoglaló néven  
ismerünk. Ezek a dokumentumok különféle előjogokat biztosítottak a közösségeknek, egyének-  
nek vagy éppen egyes térségeknek, más esetekben helyi törvényekként működtek.

Ilyen formán a középkori Ibér-félszigeten a joghatóság szerepét is betöltötték.<sup>2</sup> Az egymás-  
sal bonyolult dinasztikus kapcsolatban álló félszigeti királyságok esetében a fuerok egymásra  
is hatással voltak. Erre példa az egyik aragón magterület, Sobrarbe, amelynek problémás kel-  
tezhetőségű törvénygyűjteménye (Fueros de Sobrarbe), pontosabban annak bevezetője, utóbb  
felbukkan a Navarrai Királyság területén is, ahol az egyik változata éppen a navarrai törvények

<sup>1</sup> A kasztíliai rendi fejlődésről lásd: ARRANZ GUZMÁN 2010. 49–58, a Navarrai Királyságról: MARTÍN DUQUE-GALLEGO GALLEGO 1991, 324–328. Az ibér-félszigeti (Portugáliát is ideértve) rendi reprezentációról kiváló új tanulmánykötet NAVARRO ESPINACH – VILLANUEVA MORTE 2020.

<sup>2</sup> A latin *fórum* szó származékeként ismert forráscsoport (Lásd: Dicionário da História Portuguesa. Joel Serrão, 1963–1971, spanyol nyelvű irodalmára: BARRERO GARCÍA 1989; COLECCIÓN DE FUEROS 1852. 105–130.; LADERO QUESADA – GALÁN PARRA 1982. 221–243.; LADERO QUESADA 1998. 294–337.; GARCÍA ULECIA 1975; ALVARADO PLANAS 1995; CORRAL GARCÍA 1988; SÁNCHEZ REY 2007; LACRUZ BERDEJO 2002. 455–575.; CAVANILLES 2003; MARTINEZ Díez 2005b, 29–84; SUÁREZ-GAMBRA 2008; MATOS REIS 1996. Angol nyelven: ESTEVES 2003; O’CALLAGHAN 1975. 172; 270–283. Magyarul: VINCENT – STRADLING 1997. 76–78.; WENZEL 1876. 22–25.



(El Fuero General de Navarra) között maradt ránk, bevezetőjében a később nagy karriert befutott koronázási eskü szövegével.<sup>3</sup> Erre alább még visszatérünk.

A fueros az Aragón Királyság esetében ugyanakkor jogtörténeti előzményei is annak a korszakos jelentőségű uralkodói dokumentumnak, amely több tartalmi eleme miatt úgy az angol Magna Charta Libertatummal, mint az idén 800 éves magyar Aranybullával is összevethető. Hasonlóság mutatkozik a kibocsátáshoz vezető út és az utóélet, de a nemesi ellenállási jog kérdésének szemszögéből is. Írásunkban a középkori Ibér-félsziget állam- és jogtörténetének kiemelkedő írásos emlékével, az 1283-ban keletkezett, *Privilegio General de Aragón* néven ismert királyi szabadságlevéllel foglalkozunk.

A korábbi magyarországi, illetve magyar kutatók által külföldön publikált szakmunkákban az Aranybulla, és a több mint hat évtizeddel később született Privilegio General de Aragón lehetséges kapcsolata régóta ismert téma. Az angol, az aragón, a magyar monarchiák, illetve a Jeruzsálemi Királyság szabadságleveleinek összehasonlításával először Ferdinandy Gejza és Karácsonyi János,<sup>4</sup> majd az ő nyomdokukban az 1930-as években Kőrösi Albin és Divéky Adorján foglalkoztak: Divéky nem zárta ki a magyar nemesi ellenállási jog aragóniai gyökereit,<sup>5</sup> a későbbiekben Vajay Szabolcs az aragóniai törvényre gyakorolt magyar hatást hangsúlyozta.<sup>6</sup> Legújabban Zsoldos Attila említi új monográfiájában, a 2022 áprilisában az Aranybulláról rendezett levéltári konferencián pedig Bácsatyai Dániel tért ki a témára röviden. Utóbbi az XIII. századi európai szabadságlevelek összegzésére is vállalkozott, az aragóniai példát is ideértve, ugyanakkor az ibériaival szemben a Magna Charta és az angol jogi hatás szerepét emelte ki.<sup>7</sup>

Az alábbiakban nem szándékozunk sem az összevetési lehetőségekkel, sem pedig azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy melyik szabadságlevél lehetett hatással valamelyik (esetleg több) másikra. Ehelyett az ibér középkor hazai, periférikus ismertségét szem előtt tartva, elsősorban a helyi szakirodalom alapján igyekszünk a magyar olvasóközönséghez közelebb hozni a középkori királyi szabadságlevelek aragón példáját. Tesszük ezt az ahhoz vezető út és háttér bemutatásával, az ibér-félszigeti államfejlődés tágabb kontextusában.

## ELŐZMÉNYEK: AZ ARAGÓN-KATALÁN EXPANZIÓ

A rendi fejlődés sajátos helyi körülményeinek áttekintésekor elsőnek az ibér-félszigeti iszlám korábban többször megújulni látszó, ám a XIII. század elejére végképp erejüket vesztő államalakulataival szembeni évszázados háborút, közismert nevén a rekonkviztát kell említenünk.<sup>8</sup>

<sup>3</sup> A „mitikus” Fueros de Sobrarbe helyi hatásáról jó szakirodalmi hivatkozással lásd VESZPRÉMY 1994. 36–38.

<sup>4</sup> FERDINANDY 1899. 52.; KARÁCSONYI 1899. 20.)

<sup>5</sup> Divéky azt vetette fel, hogy az aragón jogfejlődés már Imre király Aragóniai Konstanciával kötött házassága (1198–1204) idején éreztehatását Magyarországon. DIVÉKY 1932. 2–4.; KŐRÖSI 1932.

<sup>6</sup> VAJAY 1984. 412.

<sup>7</sup> ZSOLDOS 2022. 9.; BÁCSATYAI 2022. 20–23. A levéltári konferencia összefoglalóját lásd: [https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/konferencia\\_az\\_aranybulla\\_kiadasanak\\_800\\_evfordulojara\\_0](https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/konferencia_az_aranybulla_kiadasanak_800_evfordulojara_0).

<sup>8</sup> Az 1031-ben széthulló Córdobai Kalifátus szegregációját követően új hódítóként fellépő észak-afrikai berber almoravida, majd almohád dinasztiákkal szembeni folyamatos, komoly területi nyereséget eredményező expanzió a legerősebb, északról terjeszkedő keresztény állam, León-Kasztília vezetésével zajlott, amely azonban meg is mutatta lehetőségeinek a határait. Kasztília és Granada relációiról lásd: MELO CARRASCO 2012. A Granadai Emírségre, további szakirodalommal lásd: MELO CARRASCO 2019.

A második tényező a félsziget atlanti, illetve földközi-tengeri partvidéki (és azzal szomszédos szárazföldi) sávjában létrejött két további, eredendően ugyancsak „háborúra szervezett” társadalommal<sup>9</sup> bíró monarchia, a Leóni Királyság Douro-völgyi határgrófságából függetlenüló Portugál Királyság, illetve az ugyancsak a XII. században létrejövő Aragón Korona stabilizálódása volt. Ez utóbbi az Aragón Királyság és Barcelonai Grófság perszonaluniójából született meg.<sup>10</sup> Kezdetből fogva résztvevők, ugyanakkor vetélytársak is voltak a rekonkvizta „összkeresztény” mozgalmában és León-Kasztíliával azonos módon formáltak igényt a félsziget déli részeire, de katonai és gazdasági potenciáljuk elmaradt amazétól.

Az ibér-félszigeti muszlim hódítás északi határa és a Pireneusok vízválasztó vonala közé ékelődött keskeny, hegyvidéki területen a szomszédos grófságokat (Aragón, Sobrarbe és Ribagorza) I. Ramiro (1035–1063) egyesítette. Az így létrejött Aragón Királyság Navarra, valamint a szétesett Córdobai Kalifátus Zaragoza központtal önállósodó utódállama közé szorulva a XI. század második feléig nem tudott kilépni legkorábbi határai mögül. Ekkor azonban sikeres terjeszkedésbe kezdett – a növekvő hatalmú kasztíliai szomszéd nem kis féltékenységre.<sup>11</sup> Ramiro unokája, I. (Csatázó) Alfonz (1104–1134) nevéhez a főváros, Zaragoza 1118. évi bevételén túl már gyakorlatilag az egész Zaragozai Taifa területének megszerzése fűződik, ami elsősorban az Ebro mezőgazdasági szempontból fontos, termékeny völgye miatt volt jelentős. Alig valamivel később IV. Rajmund Berengár (1131–1162) barcelonai gróf saját hódításai (Tortosa 1148, Lérida és Fraga 1149) is jelezték, hogy ő sem kíván lemaradni a szárazföldi területszerzésben. Az egyesült aragón-katalán állam első Barcelonai-házi uralkodója, II. Alfonz (1162–1196) a meghódított földek újratelepítését<sup>12</sup> is nagyban előmozdította, ám a Júcar felső folyása mentén túl már Kasztília érdekeibe ütközött.

Az Ibér-félsziget középkori története során, a ténylegesen éppen csak megkezdődő rekonkvizttával egy időben, az Aragón Korona egyedülként vállalkozott a Pireneusi-félszigeten túli terjeszkedésre is. Ebben a földrajzi határon átívelő dinasztikus kapcsolatai segítettek. A katalán grófságokkal (Condados Catalanes, ezek legerősebbike volt a Barcelonai Grófság) történő végleges egyesülését (1164) követően először a Provanszi Grófságot szerezte meg: ehhez kapóra jött, hogy ott akkor már fél évszázada a Barcelonai-ház ugyancsak katalán dinasztiája uralkodott. II. Alfonz nagy ívű politikáját az országát a Szentszék vazallusának nyilvánító, magát pedig Rómában is megkoronáztató utóda, II. (Katolikus) Péter (1196–1213)<sup>13</sup> folytatta. Ő azonban végzetes módon belebonyolódott az Okszitánia birtoklásáért folyó háborúba. A neki hűséget esküdő IV. Rajmund toulouse-i gróf megsegítésére induló haderje alulmaradt az albigens-kathar

<sup>9</sup> A megjelölést James F. Powers munkájából vettem, aki ezt szűkebben az Ibér-félszigeten mindenütt meglévő városi milíciákra alkalmazta. POWERS 1988.

<sup>10</sup> A Magyar Szent Korona Országainak dél-európai analógiájaként is értelmezhető Aragón Korona országairól, kialakulásáról alapvető irodalom: SARASA SÁNCHEZ 2001; ARTETA 1987.; FERNÁNDEZ ESCALANTE 2018.

<sup>11</sup> IMS 1995. 278–306. Az aragón kezdetekről magyarul lásd: AVENTIN 2009. 125–142.

<sup>12</sup> Az újratelepítés (*re poblaci3n*) a rekonkvizta folyamatában kulcsfontosságú motívum: a katonai ellen3r3z3s alá vont terület olyan, a gy3ztes hatalomhoz lojális, szolgáltató-szolgáló népekkel, emellett a megszerzett területek védelmét ellátó (egyházi és világi) elemekkel történ3 benépesítést jelent, amely a tart3s birtoklás alapvet3 feltétele. Állandó bels3 migráció kísérte, amely a korábbi, muszlim hatalomhoz h3 népesség cs3kkenését, elvándorlását, ugyanakkor az északra, vagy éppen az Ibér-félszigeten kív3lr3l érkez3 új lakosság növekedését jelenti, annak nyelvi-kulturális hatásaival együtt. Err3l legújabban: GUTIÉRREZ MATE SANZ – GARCÍA CAMPOS – BLAS ORTEGA 2021.

<sup>13</sup> II. Péter3r3l lásd még: BAGUÉ 1963; MIRET I SANS 1905-1908 és VENTURA 1960.

háborút előzőleg végrehajtó IV. Simon de Montfort pápai támogatású francia és kereszties erővel szemben. Az aragón király maga is elesett a muret-i csatátéren, ez pedig annak a formálódóban lévő katalán-oksztán államszövetségnek a végét is jelentette, amely könnyen lehet, hogy egészen más irányba terelte volna a Földközi-tenger nyugati medencéjének történelmét.<sup>14</sup> Péter halála előbb déli, majd keleti irányába fordította az Aragón Korona expanzióját, amely ennek következtében a rekonkvizta XIII. századi nagy keresztény hódításából is kivehette a részét,<sup>15</sup> addigra már kisebbik szomszédját, a Navarrai Királyságot pedig elzárta el a terjeszkedés lehetőségétől.<sup>16</sup>

Az a sajátos politikai helyzet, amelyben az aragón-katalán államnak a többirányú expanziós törekvések mellett mindig figyelnie kellett a nyugati, erősebb szomszéd, Kasztília ambícióira, I. (Hódító) Jakab (1213–1276) idején változott meg. A „legnagyobb katalán uralkodónak” apja oksztániai örökségével már nem kellett érdemben foglalkoznia, ezért nagyobb lendülettel vehette bele magát a déli terjeszkedésbe.<sup>17</sup> Első vállalkozása (Peñíscola bevételére, 1225-ben) nem járt sikerrel, ám a Baleári-szigetek megszerzésének évszázados terve már igen: az 1229–32 között véglegesen megszerzett Mallorca tovább erősítette az addigra már addig is jelentős tengeri kereskedelmi hatalomnak számító kettős királyság regionális helyzetét.<sup>18</sup>

A hódító király a szárazföldön is folytatta a rekonkviztát: Murviedro elfoglalása után csapatai végre bevonulhattak Valenciába (1238), majd a levantei partvidék két fontos városa, Denia és az Alicante került az Aragón Korona uralma alá. 1244-ben, a két királyság közötti korábbi egyezmények sora után, Almizra városában az akkor még kasztíliai trónörökösrel, a későbbi X. (Bölcs) Alfonzsal (1252–1284) kötött megállapodást a területeik elhatárolásáról. Ezt a XIV. század

<sup>14</sup> A muret-i csata, illetve az Aragón Korona Pireneusokon túli szárazföldi térvesztésének egyik következménye az oksztán-provanszi és a katalán nyelv szétválása volt, noha utóbbinak továbbra is vannak az Ibér-félszigeten kívüli beszélői, egyfelől a dél-francia Pyrénées-Orientales megyében, valamint a későbbi terjeszkedés nyomán Szardínián, Alghero városban, utóbbiban a lakosság 15%-a máig katalán nemzetiségűnek vallja magát. A katalán nyelv egykori földközi-tengeri pozícióira lásd: COSTA CARRERAS – YATES 2009. 6–7.

<sup>15</sup> II. Péter még maga is részt vehetett az 1212-es, sorsfordító Las Navas de Tolosa melletti csatában, amely megfordíthatatlanul lejtmenetbe állította az ibér-félszigeti iszlám politikai hatalmát. IGAZ 2020. 85–88.

<sup>16</sup> Mivel ekkor mind Aragóniát, mind pedig a grófságból királysággá alakuló Kasztíliát navarra uralkodó irányította, az érdekütközés bonyolult családi viszály közepette zajlott, amelyben Navarra hamarosan két erősebb szomszédja közé szorult, s a déli terjeszkedés lehetőségétől elzárva a továbbiakban a területgyarapítással járó expanzióban nem vett részt, noha katonái még a XIII. században is feltűntek a rekonkvizta csatamezőin. VII. (Erős) Sancho (1194–1234) és hadserege komoly szerepet vállalt a Las Navas de Tolosa-i győzelemben is. HUICI MIRANDA 2000. 254–255. A Navarrai Királyságról a korszakban lásd: LACARRA DE MIGUEL 2015. 89–122.

<sup>17</sup> Noha országa dél-francia igényeiről formálisan csak 1258-ban mondott le a corbelli megállapodásban. Erről bővebben: GUILLERÉ 2009.

<sup>18</sup> III. (Nagy) Rajmund Berengár (1096–1131) által itáliai városállamokkal együtt kiállított flottával elsőként meghódítani próbált szigetcsoportot egyik alkalmi szövetségese sem gondolta komolyan újratelepíteni: az alig egy esztendőnyi hódítás (1114–1115) így inkább kereszties ideológiával igazolt tengeri rabló hadjáratnak tekintendő, a közös érdek az onnan induló kalóztámadások semlegesítése mellett kereskedelmi természetű volt. A keresztény katonák távoztával az elfoglalt területek rövidesen visszakerültek az iszlám hatalmába. Az almohád utóállamként 1229-ig létező Mallorcai Emirátus meghódításáért vívott háború gazdag írott (emellett ikonográfiai) forrásanyagot hagyott ránk. A legfontosabb krónikák kiadásai: CRÓNICA DE JAIME I 1848; CRÓNICA DE BERNAT DESCLOT 1885; CRÓNICA CATALANA DE RAMON MUNTANER 1860; valamint a Mallorca felosztását megörökítő LLIBRE DEL REPARTIMENT DE MALLORCA 1984. A krónikairódomról lásd: CINGOLANI 2007. Ibiza 1235-ben került katalán birtokba. Vö. BENNASAR BARCELÓ 2005; BISSON 1984, 58–85; SOBREQUÉS 2009. 215–231. A Mallorcai Királyság 1231-es létrehozása után 1276–1344 között rövidebb megszakításokkal önálló államként volt része az Aragón Koronának. További külföldi irodalmát lásd a [https://www.cervantesvirtual.com/bib/historia/monarquia/jaime\\_iim.shtml](https://www.cervantesvirtual.com/bib/historia/monarquia/jaime_iim.shtml) oldalon.

elején módosították az Aragón Korona új tagállama, a Valenciai Királyság javára.<sup>19</sup> Az ibér-félszigeti terjeszkedés I. Jakab királysága számára a mai Murcia területén ért véget. Az itt kitört *mudéjár* felkelés<sup>20</sup> leveréséhez X. Alfonz már királyként kért és kapott segítséget aragón királyi apósától, és bár a területet leginkább a katalán fegyverek juttatták véglegesen keresztény kézre, Jakab rövid úton átengedte azt vejének, ilyen módon sikeresen elkerülte a kasztíliaiakkal a feszültséget (1266).

Az aragón-katalán-valenciai államszövetséghez a Baleári-szigetek már az 1282-es szicíliai vecsernye után csatlakoztak: az utolsóként muszlim kézen maradt Menorca elfoglalása (1287) a középkori Aragón Királyság számára a rekonkvizta befejező dátumát jelentette. További, tengeri terjeszkedését a Mediterráneum nyugati medencéjének legerősebb államaként folytathatta.

## AZ ARAGÓN KIRÁLYSÁG A XIII. SZÁZADBAN: ÁTALAKULÁS ÉS KRÍZIS

Az Aragón Korona kétségkívül az egyik ibér-félszigeti középkori sikertörténetként értékelendő, mintegy másfélszáz esztendő alatt véghez vitt terjeszkedése többszörözte az állam magterületeit. Ez pedig az egykori rurális, hegyvidéki aragón gazdaságra és társadalomra is nagy hatást gyakorolt. A komoly földművelési és állattenyésztési kapacitással rendelkező síkvidéki területek meghódítása, újratelepítése, majd – részben a korábbi, *mudéjár* lakosság tudásán alapuló – megművelése, a településhálózat sűrűsödése, különösen pedig a városok felgyorsuló fejlődése népességnövekedéssel járt. Ez egyaránt volt köszönhető a természetes szaporulatnak, az Ebro-völgy új (jelentős részben a Pireneusokon túlról érkező) telepeseinek, de annak is, hogy ebben a korszakban a térséget elkerülték a járványok.<sup>21</sup>

Mindezek következtében Aragónia a XIII. század elejére egy termelékeny, virágzó mezőgazdasággal rendelkező, egyéb téren viszont korlátozott gazdasági erejű országgá létezett. Másrészt, lépésről-lépésre a tengeri kereskedelem minden előnyét élvező Katalónia olyan háttországgá vált, amely alig, de legalábbis egyre kevésbé részesült a további expanzió pozitív hozadékaiból. Ez egy idő után a helyi társadalom elitjének a fenti – tengeri – terjeszkedésre („katalán nyitás”<sup>22</sup>), és annak következményeire adott reakciókban is tükröződött. A király politikai lépései ezt a növekvő feszültséget próbálták kezelni. Ezek azonban adott esetben, mint látni fogjuk, éppen súlyosbították azt.

Az államterület gyors megnövekedésével hozható összefüggésbe az a változássorozat, amelyet egyes spanyol szerzők egy, az új évszázad kezdetével kezdődő, egyre erősödő krízis elemeként értelmeznek.<sup>23</sup> A királyi politika változásának egyik első jele annak az első birtok- illetve birtokadományozási rendszernek (*sistema de tenencias*) az eltűnése volt, amely lényegében a rekonkvizta folytatásának feltétele, egyben következménye is volt Aragóniában. Az uralkodó

<sup>19</sup> FERRÁNDIZ LOZANO 1994. A második, 1304-es torroellas-i megállapodásban kijelölt határ csaknem egybeesik a vitatott önállóságú valenciano nyelv(járás) területével: ez a katalán újratelepítés eredménye, a murciai (ma már eltűnő félben lévő) dialektus pedig a X. Alfonz által végrehajtott kasztíliai telepítés hozadéka. LÓPEZ-LARREA 2000. 113, 204.

<sup>20</sup> *Mudéjár* (az arab *mudajjan* szóból) megjelölés alatt a keresztény hatalmváltást és uralmat elfogadó, ám muszlim hiten maradó népesség értendő. BAYDAL SALA 2009. 727–738.

<sup>21</sup> CORRAL LAFUENTE 1983, 98.

<sup>22</sup> A katalánok ibér-félszigeti, illetve a Földközi-tenger medencéjében végrehajtott terjeszkedésére: SALRACH I MARÈS 2015. Magyarul lásd: FERRER I MALLOL 2009. 339–362.

<sup>23</sup> CORRAL LAFUENTE 1983. 95–97.

a harcos elit szolgálatait itt is földadományokkal kompenzálta, amelyek bevételeit a kedvezményezett birtokosok (*tenentes*) a továbbiakban is biztosították. Ez a réteg nemcsak katonai védelmezője lett e birtokoknak (*tenencias*), hanem a király politikai és közigazgatási képviselője is. Ennek részeként adminisztratív feladatokat is ellátott. A tenente-családok általában sikerrel tették örökletessé a birtokaikat, ezzel a XI. század második felében megszületett az új királyság első nemesi rétege.<sup>24</sup> A tenenciák rendszerére még nagymértékben támaszkodó I. Alfonz idején tűntek fel azok a további rendi szerveződési-szervezeti formák, amelyek innentől jobban megfeleltek a királyság aktuális igényeinek, egyben a monarcha szemszögéből nézve is kevésbé tűntek problémásnak. Ezek egyfelől az Ebro-völgy legfontosabb városi központjai (Calatayud, Daroca, Teruel, Albarracín) körül létrejövő közösségek (*comunidades*) területei, másrészt a lovagrendeknek juttatott birtokok voltak.<sup>25</sup> Az aragón nemesség a továbbiakban nemcsak a királyi privilégiumokon volt kénytelen osztozni az aragón rendiség e további képviselőivel, hanem a királyság bővülő területének jóvedelmein is.

II. Alfonz és II. Péter idején még csak korlátozott mértékben, de az utóbbi halálát követő évtizedes káosz következtében hamarosan a felszínre került a fentebbi, de a többi, addig lappangó probléma is. Ilyen volt például az is, hogy az előkelők kiszorultak a *comunidades* kormányzásából, ami további anyagi- és presztízvesztést jelentett számukra. Az arisztokrácia akár fegyverekkel történő érdekérvényesítésének lehetőségét már Jakab tényleges uralkodóvá válása (1227) előtt megmutatták az egymást követő nemesi frakcióharcok és lázadások. A trónörökös gyermekfejjel tapasztalhatta meg, hogy az aragón elit egyes képviselői gyakorlatilag semmilyen eszköztől nem riadnak vissza, ha sérülni érzik jogaikat, még inkább a bevételeiket. Az 1224-es második felkelésük során csak komoly váltságdíj fejében szabadulhatott annak az arisztokrata koalíciónak a fogságából, amelyik a két évvel korábbi, II. Guillem de Moncada i de Bern és Nuno Sanç, Jakab nagybátyja, a Rousilloni Grófság örököse, 1216–1218 között aragóniai régens közötti belháború következtében Jakab ellen szerveződött. A jellemzően birtokfoglalással induló konfliktusban a mindössze 15 éves trónörökös az utóbbi oldalára volt kénytelen állni. Az erre nyílt lázadással válaszoló arisztokrata csoport a királyt és a királyságot lényegében korlátlan módon akarta ellenőrizni: olyan nagyhatalmú aragón főnemesekből állt, akiknek a nyomására végül egy időre maga Nuno Sanç is kénytelen volt a koalícióhoz csatlakozni.<sup>26</sup>

A leendő király fogvatartásán túl az aragón nemesség azt is megengedte magának, hogy bojkottálja a mórok elleni háborút: a peñíscolai kudarc lényegében ennek volt köszönhető. A rekonkvizta folytatása elől csak az 1227-ben kötött alcalai konkordátum aláírásával hárult el az akadály, miután az uralkodó, tanulva a korábbi leckékből, maga is fegyverrel kényszerítette ki a nemesség támogatását.<sup>27</sup> Jakabnak tehát hamar rá kellett jönnie, hogy az erő politikáját alkalmazva is tudnia kell uralkodni.

A monarcha és az arisztokrácia így helyreálló együttműködésének következménye az állam területének szárazföldi konszolidációja, azaz a Valenciai Királyság létrehozása lett. A tényleges

<sup>24</sup> NICOLÁS-MINUÉ SÁNCHEZ 2014. 775–786.

<sup>25</sup> Aragóniában az Ispotályos, Calatrava, Templomos, Santiago és Szent Sírlovagrendek. Lásd: Agustín UBIETO UBIETO 1982/2005, 61.

<sup>26</sup> Moncada végül hatalmas, 20 000 maravédit tudott kizsárolni Jakabtól és híveitől – úgymond – vára 1223-as ostromának káraiért. ANTON 1977. 148–149.

<sup>27</sup> SOLDEVILA I ZUBIBURU 1988. 271. ANTON 1977. 160–163.

trónra lépése előtti válság tanulságai nyomán Jakab itt az Aragón Koronán belül egy külön politikai identitását királyságot kreált, saját intézményekkel, pénzzel, vám- és tarifarendszerrel. A folyamat jogi rendezése már 1239-ben megkezdődött, amikor az uralkodó kibocsátotta a *Costum de Valencia* néven ismert szabályozást, ami azután az 1261-es *Furs de València* (röviden *Els Furs*) alapja lett.<sup>28</sup> Valencia az Aragón Korona többi területével azonos szintű jogi személyisége, illetve közigazgatása ismét dühös reakciót váltott ki az aragóniai nemességből, hiszen így elesetek a birtokaik új területekre kiterjesztésének lehetőségétől. Ennek okán újfent a monarchia elleni szervezkedést választották. Ez azonban csak Jakab utódai alatt hozott eredményt, ő ugyanis kezelni tudta a helyzetet és így folytathatta a maga sajátos államépítő politikáját.

Ennek részeként 1247-ben sor került az összes, addigra már követhetetlenül szerteágazó, egymásnak gyakorta ellent is mondó *fuero* jogi egységesítésére. Jakab a Huescába összehívott rendi gyűlésen a feladattal Vidal de Canellas püspököt (1190?–1252) bízta meg, aki két kódexet is szerkesztett, az aragón szokásjoghoz igazított rövidebb változatot, *Compilatio Minor*, illetve a római joghoz közelebb álló hosszabbat, *Compilatio Maior* néven. Az egységesen *Fueros de Aragón* néven ismert joganyag az aragón jogrend addigi hiányosságainak a csökkentését szolgálta.<sup>29</sup>

Magával az aragón rendi gyűléssel (*Cortes Generales del Reino*, a továbbiakban *Cortes*) kapcsolatban a spanyol kutatók körében jelenleg is vita tárgya, hogy mikortól is tekintendő valóban intézményesültnek.<sup>30</sup> Bármikortól is számítjuk, megjelenése mindenképpen a XIII. századi változások további fontos eleme, ugyanúgy, ahogy a század folyamán jelentkező gazdasági átalakulás, ideértve a mezőgazdaság változásait, a kereskedelem fejlődését, az alacsony produktivitással és az innováció hiányával jellemezhető ipar stagnálását, valamint a Jakab által bevezetett monetáris rendszer megszakadását.<sup>31</sup> De ide sorolhatjuk azt az Észak-Aragóniában kimutatható népességsökkenést is, ami a század közepétől váltotta fel az addigi demográfiai hullámot és magas mortalitást, elnéptelenedő vidéki területeket mutatott.<sup>32</sup>

Ezek a jelenségek árnyaltabb képet adnak Hódító Jakab királyságáról, akinek a megítélése a spanyol kutatók részéről attól is függ, hogy az Aragón Korona melyik királyságára összpontosítanak. Az aragóniai történészek például negatívan értékelik a királyságainak adott patrimonialis arculatot, ugyanakkor figyelmen kívül hagyják, hogy országát felosztotta örökösei között, ami végeredményben az autonómia jövőbeni lehetőségeként is értékelhető. Az aragón-katalán határ kijelölését és a területi expanziót szintén bírálják, utóbbit azért, mert Mallorca és Valencia királyságainak létrehozásával az Aragón Korona véglegesen konföderációs állammá vált, amelyben innentől lényegében maga a monarchia volt az egyetlen közös intézmény. Ezzel szemben Mallorcán és a valenciaiak szemszögéből teljesen ellentétes a kép: számukra I. Jakab nagy uralkodó, az Aragón Korona fontos királyságainak alapító atyja, akit identitásuk alapvető

<sup>28</sup> PESET REIG 1989. 361–378.

<sup>29</sup> TILANDER 1937, CARABIAS ORGAZ 2013. 313–326.

<sup>30</sup> José María Lacarra, Jesús Lalinde Abadía és Antonio Ubieto Arteta már a XII. században *cortes*-nek tartja a király kezdeményezésével összeülő gyűléseket, míg Luis González Antón vagy Esteban Sarasa Sánchez csak az Unión de Aragón által kikényszerített 1283. évitől látják ezt igazolhatónak, pontosan a nemesi kiváltságok érvényesítésének szándékával indokolva nézetüket. Szerintük addig csak a királyi kúria tanácsadó részgyűléseiről érdemes beszélni, a jövőbeni rendi gyűlések többi jellegzetessége nélkül. SARASA SÁNCHEZ 1984. 17.

<sup>31</sup> UBIETO ARTETA 1969. 85. WOLFF 1977. 25–32.

<sup>32</sup> CORRAL LAFUENTE 1983. 105–106.

(területi, nyelvi, joghatósági, pénzügyi, intézményi stb.) elemeinek létrehozójaként tartanak számon, mind a mai napig.<sup>33</sup>

Kétségtelen, hogy Jakab majd fél évszázados tényleges uralma a területi tudat megszületését jelentette az Aragóniai Korona ibér-félszigeti királyságaiban. Ebben két tényező játszott kulcsszerepet: a jogi normalizáció és a Cortes formálódása. Mindkettő katalizátorként hatott az egyes területek saját entitásának megteremtésében. Emellett a Fueros de Aragón felváltotta a királyság addigi helyi jogi kódexeit, az úgynevezett Barcelonai Szokásrend gyűjteménye (Usatges de Barcelona) pedig, a királyi támogatásnak köszönhetően az összes katalán területen elterjedt a XIII. század derekára.<sup>34</sup> Az Aragóni Királyság jövője szempontjából legfontosabb, a Földközi-tenger irányába történő súlyponteltolódás jegyében a királyi udvar és a kancellária Barcelonába került. A korona első számú örököse, Péter házassága a szicíliai Konstanciával pedig, a rekonkvizta szárazföldi befejeződésével további impulzust adott az Aragóniai Korona mediterrán terjeszkedésének. Ennek részeként az észak-afrikai kereskedelemnek is.<sup>35</sup> Ide tartozik a Llibre del Consolat de Mar néven ismert tengerjogi- és kereskedelmi kódex kidolgozása is.<sup>36</sup> Belpolitikájának további fontos eleme volt még a zsidóknak adott védelem és a monetáris reformok (így a montpellier-i *grueso* bevezetése, továbbá Valencia és Mallorca saját pénzügyének a kibocsátása).<sup>37</sup>

### III. PÉTER ÉS A PRIVILEGIO GENERAL DE ARAGÓN

I. Jakab erős, regionális nagyhatalomként hagyta királyságát utódaira. Az idősebb III. (Nagy) Péter (1276–1285) az Aragóni Királyság szárazföldi területeit, öccse, II. Jakab néven (1276–1311) a Baleáriszigeteket és azokat a maradék, Pireneusokon túli területeket (Rousillon és Cerdagne grófságai, valamint apjuk szülővárosa, Montpellier) kapta, amelyeket Jakab 1258 után is megtartható.

III. Péter teljes uralkodását a Mediterráneum irányába folytatott további terjeszkedés töltötte ki. Jelen írás keretein túlmutat a jelentős XIII. századi hódítás, Szicília megszerzése, illetve a Szicíliai Királyság megalapítása, mint az Aragóniai Korona további, új tagja.<sup>38</sup> Az friss hódítás hazai következményei a fontosabbak, mivel ez az esemény ismét aktiválta az aragóniai arisztokrácia és a monarchia régóta meglévő érdekkellentéteit. A sziget aragón uralom alá kerülése, III. Péter szicíliai királlyá koronázása és a francia befolyás ottani megszűnése a Szentszéket olyan lépésekre sarkallta, amelyek annál is sokkal súlyosabb helyzetbe hozták az uralkodót,

<sup>33</sup> Jelen írásunkban mellőztük Árpád-házi Jolántának (és egyáltalán a magyar kapcsolatnak) a szerepeltetését is, noha Jakab Valencia Comunidad folklorjában máig meglévő tiszteletében második felesége kifejezett szerepet játszik. PÉREZ DE HEREDIA VALLE 2001. Jolántáról magyarul újabban: SOLTÉSZ 2002. 159–166.; BERTÉNYI 2009. 136–146.

<sup>34</sup> BASTARDAS I PARERA 1984.

<sup>35</sup> Az észak-afrikai uralkodókkal fenntartott kapcsolatokról lásd: MARTÍNEZ GIL 2022. Az ottani aragón politika a későbbi terjeszkedés, illetve a már egységes Spanyol Királyság magrebi expanziójának előzménye volt. A témáról lásd még: SÁIZ SERRANO 2015. 213–256.

<sup>36</sup> CHINER GIMENO – CHACÓN 2003. 7–42.

<sup>37</sup> Jakab pénzügyi politikájáról lásd: PERE PAU RIPOLLÈS – DEL MAR LLORENS FORCADA 1990. 125–140.

<sup>38</sup> Az Anjou Károly elleni szicíliai felkelésről és az aragón beavatkozásról tágabb kontextusban magyarul lásd RUNCIMAN 1999. angol nyelven: MOTT 2003. Giovanni da Procida, az események egyik főszereplőjének a visszaemlékezéseit feldolgozta: MENDOLA 2015. Franciaul: THÉRY 2014. 89–103.

mint amivel annak idején nagyapja szembesült, amikor átkelt a Pireneusokon, majd nem sokkal később mindenét elveszítette Muret mellett. A pápai kiközösítés, trónjának a Valois-ház számára történő felajánlása és mindezek tetejébe az Aragónia ellen meghirdetett kereszteshadjárat (1284–1286 között) nagyon komoly kihívást jelentett országának. Az Aragón Korona azonban ekkorra már egészen más erőforrásokkal és hadipotenciállal rendelkezett, mint 70 évvel korábban. A lehetőséget kihasználni szándékozó franciákat előbb a tengeren (Islas Formigues, 1285, szeptember 4) végül a szárazföldön is (Panizas, október 1) sikerült visszavernie. A győzelemben döntő szerepet játszottak a katalán flotta hathatós támogató manőverei, Roger de Lluria admirális irányításával.<sup>39</sup>

Az eredményes aragón ellenállásnak azonban nagy ára volt. A szicíliai expanzió, majd annak következményei az aragón katonáskodó elit erejét is igénybe vette, amire a király – számára magától értetődően – számított is. Ezek a csoportok azonban ebben megfelelő alkalmat láttak arra, hogy az uralkodónál jogorvoslatot követeljenek az addigi, különösen Valencia meghódítása óta halmozódó sérelmeikre. Így 1283 nyarán, a küszöbön álló szárazföldi francia invázió árnyékában III. Péter arra kényszerült, hogy Tarazonában összehívja a Cortest. A monarcha hiába próbált kibúvót találni, a megjelenő előkelők a kifogásait gyakorlatilag meg sem hallgatták. Mi több, királlyá választották a legidősebb fiát, Alfonzot. Ugyanakkor azt is kilátásba helyezték, hogy amennyiben az nem fogadná el a koronázási feltételeket, úgy maguk is új dinasztia után néznek. A fentiek hatására kényszerűen Zaragozába áthelyezve folytatódó rendi gyűlésen október 3-án megszületett a Privilegio General, másként Privilegio de la Unión néven elhíresült szabadságlevél. E második névváltozatában mintegy kiindulópontként ismerte el az Unión néven szövetségbe tömörült aragóniai rendek jogát a királyukkal szembeni egységes fellépésre. És korántsem csak az arisztokrácia részéről.

III. Péter Zaragozában egy olyan, 31 cikkelyből álló dokumentumot fogadott el, amely világosan megmutatta, hogy a korabeli aragón társadalom egy része képes volt nyomást gyakorolni az uralkodóra. A cikkelyek mindenekelőtt az aragóniai törvények megerősítéséről rendelkeztek, emellett egységesíteni és aktualizálni is szándékozták a királyság jogi rendelkezéseit. Mindezt úgy, hogy azok minél hamarabb életbe is lépjenek. A Privilegio General szövege a király latin nyelvű bevezetőjével kezdődik: ebben a dátum és a helyszín mellett az is szerepel, hogy kik és miért is gyűltek össze a kérdéses napon. Ennek végén már aragón nyelven nevesítik az arisztokraták (*richos omnes*<sup>40</sup>), a lovagok (*mesnaderos*<sup>41</sup> és *cavalleros*) mellett a nemesség szintén lovon harcoló alacsonyabb rétegének (*infançones*<sup>42</sup>) és az önkormányzatok, városok és villák<sup>43</sup> lakóinak (*ciudadanos*) képviselőit is. Ez egyértelművé teszi, hogy a szabadságlevél sokkal több volt, mint egyetlen társadalmi csoport követeléseinek összefoglalása.

<sup>39</sup> A háború francia sikerekkel indult: III. Fülöp csapatai Katalóniában egészen Gerona városáig jutottak, és csak az aragón flotta Szicíliaiból történő visszatérésére vonultak vissza. Roger de Lauria életéről és működéséről lásd: INFUESTA PÉREZ 2003.

<sup>40</sup> Az ibériai újlatin nyelvekben *ricos hombres/ricos homens*, azaz „vagyonos férfiak”, magyarul az arisztokrácia tagjai.

<sup>41</sup> A *mesnadero* olyan előkelő volt, aki egy *rico hombre* vezette katonai kontingensben (*mesnada*) korlátozott ideig katonáskodott, és ezért a király kompenzációt biztosított neki.

<sup>42</sup> Spanyolul *infanzón*, portugálul *infanção*, a *ricos hombres*-nél alacsonyabb rangú, bíraskodási joggal nem rendelkező nemes. Későbbi, nálunk jobban ismert elnevezése a *hidalgo/fidalgo*. Az ibér középkor társadalmi osztályaira bővebben lásd: MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS 2015. 111–149. MATTOSO 1985.

<sup>43</sup> Villa, mint különféle kiváltságokkal rendelkező település, méretében és jelentőségében a falu és a város között.



A 31 cikkely három fő csoportra osztható: az uralkodó és az alattvalók közötti kapcsolatok, a ricoshombres kiváltságai, és az adminisztrációval kapcsolatos rendelkezések. E nagy kategóriákon belül hat altémát lehet még elkülöníteni. Ezek a nemesség és a feudális (birtok)viszonyok problémái, a központi és a helyi közigazgatás, a gazdasági kérdések, az adórendszer, az igazságszolgáltatás és végül a politikai rendszer alapjai, azaz a rendi alkotmány voltak.<sup>44</sup> Az alábbiakban a néhány példát hozunk az életbe lépő rendelkezésekre:

- Az 1. cikkelyben olvasható a kiváltságok, szabadság- és haszonélvezeti jogok esküvel történő megerősítése a király részéről, valamint annak kimondása, hogy az uralkodó minden cselekményében köteles ezeknek alávetni magát, a joghatósággal összhangban.
- Az aragóniai igazságszolgáltatás működéséről szóló 3. cikkelyben<sup>45</sup> azt is rögzítették, hogy az Aragóniai Bíróság (Justicia de Aragón, aragón nyelven: Chustizia d’Aragón) a peres ügyekben ugyanolyan súllyal illetékes, mint a királyi udvar, és ezekben számolhat a nemesség és a városlakók tanácsaival. Ez az 1265-ben, az úgynevezett Ejeai Cortes – akkor még eredménytelen – kezdeményezését folytatta és fejezte be. A királyság fő bírói testületének jogkörét akkor még csak a fuerokban foglalt kiváltságok sérelmeinek orvoslására (*contrafuero*), illetve békéltetői szerepre (*dirimidor*) korlátozták, a királyság és az alattvalók peres ügyeiben. Az Aragóniai Bíróság azonban 1283 után így is az igazságszolgáltatás kulcsszereplője lett, és mivel innentől nem volt lehetőség a súlyát csökkenteni, jelentőségét a középkor végéig megtartotta.
- A királyi tisztviselők hatalmának korlátozása és joghatóság alá rendelésük.
- Az királyi adminisztrátori kinevezés megtiltása a zsidók körében.<sup>46</sup>
- Az igazságszolgáltatás ingyenessége: innentől a bírák semelyik féltől nem húzhattak fizettséget.
- A király ne nevezhessen ki bírót olyan helyeken, amelyek nem az ő joghatósága alá tartoznak.<sup>47</sup>
- A bírósági eljárásba beleegyező vádlottak (jogainak) tiszteletben tartása.
- Annak tilalma, hogy a király jogos ok nélkül kisajátítsa a királyság valamilyen bevételének nemesi haszonélvezeti jogát.
- A király által kiadott összes vámrendelet megsemmisítése. Az ilyeneket innentől kezdve csak a Cortes hagyhatta jóvá.
- Az arisztokrácia nem kötelezhető országon kívüli katonai szolgálatra a király mellett, továbbá „Aragónia ne szálljon tengerre”<sup>48</sup>.
- A király kötelezettséget vállalt arra is, hogy háború és a béke kinyilvánítása előtt tanácskozik a királyság azon társadalmi csoportjainak képviselőivel, amelyek a királyi haderő tömegét biztosítják, így az arisztokrácia, az infançones és a városok képviselőivel.

<sup>44</sup> Ez a kategorizálás Luis González Antón nézőpontja, más spanyol kutatók másként csoportosítják a rendelkezéseket. Estudio y valoración del Privilegio General. In: Esteban SARASA SÁNCHEZ 1984. 63.

<sup>45</sup> MARTÍNEZ TOMEY 2014.

<sup>46</sup> III. Péter nagy mértékben támaszkodott a zsidók pénzügyi-adminisztrátori tapasztalataira, ami Aragóniában is kiváltotta a keresztény elit ellenérzéseit. Az aragón nemesség a bevételek ellenőrzésében, de a király iránti bizalmat tekintve is riválist látott a zsidókban. SARASA SÁNCHEZ 1984. 71.

<sup>47</sup> Ez a bírói hatáskörrel rendelkező főurak jogainak védelmét szolgálta.

<sup>48</sup> Azaz előkelői nem kötelezhetők a tengerentúli háborúkban történő részvételre sem.

- A 28. cikkelyben megfogalmazták, hogy az uralkodó köteles évente egyszer összehívni az Aragóniai Királyság rendi országgyűlését Zaragoza városában

## KONKLÚZIÓ. A PRIVILEGIO GENERAL DE ARAGÓN UTÓÉLETE

A Privilegio General de Aragón a rendek országgyűlési részvételének biztosításával lefektette az aragóniai alkotmányfejlődés alapjait. Egyben azt a kompromisszumos kormányzati formát eredményezte, amelyben a királynak meg kellett állapodnia a rendekkel, mielőtt bármilyen jelentős politikai vagy gazdasági intézkedést foganatosítana. Ezért számítja legtöbb spanyol történész az Aragón Korona esetében 1283-tól a rendi monarchia megvalósulását.<sup>49</sup>

Maga III. Péter még a franciákkal (és az öccsével) vívott háború befejeződése előtt, 1285. novemberében meghalt.<sup>50</sup> Mallorcát így már a trónörökös, a katonai akció után megkoronázott III. Alfonz (1286–1291) szerezte vissza az Aragón Korona számára, ezt követően pedig ő volt az, aki Menorca szigetét is a királysághoz csatolta. Az újabb terjeszkedés nem várt folyománycént hamarosan ugyanazzal szembesült, mint apja. Mivel az ő személyében az aragón nemesség nem látta biztosítottnak az 1283-ban elért megvalósulását, újra csak a lázadást választotta: az 1286 júniusában Zaragozában, majd ugyanezen év októberében a Huescában összeülő Cortes során nyílt erőszakra is sor került. Alfonz szerencsére hamar belátta, hogy a helyzete olyannyira ingatag, hogy sürgősen rendeznie kell a kapcsolatát a korábban apja ellen épp őt felléptető, most azonban ismét a trónfosztással fenyegető aragón nemességgel.<sup>51</sup> Így aztán a következő évben, 1287-ben az újra Zaragozában összeülő rendi gyűlésen, ismét Privilegio de la Unión néven megerősítette az 1283-as rendelkezéseket. Többek között a királyi tanácsot kijelölő Cortes éves összehívását is újra megígérte, valamint azt is kinyilvánította, hogy nem lép fel az Unión ellen a bíróság előzetes döntése és a Cortes engedélye nélkül. A történelmi hagyomány szerint ekkor került a szövegbe az aragón nemesség legendás ellenállási záradéka is: „Mi, kik annyit érünk, mint Te és akiknek együttesen nagyobb jelentőségünk van, mint Neked, királyunknak és Urunknak választunk Téged, azon feltétel mellett, hogy betartod a mi kiváltságainkat és szabadságainkat, ha pedig nem, hát mi sem”.<sup>52</sup>

Az együttesen jelentkező bel- és külpolitikai válság során létrejött, majd négy évvel későbbi, hasonló körülmények közepette megerősített Privilegio General de Aragón az unióba

<sup>49</sup> A rendi monarchia a spanyol történészek körében a „paktumokon alapuló” (*pactista*) kormányzás néven ismert. LALINDE ABADÍA 1980.

<sup>50</sup> Hódító Jakab két fiának viszonya korántsem bizonyult harmonikusnak: Péter nem akarta elismerni öccse önálló királyságát, Jakab pedig nyíltan a franciák oldalára állt és csak bátyja halála után hódolt be unokaöccsének, a Mallorca elfoglalására küldött Alfonz infánsnak. BESTARD 2011.

<sup>51</sup> 1287-ben a király ellen fellépők azzal tudták elérni a követeléseiket, hogy amennyiben a király mégsem tartaná be az ígéreteit, úgy az Uniónnak átadott nem kevesebb, mint 16 erősséget (Monclús, Bolea, Uncastillo, Sos, Jalón, Ariza, Berdejo, Samed, Borja, Rueda, Daroca, Huesa, Morella, Uxó, Játiva és Bier) jogukban áll bármely más királyság fennhatósága alá helyezni. Ez lényegében Aragónia kiszolgáltatását jelentette volna. MARTÍNEZ GIL 2016.

<sup>52</sup> Divéky Adorján fordítását lásd: DIVÉKY 1932. 3. A „*Nos, que somos tanto como vos, y juntos más que vos, os elegimos con nuestro Señor y Rey si conserváis nuestros derechos y libertades; y si no, no.*” formula azonban a XIII. században ebben a formában soha nem került leírásra, azaz így hiába keressük a Privilegio de la Unión szövegében. Ez António Pérez XVI. századi spanyol államférfi Relaciones című művéből való. PEREZ 1654. 143–144. A „ha nem, nem” formula alapos feldolgozását lásd: GIESEY 1968.

tömörült nemesség nyílt lázadásának az eredménye volt. E szabadságlevelek az egyik oldalról kétségkívül a leendő aragóniai parlament kiindulópontjának tekinthetők. Még akkor is, ha a Privilegio General pontjainak végrehajtása korántsem bizonyult könnyűnek és viszonylag ritkán kerültek át a gyakorlatba. A szövege ugyan tartalmazott egy záró formulát is, amely szerint a király a korábban elmondottakat biztosítja és véglegesen megerősíti: III. Péter azonban 1283-ban egyáltalán nem óhajtotta teljesíteni a kényszer alatt született dokumentum tartalmát.

Amíg azonban az 1283-as Privilegio General lehetővé tette a Cortes megszilárdulását, rendszeressé válását, ezáltal a rendek az állam politikájában való részvételét is, addig az 1287-es szabadságlevelével radikális követelése hamarosan a király és a királyság közötti érzékeny egyensúly megbomlásának irányába hatottak. Az uralkodói beleegyezés ugyan még lehetővé tette, hogy az Unión támogassa az Aragón Koronát II. (mallorcai) Jakab utolsó, újfent francia szövetségben megkísérelt támadásának visszaverésében (Ampurdán, 1288) és szintén jól jött, amikor III. Alfonz halála után az aragón határt Kasztília felől is meg kellett védeni. 1301-ben azonban épp a rendi állam további megkerülhetetlen szerve, az Aragóniai Bíróság helyezte hatályon kívül a kiváltságokat. IV. (Szertartásos) Péter (1336–1387) uralma alatt 1347-ben, az uralkodó és az Unión támogatóinak újabb konfrontációja nyomán, még egyszer helyreállították őket.

A monarchának azonban a dinasztikus válság, a Szicilián kitört aragón-katalán ellenes lázadás és az ő királyságait is elérő pestis miatt is súlyosbodó helyzetben nem volt más választása, mint fegyverrel rendezni az unionista mozgalom sorsát. IV. Péter 1348 júliusának végén az Épila melletti csatában sikeres csatát vívott a nemesi ellenzékével.<sup>53</sup> Az eredmény nem volt kétséges: az összecsapásban az Unión legfontosabb támogatói életüket veszítették<sup>54</sup>, hadseregük főkapitányai fogságba estek, legfontosabb támogatójukat, Ferdinánd herceget pedig, az uralkodó (féltestvére) bosszújától tartva, Kasztíliába menekítették.<sup>55</sup>

Az ezek után szokásosan Zaragozában összehívott új Cortes de Aragón 1348 október 4-én végleg visszavonta a megroppant erejű Unió két szabadságlevelét, majd elrendelték az összes példányuk begyűjtését és megsemmisítését. Ez alól csak a zaragozai érseki levéltárban és a poblei kolostorban letétbe helyezettek mentesültek.<sup>56</sup> IV. Péter saját kezűleg szabdalta fel törével az összegyűjtött másolatokat, ám ezek után kiterjesztette az Aragóniai Bíróság hatáskörét az aragóniaiak és a királyság közötti konfliktusok jogi rendezésére. Így az aragón nemesség előző században megszerzett jogai jórészt mégis megmaradtak, ami azt is jelentette, hogy az aragón-katalán rendi monarchia fennállásának idejére annak törvényei sorába léptek.

<sup>53</sup> COLL I ALENTORN 1992. 77. A IV. Péter alatti újabb, már a késő középkori nyugat-európai válság helyi epizódjaként értékelhető aragóniai krízisről lásd: SARASA SÁNCHEZ 1984. 44–55.

<sup>54</sup> Többek között Juan Ximénez de Urrea, Biota ura, Gombal de Tramacet és Jimén Pérez de Pina. Juan Ximénez de Urreát, mint főkapitányt, néhány nappal később a király parancsára ki is végezték. Az 1348-as eseményekről bővebben lásd: SIMÓN BALLESTEROS 2012.

<sup>55</sup> Kettejük későbbi konfliktusáról a „két Péter háborújában” lásd: RAMÓN PONT 1983.

<sup>56</sup> DANVILA Y COLLADO 1881. 194–196.

**BIBLIOGRÁFIA, LINKOGRÁFIA:**

ALVARADO PLANAS, JAVIER (1995): *Espacios y Fueros en Castilla-La Mancha (siglos XI-XV). Una perspectiva metodológica*. Madrid.

ANTON, Luis Gonzalez (1977): La revuelta de la nobleza aragonesa contra Jaime I en 1224–1227. In *Separata de „Homenaje a Don Jose Maria Lacarra de Miguel en su jubilación del profesorado*. Volumen 2. Zaragoza.

ARRANZ GUZMÁN, ANA (1982): Clero y Cortes castellanas (Participación y diferencias estamentales). In *En la España medieval*. (nº 2), Madrid. 49–58;

AVENTIN, MERCE (2009): A középkori Katalónia és az Aragón királyság megalapítása (11–12. század), in: Sarobe, Ramon – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről*. Magyarország és Katalónia a középkorban. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

BAGUÉ 1963: BAGUÉ, Enric: *Pere el Catolico; en Els primers comtes-reis*. Barcelona, 1963;

BARRERO GARCÍA, ANA MARÍA (.): El Derecho local en la Edad Media y su formulación por los reyes castellanos. In *Anales de la Universidad de Chile 5ª* (20).

BASTARDAS I PARERA, JOAN (1984): *Usatges de Barcelona*. El codi a mitjan segle XII. Barcelona. Barcelona.

BAYDAL SALA, VICENT (2009): Los primeros hechos del levantamiento mudéjar de 1276 en el reino de Valencia. In *Actas XI Simposio Internacional de Mudejarismo*. Valencia.

BÁCSATYAI Dániel (2022): Az Aranybulla európai összefüggésben. A Magna Cartától a szentföldi jogkönyvekig. *Rubicon* 6. sz. 20–23.

BENNASAR BARCELÓ, MIGUEL (2005): *La conquista de las Baleares por Jaime I. Reino de Mallorca*. Castellón.

BERTÉNYI, Iván: Imre és András királysága. In Karádi Ilona (szerk.): *Az Árpád-ház királyai – Nemzeti dinasztiánk három évszázada*. 1. kiadás, Budapest.

BESTARD, BARTOMEU (2011): *Jaime II de Mallorca (II)*. Al conflicto con su hermano el rey Pedro de Aragón, el monarca mallorquín tuvo que añadir otro con el trono de Francia. Interneten lásd: <https://www.diariodemallorca.es/palma/2011/01/03/jaime-ii-mallorca-ii-4078943.html>;

BISSON, T. N. (1984): *The Medieval Crown of Aragon. A Short History*. New York.

CARABIAS ORGAZ, MIGUEL (2013): Los Fueros de Aragón. Una versión romance de mediados del siglo XIII. In: *Revista de Filología Española (Consejo Superior de Investigaciones Científicas)*, Madrid.

CAVANILLES, ANTONIO (2013): *Memoria sobre el Fuero de Madrid de 1202*. Madrid.

CHINER GIMENO, J.J. – CHACÓN, GALIANA (2003): Del ‚Consolat de Mar‘ al ‚Libro llamado Consulado de Mar‘, aproximación histórica. Valencia.

COLECCIÓN DE FUEROS 1852: *Colección de fueros y cartas-pueblas de España: catálogo*. Madrid.

COLL I ALENTORN, MIQUEL (1992): *Història/1. Textos i Estudis de Cultura Catalana*. Barcelona, 1992;

- CORRAL GARCÍA, E. (1988): *Ordenanzas de los concejos castellanos: Formación, Contenido y Manifestaciones*. Burgos.
- CORRAL LAFUENTE, JOSÉ LUIS (1983): Cambios estructurales en aragon a mediados del siglo XIII. In *Aragón en la Edad Media*. Nº 5. Zaragoza.
- COSTA CARRERAS, JOAN – YATES, ALAN (2009): *The Architect of Modern Catalan: Selected Writings/Pompeu Fabra (1868–1948)*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans & Universitat Pompeu Fabra & Jonh Benjamins B.V.
- CINGOLANI, STEFANO, MARIA (2007): *La memòria dels reis: Les quatre grans cròniques*. Barcelona.
- CRÓNICA DE JAIME I 1848: *Historia del Rey de Aragon, Don Jaime I, el conquistador*. Valencia, 1848. Interneten: <https://books.google.es/books?id=2ATSAAAAMAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- CRÓNICA CATALANA DE RAMON MUNTANER 1860: *Crónica Catalana de Ramon Muntaner*. Barcelona, 1860. Interneten: [https://books.google.hu/books?id=KwAZ55VsDFIC&printsec=titlepage&hl=es&source=gb\\_s\\_summary\\_r&redir\\_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=KwAZ55VsDFIC&printsec=titlepage&hl=es&source=gb_s_summary_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- CRÓNICA DE BERNAT DESCLOT 1885: *Crónica del Rey en Pere e dels seus antecessors passats / per Bernat Desclot; ab un prefaci sobre'ls cronistas catalans per Joseph Coroleu*. Barcelona, 1885. Interneten: <https://www.lluisvives.com/obra-visor/cronica-del-rey-en-pere-e-dels-seus-antecessors-passats--0/html/>
- DANVILA Y COLLADO, Manuel (1881). *Las libertades de Aragón: ensayo histórico, jurídico y político*. Madrid, 1881;
- DIVÉKY, ADORJÁN (1932): *Az arany bulla és a jeruzsálemi királyság alkotmánya*. Budapest.
- ESTEVEES, RUI PEDRO (2003): *The Portuguese Concelhos and Forais. A Case in Institutional History from the eleventh to the mid thirteenth centuries*. Oxford. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2024990>
- FERDINANDY, Gejza (1899): *Az Arany bulla*. Közjogi tanulmány. Budapest, 1899.
- FERNÁNDEZ ESCALANTE, ANTONIO, GILBERTO (2018): *La expansión aragonesa en el Mediterráneo en la Edad media. De Mallorca a Nápoles (1229–1442)*. Santander.
- FERRÁNDIZ LOZANO, JOSÉ (1994): *Data Almizrano. Siete siglos y medio de historiografía valenciana sobre el Tratado de Almizra (1244–1994)*. Alicante.
- FERRER I MALLOL, MARIA TERESA (2009): *Katalónia földközi-tengeri terjeszkedése és késő középkori válsága*. In Sarobe, Ramon – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
- GARCÍA ULECIA, ALBERTO (1975): *Los factores de diferenciación entre las personas en los Fueros de la extremadura castellano-aragonesa*. Sevilla.
- GIESEY, RALPH E. (1968): *If not, not. The oath of the aragonese and the legendary laws of Sobrarbe*. Princeton, Princeton University Press.

GUILLERÉ, CHRISTIAN (éd.) (2009): Le Traité de Corbeil (11 mai 1258). In *Actes des journées d'études de Paris-Corbeil*. Paris, Klincksieck, coll. Paris et Île-de-France: mémoires publiés par la Fédération des sociétés historiques et archéologiques de Paris et de l'Île-de-France (no 60), 2009, 1re éd., 1 vol. Paris. Interneten: <http://www.histoire-paris-idf.org/publications/publi2009-2018.htm>;

GUTIÉRREZ MATESANZ, ALMUDENA – GARCÍA CAMPOS, FRANCISCO MANUEL – BLAS ORTEGA, JESÚS DE (2021): Modelos de repoblación y régimen de propiedad de la tierra en la Edad Media peninsular. <https://descubriralahistoria.es/2021/05/modelos-de-repoblacion-y-regimen-de-propiedad-de-la-tierra-en-la-edad-media-peninsular/>

MIRANDA, AMBROSIO HUICI (2000): Las grandes batallas de la reconquista durante las invasiones africanas. Granada.

IGAZ, LEVENTE (2020): Berber dinasztiák hadjáratai a terjeszkedő keresztény államok ellen. A középkori iszlám szélsőségesei az ibér-félszigeti reconquista idején. In Pósan L. – Veszprémy L. – Isaszegi J.: *Vallásháborúk és felekezeti konfliktusok*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

INFESTA PÉREZ, JOSÉ LUIS (2003). *Roger de Llúria*. Gent nostra n° 126 (1.ª edición). Barcelona.

IRADIEL PAULINO – MORETA, SALUSTIANO – SARASA, ESTEBAN (1995): *Historia medieval de la España cristiana*. Madrid.

KARÁCSONYI, JÁNOS (1899): *Az Aranybulla keletkezése és első sorsa*. Budapest. Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII.

KÖRÖSI, ALBIN (1932): *La Magna Carta, la Bula Aurea los Privilegios de Aragon y Mallorca y el jus resistendi en la edad media*. Palma de Mallorca.

LACARRA DE MIGUEL, JOSÉ MARÍA (1975): *Historia del Reino de Navarra en la Edad Media*. Pamplona.

LACRUZ BERDEJO, JOSÉ L. (2002): Fueros de Aragón hasta 1265. In *Anuario de Derecho Aragonés*. Zaragoza.

LADERO QUESADA, M. Á. – GALÁN PARRA, M. I. (1980): Las ordenanzas locales en la Corona de Castilla como fuente histórica y fuente de investigación (siglos XIII-XVII). In: *Anales de la Universidad de Alicante*, (1982), Alicante, 1982;

LADERO QUESADA, MIGUEL ÁNGEL (1998): Las ordenanzas locales. Siglos XIII-XVIII. In *España Medieval*. 21. Madrid.

LALINDE ABADÍA, JESÚS (1980): El pactismo en Aragón y Valencia. In *El pactismo en la Historia de España*. Madrid. 11–139;

LLIBRE DEL REPARTIMENT DE MALLORCA (1984): *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca* (Mallorca felosztásának könyve). Palma de Mallorca, 1984;

LÓPEZ, JULIO – LARREA, DAVALILLO (2000): *Atlas histórico de España y Portugal*. Madrid.

MARTÍN DUQUE, ÁNGEL – GALLEGO GALLEGO, JAVIER (1991): Las cortes de Navarra en la época medieval. In *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història institucional*. Barcelona.

MARTINEZ Díez, GONZALO (2005): El primer Fuero Castellano: Brañosera, 13 de octubre 824. In *Anuario de historia del derecho español*. Tomo LXXV (2005). Madrid. 29–84;

MARTÍNEZ GIL, SERGIO (2016): Los Privilegios de la Unión. Interneten: <https://historiaragon.com/2016/12/28/los-privilegios-de-la-union/>;

MARTÍNEZ GIL, SERGIO (2022): La Corona de Aragón en el norte de África. Interneten: <https://www.elperiodicodearagon.com/aragon/2022/06/22/corona-aragon-norte-africa-67520822.html>

MARTÍNEZ TOMEY, MIGUEL (2014): Las Cortes de Ejeade 1265/As Cortes d'Exeyade 1265. Interneten: <https://fundaciongasparrtorrente.wordpress.com/2014/12/01/las-cortes-de-ejea-de-1265-as-cortes-dexeya-de-1265/>

MATOS REIS, ANTÓNIO (1996): O foral de Guimarães – primeiro foral português – o contributo dos burgueses para a fundação de Portugal. *Revista de Guimarães* n° 106. 55–77. Guimarães. <https://www.csarmento.uminho.pt/site/s/rgmr/item/59079#?c=0&m=0&s=0&cv=0>

MATTOSO 1985: MATTOSO, José: Ricos-homens, infanções e cavaleiros: a nobreza medieval portuguesa nos séculos XI e XII. Lisszabon, 1985;

MENÉNDEZ PIDAL DE NAVASCUÉS, Faustino Madrid, 2015. La nobleza en España: ideas, estructuras, historia. Madrid, 2015;

MELO CARRASCO 2012: MELO CARRASCO, Diego: Las treguas entre Granada y Castilla durante los siglos xiii a xv. Valparaíso, 2012; Interneten: [https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci\\_arttext&pid=S0716-54552012000100008](https://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0716-54552012000100008);

MELO CARRASCO 2019: MELO CARRASCO, Diego: El Sultanato Nazarí de Granada y la frontera (s. XIII-XV). In: *Revista Encrucijada Americana* Año 11 N°2. Santiago de Chile, 2019;

MENDOLA 2015: MENDOLA, Louis: Sicily's Rebellion against King Charles, Róma, 2015;

MIRET I SANS 1905–1908: MIRET I SANS, Joaquim.: Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II en Aragón; Bol. de la Academia de Buenas Letras de Barcelona, III (1905-1906) y IV (1907-1908).

MOTT 2003: MOTT, Lawrence V.: Sea power in the medieval Mediterranean: The Catalan-Aragonese fleet in the war of the Sicilian vespers. Gainesville, 2003;

NAVARRO ESPINACH–VILLANUEVA MORTE 2020: NAVARRO ESPINACH, Germán–VILLANUEVA MORTE, Concepción: Cortes y parlamentos en la Edad Media peninsular. Murcia, 2020;

NICOLÁS-MINUÉ SÁNCHEZ 2014: NICOLÁS-MINUÉ SÁNCHEZ, Andrés J.: Los tenentes. Génesis de la nobleza de Aragón. In: *Hidalguía*. Año LXI 2014. Núm. 367, Madrid 2014. Interneten: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/4964565.pdf>;

O'CALLAGHAN 1975: O'CALLAGHAN, Josph F.: A History of Medieval Spain. New York, 1975; Interneten: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/7255995.pdf>;

PERE PAU RIPOLLÈS–DEL MAR LLORENS FORCADA 1990: PERE PAU RIPOLLÈS, Alegre – DEL MAR LLORENS FORCADA, María: El tesoro de La Reina Mora: monedas de Jaume I. In: *Acta numismàtica*, N° 20, Valencia, 1990;

PEREZ, ANTONIO (1654): Relaciones. Genf.

PÉREZ DE HEREDIA VALLE 2001: PÉREZ DE HEREDIA VALLE, Roberto: La reina doña Violante de Hungría: (fragmentos de su vida y arraigo de su recuerdo en Castellón de la Plana), Castellón, 2001;

PESET REIG 1989: PESET REIG, Mariano: Furs de Valencia: su sentido y vigencia. En torno al 750 aniversario: antecedentes y consecuencias de a conquista de Valencia 1. Valencia, 1989;

POWERS 1988: POWERS, James F.: A Society Organized for War: The Iberian Municipal Militias in the Central Middle Ages, 1000-1284. Berkeley, Los Angeles 1988;

RAMÓN PONT, ANTONIO (1983): El infante don Fernando, señor de Orihuela en la guerra de los dos Pedros (1356-1363). In *Anales de la Universidad de Alicante*. Historia medieval (Alicante: Universitat d'Alacant / Universidad de Alicante: Servicio de Publicaciones) (2). Alicante. 63–92.

RUNCIMAN, STEVEN (1999) A szicíliai vecsernye. Budapest.

SALRACH I MARÈS, JOSEP MARIA (2015): *La expansión de la Casa de Barcelona (siglos xi-xiii). Del condado al principado*. Las sedes episcopales. Barcelona.

SARASA SÁNCHEZ, ESTEBAN (1984): *El Privilegio General de Aragón*. La defensa de las libertades aragonesas en la Edad Media. Zaragoza.

SARASA SÁNCHEZ, ESTEBAN (2011): *La Corona de Aragón en la Edad Media*. Zaragoza.

SÁIZ SERRANO, JORGE (2015): Las expediciones norteafricanas de Alfonso el Magnánimo (1424–1433). Financiación y organización militar. In Baloup, David –Martínez, Manuel Sanchez (ed.): *Partir en croisade à la fin du moyen âge*. Toulouse.

SÁNCHEZ REY, AUGUSTÍN (2007): *Los Caminos en las Leyes y Fueros medievales españoles*. Madrid.

SIMÓN BALLESTEROS, SANTIAGO (2012): *Por no caer en “captivitat perpetua e vinamos a condicion d’esclavos”: la radicalización del movimiento unionista en 1348*. Zaragoza, 2012. <https://doi.org/10.4000/e-spania.21981>

SOBREQUÉS, JAUME (2009): Hódító Jakab és a katalán újjászületés. In Sarobe, Ramon – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről*. Magyarország és Katalónia a középkorban. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

SOLDEVILA I ZUBIBURU, FERRAN (1988): *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona.

SOLTÉSZ, ISTVÁN (2002): Jolánta – egy sikeres élet. In Gáspár Zsuzsa (szerk.): *Árpád-házi királylányok Európában*. Győztes és bukott csillagok. 1. kiadás. Budapest, 2002.

SUÁREZ, FERNANDO – GAMBRA, ANDRÉS (ed.) (2008): *Los fueros de Sepúlveda y las sociedades de frontera*. Madrid.

THÉRY, JULIEN (2014): Les Vêpres Siciliennes. In *Trente nuits qui ont fait l’histoire*. Paris. 89–103.

TILANDER, GUNNAR (1937): *Los Fueros de Aragón según el manuscrito 458 de la Biblioteca Nacional de Madrid*. Madrid.

UBIETO ARTETA, AGUSTÍN (1969): *Ciclos económicos en la Edad Media española*. Valencia.

UBIETO ARTETA, AGUSTÍN (1982): *Cómo se formó Aragón: 61. El sistema de tenencias (siglos XI–XII)*. A 2005-ben készült elektronikus változatot lásd az interneten: <https://ifc.dpz.es/webs/ubiето/fichasubiето/61.html>;

UBIETO ARTETA, AGUSTÍN (1987): *Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*. Zaragoza.



VAJAY SZABOLCS (1984): *Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején.* In H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv.* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1984. 395–414

VENTURA 1960: VENTURA, Jordi.: *Pere el Catolic I Simó de Montfort*; Barcelona, 1960;

VESZPRÉMY, LÁSZLÓ (1994): *Közös motívumok a 12-13. századi magyarországi és hispániai historiográfiában.* *Aetas* 9. évf. 1. sz. 36–48;

VINCENT, MARY – STRADLING, ROBERT A. (1997): *A spanyol és portugál világ atlasza.* Budapest.

WENZEL, Gusztáv (1876): *Az országos jog és a particuláris jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben.* Budapest.

WOLFF, PHILIPPE (1977): *Aspects monétaires de la crise de la seconde moitié du XIV siècle.* In *Cuadernos de Historia* 8. Madrid. 25–32.

ZSOLDOS, ATTILA (2022): *A 800 éves Aranybulla.* Budapest, Országház.

PÁNYA ISTVÁN

panyaistvan@gmail.com

földrajzkutató, osztályvezető (Kecskeméti Katona József Múzeum)

# Hájszentlőrinc mezőváros topográfiája

Topography of the market town of Hájszentlőrinc



## ABSTRACT

In my study, I summarize the outer and inner topography of the market town of Hájszentlőrinc which existed in the southern part of the historical Kingdom of Hungary, in today's Serbia. My aim is to provide a methodological example for researchers of the historico-geography of settlements. First, I examine the border of the settlement, its surroundings and the neighbouring settlements, and then I reconstruct the former built-up area of the market town. Spatial analysis is made possible by medieval certificates, 18th-century manuscript maps, and satellite images. Hájszentlőrinc existed east of today's Küllöd (Kolut, SRB). During the Middle Ages, it was an important centre of Bodrog County: in the 13-14th century it functioned as a place of authentication (*locus credibilis*), in the 15-16th centuries it was a market town (*oppidum*). In the late Middle Ages, meetings of the noble judiciary (*sedria*) of Bodrog County were held here most of the time. Based on the medieval boundary descriptions, the western and southern neighbours of the settlement can be clearly defined. Based on remote sensing sources, it was possible to determine the former inner, built-up area, which was about 800 meters long and had a spindle structure (German *Angersdorf*). An important result was that the location of the medieval cathedral chapter (*capitulum*) could also be identified.

## KEYWORDS

settlement morphology, market town, settlement border, environment reconstruction

DOI 10.14232/belv.2022.3.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Pánya István (2022): Hájszentlőrinc mezőváros topográfiája. Csak néhány pernyi villanás a történelemben. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 162–181.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A középkori Bodrog vármegye településhálózatát a számtalan kisebb-nagyobb falu mellett mintegy tucatnyi mezőváros alkotta. Utóbbiak alapvetően az árucserre, a kereskedelem (piacok, vásárok, sokadalmak) színterei voltak. Néhány mezővárosban további funkciók, szerepkörök is kialakultak hosszabb-rövidebb időre, így helyet adhattak a nemesi ítélőszéknek (sedria), különféle szerzetesrendek monostorainak, ispotálynak, uradalmi központoknak stb. A Bodrog vármegyei mezővárosok földrajzi viszonyairól, elhelyezkedéséről, helyrajzáról a viszonylag gazdag középkori forrásanyag ellenére igen keveset tudunk.<sup>1</sup> Ennek oka részben az okleveles anyag pusztulása, részben pedig a tájegység középkorának alacsony kutatottsága. Következőekben a vármegye egyik legjelentősebb mezővárosának, Hájszentlőrincnek a külterületi és belterületi topográfiáját foglalom össze. Távolról, a környezet és a külterületi határtól közelítve vázolom fel a település belterületének a jellemzőit.

A történelmi Magyar Királyság déli részén, a mai Szerbia területén létezett mezőváros elhelyezkedéséről a 19. századtól a 21. század elejéig többféle elképzelés látott napvilágot. Katona István 1800-ban megjelent (latin nyelvű) művében egy 1436. évi oklevél alapján Szond (Sonta) környékén körvonalazta a település helyét.<sup>2</sup> 1855-ben Jerney János a Magyar Történelmi Társaságban közölt írásában úgy vélekedett, hogy valóban ott állt egy rom, mely a középkori Hájszentlőrinc prépostsága volt egykor.<sup>3</sup> E nézet helyben is ismert volt a 19. század közepén. 1864-ben a település jegyzője Pesty Frigyes kérdőívére azt a választ írta, hogy Szond helyén létezett az egykori Hájszentlőrinc.<sup>4</sup> Pesty az *Eltűnt régi vármegyék* című munkájában – átvéve az említett forrásokat – szintén e település környékét jelölte meg a mezőváros egykori helyeként.<sup>5</sup> Szondon – mely a középkorban Hájszentlőrinchez hasonlóan mezőváros volt – valóban állt egy rom a 18. század közepéig, melyet több egyházlátogatási jegyzőkönyvben megemlítettek.<sup>6</sup> E viszonylag jó állapotú, freskókkal díszített épületre (a középkori falak felhasználásával) 1746-ban épült fel a Szent Lőrinc plébániatemplom. A helység később keletebbre, az árvizektől jobban védett magaspartra költözött, s ezen épületet valószínűleg a 19. században elbontották.<sup>7</sup> Steltzer Frigyes Doroszlótól (Doroslovo) nyugatra, a Szond melletti erdőben álló templomrom környékére helyezte az egykori mezővárost.<sup>8</sup> -Néhány évvel később Csánki Dezső, a már említett 1436. évi

<sup>1</sup> Szeremlén mezővárosról lásd PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020, Bátmonostorról PÁNYA 2017

<sup>2</sup> KATONA 2001 I. 49., 1436: DL 88109,

<sup>3</sup> JERNEY 1855. 56.

<sup>4</sup> PAPP – RAJSLI 2005. 184., lásd még az egyházi jegyzőkönyvekből LAKATOS 2002. 294.

<sup>5</sup> PESTY 1880. 53.

<sup>6</sup> IVÁNYI 1909. I. 78.

<sup>7</sup> Szond középkori belterületéhez lásd FÓTI – PÁNYA 2022. 72–73.

<sup>8</sup> STELTZER 1883 32., Muhi János megjegyzi, hogy „a nép a doroszló-szonta-bogojevai erdőben lévő templom romot most is Szent Lőrinc templomának mondja.” MUHI 1944. 38.

határvizsgálat alapján, Zombortól (Sombor) nyugatra feltételezte Hájszentlőrincet.<sup>9</sup> Muhi János ezzel szemben Zombortól északkeletre, a Telecskai löszhát peremén sejtette a települést.<sup>10</sup> Árpád-kori történeti földrajzában Györffy György vizsgálta a mezőváros korai, 11-14. századi időszakát, s – helyesen – megállapította, hogy valahol Küllődtől (Kolut) és Bezdántól (Bezdan) keletre feküdt egykor. Azonosítását Engel Pál, Kubinyi András és Káldy-Nagy Gyula is átvette.<sup>11</sup> A bemutatott példák is érzékeltetik, mekkora mértékű volt a topográfiai bizonytalanság a Bácska középkori helységei kapcsán, s Györffy György mélyreható kutatásáig nem sikerült meghatározni – közelítőleg sem – Hájszentlőrinc valós helyét.

## TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené a mezőváros történetének részletes bemutatása, ezért itt csupán egy rövid áttekintésre van mód.<sup>12</sup> Hájszentlőrinc Küllőd keleti határában, a mai Gádortól (Gakovo) mintegy 2 km-re feküdt (**1. ábra**). Az írott források alapján Árpád-kori eredetű település.<sup>13</sup> Neve első tagjának – a Hay/Háj kifejezésnek – az eredete és jelentése bizonytalan. Mályusz Elemér szerint a berek jelentésű szláv *gay – hay – aj* főnévből ered.<sup>14</sup>

<sup>9</sup> CSÁNKI 1894. 190

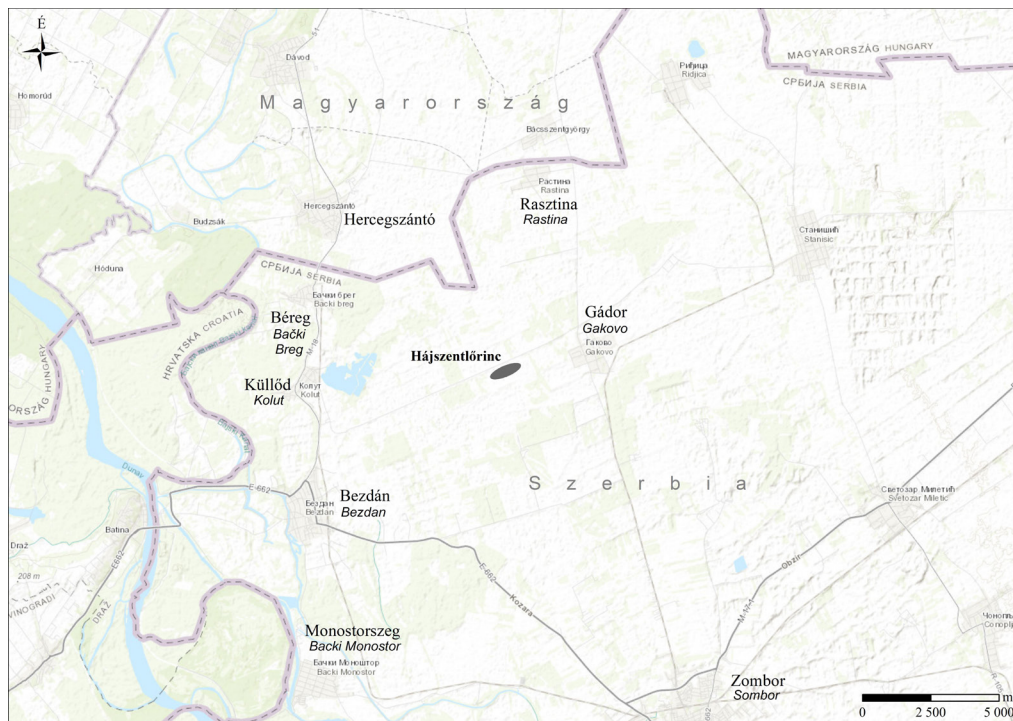
<sup>10</sup> MUHI 1944. 40., WICKER 2006. 59.

<sup>11</sup> GYÖRFFY 1963. 718., ENGEL 2001, KUBINYI 2000, KÁLDY-NAGY 2008.

<sup>12</sup> A település történetéhez lásd még: 1211: GYÖRFFY 1963. 718.; 1234: MONHUNG I. 124.; 1255: HO VIII. 62., DL 97856; 1269: DL 86 834; 1287: DL 86866; 1271: ÁÚO VIII. 356., DL 755, DL 756; 1273: DL 40640; 1280: ÁÚO XII. 313.; 1282: HOKL. 94., DL 86854; 1291: ÁÚO XII. 498.; 1290: DL 86870; 1291: DL 86872; 1297: DL 259576; 1305: AO I. 380., DL 40876; 1309: ZO VI. 120., DL 79012, AO II. 352.; 1315: DL 280475, AO IV. 82., 145.; 1320: AO V. 267., DL 1989, AOKM. I. 546.; 1321: DL 76295, AO VI. 132., ZO I. 199., DL 76290; 1330: AO XIV. 18., DL 58463; 1304: ZO I. 108.; 1313: DL 86921; 1314: DL 280475; 1320: DL 8788, DL 8789, ZO I. 179., 183.; 1321: ZO I. 198., AO VI. 114.; 1324: AO VIII. 248., DL 1989; 1329: AO XIII. 311., DL 76431; 1330: AO XIV. 239., DL 79107; 1330: DF 280230, ZO I. 359., 364.; 1331: ZO I. 378.; 1332: ZO I. 382., ZO I. 399.; 1333: AO XVII. 226., DL 87037; 1335: ZO I. 476.; 1337: AO XXI. 332., DL 40754; 1339: DL 87097, ZO I. 561., DL 87093, DL 87095, AO XXIII. 14., 73., 98., DL 87091, DL 87092, AO XXIII. 42., DL 87093, ZO I. 567.; 1340: DL 87111, ZO I. 574., 588.; 1341: DL 87120; 1342: AOKM. IV. 189., ZO II. 37., 38., AOKM. IV. 189., DL 40876; 1345: ZO II. 180.; 1344: ZO II. 133.; 1345: DL 87180, AO XXIX. 237.; 1346: DL 87198, ZO II. 212.; 1347: ZO II. 267.; 1348: DF 259542; 1349: ZO II. 359.; 1351: ZO II. 446.; 1363: DL 5318, FEDELES 2005. 117., DL 5238, DL 5218, DL 5156, DL 5157, DL 5158, DL 5105, DL 6482, DL 6483, DL 5362, DL 5363; 1369: DL 5726; 1392: ZO IV. 501.; 1393: ZO IV. 529.; 1396: ZO V. 19., 25.; 1400: ZO V. 171.; 1401: ZO V. 238., ZO V. 239., 248., 253., 269.; 1402: ZO V. 279., 327.; 1407: DL 78820, ZO V. 528.; 1408: ZO V. 561.; 1410: ZO VI. 75.; 1411: DL 51419; 1412: DL 9717, ZsO III. 609.; 1413: ZO VI. 282., DL 79172, ZsO IV. 258.; 1414: ZO VI. 299.; 1415: ZO VI. 347., 386.; 1417: ZO VI. 470.; 1419: APPONYI I. 281., ZO VI. 569., DL 87925; 1420: ZO VI. 573., 581., ZO VI. 612.; 1422: ZO VIII. 59.; 1423: ZO VIII. 121., 122.; 1424: DL 79911, ZO VIII. 180.; 1426: DL 11748; 1435: ZO VIII. 562.; 1436: DL 88109; CSÁNKI 1894. 190., DL 88109; 1437: ZO VIII. 604.; 1440: ZO IX. 11.; 1447: ZO VIII. 176.; 1448: DL 14164, DL 260358, DL 88231, ZO IX. 183., 186., 223., DL 97882; 1450: DL 88251, ZO XII. 223.; 1451: ZO IX. 299.; 1452: ZO IX. 334.; 1453: ZO IX. 365., 373.; 1454: ZO IX. 442., 476., DL 81150; 1458: ZO X. 20., 44., 83., 90., 92.; 1460: DL 16762; 1461: ZO X. 173.; 1462: ZO X. 219.; 1464: DL 16053; 1466: ZO X. 384., 411.; 1467: ZO X. 421.; 1470: ZO XI. 53., ZO XII. 289.; 1471: ZO XI. 86.; 1472: ZO XI. 120., DL 88539; 1474: ZO XI. 150.; 1477: DL 254668; 1479: DL 18265, DF 254672; 1480: DL 18400; 1482: DL 18727, DL 18681, DL 18729; 1483: DL 18823, DL 18844, DL 18732; 1484: ZO XI. 391.; 1494: DL 88786; 1500: W. Kovács 2006 361.; 1505: DL 82230; 1506: DL 82243; 1508: DL 82277; 1509: DL 21940, 1509: DL 59983; 1510: DL 89001; 1516: DL 89079, 1516: DL 89079; 1517: DL 47212, DL 89086, 1517: DL 60056; 1525: DL 259655; 1526: DL 89226

<sup>13</sup> GYÖRFFY 1963. 718.

<sup>14</sup> MÁLYUSZ 1922. 32.



1. ábra: Hajszentlőrinc földrajzi helyzete (saját szerkesztés)

Kiss Lajos úgy vélekedett, hogy a magyar „hajas” értelmű Haj(ad/od) személynévre vezethető vissza.<sup>15</sup> Valószínűbbnek tűnik, hogy az *áj* ~ *váj* ~ *vájás/völgy* kifejezésen alapul, mely a Kárpát-medence több pontján, így az Alföldön előfordult.<sup>16</sup> A Bácskai löszös hát meredek nyugati és keleti peremén az időszakos vízfolyások számos völgyet alakítottak ki, melyek közül többet *ájnak* neveztek a középkorban. Keleten, a Tisza ártere fölé magasodó löszpartba mélyedő völgyeiről tudósít egy 1224. évi, Csecstő halastóbirtok határait tartalmazó irat.<sup>17</sup> Nyugaton, a Dunamenti síkság fölé tornyosuló, a szakirodalomban Telecskának nevezett, meredek löszpartot völgyek tagolták. Ezek egyikét, a középkori Csomoklya (Csonoplya/Čonoplja) határában fekvőt nevezték *ájnak*.<sup>18</sup> Szeremle környékén a 18-19. századi térképeken, a dunai árterben is találunk hasonló elnevezéseket (Gyűrűs-ája, Ollok-ája). Ezek az előbbi példáktól eltérően az árteret behálózó kisebb mellékágak, fokok nevei voltak, s Bárh János szerint a *vájásból/ásásból* (ás~*váj*~*áj*) eredtek.<sup>19</sup> E példák alapján valószínűnek tartom, hogy a löszfelszínbe mélyedő, időszakosan vízjárta völgyek és az ártéri folyómedrek neveit ugyanazon *vájás/ásás* jelentésű igéből képezték a régmúltban. Hajszentlőrinc nevének első fele tehát feltehetőleg

<sup>15</sup> Kiss 1991. 256.

<sup>16</sup> K. PALLÓ 1965. 180., BÁBA-NEMES 2014. 72., BALLA ÉS TSAI 2010. 36.

<sup>17</sup> 1224: DF 248752, ÁÚO VI. 426–427. „quoddam precipicium, quod Peteraya dicitur/szakadék, mely a Peteraya nevet viseli”, valamint „ad viam precipitem, que Golumbaya dicitur/Golombaya nevezetű, völgyben haladó út”

<sup>18</sup> 1409: DF 259551, DF 259643 „valle vulgo Ay dicitur /Ay-nak nevezett völgy”; 1448: DF 259571 „declinum vulgo Ay nominatum /lejtő, amit Ay-nak neveznek”

<sup>19</sup> BÁRTH 1989. 403.

a település környezetében létezett völgyekre, vízmedrekre utalhatott, melyekről később a földrajzi elemzésnél bővebben szó lesz.

Nevének második fele a Szent Lőrinc vértanú tiszteletére szentelt egyházára utalt.<sup>20</sup> 1180 körül III. Béla király felesége, Chatillon-i Anna antiochiai hercegnő társaskáptalant alapított a településen. Thoroczkay Gábor szerint Anna királynénak a gyermekei születése miatt megingott az egészsége, s egyfajta „égi segítségkérésként” emelte a mozgásszervi betegségek legtekintélyesebb védőszentjének – Szent Lőrincnek – a háji prépostságot.<sup>21</sup> Jelentőségét mutatja, hogy a mindenkor kalocsai érseket a főegyházmegeye kalocsai és bácsi káptalanja a hájszentlőrinci templomban választotta meg.<sup>22</sup>

A szórványosan fennmaradt adatok alapján valószínű, hogy a település a tatárjárás idején elnéptelenedett. A szomszédos, 1255-ben lakatlan Szőlős, Tálnok és Jenő földek mutatják, hogy a tatárjárás idején a vidéket komoly pusztulás érte.<sup>23</sup> A 13. század közepén újratelepült, s 1262-től újra hiteleshelyként működött.<sup>24</sup> A 14. század közepén Nagy Lajos király beszüntette a kisebb hiteleshelyek működését, egyebek közt a háji káptalan ilyen irányú tevékenységét is.<sup>25</sup> 1273-ban a kunok Hájszentlőrincre törtek, s a templomba zárkózott védők csak véres harc árán, 37 fő veszteséggel védték meg magukat.<sup>26</sup>

A késő középkorban Bodrog vármegye gazdasági és közigazgatási szempontból is fontos települése volt. A 15. század elejétől 1526-ig mezőváros<sup>27</sup>, piacát vasárnaponként tartották.<sup>28</sup> Bodrog mellett a legtöbbször itt tartották a nemesi ítélőszék (sedria) gyűléseit, rendszerint hét-fői napokon.<sup>29</sup> Csukovits Enikő hívta fel a figyelmet arra, hogy a legtöbb vármegye esetében nem ismerjük a bírások pontos helyszínét. Ezért is igen becses forrásunk egy 1483. évi irat, melyből kiderül, hogy a bodrogi sedriát a prépost kúriájában tartották.<sup>30</sup>

A történelmi köztudatban Dózsa parasztháborújaként ismert eseménysor idején (1514) a jelentősebb délvidéki események egyike itt zajlott. A Szerémségben összegyűlt felkelők sorra foglalták el a vidék erődtímenyeit, majd északi irányba, Bács és Bodrog vármegye felé indultak.<sup>31</sup> Verancsics leírása szerint *„ezkoron támada más pap, Borbás nevü, ki mind az Szerémsígen általa jöve Szalonkeménig. Onnat megtérvin, Péterváradján az Dunát általkelé, kezdé az nemes népet igin vágatni és karóra vonatni. Kinek ellene támadának az magyari urak. Az deszpotné*

<sup>20</sup> C. TÓTH 2019. 21.

<sup>21</sup> THOROCZKAY 2014. 324.

<sup>22</sup> THOROCZKAY 2014. 326., 1343; AO XXVII. 119.

<sup>23</sup> 1255: HO VIII. 62., GYÖRFFY. 1963 696.

<sup>24</sup> KAPOCS – KŐHEGYI 198.3 8.

<sup>25</sup> Kolosvári – Óvári 1899. *„A kisebb conventek a birtok dolgát illető oklevelek kiállításával hagyjanak fel. A kisebb conventek is álljanak el a birtokok örökösége tárgyával készítendő leveleiknek kibocsátásától, és pecsétüknek ne legyen semminemű ereje.”*

<sup>26</sup> 1273: HO VI. 191., DL 40640; 1291: DL 40204, HAVASSY 1996. 25., IVÁNYI 1909. I. 76.

<sup>27</sup> 1407: ZO V. 528., KAPOCS – KŐHEGYI 1980. 86.; 1413: ZO VI. 282., DL 79172; 1448: DL 88231; 1460: DL 16762; 1464: DL 16053; 1472: DL 88539; 1480: DL 18400; 1482: DL 18681; 1483: DL 18844; 1517: DL 47212

<sup>28</sup> WEISZ 2012. 140, 1363: DL 5218; 1366: DL 5363; 1407: ZO V. 528., KAPOCS – KŐHEGYI 1980. 86.; 1413: ZO VI. 282., DL 79172, ZsO IV. 258.; 1472: DL 88539

<sup>29</sup> CSUKOVITS 1997. 381., IVÁNYOSI – SZABÓ 1998. 85., 1433; ZO VIII. 524–526., PÁNYA 2021a. 27.

<sup>30</sup> 1483: DF 266141

<sup>31</sup> BARTA 1972. 68., HORVÁTH 2015. 242., Bátmonostor, Dombó, Cserög, Futak, Titel, Becskerek, Zseblye, Pétervárad, Karom, Szalánkemén

népét Szerénből, az rácokat felvivik, az fejevári vicebánokat Oláh Balást, Nagy Gergelyt, mind az alföldi hősökkel, és Péterváradján általkelenek a Dunát, és kezdik az rácok mind az egisz Bácsmegeyét, Bodrog vármegyeét égetni, mert az szegénsig, ki fíltiben, ki penig szabad akarát szerént mind keresztessi lött vala.<sup>32</sup> A magyar nemesek, seregük soraiban a délvidéki szerb katonákkal Hájszentlőrinc felé üzték a felkelőket. „Ez Borbás papot Szent Lőrincben szoriták, ki Bodrog vármegyében jeles kis város vala, mivelhogy viadal nélkül meg nem vehették, hanem meggyujták az rácok. Hol csak az Isten monthatná számát, mennyi ezer lelket ölinek, kiket szénnel megégetinek. És az Borbás papot, kereszties hadnatyot az egyház tornyárúl fekteték alá, mikor imár még az ruhája is ígne, az ő érdeme szerént megölék.”<sup>33</sup> A rácok pusztítása ellenére a település fennmaradt, s továbbra is Bodrog vármegye bíraskodási központjaként működött 1526-ig.<sup>34</sup>

A mohácsi csatát követő hetekben azonban megpecsételődött a sorsa. A csata helyéről Budára vonuló, majd onnan az Alföldön – a Duna menti hadiúton – dél felé menetelő török főszereg pusztíthatta el. Ekkor vesztetett el a káptalani levéltár is, csupán a vitás feleknek és a felső hatóságoknak kiadott bizonylatok és jelentések maradtak meg különféle levéltárakban.<sup>35</sup> Az 1546-os defterben Bátmonostortól (a mai Bezdántól/Bezdan keletre létezett) Páka faluig nem szerepelnek a települések. Hájszentlőrinc s a környékbeli települések mind lakatlanok voltak.<sup>36</sup> Az 1553/54-es fejadó defterben mindössze 1 (délsláv) adózót és egy vezetőt (primikürt) írtak össze.<sup>37</sup> A balkáni betelepülők hatására a 16. század közepétől a Bácska lakossága lassan növekedésnek indult. Az 1554-1560 között készült összeírásban két adózó és egy primikür szerepel.<sup>38</sup> 1560-ban már népesebb, 10 hane (adózó háztartás), összesen pedig 15 név szerepel. 1570-ben 14, 1578-ban pedig 15 hanét találunk.<sup>39</sup> A település neve feltehetőleg valamikor a 16. század végén – 17. század elején megváltozott. A korábbi név helyére a Godecs szláv férfinevből eredeztethető Godecsovo került, melynek jelentése „Godecs faluja”. 1570-ben Jovan Godics, 1578-ban pedig Íslavuy Godeç nevekkal találkozunk a hájszentlőrinci defterekben.<sup>40</sup> Valószínű, hogy a szomszédos Mironity (Miron férfinevből) településhez hasonlóan valamely előljáró (szlávul *primikür*) nevét kapta meg a település. A felszabadító háborúk utáni időszakban lakatlan volt, s az újkorban sem népesült be. A 18. századtól Küllöd határába tagozódott be.

## KÜLTERÜLETI HATÁR

A mezőváros középkori határának kiterjedését az okleveles anyag mozaikossága miatt teljes mértékben nem tudjuk felvázolni. Akadnak azonban olyan iratok, melyek a település szomszéd-

<sup>32</sup> SZALAY 1857. 7–10.

<sup>33</sup> SZALAY 1857. 7–10.

<sup>34</sup> 1517: DL 89095, DL 82469, DL 89086, DL 89085

<sup>35</sup> DUDÁS 191.1 79. Lehetőséges, hogy az 1514. évi események alkalmával is érte vesztetett a káptalani levéltár.

<sup>36</sup> FÓTI – PÁNYA 2022. 23.

<sup>37</sup> ÖNB Mxt 603, Köszönöm Fóti Miklósnak, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a Hájszentlőrincre vonatkozó oszmánkori adatokat.

<sup>38</sup> ÖNB Mxt 535

<sup>39</sup> KÁLDY-NAGY 2008. 216., BOA TTd 554

<sup>40</sup> KÁLDY-NAGY 2008. 216., BOA TTd 554

ságában létezett helységekről tartalmaznak földrajzi adatokat, s közvetett módon alkalmasak Hájszentlőrinc elhelyezkedésének körvonalazására. Egy tatárjárás utáni, 1255-ben kelt forrásban a lakatlan és elhagyatott Szőlős (*terram castris nostri Budrug nomine Zeuleus, vacuum et habitatoribus destitutam*) határait írták le. E település a mongol betörés előtt a bodrogi vár egyik birtoka volt, s lakói – a szomszédos Hájszentlőrinc lakóihoz hasonlóan – valószínűleg 1241-42-ben tűntek el.

Az oklevél szerint Szőlős határa „kelet felől a Szt. Lőrinc-egyház mellett kezdődik, a nagy út (*magna via*) közelében [1.], ahonnan az udvardi (*Udvarth*) Szt. Miklós keresztetek földjéig tart [2.], innen megy egy bizonyos körte(fáig), majd onnan halad tovább Szék (*Zeck*) felé [3.], innen a Tálnok (*Talnuke*) várföldhöz megy [4.], innen megy Balar fia Balar comes Jenő (*Jeneu*) nevű földjéig [5.], és ott átmegy bizonyos cserjésen, majd visszafordul kettős vagy hármast határon át az első határponthoz”.<sup>41</sup> E leírás a korabeli, Árpád-kori oklevelekhez hasonlóan meglehetősen szűkszavú és vázlatos. Lényegében egy nagyvonalú meghatározás, melyből nem derülnek ki az 1255-ben lakatlan Szőlős falu pontos határai, csupán a főbb sarokpontokról értesülünk belőle (**2. ábra**). A határ kelet felől Hájszentlőrincnél kezdődött, innen Udvard felé folytatódott. Utóbbi település egy 1341. évi irat alapján a mai Monostorszeg (*Bački Monoštor*) helyén létezett Bodrog mezőváros északkeleti szomszédosa volt, így biztosak lehetünk abban, hogy az óramutató irányával megegyezően sorolták fel Szőlős határpontjait.<sup>42</sup> Udvard dél-délnyugatra feküdt Szőlőstől, s a következőként említett körtefa, valamint a Szék (*Zeck*) pedig tőle nyugatra helyezkedhetett el. Utóbbi Györffy szerint a mai Kígyós vízfolyással azonos.<sup>43</sup> E *Kígyós elnevezés* újkori eredetű, valamikor a 18. században alakulhatott ki, a 16-17. századi forrásokban még nem találkozunk az említésével.<sup>44</sup> Keleti ágát (Mátételki-Kígyós) Aszó<sup>45</sup>, nyugati (Bokodi-Kígyós) pedig Nádagy<sup>46</sup> néven említették az Árpád-kori forrásokban. A két ág Katymártól délnyugatra, a mai Regőce (*Riđica*) mellett egyesülve folytatta útját Monostorszeg környékéig, ahol a településtől keletre fekvő, elhagyott Duna medrek és mocsarak alkotta vízvilágba ömlött.<sup>47</sup> A patak ezen, szétterülő, kanyargó szakaszát az Árpád-korban Széknek nevezték.<sup>48</sup> Az Aszó (*völgy, vízmosás; száraz folyómeder*), Nádagy (*nádas völgy/meder*), Szék (*szikés, időszakonként vízállásos terület*), illetve a különböző „völgy” utótagú elnevezések jól tükrözik a patak egyes szakaszainak időszakos jellegét, ingadozó vízjárását.<sup>49</sup>

Az 1255. évi határvonal e Széktől észak-északnyugat felé haladhatott az akkoriban szintén lakatlan Tálnok felé, mely Szőlőshöz hasonlóan a Bodrogi vár földje volt. Onnan valószínűleg keleti-délkeleti irányban folytatódott Balar fia Balar Jenő nevű földjéig. Utóbbi két birtokról csupán az Árpád-korból maradtak említések, így nem ismerjük a sorsukat és pontosabb elhelyezkedésüket. A határvonal végül – vélhetően kelet-délkelet felé – áthaladt egy cserjés területen, valamint érintett egy kettős vagy hármast határjelet (*binas vei trinas metas*), s elérte

<sup>41</sup> 1255: HO VIII. 62–63.

<sup>42</sup> 1341: DL 58508, AOKM. IV. 109., AO XXV. 289.

<sup>43</sup> GYÖRFFY 1963. 696.

<sup>44</sup> 1697: MNL OL U et C Fasc. 7. No. 45., MNL OL E 156 - a. - Fasc. 9. - No. 5., KŐHEGYI 1998. 187–188.

<sup>45</sup> 1208: DL 87639

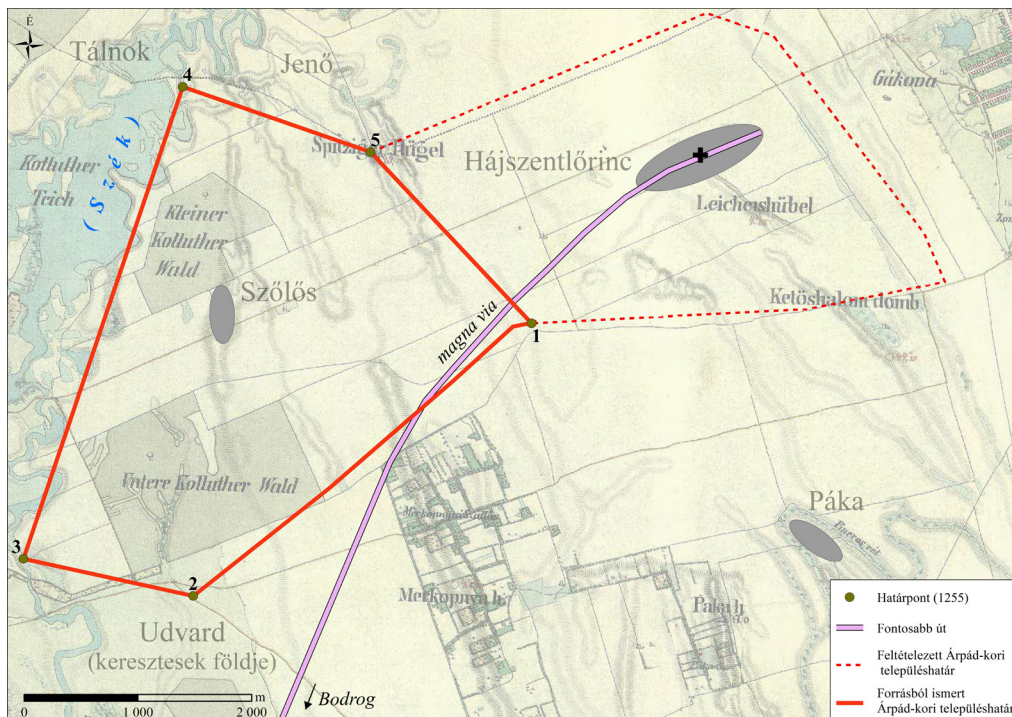
<sup>46</sup> GYÖRFFY 1963. 696., lásd még Mojszun-nádága 1346: DL 87198, AO XXX. 438.

<sup>47</sup> ÖStA HKA KS L14 no25, MNL OL S11 no223

<sup>48</sup> 1255: HO VIII. 62., GYÖRFFY 1963. 696.

<sup>49</sup> ASZÓ: NÉMETH 2008. 9., 83., 195., Szék: BLAZOVICH 1996. 93.





2. ábra: Hászentlőrinc környékének határvizsgálata az Árpád-korban (saját szerkesztés)

az első határpontot. E közvetett forrás alapján Hászentlőrincet a Kígyós alsó szakaszától, valamint Szőlős falutól keletre, a középkori Udvard és Bodrog településektől északkeletre lehet elhelyezni.

Egy 1436. évi irat Szőlős falu keleti-délkeleti határának részletes leírását őrizte meg, s ez alapján tovább pontosíthatjuk a mezőváros fekvését (3. ábra). A leírás szerint (észak)kelet felől kezdtek el Szőlős határvizsgálatát: „...bizonyos kereszt módjára fekvő és lévő utak mellett, melyek közül az egyik a mondott Szentlőrincről (Zenthlewrincz) tart az említett Lekse (Lekche) birtokig, a másik ellenben a korábban írt Szőlős (Zewles) birtoktól halad Páka (Paka) birtokig, ahol déli irányból a hájszentlőrinci egyház földjei mellett, a felek szándékából és egymásnak ellent nem mondásából két sarokhatárjelet emeltek [1], melyek közül az egyik az említett Páka (Paka) birtok felől választja és különíti el a mondott László fiai, Lászlót és Pált, nem kevésbé Sulyok Miklós fiai, Györgyöt és Andrászt, a másik pedig Szőlős (Zewles) birtok felől választja és különíti el a korábban írt János fiai: Fülöp deákot és Györgyöt, nemkevesé Pethew fia Miklóst, és Szőlősi Sebestyén fia Simont.

Innen nyugati irányba haladva egy bizonyos Nádas (Nadas) nevezetű helyen, bizonyos földhalmok felett két földhatárt emeltek [2]. Innen mintegy a nyugati és déli irányok közt haladva kevés távolságon át, egy bizonyos Nádasvölgynek (Nadasvelygh) hívott völgyben, bizonyos tüskés csipkebokornál (rubetum spinetum) két földhatárt halmoztak fel [3].

Onnan az (előbb említett?) irányok közt haladva egy bizonyos gyepegűg/árokig (Indago), ahol két földhatárt emeltek.

Onnan végig ugyanazon égtájak felé menve elérkeztek egy árokig, ahol ugyanazon ároknak tetején egy közbeeső határt halmoztak fel.

*Majd innen ugyanazon irányok közt menve egy bizonyos nagy út mellett, mely a mondott Hájszentlőrinc (HayZenthlewrincz) birtoktól megy Bodrogh mezővárosig, ahol szintén egy közbeeső határt halmoztak fel [4].<sup>50</sup>*

*Innen keveset menve elérkeztek egy bizonyos, töltés/sánc módjára elnyúló hegyig, ahol két határt emeltek, az egyik észak (australi) felől Szőlős (Zewles) birtokot és az onnan való nemesekeket különíti és választja el, a másik ellenben dél (meridiei) felől Lekcse (Lekche) birtokot és az onnan való nemesekeket [5].*

Megtartva pedig ugyanazon irányt s nem sokat haladva egy közbeeső határjelet emeltek.

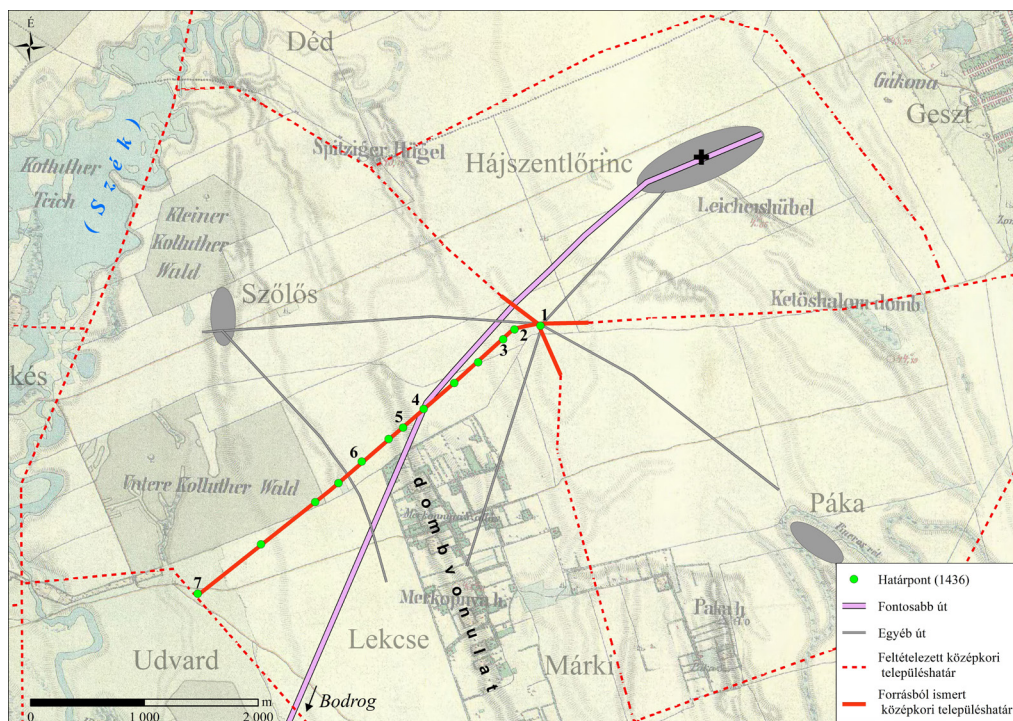
*Onnan ugyanazon irányok közt jó darabon át menve s keresztezve (saliendo) egy utat, mely a mondott Szőlőstől (Zewles) halad az említett Lekcse (Lekche) birtokig, s keveset haladva, bizonyos gyepűknél (in quibusdam indagibus) egy bizonyos Mihócszéke (Myhoczeke) nevezetű kút mellett két földhatárt megújítottak [6].*

*Tovább menve pedig mindvégig ugyanazon égtájak közti (irányt) megtartva, elérkeztek bizonyos szántóföldekig, ahol két földhatárt emeltek. Innen ugyanazon irányok közt menve bizonyos szántóföldek közt bizonyos gyepűknél két földhatárt elrendeztek. Innen hosszú távon ugyanazon irányok közt haladva szintűgy bizonyos gyepűknél két földhatárt halmoztak fel. Tovább menve, ugyanazon égtájak, azaz nyugat és dél között áthaladva elérkeztek bizonyos tüskés csipkebokorig, ahol két földből készült sarokhatárjelet emeltek, melyek közül az egyik északi (australi) Szőlős (Zewles) birtokot választja el, a másik pedig dél (meridiei) felől Lekche birtokot, ahol ugyanazok Udvard (Wdwaarth) birtoknak földhatáraival szomszédosak, s itt a határok futása befejeződik [7].”*

A bemutatott 1436. évi leírás lényegében egy északkelet-délnyugat irányú határvonalat tartalmaz, mely azonos az 1255. évi oklevél első sorával. Érzékelhető, hogy amíg az Árpád-kori iratban megelégedtek Szőlős birtok főbb sarokpontjainak leírásával, addig a késő középkori oklevélben – minden bizonnyal a birtokjogi viták elkerülése/kivédése miatt – igen aprólékosan határozták meg e néhány km hosszúságú határszakasz pontjait. Ez alapján pontosabban rekonstruálható térben Szőlős falu határa, s közvetett módon Hájszentlőrinc mezőváros elhelyezkedése. A két oklevél értelmezését nehezíti, hogy a bennük szereplő helynevek legnagyobb része eltűnt, illetve megváltozott. Szőlős, Lekcse és Udvard falu a török hódoltság idején elnéptelenedett, s emlékük a feledés homályába veszett.<sup>51</sup> Egyedül Páka nevét őrizte meg a Páka-halom, melytől keletre az Egyházhalom nevű magaslat környezetében létezett a falu belterülete. A fenti határleírásban szerepel egy töltés/sánc módjára elnyúló hegy (*ad unum fossatum, ubi in cacumine ipsius fossati, unam metam cursualem accumulassent*), mely azonosítható a Páka-halomtól nyugatra található északnyugat-délkelet irányú dombvonulattal. E markáns terepalakulat Küllőd (Kolut) keleti határáról, a Kígyós folyástól a Kozara erdőig mintegy 10 kilométer hosszan húzódott. Az 1255. és az 1436. évi oklevelekből megállapítható, hogy Hájszentlőrinc Küllőd-től keletre, Gádortól (Gakovo) nyugatra, a Páka-halomtól északra, a fentebb említett hosszan elnyúló dombvonulattól északkeletre helyezkedett el. Nyugatról Szőlős, délnyugatról Lekcse, délről Páka határolta. Keleti és északi határosait nem ismerjük. Előbbi talán Haraszt falu, utóbbi pedig talán Geszt mezőváros lehetett.

<sup>50</sup> Az úthoz lásd PÁNYA 2022a.

<sup>51</sup> FÓTI – PÁNYA 2022. 64., 78.



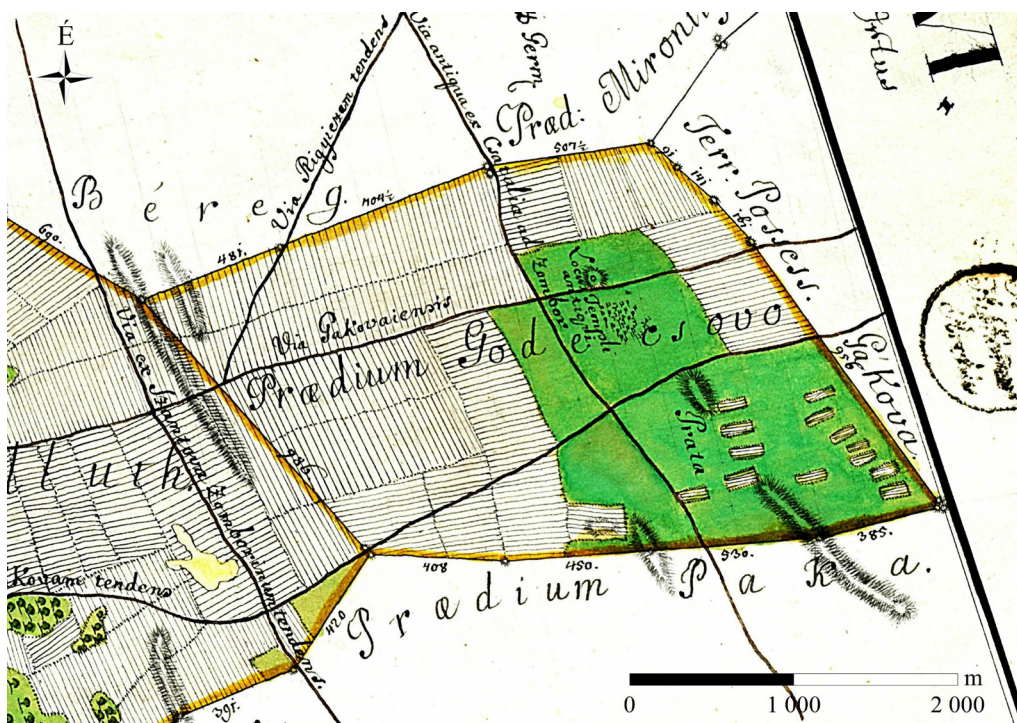
3. ábra: Hájszentlőrinc környékének határviszonyai a 15. században (saját szerkesztés)

## BELTERÜLET

A település belterületének felderítését több tényező nehezítette. Egyrészt a Hájszentlőrinc elnevezés a 16. századig fordult elő az iratokban utoljára, s a kora újkor végi, illetve újkori iratokban és térképeken már nem találjuk meg. Másrészt a mezőváros helyét sem jelzik a 18-19. századi térképeken gyakori *telek*, *faluhely*, *szelistye* (szlávul faluhely) helynevekkel. Megoldást jelentett az előző fejezetben felvázolt terület kéziratos térképeinek vizsgálata. A Habsburg császári kamara a 18. században szerte a Magyar Királyságban felméréseket végzett, melyek célja a lakott települések és a lakatlan puszták számbavétele, lehetséges haszonvételeinek összeírása volt. A munkálatok a felszabadító háborúk, majd a Rákóczi szabadságharc idején megritkult lakosságú Bácska legtöbb települését és pusztáját érintették. Ekkor került sor számos bácskai település mellett Küllöd és a hozzákapcsolt puszták felmérésére. A település 1771. évi térképének térinformatikai elemzése (*georeferálása*) után derült ki, hogy az oklevelek alapján meghatározott helyen az újkorban Godecsovo pusztája létezett (4. ábra).<sup>52</sup> Jelen ismereteink szerint ez az egyetlen bizonyíték arra, hogy Hájszentlőrinc nevet váltott valamikor a 16. század végétől a 18. század elejéig terjedő időszakban.

Godecsovo pusztája térképe viszonylag kevés adatot tartalmaz, a kamarai térképszek (*geometrák*) csupán a szántókat, réteket, utakat, valamint egy templomromot (*Locus templi antiqui*) – a középkori prépostság nyomait – ábrázoltak. E letisztult rajzot műholdfelvételek

<sup>52</sup> ÖStA HKA KS L14 6: *Locus Templi Antiqui*; MNL OL S11 No 221.

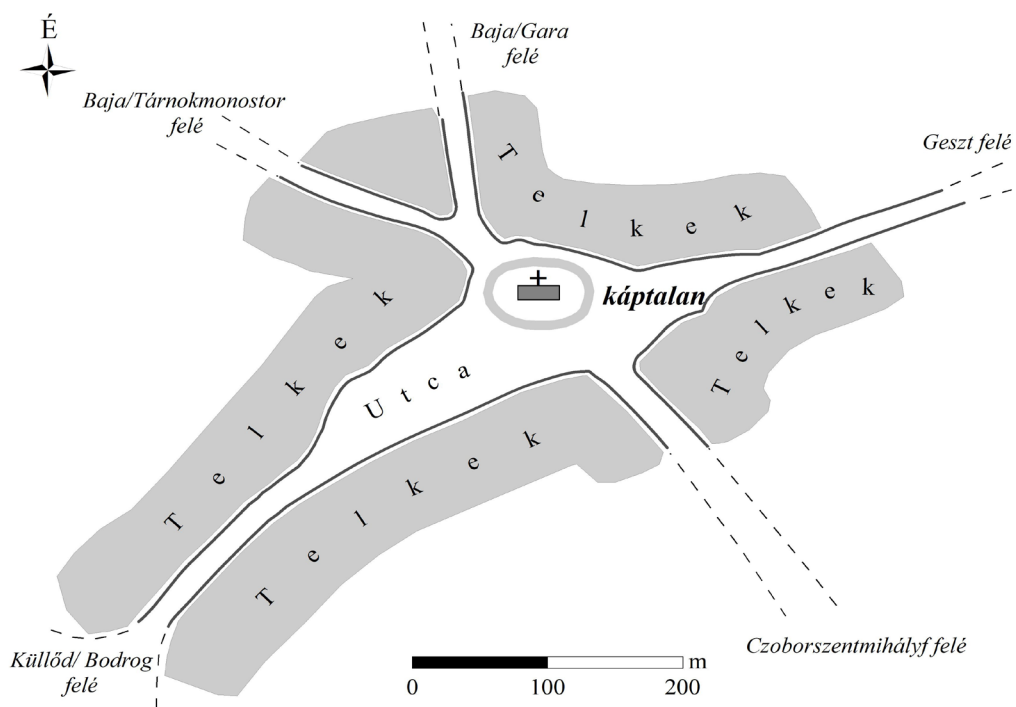
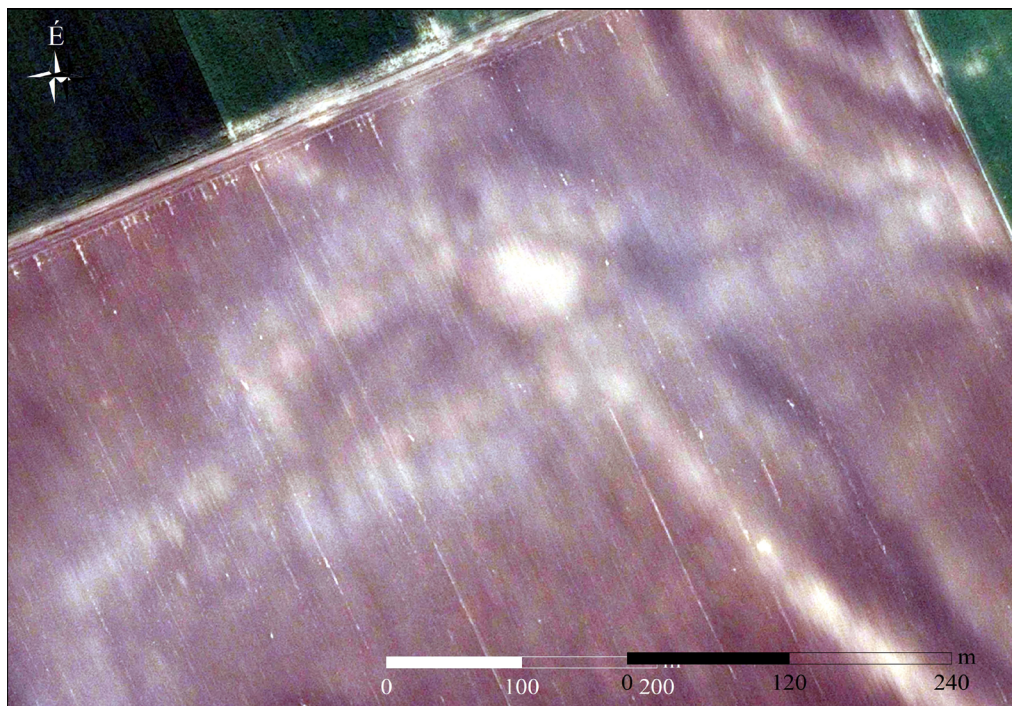


4. ábra: Godecsovo puszta 18. század második harmadában (HKA KS L14 no 6.)

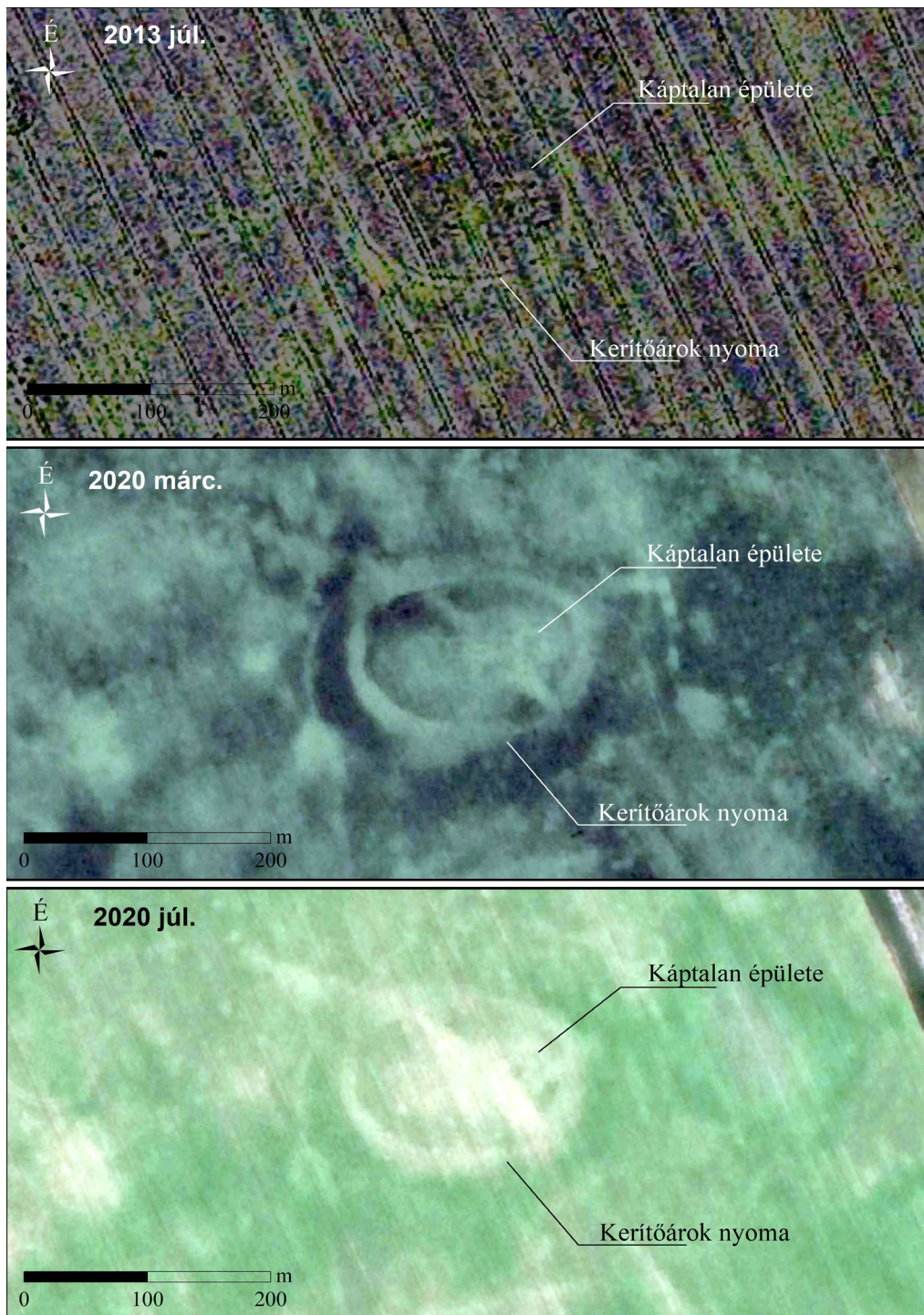
felhasználásával, az adatok egymásra vetítésével lehet értelmezni. A Google Maps műholdkép katalógusban (geo-browser) ingyenesen érhető el a 2010-es évektől a jelenkorig készült nagyfelbontású színes és pankromatikus, azaz az összes színt a szürke helyes árnyalataiban visszaadó fekete-fehér felvételek. A vegetációs időn kívül (kb. szeptember 30. és április 1. között), szántott felszínről készült műholdképeken egy kb. 700 méter hosszú, északkelet-délnyugat irányú, egy nagyobb utcával rendelkező, orsós szerkezetű település (németül Angersdorf) nyomai láthatók a kéziratos térképen szereplő templomrom környezetében (5. ábra).<sup>53</sup> A mezőváros egykori házainak helyeit szürkés-sárgás foltok jelzik a tájat borító sötét színű, folyami öntéstalaj felszínén. Ennek oka az, hogy a gerendavázis, paticsfalú középkori házak szürkés-sárgás anyaga a pusztulásuk után az eső és a fagy hatására összerogyott, majd szétmósódott. Az újkori mezőgazdasági művelés nagy felületen terítette szét az apróra morzsolódott agyagot. A helység középső, mintegy 300 méter hosszúságú, orsó formájú központi terének keleti szélén egy nagyméretű, ellipszis alakú folt vehető ki. Itt állt a település egyháza, a középkori Szent Lőrinc prépostság. Vegetációs időben (kb. április 1. és szeptember 30. között) készült felvételeken kivethető a gabonában az egykori prépostság mintegy 80\*60 m átmérőjű kerítőárka, benne pedig egy nagyjából 40 méter hosszú épület elmosódott foltja (6. ábra).<sup>54</sup>

<sup>53</sup> PÁNYA 2021b 265.

<sup>54</sup> Az elmúlt években a Duna–Tisza közén végzett egyháztopográfiai kutatások igazolták, hogy a templomokat és monostorokat a tatárjárás előestéjén szükségerődítésekkel, árkokkal és palánkokkal vették körbe. A témáról bővebben lásd ROSTA – PÁNYA 2022.



**5. ábra:** A település belterületének nyomai műholdfelvételen (fent, Google Maps), illetve a belterületének vázlatja (lent) (saját szerkesztés)



**6. ábra:** A társaskáptalan helye műholdfelvételeken (Google Maps alapján saját szerkesztés)

Valószínűleg e központi téren tartották a hetipiacot és a vásárokat, valamint itt, a prépost főtéren álló kúriájában került sor Bodrog vármegye nemesi ítélőszékeinek gyűléseire. Egy 1483. évi iratból értesülünk egy sedria előtt történt eseményről.<sup>55</sup> Kakati Gazy László, Ordódi Benedek és Régi János Bodrog vármegyei nemesek Szentlőrincre érkeztek ügyeik intézésére, ahol Geszti Mihály és Szekcsői Herczeg Bernát „*familiárisaikkal és büntársaikkal együtt, fegyveresen és hatalmaskodva, kivont kardokkal*” rájuk támadtak. Kakati Gazy Lászlót „*a földre vetve, őt ütlegekkel és csapásokkal sújtották, s félholtan otthagyták. Ezen felül a már említett Ordódi Benedeket, Régi Jánost ugyanott megpróbálták megölni, hacsak ugyanők nem tudtak volna a Szentlőrinci templom temetőjébe futni s menekülni.*” Valószínű, hogy a „verésre” a település főterén, piacterén került sor, s a két szerencsés nemes a tér keleti felén álló prépostság temetőjében húzta meg magát.

A műholdfelvételek alapján egyértelműen látszik, hogy a középkori mezőváros hossztengelelye északkelet-délnyugat irányú, s erre merőlegesen is létezett egy északi-északnyugati és egy dél-délnyugati utcakezdemény. Az 1771. évi kéziratot térképen a prépostság romjaitól nyugatra két út látható, melyek egyértelműen igazodnak a település középkori tengelyeihez. Úgy tűnik, hogy számolhatunk bizonyos mértékű kontinuitással, hiszen a település török kori pusztulása után a rajta áthaladó közlekedési folyosók használatban maradtak, s azok kereszteződése éppen az egykori mezőváros központi (piac) terére esett. Felmerül a kérdés, hogy létezett-e 1771-ben bármilyen nyoma a település épületeinek, telkeinek. A 18. századi térképészek valószínűleg látták a település maradványait, a telekhatároló árkokat, a templomkerítő árkot, különféle gabonás és jeges vermeteket, illetve az egykori házak összerogyott, eső által szétmosott, gazzal és cserjékkel-fákkal benőtt helyeit.<sup>56</sup> A legtöbb 18-19. századi térképen a legjelentősebb épületek (templomok, monostorok, várak, malmok stb.) sematikus ábrázolásaival találkozunk, a települések előbb említett, valószínűleg egy külső szemlélőnek értelmezhetetlen nyomait rendkívül ritkán örökítették meg.

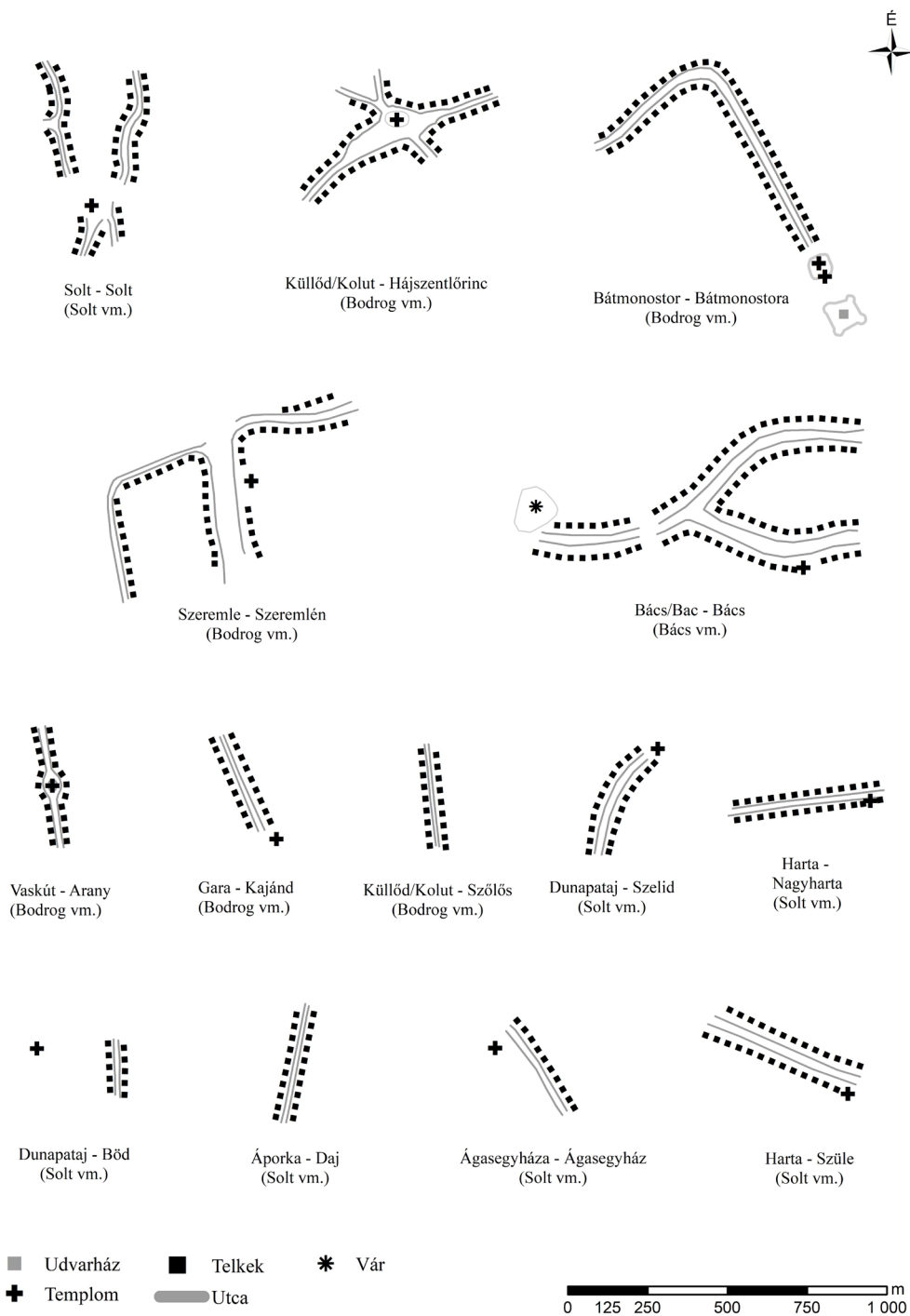
A hájszentlőrinci belterület méreteinek érzékeltetéséhez érdemes azt összevetni a környékbeli, ismert alaprajzú falvakkal és mezővárosokkal (**7. ábra**).<sup>57</sup> A fentebb említett Szőlős falu egyutcás, soros elrendezésű belterülete Küllődtől keletre, a Gádorra (Gakova) vezető dűlőút mellett (Gakovacki put), egy észak-dél irányú magaslaton létezett. Hossza mintegy 300 m, így nagyságát tekintve mintegy harmada a szomszédos Hájszentlőrinc mezővárosnak. A Vaskút és Gara között létezett Arany falu orsós szerkezetű belterülete nagyjából 400 m hosszúságú, a Gara melletti Kajánd falu, valamint a Dunapataj keleti határában létezett Szelid falu megközelítőleg ugyanilyen méretű. A Harta keleti felén fekvő (Nagy/Egyházas)Harta falu némileg nagyobb, mintegy 500 méter hosszú a soros-utcás elrendezésű belterülete. Ha figyelmen kívül hagyjuk a középkori településekre jellemző telekpusztasodást, mely a fennmaradt források alapján majd minden településen foghíjas teleksorokat eredményezett, akkor a Duna–Tisza közti megfigyelések alapján az átlagos falvakat egyutcás, s kb. 300-500 méter hosszúságú településként képzelhetjük el.<sup>58</sup> A mezővárosok kiterjedését a több utca miatt körülményesebb meghatározni.

<sup>55</sup> 1483: DF 266141

<sup>56</sup> Novák 1994. 184.

<sup>57</sup> Solt, Bodrog és Bács vármegyék középkori településformáihoz lásd PÁNYA 2022b.

<sup>58</sup> Jól szemlélteti a Bodrog vármegyei Csente és a hozzá kapcsolódó falvakból álló birtokegyüttes leírása, melyben minden településen nagy számban fordulnak elő lakatlan telkek, lásd PÁNYA 2021 281., 1487: DL 72048



7. ábra: Bács, Bodrog és Solt vármegyei települések belterületeinek áttekintő rajza saját szerkesztés)



Ha azonban képzeletben a többutcás települések utcáinak hosszát összegezzük, egy viszonyításra alkalmas értéket kapunk. Hájszentlőrinc esetében a nagyjából 700 méteres hosszhoz így hozzáadódna az észak és dél felé kivezető utak mentén kialakult utcák hossza, mely 800-850 méteres hosszúságot jelentene. Ez az átlagosnak tekinthető települések másfél-, illetve kétszerese. Akadnak azonban jóval nagyobb mezővárosok, például az egy utcából álló Bátmonostora (mai Bátmonostor elődje), mely 1.4 km hosszával messze megelőzi Hájszentlőrincet. A három utcából álló Solt mezőváros összkiterjedése a késő középkorban 1.1 km körüli, a többutcás Bács pedig nagyjából 1.8 km lehetett egykor.<sup>59</sup> Természetesen e becsült értékek pusztán a terepbejárásokon és légi/műholdképeken látható, fizikai méreteken alapulnak. Sem a fentebb említett telekpusztásodás, sem pedig a települések jelentőségét meghatározó egyéb jelenségek (utak, udvarház, monostor, templom, ispotály, sókamara, vár stb.) nem kerültek beszámításra.

A fentebbiek alapján elmondható, hogy Hájszentlőrinc belsőége az átlagos falvakéhoz képest kétszer-háromszor nagyobb, a jelentősebb mezővárosokhoz képest pedig fele/harmad akkora volt. Ha a Kubinyi András által kidolgozott településosztályozás alapján vizsgáljuk meg a település centralitási pontszámát (15), akkor a *részleges városfunkciójú mezővárosok* közé sorolhatjuk (IV. csoport).<sup>60</sup> A jóval nagyobb kiterjedésű (és népességű) Bátmonostor 14 pontjával, valamint Szeremlén 10 pontjával ugyanezen kategóriában foglal helyet.<sup>61</sup> Bács mezőváros azonban a maga 30 pontjával a *kisebb városok, valamint a jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok* (III. csoport) közé tartozik.<sup>62</sup>

## RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

HKA – Hofkammerarchiv, Wien, Kartensammlung  
 MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára  
 ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek

## IRODALOMJEGYZÉK

AO - *Anjou-kori Oklevéltár I-XL*. (1990–2014), Budapest-Szeged

AOKM – *Anjoukori okmánytár Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis., I-VII*. (1878-1920). Budapest

APPONYI = *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei. I. 1241–1526*. (1906). Budapest

ÁÚO - *Árpád-kori új okmánytár Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII*. (1860-1874). Pest, Franklin Társulat

<sup>59</sup> PÁNYA 2017. 162.

<sup>60</sup> KUBINYI 2000. 69.

<sup>61</sup> KUBINYI 2000. 60., Szeremlén pontjainak újraszámításához lásd PÁNYA – MORDOVIN – NAGY 2020. 34.

<sup>62</sup> KUBINYI 2000. 96.

BALLA TERÉZIA – B. KOVÁCS ISTVÁN – FELHŐSNÉ CSISZÁR SAROLTA – SZABÓNÉ HEGEDŰS GYÖNGYI – P. SZALAY EMŐKE – SZASZÁK MALVIN (2010): *Abauj-Tornai Református Egyházmegye I.* Magyar Református Egyház Javainak Tára 18. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 4. Debrecen Országos Református Gyűjteményi Tanács.

BARTA GÁBOR (1972): *1514.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA (2014): *Magyar földrajzi köznevek tára.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

BÁRTH JÁNOS (1989): Szeremlei vallomások In Bánszky Pál – Sztrinkó István (szerk.): *Cumania II. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága. 335–422.

BÉRES MÁRIA – BLAZOVICH LÁSZLÓ – HÉVVÍZI SÁNDOR – JANKOVICH B. DÉNES – KOVÁCH GÉZA – ORMANDY János – Szatmári Imre – Tímár Péter – Vályi Katalin (1996): *A Körös-Tisza-Marosköz települései a középkorban.* Dél-Alföldi évszázadok 9. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

C. TÓTH NORBERT (2019): *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája.* Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

CSÁNKI DEZSŐ (1894): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest, Magyar Tudományok Akadémia.

CSUKOVITS ENIKŐ (1997): Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. *Történelmi szemle* 3-4. sz. 363–386.

DUDÁS GYULA (1911): Bács-Bodrog vármegye régi levéltáráról. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 27. évf. 3. füzet. 79–84.

ENGEL PÁL (2001): *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről.* CD. Budapest, MTA

FEDELES TAMÁS (2005): *Középkori kolostorokra és birtokaikra vonatkozó adatok a pécsi székeskáptalan hiteleshelyi kiadványaiban* In Gaál Attila (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 27. Szekszárd, Wosinszky Mór Múzeum. 109–131.

FÓTI MIKLÓS – PÁNYA ISTVÁN (2022): *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján - A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban,* Budapest – Kecskemét, MTA BTK – Kecskeméti Katona József Múzeum.

GYÖRFFY GYÖRGY (1963): *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I.* Budapest, MTA.

HAVASSY PÉTER (1996): *Kronológia* In Havassy Péter (szerk.): *Zúduló sasok. Új honfoglalók - besenyők, kunok, jászok - a középkori Alföldön és a Mezőföldön.* Gyulai katalógusok 2. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum.

HO - NAGY IMRE (1891): *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII.* Budapest, MTA Történelmi Bizottsága.

HOKL. – NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA (1879): *Hazai oklevéltár 1234–1536.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

HORVÁTH RICHÁRD (2015): *Legendás várak nyomában. Várak a Dózsa-parasztháborúban* In Neumann Tibor – C. Tóth Norbert (szerk.): *Keresztesekből lázadók*. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Magyar Történelmi Emlékek. Budapest. 235–270.

IVÁNYI ISTVÁN (1909): *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. I–V*. Szabadka, Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (1998): *Jelentősebb közigazgatási változások a mai Bács-Kiskun megye területén 1848-ig* In Iványosi-Szabó Tibor – Tóth Ágnes (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 14*. (Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár. 71–168.

JERNEI JÁNOS (1855): *A magyarországi káptalanok és konventek. Magyar történelmi tár*. Pest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya.

K. PALLÓ MARGIT (1963): A váj ige és az aj -áj nomen-verbum összefüggése. *Nyelvtudományi Közlemények* 65. kötet. 180–184.

KAPOCS NÁNDOR – KŐHEGYI MIHÁLY (1980): *Szeremle középkori oklevelei a Zichy okmánytárban*. Bajai dolgozatok 4. Baja, Türr István Múzeum.

KAPOCS NÁNDOR – KŐHEGYI MIHÁLY (1983): *Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban*. Bajai dolgozatok 5. Baja, Türr István Múzeum.

KATONA ISTVÁN (2001): *A kalocsai érseki egyház története I*. Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre.

KÁLDY-NAGY GYULA (2008): *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*. Dél-Alföldi évszázadok 24. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

KOLOSVÁRI SÁNDOR – ÓVÁRI KELEMEN (1899): *Magyar törvénytár 1000–1526*. Budapest, Franklin Társulat.

KISS LAJOS (1991): Földrajzi nevek a magyar középkorból. *Magyar Nyelvőr* 115. évf. 3. sz. 254–261.

KŐHEGYI MIHÁLY (1998): *Adatok és okmányok Madaras történetéhez (1526–1856)* In Iványosi-Szabó Tibor – Tóth Ágnes (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 14*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár. 169–262.

KUBINYI ANDRÁS (2000): *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Dél-Alföldi évszázadok 14. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

LAKATOS ANDOR (szerk.) (2002): *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 3. Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

MÁLYUSZ ELEMÉR (1922): *Turóc megye kialakulása*. Budapest, Budavári Tudományos Társulat.

MONHUNG – KAZINCZY GÁBOR (közli) (1863): *Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 7.: Gr. Illésházy István nádor följegyzései, 1592...1603 és Hidvégi Mikó Ferenc históriája. 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*. Pest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya.

MUHI JÁNOS (1944): *Zombor története*. Zombor Kalangya.

- NÉMETH PÉTER (2008): *A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig*. Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum.
- NOVÁK LÁSZLÓ (1994): *Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I–II.*, Arany János Múzeum.
- PAPP GYÖRGY – RAJSLI ILONA (2006): *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratot helynévtárában*. Tóthfalva LOGOS-print.
- PÁNYA ISTVÁN (2022a): Úttalan utakon – Adatok a késő középkori Bodrog vármegye úthálózatához In Varga Szabolcs (szerk.): *Mohács tágas mezején. Tanulmányok az 1526. évi csata új kutatási eredményeiből*. Budapest, Kronosz Kiadó. (megjelenés alatt)
- PÁNYA ISTVÁN (2022b): *A hódoltsági területek középkori és kora újkori településtopográfiájának kutatási módszertana Bács, Bodrog és Solt vármegyék példáján*, Phd disszertáció. Szeged <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/11337/> 2022. aug. 21.
- PÁNYA ISTVÁN (2021a): Bodrog vármegye története. *Történeti földrajzi közlemények* 9. évf. 2021/1-2. 27–43.
- PÁNYA ISTVÁN (2021b): Settlement forms in the territory of medieval Bács and Bodrog County In *Banatica* 30. Resita/Resicabánya, Muzeul Banatului Montan. 265–299.
- PÁNYA ISTVÁN (2019): Possibilities and methods for the reconstruction of the settlement structure of medieval Bodrog county In Adrian Magina (ed.): *Banatica* 29. Resicabánya/Resita. 321–352.
- PÁNYA ISTVÁN (2018): A Duna szerepe Baja és Bátmonostor kora újkori történetében In Wicker Erika (szerk.): *Cumania* 28. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum. 97–116.
- PÁNYA ISTVÁN (2017): Fejér megye solti székének történeti földrajza In Szöllősy Csilla – Pokrovenszki Krisztián (szerk.): *Alba regia* 45., Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. 135–180.
- PÁNYA ISTVÁN – MORDOVIN MAXIM – NAGY BALÁZS (2020): Sic transit gloria mundi – Szeremlén mezőváros története In Wicker Erika (szerk.): *Cumania* 29. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum. 23–80.
- PESTY FRIGYES (1880): *Az eltűnt régi vármegyék*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- ROSTA SZABOLCS – PÁNYA ISTVÁN (2022): Gondolatok a síkvidéki középkori erődítésekről – Egy topográfiai kutatási program váratlan hozadéka. In Somogyvári Ágnes (szerk.): *Archaeologia Cumanica* 5. Kecskeméti Katona József Múzeum. 289–344.
- STELTZER FRIEDRICH/FRIGYES (1883): *Geschichte der Bácska*. Neusatz.
- SZALAY LÁSZLÓ (1857): *Verancsics Antal összes munkái*. I-II. kötet. Pest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya.
- THOROCZKAY Gábor (2014): A messziről jött királyné prépostsága. A hajszentlőrinci társaskáptalan korai története (1342-ig) In Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél (szerk.): *Arcana tabularii (Tanulmányok Solymosi László tiszteletére)*. Budapest – Debrecen. 321–335.
- WEISZ BOGLÁRKA (2010): Vásárok a középkorban. *Századok* 144. évf. 6. sz 1397–1454.

WEISZ BOGLÁRKA (2012): *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézete.

WICKER ERIKA (2006): Crkve, Klisza, Gradina, Klostr. Középkori településeket jelző határrészek Bács-Bodrog vármegyében In Bárh János (szerk.): *Cumania 22. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete 5–78.

W. KOVÁCS ANDRÁS – VALENTINY ANTAL (2006): *A Wass család cegei levéltára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

ZO - NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ (1871-1931): *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. I-XII*. [Buda]Pest, Magyar Történelmi Társulat.

A. GERGELY ANDRÁS DSC

andrasgergelya@gmail.com  
címetes egyetemi tanár (ELTE TÁTK)

# Vitairattal nem vitatkozva Egy közművelődési fenomén paradigmáihoz

Not arguing with a pamphlet



DOI 10.14232/belv.2022.3.10  
<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

A. Gergely András (2022): Vitairattal nem vitatkozva. Egy közművelődési fenomén paradigmáihoz. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 182–185.

ISSN 1419-0222 (print)  
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)  
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)  
[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

Bevezető sorokban illik konkrét és időszerű lenni. Egyik sem leszek. Az ismertetésre szánt munka ugyanis eleve több mint tucatnyi iratot tartalmaz, melyek önmagukban is vitairatok és közművelődési viták során keletkezett értelmezések, így ezekkel összességükben vitatkozni sem nem ésszerű, sem nem illendő. Török József *Vitairatok kultúráról és közművelődésről* kötetéről van szó,<sup>1</sup> melynek diszkurzív kultúratudományi horizontján még két meghatározó momentum van jelen. Elsőbb az időiség, horizontális tartalomként pedig a térbeliség, avagy inkább térségiség, Szeged és Csongrád több vidéke, a kultúra helyi terepén föllett mintázatok

<sup>1</sup> Kiadta a Zempléni Múzsza Alapítvány, Sárospatak, 2014. 282 oldal. ISBN 978-963-08-8966-7  
Online: [https://zemlenimuzsa.hu/wp-content/uploads/2022/07/torok\\_jozsef\\_vitairatok.pdf](https://zemlenimuzsa.hu/wp-content/uploads/2022/07/torok_jozsef_vitairatok.pdf)

történelembe vetettsége. Mindezek egy majdnem évtizedes retrospektív szemlével szinte már csak históriaként értelmezhetők, a diadalmas vitatkozás ezért kívül esik még önnön lehetséges érvényességi körén is.

De hadd kezdjem kicsit másfelől. A respektus, az elismerő emlékezet oldaláról. Szegedet alighanem sok minden jellemzi várostörténeti értelemben, de tudománytörténeti szempontból sem kevés. Ami e tudásvilágból is messzehangzóan harsány, az a Horger Antalnak tulajdonított tudományos flegmaság József Attilától érkező „vitairata” a taní-tani szimbolikus válaszával – s bármely díszes-eredményes helyi kultúratörténet mellett is alaposan megmaradt emlékezeti momentum ez, erős negatív lenyomatot hordoz a sémába illeszteni próbálkozásról és ennek utóhatásáról is. De egy korabeli ellenpéldával még hadd illusztráljam nézőpontom: szüleim nemzedéke számára maradt meg jelképes tartalmával az a középiskolai tanári „kiszólás”, melyet a budapesti Berzsényi Gimnáziumban Vajthó László Tanár Úr (amúgy a harmincas években elismert irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, pedagógus, az irodalomtudományok kandidátusa) fogalmazott meg a tanmenetben Csokonairól szóló gimnáziumi óráján, minden előtt és helyett is: „Csokonai olyan ember volt, aki a legújabb kalapból is azonnal sipkát csinált”. A mondat egész korosztálynyi berzsényista emlékezetében úgy maradt meg, mint egyszerre Vajthót, a költőt magát, s a Berzsényit mint intézményt is jellemző tünemény.

Mármost a korszak, a két világháború közötti hazai irodalomoktatás és emlékezetkultúra ekként marginális eseményeinek utóhatása mégiscsak több, mint egy aktuális vitairat lehetséges hatása. Több elsősorban azért, mert személyesebb, mert a jelképes tartalomnál bőven szétterjedőbb hatású, s mert nemcsak megkerülhetetlenül korjellemező is, de még hitelesebben személyesíti meg azt, amiről maga a vita szólna amúgy, s amiként az abból kihangzó félmondatok érvényesnek tűnhetnének. Nos, a fenti példa-páros nem egyéb miatt került ide, mint olyan asszociációs és emlékezettörténeti lelemények kisugárzásai, melyek lehetnének Török József vitairatainak alaptónusához is tartozó jelenségek. Ugyanis miközben bántó maradhat és pökhendi áltudományosságot sugallhat Horger tanár úr okoskodása, szemben diákjával, kinek érzékenységét évtizedekre a vonat alá lökte a neves ítéssz, egyetemi tanár, nyelvészprofesszor és akadémikus lekezelő mondata, vagy tanári „bon mot”-ként emlékezetes maradhatott Csokonai jellemzése, mely immár bennem mint második generációban visszhangzik Vajthó „örökségeként” abszolút pozitívan – hát ugyanígy él tovább mindaz, amit egy szegedi közművelődési históriában adat és mondat, tett és esemény, fordulat és eredmény maradt Török József munkásságában és teljesítményében. Ez az időiségében mérvadó és aktualitásaiban kihívó pálya részint ugyanazt a tudománynak elkötelezett prófétaiságot sugallja, amit a fenti két példa is, másfelől meg azt az elszántságot, hogy minden rászorulónak és lehetséges tehetségnek a tapasztalati tudásháttérre van szüksége, hadd teljesebben kedvére az életútja során, s ebben a végsőkig támogatni kell. Ennek adekvát, megfeleltetett változata Török József példája, akinek egész tudományszervező akadémiai tevékenysége, Közművelődési Nyári Egyeteme és ezt követő könyvkiadói aktivitása, a művelődés intézményrendszerének egész csongrádi képvisellete és tervezése úgy „háttéranyag” itt, hogy roppant sokakban és igencsak rejtőzködve marad meg alapvető „inputként”. Mégis ott lesz, ott van máris ebben a könyvben, hogy mi minden lehetetleníti vagy teszi lehetővé a közművelődést a hétköznapi szolgálattól indulva a tudománytörténet egy szegmensékként, az oktatás és tudásátadás intézményes eszközöként funkcionálni. S emellett benne van a kötetben az emberismeret és közösségi kultúra bázisa, a közönség

mint közösség is! Ez pedig a tudománymenedzsment alapkérdése, mióta csak intézményes tudományosság van, kezdve a modern akadémiák és adatbázisok kínálatától vissza az időben, akár a ninivei könyvtárig, mi minden lett közhasznúvá és közös értéké, miolta az „országok rongya” könyvtár nevet kapott.

Bizonyos (akár budapesti, pécsi vagy szegedi) akadémiai közegben érzékelttem már: úgy tekintik Török munkásságát, mint aki „valahol elmaradt” a kortárs szakkérdések megfogalmazásában, elméleti dilemmák vitatásában, egyszerűen „a múltból élő” szakemberré vált. Más vélekedések azonban, így az enyém is, inkább arra hajlanak, hogy visszakerdezzenek a minősítő állításokra: hol is vannak azok a nagy teoretikusok (jelentős tömegben és láthatóságban), akik a nyilvánosság, a befogadó tudósközösség, az interdiszciplináris szférák felé is közvetítik a Nagy Tudnivalókat, eközben közérthetően interpretálják a saját szakmai miliőn túli érdeklődők felé, alkalmasint intézmények felé ugyancsak, vagy egyszerre akadémiai vagy önkormányzati, könyvtári vagy muzeológiai, egyetemi vagy értelmiségi, ifjúsági vagy korosabb befogadó közönség felé mindazt, amit az egymásra csak ritkán odafigyelő tudáságazatok felmutatnak?! S nem melleleg könyvkiadás formájában, közművelődési tervezetek, részprogramok hajtóerőiként ott is vannak egyúttal, ahol e tudományos értékek az érdekek versenypályáin szerepelnek, programok támogatásává vagy seregszemlék szervezőeszközévé is válnak, beavatkoznak folyamatokba, átlátnak érdekcélokat és belátnak korosztályi vonzódásokat, tudományközi területek párbeszédeibe vonnak be kreatív elméket stb. Márpedig Török József kötete írásainak keletkezési időrendjében, olykor tematikus bűvkörében, máskor a fejezetekhez tartozó háttéranyagokkal bővített intézménytörténeti szemlekként olyan dokumentációvá állnak össze, aminek jelentőségét ma még csupán kevesen értékelhetik, ám annál jelentősebb kritikai aspektust képvisel majd egy későbbi részkutatási témakörben, ahol az algyői, szőregi és a tápéi művelődési ház önállósításáról szóló témakutatások kerülnek előtérbe, vagy a szegedi közművelődés programjai, városi kultúraépítési tervezetek vagy a dél-alföldi regionális fejlesztési koncepció ágazati kérdései. Ennyiben (is) mélységes művelődésszociológiai, felnőttnevelési, kortárs pedagógiai tudástár és intézményes funkcióvállalások elemző szempontjai lakoznak vitairatai között – példaképpen *Az ifjúsági klubmozgalom társadalomtörténeti vázlat*a vagy a *Városfejlesztési paradigmaváltást!*, a *Királyhegyes „sajtója”*, *A megyei közművelődési tanácsadó munka*, vagy a *Kultúrunkás felséget sért* című írások. Ebben a kulturális vagy kulturaközi térben élve bizony másokká lesznek minden ilyen „Lokalitás és közművelődés” vagy „Országos ügyek” fejezetek vitairatai, levelei, dokumentációi, jelentései, mint a helyszínen épp akkor, vagy a szűkebb-szélesebb hatásmezőben egy szakmai közegben azóta lehettek egyáltalán.

Török József kötete tehát részint a térség kultúratörténeti, közművelődés-históriai világában megnevezhető opusz, részint az akadémiai tudományosság regionális intézményrendszerében elért helyi eredmények terén az. Amit a köz és a művelődés szavak jelentésháttérében egybekapcsol, az mindenkor csak része a nagy egésznek, de lokális, a szemléletmódokat és hagyományformálási lehetőségeket intézményi kereteken belül (sőt helyenként ezek szervezete ellenében is) korszakosan hangoló anyag. Úgy tudományos, hogy nem a harsány innováció a piacképes belőle, hanem a „fáklya-szerep”, az útmutató és útkereső próbálkozás, a kísérletektől sem riadó érdeklődés, a tradicionális „népművelő” szakértelem e dél-alföldi tájon még korántsem idegen társas valósága a fő ereje. Kortörténeti értéke azonban csak későbbi felfedezés tárgya lehet majd, ha lesz ilyen érdeklődés egyáltalán.



Kellene legyen. Mindenről lemondani, ami korszakosan még érték volt, már csak azért sem szabadna, mert akkor a lemondókról is lemond az utókor, mégpedig garantáltan. Ám ez ugyanolyan kár lenne, mint azt hinni, csakis az akadémiai szintű megnyilatkozások adják egy kor tónusát. A Közművelődési Nyári Egyetemről szóló beszámolóval, vagy ha úgy pontosabb: elszámolással, ennek hangulatával végződik a kötet a szakmai publikációk listáját megelőzve, a még az *Új irányok és arányok* fejezettől is eltérően, de az érzékelhető végelszámolással, miután az NKA úgy döntött, nem támogatja tovább a program-sorozatot.

„Új, elegáns helyszínen, az MTA Szegedi Akadémiai Székházában kaptunk féláron helyet. Az előzmények után érthetően megcsappant résztvevői kör 13 előadást hallhatott a multikulturalitás témakörében. Igyekeztünk körbejárni a másság és a vele kapcsolatos társadalmi reakciókat, előítéleteket.

Ennyi volt az évtized története. A történések után levontam a konzekvenciákat és úgy döntöttem, nincs értelme tovább folytatni. 2009 februárjában még – az NKA támogatásával – közreadtam az utolsó kötetet, amelyben elkészítem egykori előadóinktól és hallgatóinktól. Annál többet itt sem tudok mondani.

/.../

**Azt hiszem, a Kollégium nem fogta fel, mit tett.** Szerénytelen leszek: nem egyszerűen egy eseti programot, hanem egy országosan elismert, egyedülálló értékképző *folyam(at)* ot dobtak a szemétdombra. Úgy döntöttem, az EGÉSZ értéktelen, hiszen ennek évről-évre fejlődő tartalmi szerves építkezése nyilvánvaló volt. Kidobták 9 év alázattal teli munkáját, az ott – az ügy iránti elköteleződés miatt – gyakran visszatérő rangos előadók munkáját” (239–241. oldal).

Török indokolható sértettsége még érthető, az NKA döntése jóval kevésbé, s a szakmai csönd, az állásfoglalással összefüggően elmaradt (akár helyi, akár tudományos, akár akadémiai) közfelháborodás elmaradása viszont sokkal kevésbé. De lehet, talán már EZ az, amivel vitatkozni sem lehet, mert múlt idővé vált. Valóban múlttá azonban csak akkor válik majd, ha már egy vagy két generációval később lesznek, akik fölidézik a kilenc év alázatos munkájának érdektelenségbe fulladását. S ez lehet, utóbb már leglepőbb konklúzió lesz, mint Csokonai új kalapból sipkát formáló jellemvonása...

MEZEI TÍMEA

mezei.time@gmail.com

PhD hallgató (SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola),  
kutató (SZTE IKIKK Társadalmi felelősségvállalás Kompetencia Központ)

# Romológia – Kutatástól az oktatásig

Romology – From reserarch to education



FORRAY R. KATALIN (2022): *Romológia – Kutatástól az oktatásig*. Budapest, Gondolat Kiadó.

DOI 10.14232/belv.2022.3.11

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Mezei Tímea (2022): Romológia – Kutatástól az oktatásig. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 186–190.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

Hazánk nemzetiségi és etnikai szempontból sokszínű ország, legnagyobb lélekszámú (kb. 600-800.000 fő) kisebbsége a cigánység<sup>1</sup> (KAPITÁNY 2015). A népcsoport helyzete az elmúlt évtizedekben több tekintetben folyamatosan súlyosbodott. Körükben a foglalkoztatás alacsony szintje állandósulni látszik (KSH 2018; FEDOR – BALLA 2019). Emellett az oktatási rendszerben még mindig tetten érhető a roma gyerekek szegregált tanítása – mely vélhetően az egyik magyarázata a roma tanulók korai iskolaelhagyásának is (BIHARI 2021, KERTESI – KÉZDI 2011, ZOLNAY 2015). A cigánység egészségügyi állapota is kedvezőtlen, helyzetük elmarad a többségi társadalom egészségügyi mutatóitól (VOKÓ – POÓR 2019).

A romák nagy százaléka tehát alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, munkanélküli és mélyszegénységben, rossz lakáskörülmények között él. Ennek tetejében a népcsoport

<sup>1</sup> A recenzióban a cigány és roma megnevezéseket szinonimaként alkalmazom.

tagjai gyakran diszkrimináció, illetve gyűlöletbeszéd áldozataivá válnak. Nemcsak a negatív, kirekesztő szándékkal közelítő, de a pozitív, a romákon segíteni akaró személyek körében is előfordulhat, hogy téves sztereotípiákat ápolnak, melyek károsak lehetnek, még inkább marginalizált körülmények közé taszíthatják a roma közösségeket. A tájékozódás, a más kultúrkörök iránti nyitottság már önmagában is nagymértékben javíthatja a csoportközi viszonyokat.

A Forray R. Katalin és szerzőtársai (Borzák Tibor, Híves Tamás, Kozma Tamás, Varga Aranka) által írt: *Romológia – Kutatástól az oktatásig* című tanulmánykötet is erre a problémakörre kívánja felhívni a figyelmet. A kötetben 18 kapcsolódó tanulmányt gyűjtöttek össze, majd rendeztek négy fejezetbe. A beválogatott tanulmányok jól illeszkednek egymáshoz, koherensek.

A munka többek között végigkíséri a szocializációs színtereken lezajló folyamatokat, ábrázolja és analizálja azokat a jelenségeket, melyek befolyásolhatják a cigányság középosztályosodását. Emellett beazonosítja azokat a szereplőket, akik segíthetnének a felemelkedési folyamat előmozdításában. Forray szerint ha „több problémaérzékeny láthatatlan hős és több példaértékű kezdeményezés volna, azzal legalább a kis közösségeket ki lehetne emelni” (FORRAY 2022. 206–7).

A kötet beszerzése nem csak leendő romológusoknak lehet kiváltképp hasznos, hanem bármely szakos pedagógusnak, neveléstudománnyal foglalkozó, illetve segítő szakmában tevékenykedő szakembernek is, és nem utolsósorban mindenkinek, aki a cigányság múltbeli vagy aktuális társadalmi helyzete iránt érdeklődik.

A *Család és iskola* című fejezet, általános kérdéskört tekint át az iskolával és a társadalommal összefüggésben, kiemelten a roma tanulók és családjaik iskolához való viszonyára fókuszálva. Az egységen belül definiálásra kerül a szocializációs környezet, emellett a szerző betekintést nyújt a témához kapcsolódó kutatási irányok alakulásába és a környezet vizsgálatának lehetőségeibe is. Mindemellett két vizsgálat segítségével szemlélteti a kutató, hogy hogyan látják önmagukat és cigány népcsoportjukat a mai gyermekek és fiatalok. Az első mérés általános iskolások bevonásával zajlott, ahol az adatokat egy cigány népismereti verseny keretein belül gyűjtötték össze. A résztvevők feladata az volt, hogy mutassák be a cigány népcsoportot egy esszé formájában. A jellemzésekből több esetben egyfajta védekezési mechanizmust olvastak ki a szerzők, melyet az elterjedt negatív sztereotípiákkal szemben fogalmaztak meg a tanulók (pl.: „nem olyanok vagyunk, ahogy mondják rólunk”). Emellett azt is kiemelték, hogy a munkák nagy része érzelmi töltöttségű gondolatokra épült. Többen hangsúlyozták a családi összetartozást, az öregek és gyerekek tiszteletét, mint a cigányság érényes jellemvonását. Általában pozitív jelzőkkel társították a közösséghez való tartozást (pl. büszkeség, jó cigánynak lenni).

A második vizsgálatban a szerzők egyetemisták életútinterjúin keresztül térképezték fel, hogy hogyan értelmezik és kezelik a résztvevők a cigányságukat. Releváns komponensnek mutatkozott meg az anyanyelvi kérdés, tehát hogy a család megtanította-e az adott cigány csoportra jellemző nyelvet, vagy inkább egyfajta titkos nyelvként használták csak a felnőttek. Úgy tűnik, azok a hallgatók akik beszélték a cigány nyelvek valamelyikét, erősebb identitással rendelkeztek. Az is gyakran előfordult, hogy a család nem beszélte a cigány nyelvek egyikét sem, ők egynyelvűeknek tekinthetők. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a gyengébb cigány identitással rendelkező résztvevők ugyanúgy beszámoltak a környezetükkel való konfliktusokról az etnikai hovatartozásuk miatt, mint cigányságukat intenzívebben megélt társaik (valószínűleg az etnikai jegyeknek köszönhetően).

A két vizsgálat eredményei alapján a kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az általános iskolás korú roma tanulók egyértelműen büszkék etnikai hovatartozásukra, míg az egyetemisták ambivalensen értelmezik identitásukat. A kutatók szerint vélhetően ennek az lehet az egyik oka, hogy a társadalmi beilleszkedésnek, felemelkedésnek hatása lehet az identitás alakulására, formálódására, de ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi mobilitás hatására mindenképp gyengülne a roma identitás. Sőt, a mért hallgatók közül volt olyan, aki cigány hovatartozását épp egyetemi éve alatt alakította ki, erősítette (pl. romológia képzés, vagy roma szakkollégiumi tagság hatására).

Kibontásra kerül még a fejezetben, hogy a társadalmi mobilitás mellett, kulturális tényezők is befolyásolhatják a roma gyermekek iskolázottsági sikereit/sikertelenségeit (pl. lányok tisztességesen/szüzen menjenek férjhez). Kitér a hazai fejlesztési kísérletekre (pl. Gandhi gimnázium); illetve az oktatási szegregáció témakörénél a témával kapcsolatban nagy visszhangot keltett gyöngyöspatai eset elemzésére is.

A második szakaszban, amely *Az iskola után* címet viseli, Forray és Híves először a közösségi tanulást határozzák meg, majd egy példán keresztül bemutatják, hogyan is valósul meg ez egy soknemzetiségű faluban finn nemzetiségű személyekkel, Magyarországon. A sikeres folyamatot párhuzamba állítják a cigányság be nem fogadásával, a helyi közösségi életből való kirekesztéssel.

A fejezetben belül szemléltetik még a cigányság iskolázottságának hazai szintjét, valamint a tanodaprogram kiépülését és működését országunkban. Megállapították a szerzők, hogy a roma fiatalok iskolázottsága nőtt, ugyanakkor ez a fejlődés a munkaerőpiacon való részvételükön még nem érzékelhető. Forray a jelenség okai mögött a kapcsolatháló hiányát, az információhiányt és a hátrányos megkülönböztetést nevezte meg. Nyomatékosította ugyanakkor, hogy a népcsoport hátrányos helyzete nem jelenti azt, hogy minden egyes tagja egyformán érintett a problémában, vannak olyan egyének és családok, amelyek személyes erőfeszítéssel kedvezőbb társadalmi pozíciót tudtak elérni. A következőkben így azt vizsgálta, hogy milyen erőforrások birtokában jutnak el a hátrányos helyzetű roma fiatalok az egyetemre. A résztvevők válaszai alapján az elkötelezettség, a konfliktusokkal szemben kialakult tűrőképesség (reziliencia), egy-egy személy támogatása (leggyakrabban tanár) és a civil szervezetek (pl. Tanoda) segítettek leginkább a felsőoktatásba való bejutást. Az egyetemen való bennmaradáshoz a hallgatók kaptak még egy támogatást, a roma szakkollégiumokat. A fejezet zárásánál ennek az intézményi formának a történeti előzményeire, jelenlegi körülményeire és struktúrájára fókuszált a szerző.

A harmadik fejezet fő célkitűzése a roma népcsoport hazai *Középosztályosodási* folyamatát és eredményeit ismertetni. A szerző a korábbi közpolitikai lépések áttekintése mellett esettanulmányokkal teszi könnyen értelmezhetővé a témakört. Rámutat arra, hogy a 2010-es években markánsan felgyorsult a cigány népcsoport polgárosodási folyamata, ami az iskolázási statisztikák alapján érhető tetten, ugyanakkor megjegyzi, hogy az egész roma népesség iskolázottsága még mindig jelentősen elmarad a megfelelő korúak általános iskolázottsági szintjétől hazánkban (BRÜGGEMANN 2012 idézi Forray). A felzárkózásához vezető utat oktatáspolitikai támogatásokkal, civil kezdeményezésekkel, az egyházak közreműködésével és a már értelmiséggé vált romák aktivitásával képzelel el a szerző. Mindazonáltal úgy véli, hogy a cigányság társadalmi-politikai problémáit érdemes új oldalról megközelíteni, a cigány társadalom átalakulásának nehézségeként értelmezni.

A fejezeten belül kibontásra kerül még a cigányság körében élő vallási kötődés, vallásos identitás, az egyházakban-hitközösségekben való részvétel. A szerző szerint úgy tűnik, hogy hazánkban a kisebb felekezetek kedveltebbek a cigányság körében, mert ott nagyobb flexibilitást biztosítanak számukra például arra, hogy a szabályrendszert saját arculatukra módosítsák (pl.: önálló szentírás értelmezés, szertartás sokszor zenei kíséretre, saját nyelven tartott események).

A munka következő szakasza – *Oktatáspolitikai* címmel – először az európai országokban megjelent, a roma népességhez kötődő tanulmányokba enged betekintést. Olyan munkákat vázol a szerző (pl.: BELLO 2014; BOSCOBOINIK – GIORDANOM 2008; HEPWORTH 2012; HOFMANN 2019; MARUSHIAKOVA – POPOV 2016, 2019; NAGY 2012), melyek által érzékelhetővé válik, hogy az államokon belüli, romákat érintő társadalmi nehézségek hasonlóak Európában (pl.: foglalkoztatási, lakhatási, egészségügyi, oktatásügyi, diszkriminációs), ám kulturális és etnikai identitásuk nem egységes ezeknek a csoportoknak sem. Forray összegzésében kiemeli, hogy ezen roma közösségek sajátos kultúrája és anyanyelvük ápolása európai értéként van elismerve, ugyanakkor az áttekintett tanulmányokban egy esetben sem tértek ki a roma csoportok anyanyelvi irodalmára. Rávilágít még arra is itt, hogy minden társadalom érdekelt a saját roma középrétegének kialakításában.

A fejezet többek között a multikulturalizmus ideológiájába is bevezet, a témakörhöz kapcsolódó definíciókat körbejárja, valamint ábrázolja az interkulturális nevelés szemléletmódját, stratégiai céljait, árnyalva az olyan különbségeket, melyek a hasonló tartalmú teóriákhoz kötődnek (pl.: hátrányos helyzet és felzárkóztatás elmélet). Ezek közül hangsúlyos, hogy a tanulmányi sikeresség mellett nagy súly helyeződik a csoportközi viszonyok javítására és az együttműködésre az interkulturális nevelés keretein belül.

A továbbiakban Forray és Kozma áttekinti, hogy társadalompolitikai szempontból mit lehet tenni egy elszegényedett, főként romák lakta terület lakosságának kilátástalan helyzetének javítása érdekében. Az altémában a befogadás – mint társadalmi problémakezelés és mint közösségi eljárás – hátterét és kialakulását veszik górcső alá, valamint a jogvédelem eredettörténetét ismertetik. Hazai településeken lezajlott fejlesztések és polgárjogi esetek mentén illusztrálják is a lehetséges megoldásokat.

A munkát Borzák Tibor, Forray R. Katalinnal készült *Interjúja* zárja. A beszélgetés egyfajta összefoglalóként fogható fel, ahol közvetlenebb formában ismerhetjük meg a munka szerzőjének aspektusát a romológiai kérdések kapcsán. Az interjú során Forray életútjából is ízelítőt kaphatunk, ami még inkább érzékelhetővé teszi a téma iránti elkötelezettségét.

Forray R. Katalin romológus, oktatáskutató és nevelésszociológus, aki évtizedek óta vizsgálja a cigányság egyenlőségének, valamint társadalmi inklúziójának előmozdítási lehetőségeit. A Romológia – Kutatástól az oktatásig című kötet egy remek összefoglaló munka, amely széleskörű tudást kíván nyújtani a téma iránt érdeklődő olvasóknak, a témakörök tárgyalásánál külön figyelmet fordít a szerző az alapfogalmak tisztázására is. Hiánypótló abból a szempontból, hogy bár – miként Forray kiemeli (17.p.) – „a romológia korántsem, lezárt tudásanyag”, a könyv igen jól szemlélteti a tudományág interdiszciplináris jellegét, a tématerület sokszínűségét, fontosságát, főbb megközelítésmódjait. A tanulmánykötet szerkezetét tekintve jól strukturált. A kutatási tények alkotta szakismereteken felül a munka értékes részeit képezik a szövegbe illesztett idézetek is, melyek által érthetőbbé válik a vizsgálatokba bevont roma származású személyek gondolkodásmódja, így a kötet egyfajta társadalmi érzékenyítési szerepet is betölthet.

Az említett pozitívumai miatt meggyőződésem, hogy a mű a hazai romológiaoktatás egyik alapvető könyve, amely nemzetközi szaktudományos léptékben is komoly figyelmet érdemel. Olvasását jó szívvel ajánlom mindenkinek!

## IRODALOM

BIHARI ILDIKÓ (2021): Az iskolai szegregáció szerepe a hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok lemaradásában. *Acta Medicinae et Sociologica* 12. évf. 32. sz. 67–88. <https://doi.org/10.19055/ams.2021.05/31/4>

FEDOR ANITA – BALLA PETRA (2019): Foglalkoztatási helyzetkép a telepi körülmények között élő nyíregyházi romák körében. *Acta Medicinae et Sociologica* 10. évf. 29. sz. 32–44. Letöltés ideje: 2022. 09. 02 Letöltés helye: <https://ojs.lib.unideb.hu/ams/article/view/4521/4320>

KAPITÁNY BALÁZS (szerk) (2015): *Demográfiai fogalomtár*. Budapest, KSH Népegészségügyi Kutatóintézet.

KERTESI, GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (2011): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és a különbségek okairól. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- És Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. Budapesti Közgazdaságtani Füzetek. Letöltés ideje: 2022. 09. 02. Letöltés helye: <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1205.pdf>

KSH (2018): Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018. Letöltés ideje: 2022. 09. 02. Letöltés helye: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz17.pdf>

VOKÓ ZOLTÁN – POÓR GYULA (2019): A magyar roma populáció egészségügyi, szociális és társadalmi jellemzői és a felzárkóztatás lehetőségei. *Magyar Tudomány* 180. évf. 11. sz. 1593–1595 Letöltés ideje: 2022. 09. 02. Letöltés helye: 2022. 08.28. [https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud\\_f31071\\_i1](https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_f31071_i1)

ZOLNAY JÁNOS (2015): A roma diákok esélyei a közoktatásban In: Orsós Anna (szerk.): *A romológia alapjai*. PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislócki Henrik Szakkollégium Pécs, 2015. Letöltés ideje: 2022.09.02. Letöltés helye: <https://mek.oszk.hu/14700/14735/html/index.html>

MIKLOVICZ ATTILA

attila@miklovicz.hu

PhD hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Filozófia Doktori Iskola)

# A vallásosság nevelésszociológiai megközelítései

Educational sociology approaches to religiosity



PUSZTAI GABRIELLA (2020): *A vallásosság nevelésszociológiája. Kutatások vallásos nevelésről és egyházi oktatásról.* Budapest, Gondolat Kiadó.

DOI 10.14232/belv.2022.3.12

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.12>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Miklovicz Attila (2022): A vallásosság nevelésszociológiai megközelítései. *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 191–196.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

[www.belvedere-meridionale.hu](http://www.belvedere-meridionale.hu)

A 21. század egyik „sztár” kifejezése a vallástudomány és vallásfilozófia terén a *re-enchantment*, amelynek még nem is igazán alakult ki megfelelője a magyar vallástudományi terminológiában. Ez a Max Weber által megfogalmazott, a világ varázstalanodása (*Entzauberung, disenchantment*) elmélet folyományaként a varázs újra visszatérését veti fel a társadalomba, az egyéni és közgondolkodásba. Pusztai Gabriella, a Magyar Tudományos Akadémia doktora és a Debreceni Egyetem professzora rendkívül alapos és gondosan szerkesztett kötete talán ehhez a kérdéshez is értékes adatokkal szolgálhat. Pusztai Gabriella évtizedek óta a hazai oktatástudomány és nevelésszociológia meghatározó alakja és nemzetközi szinten elismert kutató, szerkesztőbizottsági tagsággal 13 különböző folyóiratban és közel félezer bejegyzéssel a Magyar Tudományos

Művek Tárában. Kutatói tevékenysége mellett oktatóként is rendkívül aktív, amelyet jól példáz, hogy tíz különböző doktori képzésben vesz részt, nyolc végzett doktorhallgatója és 14 OTDK helyezést elért témavezetője van. Mivel kutatási területe gyakran érinti a vallástudomány, különösen a vallásszociológia területét, érdemes szót ejteni arról is, hogy ezen a területen is mély ismeretanyaggal rendelkezik és elismert a vallásszociológia képviselői között. Munkáit többek között a magyar vallásszociológia – talán túlzás nélkül kijelenthetően – megalapítója, Tomka Miklós is felhasználta<sup>1</sup>.

Meglepő lehet egy könyv ismertetését az Utószóval kezdeni, de a Professor Asszony a rá jellemző lendülettel „in medias res” a tárgyra tér a szokásosnak mondható előszóval szemben és rögtön egy komoly bevezető tanulmánnyal alapozza meg a témát. Utószavát azonban egy rendkívül fontos kijelentéssel kezdi: „A nevelésszociológus kutatásai során abból az alaptételből indul ki, hogy az ember társas lény, s a nevelés folyamata nem más, mint az, hogy az egyén közösségben tanul. Mindeközben természetesen a nevelésszociológus maga is társas lény, sőt, mikor kutat, kiváltképpen az.” (319. o.) E nyilvánvalónak tűnő szociológiai és filozófiai paradigma előrevetíti, hogy amikor közösségről beszélünk, nem mehetünk el a közösségi kohézió egyik legősibb eleme: a vallásosság mellett. Ennek ellenére a könyv bevezető fejezete éppen arra mutat rá, hogy hazánkban a vallásosság nevelési összefüggéseinek területe nemzetközi viszonylatban alulkutatottnak mondható. Ennek ellensúlyozására is alkalmas lehet ez az összeállítás, jóllehet a szerző megjegyzi, hogy „[n]em ígéri a vallásos nevelés szociológiájának rendszeres, esszenciális és tankönyvképes törvényszerűségeinek összegzését” (8), hiszen: „A magyar fiatalok, tanulók, hallgatók vallási szocializációjának dinamikusan formálódó jelenségegyütteséről lehetetlen lezárt, összegző munkát az asztalra tenni.” (8-9) Ehelyett – írja a szerző: „Mindössze arra vállalkoztunk, hogy az utóbbi években végzett megfigyeléseinket, elemzéseinket a közös gondolkodás céljából egy kötetben mutassuk be.” (9) Jóllehet egy kutató minél mélyebbre hatol a vizsgálódása tárgyául választott kutatási területbe, annál jellemzőbben jelenti ki, hogy még milyen sok megválaszolatlan kérdés áll előtte – nem meghazudtolva a szerző kijelentését – az kijelenthető, hogy ha ő nem is tekinti a könyvet egy „lezárt, összegző” munkának, mi mérföldkőnek mindenképpen nevezhetjük a magyar vallásszociológia és nevelésszociológia diszciplínáiban.

A bevezető fejezet rögtön a vallási szocializáció egy igen átfogó magyar és nemzetközi szakirodalmi áttekintésével indul, amely megalapozza a későbbi fejezetek elméleti hátterét. Ebben a fejezetben olyan fontos megállapítások kerülnek feltárára, mint a család szerepének még mindig domináns befolyása a vallásosság kifejlődése során az egyénnél, és bár a nemzetközi kutatások nem tudtak szignifikáns eltérést mutatni az anya vagy apa befolyását illetően, a szerző egy saját kutatása arra mutatott rá, hogy az anyák ugyan nagyobb arányban vallásosak, a felsőoktatásban részesülők esetében az apa vallásossága eredményesebb átörökítő tényező volt, miközben a legsikeresebb modell nyilván a szülők vallási-világnézeti, felekezeti homogámiája. Emellett tárgyalásra kerülnek az egyéb meghatározó ágensek a vallási szocializáció terén, mint például a kortárs kapcsolati háló, amelynek összetétele különösen a tizenéveseknél válik döntő fontosságúvá – írja a szerző. Később – szintén egy saját kutatási eredményt citálva – bemutatja, hogy a fiatalok vallási transzmissziós folyamata során a belső vallásosság korábbi hármastípusától eltérően hét különböző típust sikerült elkülöníteni.

<sup>1</sup> TOMKA 2005



Bár parafrázálja azt az ismert tételt, hogy „az iskolázottság növekedése erodálja a társadalom vallásosságát” (18), rámutat arra is, hogy kutatásaik alapján az látható, hogy: „A felsőfokú végzettségűek nemcsak bátrabban képviselik vallásos nézeteiket a gyermeknevelésben, hanem eredményesebbek is a vallásosság továbbadásában.” (18) Kitér az iskolázottság és vallásosság kapcsolatára is, ahol igyekszik keresztmetszetet adni a különféle vallási hagyományokból vett példákkal. Nyilván egy olyan széles társadalomvizsgálati látószöggel rendelkező kutató, mint Pusztai Gabriella kevésbé tud az olyan elszigeteltebb társadalmi csoportokra fókuszálni, mint például a hazánkban is jelenlévő új vallásos mozgalmak – ahogy ezt egyébként maga is megjegyzi ebben a fejezetben. Érdekes lehetett volna ebben a tekintetben felvenni a kapcsolatot az ilyen közösségeket Magyarországon vizsgáló kutatókkal, például a szerző által egyébként többször hivatkozott Máté-Tóth Andrással és Nagy Gábor Dániellel, akiknek *Alternatív Vallás – Szcientológia Magyarországon* című monográfiájának kvantitatív adatai érdekes kitekintésre vagy összevetésre adhattak volna lehetőséget<sup>2</sup>. Ez azonban nem csökkenti ennek az áttekintő fejezetnek kiváló értékét.

A könyv ezután három nagy részre tagolódik, amelyek mindegyike négy fejezetet tartalmaz. Az első rész a felekezeti köznevelés aspektusaival foglalkozó fejezeteket tömöríti, míg a második a vallási szocializációval foglalkozik a felsőoktatásban, az utolsó pedig a vallásossággal a fiatalok döntéseiben. A szerző ezek után vállalkozik a tanulságok levonására.

A felekezeti közneveléssel foglalkozó fejezet bevezetőjében rögtön egy erőteljes tételmondatot fogalmaz meg Pusztai Gabriella: „[a] felekezeti iskolák *társadalmi integráló karaktere relatíve nagy*.” (25) Ezt a kijelentést a korábbi kutatásaira épülő meggyőző érvrendszerrel veszi körül, és lándzsát tör a felekezeti iskolák mellett. Nyilván azzal a vizsgálati múlttal, amellyel rendelkezik, nehéz vitába szállni, elég, ha a témában megjelent önálló köteteire<sup>3</sup> vagy számtalan tudományos publikációjára utalunk. Mindazonáltal ebben a kérdésben vannak ezzel ellentétes álláspontok is. Az Új Pedagógiai Szemle 2017/11-12. számában Fejes József és Szűcs Norbert *Hol tart ma az oktatási integráció ügye* című cikkükben például az egyházi iskolák szegregáló hatásáról írnak. Ahogy megjegyzik: „Az egyházi fenntartású általános iskolai oktatást nyújtó intézmények egy része már korábban is hozzájárult az oktatási szegregáció erősödéséhez elsősorban azzal, hogy – a világnézetileg semleges oktatás lehetőségének biztosítása miatt – nem rendelkeztek kötelező beiskolázási közzettel.”<sup>4</sup> Jóllehet e recenzió írójának sem lehetősége, sem tiszte pontot tenni az ilyen jellegű eltérő kutatási eredményeket felvonultató neveléstudományi nézőpontok közötti diskusszió végére, az bizonyosan kijelenthető, hogy a szerző következtetéseit megalapozó szociológiai feltáró munka kiterjedtsége kétségbevonhatatlan. Ugyanebben a fejezetben szembevetendő a vallási tőke fogalmának innovatív megközelítése, ugyanis azt a pedagógus által a szülővel, diákokkal és a fenntartóval való kapcsolatban hasznosítható „értékként” nevezi meg.

A könyv második nagy tartalmi egysége a *Vallási szocializáció a felsőoktatásban* címet kapta. Ebben a fejezetben szintén négy tanulmány kapott helyet, és ahogy a szerző megjegyzi:

„A kutatásaink során itt két úton indultunk el, egyrészt az intézmények egyházi identitása mentén, másrészt a hallgatók vallásossága mentén.” (135) Elsőként a kelet-közép európai felekezeti felsőoktatás képének átfogó bemutatása következik, amelyben például olyan

<sup>2</sup> V.ö. MÁTÉ-TÓTH – NAGY 2011. 126–139.

<sup>3</sup> V.ö. PUSZTAI 2004, PUSZTAI 2009, PUSZTAI 2011

<sup>4</sup> FEJES – SZÜCS 2017. 105.

megállapításokkal is találkozhat az olvasó, hogy a „[...] poszt szocialista térség intézményeinek küldetésnyilatkozataiban a nyugat-európaiakénál valamivel határozottabban jelenik meg az a törekvés, hogy a tananyag át legyen hatva az egyházas szellemiséggel [...]” (143), amelyet azzal magyaráz, hogy ezekben az országokban a „világnézetiileg semleges” kifejezés használata a felsőoktatási intézményekben inkább egyfajta elmaszkírozása a marxista, posztmarxista oktatási szellemiségnek. Szintén itt jegyzi meg, hogy a napjainkban szokásos „felszabadult diákérettel” csalogató marketing kijelentésekkel szemben a felekezeti felsőoktatási intézmények nagyobb hangsúlyt fektetnek az egyetemes emberi méltóságon nyugvó hallgató-oktató kapcsolatokra és a közösségi dimenzióra. A következő fejezetben a pályastabilitás kérdését járja körbe a felekezeti felsőoktatási intézmények hallgatói magatartásának vizsgálatával diplomaszerezés után. A pedagógushelyzetről szóló aktuális közéleti vitának résztvevői is haszonnal forgathatnák ezeket a fejezeteket, hogy megismerjék a retenció (pályán maradás) Pusztai Gabriella által mért, illetve összegyűjtött tényszerű adatait. Ezáltal talán konstruktívabban, és a megoldást nem segítő érzelmi fűtöttségtől kevésbé befolyásoltan találhatnának racionális válaszokat a felmerült kérdésekre. A *Vallásosság és társadalmi beágyazottság* című fejezetből az olvasó alapos képet kaphat a felsőoktatási hallgatók különféle relációs dimenzióinak összefüggéseiről a vallásossággal. Következtetésében kijelenti: „A közösségi vallásgyakorlat hallgatói integrációt erősítő hatása egyértelmű.” (208) A felsőoktatással foglalkozó átfogó szerkezeti egység utolsó fejezetében az eredményességet támogató tényezők tekintetében kerül górcső alá a vallási affiliáció. Konklúziójában azt állítja: „[...] ha a tanulmányi karrierre és a pályakezdésre vonatkozó kutatások valóban meg akarják érteni a társadalmi háttér eredményességre gyakorolt hatását, számolniuk kell a vallásosság jelenségegyüttesével.” (231)

A közoktatás és a felsőoktatás makro-szemléletű elemzése után a kötet utolsó részében a szerző figyelme közvetlenül a fiatalok belső világa felé fordul, így ez a rész a *Vallásosság a fiatalok döntéseiben* címet kapta. A korábbiakhoz hasonlóan itt is négy fejezetet találunk, amelyből az első a civil közösségben való részvételt, a második az inkluzív szemléletet, a harmadik a házasságkötést, a negyedik pedig a gyermeknevelést vizsgálja a vallásossággal összefüggésben. Bár a könyv nevelésszociológiai nézőpontból íródott, a jövő demográfiai és társadalomfejlődési irányainak előrejelzése szempontjából is igen fontos megismerni ezeket az adatokat és tényezőket. A korábbi fejezetek nyomán nem meglepő, hogy a tanulmányok rendre megerősítik azokat a hipotéziseket, hogy a vallásos nevelés, valamint az ilyen közösséghez tartozás (ideértve a családi közösséget is) pozitív hatással bír mind a szociális érzékenységre, mind a házasságkötésre való hajlam és a minőségi gyermeknevelés tekintetében.

Nyilván elkerülhetetlen, hogy egy ilyen átfogó, összefoglaló mű esetében a tanulságok levonása is jelentős terjedelmi keretet igényeljen, így a kötet végén a *Tanulságok* fejezet önmagában is egy kisebb tanulmány hosszával ér fel. Itt Pusztai Gabriella még egyszer szisztematikusan és jól felépítve tekinti át a korábban megfogalmazott következtetéseket, és helyezi azokat egyfajta holisztikus szemléletbe. Ahogy maga szerző is megjegyzi: „Könyvünk a nevelésszociológiai kutatások azon irányához tartozik, amelyek mind az oktatás, mind a társadalom egydimenziós szemléletén való túllépést segítik elő.” (318) Az értő olvasó nem pusztán a korábbi kutatások eredményeiből leszűrt nevelésszociológiai metszeteket és a jelen állapotot ismerheti meg, hanem kialakíthatja a jövőre vonatkozó irányokat a közoktatás, a felsőoktatás és a fiatalok általános nevelésének fejlesztéséhez. A valláskutató nézőpontjából szívet melengető a Professzor

Asszony azon végső megállapítása, hogy az oktatáskutatók számára is megkerülhetetlen a valóságossághoz való viszony értő és problémaérzékeny vizsgálata.

A recenzió elején említett re-enchantment fogalma pontosan erre az utolsó gondolatra fűzhető fel. Keith Yandell ismert vallásfilozófus megjegyzi *Philosophy of Religion* című könyvének előszavában: „Contemporary academia is secular.”<sup>5</sup> – a modern felsőoktatás szekuláris. Azonban, ahogy Pusztai Gabriella ismertetett könyvéből világosan kiviláglik, a vallásosság jelentős befolyásoló tényező lehet az oktatásban és nevelésben, és nyilván a pozitív vonatkozásaira célunk jelen esetben. A nemzetközi szakirodalomban a „varázs” visszavezetése az oktatásba már évtizedek óta tárgyalt téma. A *The re-enchantment of learning* című kötet már 1998-ban felvetette ezt a kérdést<sup>6</sup>, de például a 2017-ben a nagynevű Routledge kiadó által megjelentetett *Re-Enchanting Education and Spiritual Wellbeing* is behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy vajon jobban felkészíthető-e egy diák jelen korunk kihívásaira ilyen oktatási környezetben<sup>7</sup>. Feltehetően a szekularizált vagy vallásos oktatási intézmények primátusának kérdése még sokáig élénk diskusszió tárgyát képezi majd a nevelésszociológus, az oktatási és a társdiszciplínák szakértői között, azonban ebben a diskusszióban jelentős és rendkívül hasznos kiadványnak számít Pusztai Gabriella *A vallásosság nevelésszociológiája – Kutatások vallásos nevelésről és egyházi oktatásról* című kötete a Gondolat kiadó gondozásában.

Ahogy korábban már említésre került, a kötet megkerülhetetlen és mértékadó az oktatás/nevelés és vallásosság témájában kutató szakemberek körében és a következő generációk számára, és külön becsülendő az bátorság, amellyel a szerző szembenéz a felekezeti köznevelés intézményeinek kutatóit érő bírálatokkal, és egyben törekszik az objektív és elfogulatlan kutatói munkára.

## FELHASZNÁLT IRODALOM:

CROWELL, SAM – RENATE NUMMELA CAINE – GEOFFREY CAINE (1998): *The re-enchantment of learning: a manual for teacher renewal and classroom transformation*. Tucson, Zephyr Press.

DE SOUZA, MARIAN – ANNA HALAFOFF [szerk.] (2018): *Re-enchanting education and spiritual wellbeing: fostering belonging and meaning-making for global citizens*. London – New York, NY, Routledge.

FEJES, JÓZSEF BALÁZS – NORBERT SZŰCS (2017): Hol tart ma az oktatási integráció ügye? *Új Pedagógiai Szemle* 11-12. sz. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/hol-tart-ma-az-oktatasi-integracio-ugye> Hozzáférés: 2022. 11. 03.

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS – NAGY GÁBOR DÁNIEL (2011): *Alternatív vallás: szcientológia Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan.

PUSZTAI GABRIELLA (2004): *Iskola és közösség: felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, Gondolat.

<sup>5</sup> YANDELL 2016, xvii

<sup>6</sup> V.ö. CROWELL – CAINE – CAINE 1998

<sup>7</sup> V.ö. DE SOUZA – HALAFOFF 2018

PUSZTAI GABRIELLA (2009): *A társadalmi tőke és az iskola: kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Oktatás és társadalom 3. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

PUSZTAI GABRIELLA (2011): *Láthatatlan kéztől a baráti kezekig: hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Oktatás és társadalom 9. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

TOMKA MIKLÓS (2005): A felekezeti oktatásügy társadalmi megítélése. *Educatio* 3. sz. 491–501.

YANDELL, KEITH E (2016): *Philosophy of religion: a contemporary introduction*. Second edition. Routledge contemporary introductions to philosophy. New York, Routledge, Taylor & Francis Group.



**MEGJELENT!**  
**RENDELHETŐ A KIADÓTÓL:**  
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Pászka Imre

**EGYÜTTHATÁS  
– REPREZENTÁCIÓK  
II.**

**A KÁRPÁT-MEDENCE A TERMÉSZET  
ÉS A TÖRTÉNELEM MŰHELYÉBEN**

**(KIS JÉGKORSZAK – JÁRVÁNYOK)**

Belvedere  
Szeged 2020